

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
DIŞ TİCARET ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET HUKUKU VE AVRUPA BİRLİĞİ
ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE AVRUPA BİRLİĞİ HUKUKU
DOKTORA PROGRAMI

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM POLİTİKALARI VE
HUKUKİ DAYANAKLARI
(TÜRKİYE VE ÖZBEKİSTAN KARŞILAŞTIRMASI)

Doktora Tezi

Bahrom MIRZAYEV

1350D92108

İstanbul, 2016

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
DIŞ TİCARET ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET HUKUKU VE AVRUPA BİRLİĞİ
ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE AVRUPA BİRLİĞİ HUKUKU
DOKTORA PROGRAMI

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM POLİTİKALARI
VE HUKUKİ DAYANAKLARI
(TÜRKİYE VE ÖZBEKİSTAN KARŞILAŞTIRMASI)

Doktora Tezi

Bahrom MIRZAYEV

1350D92108

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ömer ÖZKAN

İstanbul, 2016

TC. İSTANBUL TİCARET
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
DİŞ TİCARET ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZİ ONAY FORMU

Uluslararası Ticaret Hukuku ve Avrupa Birliği
Anabilim Dalı ..Uluslararası Ticaret ve Avrupa Birliği Hukuku
doktora programı ..1350D92108..... numaralı öğrencisi ..Bahrom MIRZAYEV
"Doğrudan Yabancı Yatırım Politikaları ve Hukuki
Dayanakları (Türkiye ve Özbekistan Karşılaştırması)"
başlıklı tez çalışması jürimiz tarafından oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunmuştur.

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Ömer Özkan

JÜRİ ÜYESİ

Prof. Dr. Hüseyin Hâtemi

JÜRİ ÜYESİ

Prof. Dr. Saban Kayahan

JÜRİ ÜYESİ

Prof. Dr. Ali Kemal Yıldız

JÜRİ ÜYESİ

Prof. Dr. Mehmet Melemen

İstanbul Ticaret Üniversitesi Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun/...../20....
Tarih,/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Hazırlamış olduğum tez özgün bir çalışma olup YÖK ve İstanbul Ticaret Üniversitesi Lisansüstü Yönetmeliklerine uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca, bu çalışmayı yaparken bilimsel etik kurallarına tamamıyla uyduğumu; yararlandığım tüm kaynakları gösterdiğimi ve hiçbir kaynaktan yaptığım ayrıntılı alıntı olmadığını beyan ederim. Bu tezin ihtiva ettiği tüm hususlar şahsi görüşüm olup İstanbul Ticaret Üniversitesi'nin resmi görüşünü yansıtmamaktadır.

Bahrom MIRZAYEV

Mayıs 2016 – İSTANBUL

ÖZET

Günümüzde, ister gelişmiş ister gelişmekte olsun, dünyadaki tüm devletler, iktisadi kalkınmayı hızlandırmak için doğrudan yabancı yatırımlara ihtiyaç duymaktadırlar. Bir ülkenin doğrudan yabancı yatırımını çekebilmesi için ise pek çok konuda elverişli yatırım ortamını iyileştirilmesine yönelik yatırım politikaları üretmeleri gerekmektedir. Böyle yatırım politikalarının geliştirilmesi ve hayata geçirilmesi için ise, genel olarak, ev sahibi ülkeler tarafından yabancı yatırımları teşvik edici ve koruyucu hukuki düzenlemeler kabul edilmektedir. Türkiye, bu bağlamda gerçekleştirmiş olduğu köklü hukuki reformlar sonucunda dünyanın önde gelen yatırım merkezlerinden biri haline gelmiştir. Ancak, Özbekistan doğrudan yabancı yatırımlar konusunda istenilen düzeyin çok gerisinde kalmıştır. Dolayısıyla, bu çalışmanın amacı, Türkiye’de uygulanan doğrudan yabancı yatırım politikalarının tüm yönlerini hukuki açıdan inceleyerek Özbekistan için yabancı yatırımları çekme yollarının araştırılması olmuştur. Yapılan araştırmaya göre, Özbekistan için üç temel sonuca ulaşılmıştır. Öncelikle, doğrudan yabancı yatırımlara yönelik bürokratik izin ve onay işlemlerin mümkün olduğunca azaltılmaya çalışarak bilgilendirme sistemine geçilmesi zaruret teşkil etmektedir. İkinci olarak, yabancı sermayeli şirket kuruluş işlemlerinde uygulanan tüm sermaye kısıtlamalarının kaldırılması gerekmektedir. Son olarak da, döviz kontrollerine ilişkin kısıtlayıcı düzenlemelerin yeniden gözden geçirilerek ortaya çıkan çoklu döviz kuru sisteminin kaldırılması icap etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY), Yatırım Politikaları, Yatırım Ortamı, Yatırım Teşviki, Yabancı Yatırımların Korunması, Politik Risk, Koruma Standartları, İkili Yatırım Anlaşmaları, Yatırım Sözleşmeleri, Tahkim

ABSTRACT

Today, whether they are developing or developed countries, all states in the world need foreign direct investment to accelerate economic development. To attract foreign direct investment, host states must develop investment policies directed to improve a favorable investment climate. In order to develop and implement such investment policies, generally, host states are advancing investment incentives and protective legal arrangements. As a result of implementation of radical legal reforms, Turkey has become one of the world's leading investment centers. However, Uzbekistan has remained far behind from desired level of foreign direct investments. Thus, the purposes of this study was to investigate all legal aspects of foreign direct policies of Turkey in order to find out the ways to attract foreign investment to Uzbekistan. Three main conclusions can be drawn from the result of this study for Uzbekistan. First of all, there is a need to establish a notification-based system for foreign direct investment by reducing screening and approval processes as far as possible. Secondly, all capital restrictions should be removed in the establishment process of companies with foreign capital. Finally, it is necessary to revise restrictive regulations regarding foreign exchange controls and remove multiple exchange rate system.

Key Words: Foreign Direct Investment (FDI), Investment Policy, Investment Climate, Investment Promotion, Protection of Foreign Investments, Political Risk, Protection Standards, Bilateral Investment Agreements, Investment Contracts, Arbitration

TABLULAR LİSTESİ

Tablo - 1: Türkiye’de Bölgesel Teşvik Uygulamasında Sağlanan Destekler	165
Tablo - 2: Türkiye’de Büyük Ölçekli Yatırımlar	166
Tablo - 3: Türkiye’de Büyük Ölçekli Yatırım Teşvik Uygulamaları.....	167
Tablo - 4: Türkiye’de Stratejik Yatırım Teşvik Uygulamaları	168
Tablo - 5: Özbekistan’da Uygulanan “Genel Vergilendirme” Rejimi	222
Tablo - 6: Özbekistan’da Uygulanan “Sadeleştirilmiş Vergilendirme” Rejimi	223

KISALTMALAR

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
Bkz.	:	Bakınız
BM	:	Birleşmiş Milletler
C.	:	Cilt
der.	:	Derleyen
DYY	:	Doğrudan Yabancı Yatırım
DYYK	:	Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu (Türkiye)
ECT	:	Energy Charter Treaty
ed.	:	Editör
GATS	:	General Agreement on Trade in Services
GATT	:	General Agreement on Tariffs and Trade
ICC	:	International Chamber of Commerce
ICSID	:	International Center for Settlement of Investment Disputes
ILO	:	International Labour Organization
IMF	:	International Monetary Fund
KDV	:	Katma Değer Vergisi
KÖİ	:	Kamu Özel İşbirliği
LCIA	:	London Court of International Arbitration
MAI	:	Multilateral Agreement on Investment
MIGA	:	Multilateral Investment Guarantee Agency
MÖHUK	:	Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkındaki Kanun
NAFTA	:	North American Free Trade Agreement
OECD	:	Organization for Economic Cooperation and Development
Ö.C.	:	Özbekistan Cumhuriyeti

Ö.C.BKK.	:	Ö.C. Bakanlar Kurulu Kararı
Ö.C.CK.	:	Ö.C. Cumhurbaşkanı Kararı
par.	:	paragraf
pp.	:	pages
R.G.	:	T.C. Resmi Gazetesi
S.	:	Sayı
s.	:	Sayfa
ss.	:	Sayfalar
STA	:	Serbest Ticaret Anlaşmaları
T.C.	:	Türkiye Cumhuriyeti
T.C.BKK	:	T.C. Bakanlar Kurulu Kararı
T.C.KHK	:	T.C. Kanun Hükmünde Kararname
TRIMS	:	Agreement on Trade Related Investment Measures
TRIPS	:	Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights
UNCITRAL	:	United Nations Commission on International Trade Law
UNCTAD	:	United Nations Conference on Trade and Development
vd.	:	ve devamı
Vol.	:	Volume
WTO	:	World Trade Organization
YÇİHK	:	Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun
YİD	:	Yap İşlet Devret
YKTK	:	Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması
YYHK	:	Yabancı Yatırımlar Hakkında Kanun (Özbekistan)
YYHK-GEHK	:	Yabancı Yatırımcı Haklarının Korunması ve Garanti Edilmesi Hakkında Kanunu (Özbekistan)

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TABLolar LİSTESİ.....	vi
KISALTMALAR	vii
İÇİNDEKİLER	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN GENEL ÇERÇEVESİ

1.1	Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi	4
1.1.1	Sömürgecilik Dönemi	4
1.1.2	Sömürgecilik Sonrası Dönem	7
1.2	Yabancı Yatırım Kavramı.....	10
1.2.1	Yabancı Yatırım Kavramı ve Çeşitleri.....	10
1.2.1.1	Doğrudan Yabancı Yatırım	10
1.2.1.2	Dolaylı Yabancı Yatırım	11
1.2.2	Uluslararası Hukukta Yabancı Yatırım	13
1.2.2.1	Uluslararası Hukuk Doktrininde Yabancı Yatırım.....	13
1.2.2.2	Uluslararası Kuruluşlar Nezdinde Yabancı Yatırım	13
1.2.2.3	İkili Yatırım Anlaşmalarında Yabancı Yatırım.....	14
1.2.2.4	Çok Taraflı Yatırım Anlaşmalarında Yabancı Yatırım	16
1.2.3	Doğrudan Yabancı Yatırımların Türleri.....	19
1.2.3.1	Yeni Şirket Kurma veya Şube Açma	19
1.2.3.2	Ortak Girişim (Joint Venture)	20
1.2.3.3	Şirket Birleşmeleri ve Satın Almalar (Merger and Acquisition).....	22
1.2.3.4	Stratejik Birleşmeler (Strategic Alliance)	25
1.3	Yabancı Yatırımcı Kavramı.....	26
1.3.1	Yabancı Kavramı	26
1.3.2	Uluslararası Hukukta Yabancı Yatırımcı	26
1.3.2.1	Gerçek Kişi Yatırımcılar	26
1.3.2.2	Tüzel Kişi Yatırımcılar	28
1.4	Doğrudan Yabancı Yatırımların Önemi.....	30
1.4.1	Milli Gelir ve Ekonomik Büyümeye Etkisi Açısından	30

1.4.2	İstihdamın Artışına Etkisi Açısından	32
1.4.3	Dış Ticarete Etkisi Açısından.....	33
1.4.4	Ülke İçindeki Rekabete Etkisi Açısından.....	33
1.4.5	Teknoloji ve Bilginin Yayılmasına Etkisi Açısından.....	34
1.5	Yabancı Yatırım Politikalarının Esasları	36
1.5.1	Yatırım Politikalarının Esasını Oluşturan Dış Ticaret Stratejileri.....	36
1.5.1.1	Korumacı Dış Ticaret Stratejisi.....	36
1.5.1.2	Serbest Dış Ticaret Stratejisi.....	37
1.5.1.3	Karma Strateji	39
1.5.2	Yatırım Ortamını Belirleyen Temel Faktörler	40
1.5.2.1	İktisadi Faktörler	40
1.5.2.1.1	Ekonomik İstikrar.....	40
1.5.2.1.2	Gelişmiş Altyapı.....	41
1.5.2.1.3	Pazarın Büyüklüğü	41
1.5.2.2	Siyasi Faktörler	42
1.5.2.2.1	Siyasi İstikrar	42
1.5.2.2.2	Bürokraside Şeffaflık	43
1.5.2.2.3	Coğrafi Konum ve Kültürel Yapı.....	44
1.5.2.3	Hukuki Faktörler	44
1.5.2.3.1	Hukukun Üstünlüğü	44
1.5.2.3.2	İş Yapma Kolaylığı	45
1.5.2.3.3	Kurumsal Yönetim	48
1.5.3	Yatırım Ortamını Düzenleyen Araçlar.....	48
1.5.3.1	Kısıtlayıcı Araçlar	48
1.5.3.2	Destekleyici Araçlar.....	50

İKİNCİ BÖLÜM

2.	DÜNYADA DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN TEŞVİKİ POLİTİKALARI	
2.1	Genel Olarak Yatırım Teşviki.....	51
2.1.1	Yatırım Teşvikinin Önemi	51
2.1.2	Yatırım Teşvikinin Amaçları	53
2.1.3	Yatırımı Teşvik Eden Kurumlar.....	54
2.2	Yatırım Teşviki Araçları	56
2.2.1	Vergisel (Mali) Teşvikler	56
2.2.1.1	Kâra Dayalı Vergisel Teşvikler.....	57
2.2.1.1.1	Kurumlar Vergisinin İndirilmesi	57

2.2.1.1.2	Vergi Tatili	58
2.2.1.2	Sermaye ve Yatırıma Dayalı Vergisel Teşvikler.....	59
2.2.1.2.1	Hızlandırılmış Amortisman.....	59
2.2.1.2.2	Yatırım İndirimi	60
2.2.1.2.3	Yeniden-Yatırım İndirimi	60
2.2.1.3	Emeğe Dayalı Vergisel Teşvikler	60
2.2.1.4	Satışa Dayalı Vergisel Teşvikler	61
2.2.1.5	İthalata Dayalı Vergisel Teşvikler.....	61
2.2.1.6	İhracata Dayalı Vergisel Teşvikler.....	62
2.2.1.7	Diğer Özel Harcamalara Dayalı Vergisel Teşvikler.....	63
2.2.1.8	Katma Değere Dayalı Vergisel Teşvikler	63
2.2.1.9	Ülke Dışı Vergisel Teşvikler.....	64
2.2.2	Nakdi (Finansal) Teşvikler.....	64
2.2.2.1	Yatırım Bağış/Hibesi.....	65
2.2.2.2	Sübvansiyonlu Kredi ve Kredi Garantileri.....	65
2.2.2.3	Ayrıcalıklı Kamu Sigortası.....	65
2.2.3	Düzenleyici Teşvikler	66
2.2.3.1	Fikri Mülkiyet Haklarının Korunması.....	66
2.2.3.2	Rekabete İlişkin Düzenlemeler	67
2.2.3.3	Çevre ve Sağlık Koruma Tedbirleri	68
2.2.3.4	Çalışma ve İkamet İzinleri	69
2.2.3.5	Taşınmaz Mal Edinimi	70
2.2.4	Diğer Teşvikler.....	73
2.2.4.1	Sübvansiyonlu Hizmetler	73
2.2.4.2	Piyasa Ayrıcalıkları	74
2.2.4.3	Döviz Kuru Ayrıcalığı.....	75
2.3	Serbest Bölgeler ve Teşvikler	75
2.3.1	Genel Olarak Serbest Bölgeler.....	76
2.3.2	Serbest Bölge Türleri ve Uygulanan Teşvikler	78
2.3.2.1	Serbest Ticaret Bölgesi (Free Trade Zone) FTZ	78
2.3.2.2	Serbest Üretim Bölgesi (Export Processing zones-EPZ)	79
2.3.2.3	Serbest Liman (Freeport)	79
2.3.2.4	Serbest Bankacılık Bölgesi veya Kıyı Bankacılığı.....	80
2.3.2.5	Serbest Yatırım Bölgeleri (Free Enterprise Zones).....	81
2.3.2.6	İkiz Fabrikalar (Maquilador).....	81

2.3.2.7	Antrepo (Serbest Depo).....	81
2.3.2.8	Serbest Şehir (Free City).....	82
2.3.2.9	Transit Bölge.....	82
2.3.2.10	Özel Ekonomik Bölge.....	82
2.3.2.11	Gümrüksüz Satış Mağazası.....	83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DÜNYADA DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN KORUNMASI POLİTİKALARI

3.1	Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Politik Riskler.....	84
3.1.1	Politik Risk Kavramı.....	84
3.1.2	Politik Risk Çeşitleri.....	85
3.1.2.1	Kamulaştırma Riski.....	85
3.1.2.2	Transfer Riski.....	89
3.1.2.3	Sözleşme İhlali Riski.....	91
3.1.2.4	Politik Şiddet Riski.....	92
3.2	Yabancı Yatırımcıları Politik Risklerden Koruyan Enstrümanlar.....	93
3.2.1	Ev Sahibi Ülkenin Yatırım Mevzuatı.....	93
3.2.2	İki Taraflı Yatırım Anlaşmaları.....	94
3.2.2.1	Yatırımların Teşvik Edilmesi ve Korunmasına İlişkin Anlaşmalar.....	94
3.2.2.2	Serbest Ticaret Anlaşmaları.....	97
3.2.2.3	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmaları.....	98
3.2.3	Çok Taraflı Uluslararası Düzenlemeler.....	99
3.2.3.1	Çok Taraflı Yatırımla İlgili Anlaşmalar.....	99
3.2.3.1.1	Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS).....	100
3.2.3.1.2	Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri Anlaşması (TRIMS).....	102
3.2.3.1.3	Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPS).....	103
3.2.3.1.4	Diğer Anlaşmalar.....	104
3.2.3.2	Uluslararası Sözleşmeler.....	104
3.2.3.2.1	ICSID Konvansiyonu.....	104
3.2.3.2.2	ECT Antlaşması.....	106
3.2.3.2.3	MIGA Konvansiyonu.....	107
3.2.3.2.4	New York Konvansiyonu.....	107
3.2.3.3	Uluslararası Belgeler.....	108
3.2.3.3.1	Birleşmiş Milletler Tarafından Kabul Edilen Belgeler.....	108
3.2.3.3.2	OECD Tarafından Kabul Edilen Belgeler.....	110

3.2.4	Kamu Özel İşbirliği Yatırım Sözleşmeleri.....	112
3.2.4.1	İmtiyaz Sözleşmeleri (Concession Agreements).....	113
3.2.4.2	Üretim Paylaşım Sözleşmeleri (Production Sharing Agreements)	115
3.2.4.3	Yap-İşlet-ve-Devret (YİD) Sözleşmeleri	116
3.2.4.4	Mal ve Hizmet Alım Sözleşmeleri	117
3.2.4.5	İnşaat ve Altyapı İşleri Sözleşmeleri.....	118
3.2.4.6	İşletme (Yönetim) ve Bakım Sözleşmeleri	119
3.2.4.7	Kiralama Sözleşmeleri	120
3.2.4.8	Proje Şirketi Ortaklık (Ortak Girişim) Sözleşmeleri.....	121
3.2.4.9	Özelleştirme Sözleşmeleri.....	121
3.3	Yabancı Yatırımcıları Koruyan Standartlar ve Sigortalar	122
3.3.1	Yatırım Anlaşmalarında Yatırımcıları Koruyan Standartlar	122
3.3.1.1	Milli Muamele.....	123
3.3.1.2	En Çok Gözetilen Ulus.....	124
3.3.1.3	Adil ve Hakkaniyete Uygun Davranma	126
3.3.1.4	Gelir ve Sermaye Transferi Serbestisi.....	128
3.3.1.5	Haksız Kamulaştırmanın Önlenmesi.....	129
3.3.1.6	Tam Koruma ve Güvenlik.....	134
3.3.1.7	İstikrar Kaydı	136
3.3.1.8	Tahkime Başvurma Hakkı.....	137
3.3.2	Yabancı Yatırımcıları Koruyan Politik Risk Sigortaları	138
3.3.2.1	Genel Olarak Politik Risk Sigortası	138
3.3.2.2	Politik Risk Sigortası Sağlayıcı Kuruluşlar.....	138
3.3.2.2.1	Ulusal Sigorta Kuruluşları.....	139
3.3.2.2.2	Bölgesel Sigorta Kuruluşları	140
3.3.2.2.3	Çok Taraflı Sigorta Kuruluşu	141
3.4	Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözüm Mekanizmaları	145
3.4.1	Mutabakata Dayalı (Consensual) Mekanizmalar	145
3.4.1.1	Uyuşmazlıkların Müzakere Yoluyla Dostane Çözümü.....	145
3.4.1.2	Uyuşmazlıkların Uzlaştırma ve Arabuluculuk Yoluyla Çözümü.....	146
3.4.2	Karara Dayalı (Adjudicative) Mekanizmalar	147
3.4.2.1	Uyuşmazlıkların Milli Mahkeme Yoluyla Çözümü.....	148
3.4.2.2	Uyuşmazlıkların Uluslararası Tahkim Yoluyla Çözümü	149

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRKİYE’NİN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM POLİTİKALARI

4.1	Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırım Mevzuatının Tarihsel Gelişimi.....	153
4.1.1	İçe Yönelik Kalkınma Dönemi Mevzuatları: 1923 -1979.....	153
4.1.2	Dışa Yönelik Kalkınma Dönemi Mevzuatları: 1980 – Günümüz.....	155
4.2	Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Genel Çerçevesi	157
4.2.1	Türk Hukukunda Yabancı Yatırım.....	157
4.2.2	Türk Hukukunda Yabancı Yatırımcı.....	158
4.2.3	Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Giriş Şekilleri.....	159
4.2.3.1	Yeni Bir Şirket Kurma	159
4.2.3.2	Şube Açma	160
4.2.3.3	Mevcut Bir Şirkete Ortak Olma	161
4.2.3.4	İrtibat Bürosu Kurma	161
4.2.4	Türkiye’deki Doğrudan Yabancı Yatırımların Mevcut Durumu	162
4.3	Türkiye’nin Yabancı Yatırımları Teşvik Eden Politikaları	162
4.3.1	Yatırım Teşvik Sistemi ve Özel Destekler	163
4.3.1.1	Yatırım Teşvik Belgesi	163
4.3.1.2	Yatırım Teşvik Sistemindeki Uygulamalar.....	164
4.3.1.2.1	Genel Yatırım Teşvik Uygulaması.....	165
4.3.1.2.2	Bölgesel Yatırım Teşvik Uygulaması	165
4.3.1.2.3	Büyük Ölçekli Yatırım Teşvik Uygulaması	166
4.3.1.2.4	Stratejik Yatırım Teşvik Uygulaması.....	168
4.3.1.3	Teşvik Sistemindeki Vergisel ve Diğer Desteklerin Çeşitleri.....	169
4.3.1.3.1	Gümrük Vergisi Muafiyeti	169
4.3.1.3.2	Katma Değer Vergisi İstisnası ve İadesi	169
4.3.1.3.3	Vergi İndirimi.....	170
4.3.1.3.4	Gelir Vergisi Stopajı Desteği	171
4.3.1.3.5	Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği.....	171
4.3.1.3.6	Sigorta Primi İşçi Hissesi Desteği	172
4.3.1.3.7	Faiz Desteği.....	172
4.3.1.3.8	Yatırım Yeri Tahsisi.....	172
4.3.1.4	Türkiye’de Serbest Bölgeler ve Teşvikler.....	173
4.3.1.4.1	Kurumlar Vergisi Bakımından	174
4.3.1.4.2	Gelir Vergisi Bakımından	174
4.3.1.4.3	Katma Değer Vergisi Bakımından	175
4.3.1.4.4	Damga Vergisi ve Harçlar Bakımından	175
4.3.1.4.5	Gümrük Vergisi Bakımından	176

4.3.1.4.6	Diğer Teşvikler Bakımından	176
4.3.2	Yatırım Ortamını İyileştiren Düzenleyici Teşvikler	177
4.3.2.1	Fikrî Mülkiyet Haklarının Korunması.....	177
4.3.2.2	Çevre Koruma Tedbirleri	178
4.3.2.3	Yabancı Personel Çalıştırma	178
4.3.2.4	Rekabete İlişkin Düzenlemeler	181
4.3.3.5	Taşınmaz Mal Edinimi	182
4.3.3.5.1	Yabancı Gerçek Kişilerin Gayrimenkul Edinmesi.....	184
4.3.3.5.2	Yabancı Sermayeli Şirketlerin Gayrimenkul Edinmesi	184
4.3.3.5.3	Yabancı Şirketlerin Gayrimenkul Edinmesi.....	185
4.4	Türkiye’de Yabancı Yatırımları Koruyan Enstrümanlar ve Koruma Standartları.....	185
4.4.1	Türk Hukukunda Yabancı Yatırımları Koruyan Enstrümanlar	185
4.4.1.1	Türk Ulusal Mevzuatı	186
4.4.1.1.1	Türk Yatırım Mevzuatı.....	186
4.4.1.1.2	İmtiyaz Niteliğindeki Yatırım Sözleşmeleri.....	187
4.4.1.1.3	Yatırım Sigortaları ve Hazine Garantisi.....	190
4.4.1.2	İki Taraflı Yatırım Anlaşmaları.....	192
4.4.1.2.1	Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA)	192
4.4.1.2.2	İki Taraflı Yatırımların Teşvik Edilmesi ve Korunmasına İlişkin Anlaşmalar	193
4.4.1.2.3	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmaları	195
4.4.2	Türk Hukukunda Öngörülen Temel Koruma Standartları	197
4.4.2.1	Millî Muamele.....	197
4.4.2.2	En Çok Gözetilen Ulus Kaydı.....	199
4.4.2.3	Yatırımcıya Adil ve Hakkaniyete Uygun Davranma	200
4.4.2.4	Haksız Kamulaştırmanın Önlenmesi.....	201
4.4.2.5	Gelir Transfer Hakkı	203
4.4.2.6	Tam Koruma ve Güvenlik.....	205
4.4.2.7	Tahkime Başvurma Hakkı.....	206

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. ÖZBEKİSTAN’IN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM POLİTİKALARI

5.1	Özbekistan'da Doğrudan Yabancı Yatırım Mevzuatının Tarihsel Gelişimi	212
5.1.1	Bağımsızlık Öncesi Sovyet Dönemi	212
5.1.2	Bağımsızlık Sonrası Geçiş Ekonomisi Dönemi	214

5.2	Özbekistan’da Doğrudan Yabancı Yatırımların Genel Çerçevesi	218
5.2.1	Özbek Hukukunda Yabancı Yatırım Kavramı	218
5.2.2	Özbek Hukukunda Yabancı Yatırımcı Kavramı	218
5.2.3	Özbekistan’da Doğrudan Yabancı Yatırımların Giriş Şekilleri	218
5.2.4	Özbekistan’daki Doğrudan Yabancı Yatırımların Mevcut Durumu	220
5.3	Özbekistan’ın Yabancı Yatırımları Teşvik Eden Politikaları.....	221
5.3.1	Özbek Yatırım Teşvik Sistemi	221
5.3.1.1	Özbekistan Vergi Sistemi.....	221
5.3.1.1.1	Genel Vergilendirme	222
5.3.1.1.2	Sadeleştirilmiş Vergilendirme.....	223
5.3.1.2	Vergisel Teşvik Sistemi Uygulamaları	224
5.3.1.2.1	Sektörel Teşvikler	224
5.3.1.2.2	Serbest Bölge Teşvikleri	227
5.3.2	Yatırım Ortamını İyileştiren Düzenleyici Teşvikler	230
5.3.2.1	Fikrî Mülkiyet Haklarının Korunmasına İlişkin Düzenlemeler	230
5.3.2.2	Çevre Koruma Tedbirleri	231
5.3.2.3	Yabancı Personel Çalıştırma	231
5.3.2.4	Rekabete İlişkin Düzenlemeler	232
5.3.2.5	Taşınmaz Mal Edinimi	233
5.4	Özbekistan’da Yabancı Yatırımları Koruyan Enstrümanlar ve Koruma Standartları.....	234
5.4.1	Özbek Hukukunda Yabancı Yatırımları Koruyan Enstrümanlar	234
5.4.1.1	Özbek Ulusal Mevzuatı	234
5.4.1.1.1	Özbek Yatırım Mevzuat	234
5.4.1.1.2	İmtiyaz Niteliğindeki Yatırım Sözleşmeleri.....	236
5.4.1.1.3	Yatırım Sigortaları	237
5.4.1.2	İkili Yatırım ve Vergi Anlaşmaları	238
5.4.2	Özbek Hukukunda Öngörülen Temel Koruma Standartları	239
5.4.2.1	İstikrar Kaydı	239
5.4.2.2	Milli Muamele Kaydı	240
5.4.2.3	En Çok Gözetilen Ulus Kaydı	241
5.4.2.4	Yatırımcıya Adil ve Hakkaniyete Uygun Davranma	242
5.4.2.5	Yurt Dışına Transfer İmkânı	242
5.4.2.6	Kamulaştırma ve Devleştirmeye Karşı Koruma	244
5.4.2.7	Tam Koruma ve Güvenlik.....	245

5.4.2.8 Tahkime Başvurma	245
SONUÇ, DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER.....	249
KAYNAKÇA	258
A. Kitaplar	258
B. Makaleler	265
C. Tezler	271
D. Raporlar	272
E. DYY ile ilgili Hukuki Dayanaklar.....	276
E-1. Uluslararası Düzenlemeler	276
E-2. Türkiye Mevzuatı	279
E-3. Özbekistan Mevzuatı	282
E-4. Tahkim Davaları.....	286
E-5. Diğer.....	290
EK.....	291

GİRİŞ

Günümüzde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, yabancı yatırımları kendi ülkelerine çekebilmek için sürekli iyileştirmeler yapmakta, teşvik ve koruma politikaları uygulamaktadır. Özellikle, iktisadi kalkınmalarının önemli bir aracı olarak kabul edilen doğrudan yabancı yatırımları (DYY) gören birçok devlet, yabancı yatırımları ülkelerine çekmek için hukukî düzenlemeler yapmaktadır.

Günümüzde, gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye, yabancı yatırım tarafından en çok tercih edilen ülkeler arasındadır. Türkiye’de, 1980’lerden itibaren serbest dış ticaret odaklı bir büyüme politikası takip edilmesi sonucunda; ithalat kısıtlamalarının kaldırılmış, korumacı politikalar azaltılmış ve döviz işlemleri serbest bırakılmıştır. Türkiye, özellikle, son on dört yılda DYY’lere yönelik hayata geçirilen köklü hukuki reformlar sayesinde dünyanın önde gelen yatırım merkezlerinden biri haline gelmiştir. Yapılan hukuki reformların başında ise yabancı yatırımları teşvik etmek amacıyla yabancı yatırım ve yatırımcılara ilişkin hususları düzenleyen 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu (DYYK) gelmektedir. Bu Kanun’la yabancı yatırımcıların Türkiye’de yatırım yapması için uygun yasal altyapı tesis edilerek bürokratik engellerin büyük ölçüde kaldırılmış, vergi sisteminde iyileştirmeler sağlanmış ve yabancı yatırımlar için güvenli bir yatırım ortamı yaratılmıştır. Bu reformlar sonucunda, Türkiye’ye gelen toplam DYY tutarı 1975 - 2004 döneminde sadece 19,6 milyar ABD Doları seviyesinde iken, 2005 -2014 yılları arasında 8 kattan fazla artarak 144,3 milyar ABD Dolarına ulaşmıştır. 2014 yılında ise Türkiye, Dünya genelinde doğrudan yabancı yatırımlarda 22. sıraya yerleşmiştir¹.

Özbekistan da, DYY’i ülkeye çekme konusunda istekli olmuş, çeşitli düzenlemeler yapmış ve bu konuda önemli adımlar atmıştır. Özellikle, Özbekistan’da DYY’i daha çok özendirmek amacıyla çeşitli yasal düzenlemeler ve teşvik politikaları uygulanmaktadır. Örneğin, 609-I Sayılı Yabancı Yatırımlar Hakkında Kanun (YYHK), 611-I Sayılı Yabancı Yatırımcı Haklarının Korunması ve Garanti Edilmesi Hakkında Kanunu gibi yabancı yatırımla ilgili ana kanunlar kabul edilmiştir. Ancak, dünya geneli

¹ T.C. Ekonomi Bakanlığı, **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2014 Yılı Raporu**, Ankara: Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Eylül 2015, (Çevrimiçi) <https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-212507> (Erişim Tarihi: 22.04.2016), s. 9.

ile karşılaştırıldığında, örneğin, UNCTAD 2014 verilerine göre Türkiye dünyada en çok doğrudan yabancı çeken ülkeler listesinde 22.ci olurken, Özbekistan bu listede sadece 102.ci sırada yer alabilmiştir². Bu ise, Özbekistan'da kabul edilen yabancı yatırım mevzuatının son derece uygun olmasına rağmen bu konuda başarılı olamadığını göstermektedir. Dolayısıyla, Özbekistan'ın DYY konusunda istenilen düzeyin çok gerisinde kaldığı görülmüş olması, işbu araştırmanın konusu olarak seçilmesine neden olmuştur. Bu çalışmada, Türkiye'nin tecrübelerinden yola çıkarak; Türkiye'de DYY ile ilgili kabul edilen mevzuatların ülke ekonomisinin gelişmesini ne şekilde etkilediği ve özellikle, DYY'i çekmek için gerekli yatırım ortamının oluşturulması açısından Özbekistan mevzuatında ne tür reformların ve yeniliklerin yapılması gerektiği araştırılmıştır.

Doğrudan yabancı yatırım konusu; uluslararası ilişkiler, siyaset, ekonomi, maliye, işletme ve vergi gibi birçok alanla ilgili geniş bir konudur. Bu açıdan, yerli ve yabancı literatürde yeterince incelenmiş olan söz konusu alanların doğrudan yabancı yatırımla bağlantısı sınırlı düzeyde ele alınmış ve ayrıntıya girilmemiş olup DYY'nin tüm yönleri yalnızca hukuki açıdan ele alınmıştır. Ayrıca, bu çalışma nitel yaklaşımla yapılmış olup çalışma sırasında tarihsel, betimleme ve karşılaştırma gibi bilimsel yöntemler kullanılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde DYY üzerinde genel olarak durulmuştur. Yani, bu bölümde öncelikle yabancı yatırımların tarihsel gelişimi; sömürgecilik dönemi ve sömürgecilik sonrası dönem olarak araştırılmıştır. Sonra yabancı yatırım ve yabancı yatırımcı kavramlarının ne anlama geldiği tanımlanarak, DYY'nin önemi ve çeşitleri açıklanarak ve DYY'nin kararlarını etkileyen dış ticaret stratejileri ve yatırım ortamını belirleyen temel faktörler hakkında genel bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde, ilk olarak, yatırım teşviki politikalarının önemi ve amaçları açıklanarak yatırımları teşvik etmekle yükümlü olan kurumlar üzerinde durulmuştur. Ardından ise genel olarak dünyada uygulanan vergisel (mali) teşvikler, nakdi (finansal), düzenleyici ve diğer teşvik araçları incelenmiştir. Sonra, serbest bölge türleri ve bu bölgelerde uygulanan teşvikler hakkında söz edilmiştir.

² Bkz. EK - Dünyada En Çok DYY Çeken Ülkeler Listesi, s.291

Üçüncü bölümde ise, DYY'ler açısından en önemli olan yatırımların korunması politikaları ve hukuki dayanakları araştırılmıştır. Bu bölümde, öncelikle, yabancı yatırımcıların endişe duydukları politik riskler ve çeşitleri üzerinde durulmuştur. Ardından da, yabancı yatırımları politik risklerden koruyan enstrümanlar ve bu enstrümanlarda öngörülen koruma standartları hem doktrin hem içtihat açısından incelenmiştir. Son olarak da, ev sahibi ile yabancı yatırımcı arasında uyuşmazlık çıkması halinde başvurulabilecek mekanizmalar açıklanmıştır.

Dördüncü bölümde ise, Türkiye'de uygulanan doğrudan yabancı yatırım politikaları incelenmiştir. Bu bölümde, ilk olarak Türkiye'de yabancı yatırımlar mevzuatının tarihsel gelişimi ve yatırımların genel hukuki rejimi incelenmiştir. Sonra, ikinci ve üçüncü bölümlerden yola çıkarak DYY'nin ülkeye çekilmesi için uygulanan ve uygulanmakta olan teşvik ve koruma politikalarının hukuki dayanakları araştırılmıştır.

Çalışmamızın son bölümünde ise, öncelikle Özbekistan'ın bağımsızlık öncesi ve sonrası iktisadi hayatındaki gelişmeler ve özellikleri açıklanmıştır. Sonra, çalışmanın bu bölümüne kadar işlenen konular çerçevesinde Özbekistan'da uygulanan doğrudan yabancı yatırım politikalarının ve hukuki dayanaklarının analizi yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN GENEL ÇERÇEVESİ

1.1 Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi

Yabancı yatırımlar tarihsel gelişimini iki döneme ayırmak mümkündür. İlk dönem 18. yüzyılda başlayıp II. dünya savaşının sonuna kadar devam etmiştir. Bu döneme sömürgecilik dönemi denmesi mümkündür. İkinci dönem ise sömürgecilik dönemi sonrası dönem olarak anılan, II. dünya savaşından sonra başlayan ve günümüze kadar devam eden yapısal değişikliklerin gerçekleştiği dönemdir.

1.1.1 Sömürgecilik Dönemi

Doğrudan yabancı yatırımların tarihi 16. yüzyılda İngiltere'nin, Macaristan'daki gümüş madenlerini ve Kuzey Almanya'nın bakır madenlerini işletmeye başlamasına kadar uzanmaktadır. Daha sonra, 17. yüzyıllarda İngiltere, Hollanda ve Fransa'ya ait şirketlerin, dünyanın önemli ticaret merkezlerinde doğrudan yabancı yatırım türü sayılan şube açma yoluyla yatırım yaptıkları görülmüştür. Ancak, İngiltere'nin ihtiyaç duyduğu hammaddelerin çıkarılması için 18. yüzyılların başındaki sömürgelerdeki girişimleri yabancı yatırımlarının başlangıcı olarak kabul edilmektedir³.

Ne var ki, dünyada ülkeler arasında yabancı yatırımların korunmasına ilişkin hukuki anlaşmalar olmadığından dolayı 18. yüzyıllara kadar, yabancı yatırımlar, uluslararası örf ve adet kuralları ile korunmakta ve ülkeler arasındaki ticaretler de, bu tür ticari örf ve adet kuralları çerçevesinde yürütülmekte idi. Nitekim, bu kurallar yabancılara yönelik yazılmamış haklar bildirgesi gibiydi. Örneğin yabancı (alien), ev

³ Mehmet Baykal, **Hukuksal ve Kurumsal Bağlamda Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar**, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2014, s.8.

sahibi ülkede malum bir zaman geçirebiliyor, kendi işlemlerini yürütebiliyor, tutuklama ya da cezai dava halinde usul haklarından faydalanabiliyordu⁴.

Doğrudan yabancı yatırımların hukuki düzenlenmesine ilişkin ilk yazılı anlaşmalar, 18. yüzyıldan itibaren “Dostluk, Ticaret ve Dolaşım” anlaşmaları (Friendship, Commerce and Navigation - FCO) şeklinde yapılmaya başlanmıştır. Örneğin, Fransa ile Birleşik Krallık arasında yapılan, 1713 tarihli Utrecht Anlaşması işbu “dostluk” anlaşmaları için önemli bir adım olmuştur. İşbu anlaşmada tarafların yurttaşlarına, birbirlerinin topraklarında kalma, geçiş yapma, alışveriş yapma ve mal edinme serbestîsi (Madde IV), tarafların topraklarında, limanlarında ve akarsularında ticaret ve taşımacılık serbestîsi (Madde V) tanınmıştır. Ayrıca, taraflar arasında gümrük vergi ve harçlarının belirlenmesi ve gereksiz yere yükseltilmemesi (Madde VI) gibi XX. yüzyıl ticaret anlaşmalarına öncelik edecek düzenlemeler getirilmiştir⁵.

26 Eylül 1786 tarihinde, Fransa ve Birleşik Krallık arasında Eden Anlaşması olarak bilinen diğer bir yatırım anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmada, yabancıların korunmasına ilişkin önceki uygulamalar, kişilerin lehine genişletilmiş, dış ticaret kısıtlamalarını büyük oranda kaldırmış, gümrük vergilerinde önemli indirimler öngörülmüştür⁶.

19. yüzyılların sonlarında, uluslararası ticaretin hız kazanmaya başlamasıyla, devler arasında etkin işbirliği ve güvenlik düzenlemelerinin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Nitekim, uluslararası işbirliğini kurumlaştıran uluslararası örgütlerinin temellerini bu çerçevede atılmıştır. Söz gelimi, 1865 Bern Genel Telgraf Birliği, 1874 Dünya Posta Birliği, 1875 Paris Uluslararası Ölçüler Sözleşmesi, 1883 Endüstriyel Mülkiyetin Korunması Sözleşmesi, 1883 Bern Telif Haklarının Korunması Sözleşmesi ile uluslararası ekonomik işbirliği örgütlenme yoluna girmiştir. Fakat adı geçen

⁴ Serap Telli, **Devletler Hukuku Açısından Uluslararası Ticaret ve Kurumlaşması**, Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 1991, s.13.

⁵ Ayrıca, 6 Şubat 1778 Tarihinde Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa arasında imzalanan Dostluk ve Ticaret Anlaşması'nın III. ve IV. Maddelerinde de tarafların halkları ve yurttaşları için gümrük vergisinden muaf oldukları belirtilmiştir. Bkz. **Treaty of Amity and Commerce Between The United States and France**, February 6, 1778, (Çevrimiçi) http://avalon.law.yale.edu/18th_century/fr1788-1.asp (Erişim Tarihi: 04.02.2016).

⁶ Theodore H. Cohn, **Global Political Economy - Theory and Practice**, New York: Pearson/Longman, 2005, s.28.

uluslararası sözleşmelerin yürürlüğe girmesine rağmen, 19. yüzyılın sonlarına kadar büyük ölçekli bir doğrudan yabancı yatırım faaliyetleri pek görülmemiştir⁷.

İlk doğrudan yatırım faaliyetleri, 19. yüzyılların sonlarında, bazı büyük şirketler kendi ülkesinde uygulanan korumacı politikaları aşmak için üretimlerini diğer ülkelerde taşınmasıyla başlamıştır. İşbu yatırımlara hem sermaye ithal eden hem de ihraç eden kendi ülkeleri de destek olmuşlardır. Ayrıca, bu dönemde dünya paralarının altın sistemine bağlı olması nedeniyle herhangi bir transfer probleminin yaşanmamış ve sermaye hareketliliği artmıştır. Söz gelimi, 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ilk yarısına kadar süren dönemde uluslararası sermaye ihracında ilk sırayı İngiltere almıştır. İngiltere, ikinci Dünya Savaşı'na kadar uluslararası piyasalara özellikle az gelişmiş ülkelere (sömürgeleri ve Latin Amerika) en fazla yatırım yapan ülke olmuştur. İngiltere'yi ABD (Amerika Birleşik Devletleri), Fransa, Almanya, İsviçre, Belçika ve Hollanda takip etmiştir.

1929-1930 yıllarında ise patlak veren dünya ekonomik krizi, yabancı yatırımlarının duraklamasına, hatta mevcut yatırımların tasfiye edilmesine sebep olmuştur⁸. 1930-45 arası dönem de hem Dünya Ekonomik Krizi ve hem de savaş tehlikesinin getirdiği istikrarsız ortam nedeniyle dünyada yabancı yatırımların yavaşladığı ve hatta bazı ülkeler için gerilediği bir dönem olmuştur.

I. ve II. Dünya Savaşları arasında, dünyada genellikle korumacılık anlayışı çerçevesinde içe kapalı bir ekonomi politikası uygulandığından ortaya uluslararası mali zararlar çıkmıştır. Bu dönemde meydana gelen zararları karşılamak ve ekonomik krizleri aşmak için devletler işbirliği yapmak yerine rekabetçi politikaları tercih etmişlerdir. Fakat sonradan devletler uygulamış oldukları politikaların olumsuz etkilerini fark edince, 1944 yılında ABD'nin New Hampshire eyaletinin küçük bir

⁷ Sefer Şener, **Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'de Yabancı Yatırımlar**, Bursa: Ekin Yayınevi, 2013, s.52 vd.

⁸ Fulya Bayraktar, **Dünyada ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar**, Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Genel Araştırmalar, Araştırma Müdürlüğü Yayınları, No:GA/03-1-1, 2003, (Çevrimiçi) http://www.kalkinma.com.tr/data/file/raporlar/ESA/GA/2003-GA/GA-03-01-01_Dogrudan_Yabanci_Sermaye_Yatirimlari.pdf (Erişim Tarihi: 04.02.2016), s.7.

beldesi olan Bretton Woods'ta toplanarak uluslararası piyasada liberal bir iktisat düzen için yeni planlama yapmışlardır⁹.

Bretton Woods toplantısında uluslararası finans sisteminin temellerini oluşturan Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (bugünkü adıyla Dünya Bankası – World Bank)'nın kurulmasının yanı sıra 1973'e kadar süregelen uluslararası para sisteminin de temelleri atılmıştır. Görevleri arasında zaman zaman kesişme ve iç içe geçme noktaları bulunsa da Dünya Bankası¹⁰ daha çok yıkılan ekonomilerin yeniden imarı ve az gelişmiş devletlerin kalkınmalarına katkıda bulunmak; IMF¹¹, uluslararası ödemeler sisteminin düzenli işlemlerini sağlamak ve dış ödemeler dengesindeki sorunları çözmek amacı ile kurulmuştur.

1.1.2 Sömürgecilik Sonrası Dönem

II. Dünya savaşı sonrası, ABD ve Sovyetler Birliği'nin öncülüğünde oluşan iki kutuplu dünya ortaya çıkması ile hem ekonomik olarak hem politik olarak kutuplaşma yaşanmasına rağmen milletlerarası serbest dış ticareti teşvik etmek ve dış ticaret politikalarına düzen vermek amacıyla bir dizi milletlerarası müzakere gerçekleştirildi. Bunlar içinde en önemli olanı, New York, Londra ve Cenevre'deki hazırlık amaçlı toplantıları müteakiben 1947'de Küba-Havana'da toplanan Birleşmiş Milletler Ticaret ve İstihdam Konferansıydı. Bu Konferansın sonunda, bir Uluslararası Ticaret Örgütü (International Trade Organisation) kurulmasını karar altına alan Havana Şartı¹² kabul edildi.

⁹ Bu toplantıda, doğu bloku ülkeleri dışındaki 44 ülkeden 730 delegenin katıldığı bu anlaşma ile katılan ülke paraları için sabit kur esasını benimsenmiş ve anlaşmaya katılan her ülkenin parasının değerinin, dolar esas alınarak belirlenmesi kabul edilmiştir.

¹⁰ Günümüzde 10.000'den fazla çalışanı olan Dünya Bankası'nın 188 üyesi bulunmaktadır. Dünya Bankası'nın Dünya Bankası Grubu ile karıştırılmaması gerekir. **Dünya Bankası Grubu'nun bünyesinde 5 farklı kuruluş bulunmaktadır**; Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (**IBRD**, bugünkü adı ile Dünya Bankası), Uluslararası Kalkınma Birliği (**IDA**), Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı (**MIGA**), Uluslararası Finans Kurumu (**IFC**), Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıkları Merkezi (**ICSID**). Her biri farklı işlevlere sahip olan bu kuruluşların tek bir grup altında toplanmasının nedeni, hepsinin başkanlığını Dünya Bankası Başkanı'nın üstlenmiş olmasıdır. Ayrıntılı bilgiler için bkz. <http://www.worldbank.org/en/about>

¹¹ Günümüzde 188 üyesi bulunan IMF için ayrıntılı olarak bkz. (Çevrimiçi) <http://www.imf.org/external/about.htm>, (Erişim Tarihi: 11.02.2016).

¹² Bkz. **Havana Charter**, 1947, (Çevrimiçi) https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/havana_e.pdf (Erişim Tarihi: 03.02.2016).

Havana Şartı'na göre, Konferans katılımcısı olan 23 ülke, ithalatta uygulanmakta olan gümrük vergilerini büyük oranda azaltma konusunda aralarında anlaştı. Ancak, ABD'nin bu Şartı, ülke yasalarına geçirmeyi başaramaması dolayısıyla diğer ülkeler de taahhütlerinden caydılar ve Uluslararası Ticaret Örgütü hiçbir zaman hayata geçirilemedi¹³. Fakat aynı ülkeler yine 1947 yılında, Havana Şartı'nda Ticaret Politikalarıyla ilgili bölümü, belli farklı koşullar da eklemek suretiyle tek bir anlaşmaya, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)'¹⁴ a dönüştürmeye karar verdiler ve alelacele hazırlanan bir ön-protokolün yardımıyla GATT Anlaşması 30 Ekim 1947 tarihinde imzalanmış ve 1 Ocak 1948'de resmen yürürlüğe girmiştir.

GATT anlaşması ile, üye ülkeler arası dış ticaret rejimini serbestleştirmek, gümrük vergilerinin azaltmak, kısıtlamaların kaldırmak, istikrarlı bir büyüme gerçekleştirmek ve üye ülkelerin hayat seviyelerini yükseltmek gibi amaçlara ulaşılması hedeflenmişti. GATT içerisinde, gelişmekte olan ülkelerin de yer almasına karşın çok fazla söz sahibi olamamalarından dolayı söz konusu bu ülkeler kendi aralarında bir araya gelerek GATT'a karşı 1964'te Birleşmiş Millet Ticaret ve Kalkınma Konferansı kısa adı ile UNCTAD'ı kurmuşlardır¹⁵.

GATT sonrasında geçen zamanda daha fazla üye anlaşmalara taraf olmuş ve ticaretin serbestleşmesine yönelik başka müzakereler de yapılmıştır. 1947-1994 arasında GATT'a taraf olan üyeler sekiz ticaret müzakeresini sonuçlandırmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından, en son tamamlanan Uruguay Turu sonucunda, GATT'ı oluşturan gelişmiş ülkeler bu anlaşmanın ismini değiştirerek 15 Nisan 1994 imzalanan Marakeş Anlaşması¹⁶ ile WTO (World Trade Organization – Dünya Ticaret Örgütü) kurmuşlardır. 1994 yılında aynı zamanda anlaşmalara taraf olanların sayısı 23'den 128'e

¹³ Her ne kadar Havana Şartı yürürlüğe girememiş olsa da, taslak metin iki nedenle halen önemini korumaktadır. İlki, GATT 1947'nin ortaya çıkmasına zemin oluşturmuş ve Şart'ta yer alan bazı hükümleri bünyesinde barındırmıştır. ITO projesinin hayata geçirilememesi üzerine GATT sadece çok taraflı ticaret düzeninin etkin olarak yürütülmesi görevini yerine getirmemiş aynı zamanda WTO, GATT'ın yerini alıncaya kadar de facto bir örgüt olarak faaliyet göstermiştir. İkincisi, Havana Şartı liberalizmi tüm yönleri ile ayrıntılı bir şekilde düzenleyen hükümleri ile gelecekte kurulacak olan WTO için örnek bir düzenleme olmuştur.

¹⁴ Bkz. **General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)**, 1947, (Çevrimiçi) https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_e.pdf (Erişim Tarihi: 03.02.2016).

¹⁵ S. Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi: Teori - Politika**, 10.b., İstanbul: Beta Yayınları, 2013, s.266.

¹⁶ Bkz. **Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization**, 1994, (Çevrimiçi) <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201867/volume-1867-I-31874-English.pdf> (Erişim Tarihi: 17.03.2016).

yükselmiş, bugün bu sayı son olarak 2015 yılında WTO'ya katılan Seyşeller Cumhuriyeti ile birlikte 161'a ulaşmıştır¹⁷.

Bu dönemde gerçekleşen önemli gelişmelerden biri de, 1951'de Almanya, Belçika, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda arasında kurulan Avrupa Kömür-Çelik Topluluğu ile AB (Avrupa Birliği)'nin temeli atılmış olmasıdır. 25 Mart 1957'de aynı ülkelerin Roma Anlaşması'nı imzalanmasıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu kurulmuş ve bugünkü AB'nin ilk yapı taşları oluşturulmuştur. İşbu Roma Anlaşması'nda toplulukta yer alan ülkeler arasında uygulanan gümrük tarifeleri, serbest ticaret, taşıma, sosyal ve rekabet politikası gibi konularında ortak kararlar alınmış ve dolayısıyla DYY'lerde çok hızlı bir artış yaşanmıştır¹⁸.

1980'lerden itibaren, ülke ekonomileri dışa açılmaya başlamış, sermaye hareketleri serbestleşmiş, özelleştirme ve şirket birleşme ve devirlerine yönelik teşvik edici hukuki düzenlemeler daha sık uygulanır hale gelmiştir. Söz konusu değişim doğrudan yabancı yatırımların artmasına neden olmuştur. Söz gelimi, 1970'lerde 24 milyar dolar olarak gerçekleşirken doğrudan yabancı yatırımlar; 1980-1990 yılları arasında 93 milyar dolara yükselmiştir. Ancak, bu dönemdeki önemli gelişmelere rağmen gelişmekte olan ülkelere 1990'lı yıllara kadar yabancı yatırımcılara karşı bir güven problemi söz konusu olmuştur.

1990'lı yıllardan itibaren ise, sosyalist ekonomilerin dönüşüm sürecine girmeleri ve piyasa ekonomisine yönelik reformlar yapmaları, yabancı yatırımcıların yeni piyasalara yatırım yapma imkânını arttırmış, bütün bunlara bağlı olarak da yabancı yatırım hareketlerinin hızı ve miktarı önemli ölçüde büyümüştür. Bu dönemde, gelişmekte olan ülkelerin yabancı yatırımcılar için uyguladıkları teşvik ve koruma politikaları, bu ülkelere büyük miktarda yabancı yatırımların girişine neden olmuştur.

Son olarak da, günümüzde, doğrudan yabancı yatırımları en fazla çeken ülkelere göz atılması gerekir. Küresel düzeyde yabancı yatırımların ülke ve sektör dağılımlarına

¹⁷ Türkiye GATT'a 1950-1951 Torquay görüşmeleri sonucunda 21.12.1953 tarih ve 6202 sayılı yasa ile katılmıştır. Türkiye'nin, WTO'ya üyeliği ise 26 Mart 1995 tarihinde başlamıştır. Özbekistan ise GATT'a taraf olmadığı gibi, WTO'nun toplantılarına da sadece gözlemci statüsünde katılmaktadır.

¹⁸ 1 Aralık 2009 tarihinde Lizbon Anlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle beraber, üçüncü ülkelerle yatırım anlaşmalarının müzakere edilmesi yetkisi doğrudan ve bir bütün olarak AB'ye verildi. Böylelikle, yurtdışında yatırımda bulunan AB üyesi ülkelerin şirketlerinin karşılaştıkları sorunlar dikkate alınarak, yatırımcıların haklarını güçlendirme sorumluluğu AB'nin Üye Devletleri adına yatırım anlaşmaları müzakerelerini yürüten Avrupa Komisyonu'na geçti.

ilişkin referans kaynaklardan birisi olarak kabul edilen UNCTAD tarafından 2015 yılının Haziran ayında yayımlanan Dünya Yatırım Raporu'na göre, 2014 yılında, 128,5 milyar ABD Doları ile Çin dünyada en fazla uluslararası doğrudan yatırım çeken ülke olmuştur. Hong Kong 103,3 milyar ABD Doları ile ikinci olurken, ABD 92,4 milyar ABD Doları ile üçüncü sırada yer almıştır. Türkiye ise, 12,1 milyar ABD Doları ile 2014 yılında dünyada en fazla uluslararası doğrudan yatırım çeken ülkeler arasında 22'nci sıraya yerleşmiştir. Özbekistan ise sadece 751,4 milyon ABD Doları DYY çekerek dünya genelinde 104. olmuştur¹⁹.

1.2 Yabancı Yatırım Kavramı

Günümüzde, üzerinde ittifak sağlanan yeknesak bir yabancı yatırım tanımı yapılamamıştır. Örneğin, aynı anlayış çerçevesinde olan ikili veya çok taraflı yatırım anlaşmaları da, yatırım kavramını yalnızca koruma altına aldıkları yatırımların kapsamıyla sınırlı biçimde tespit etmekte, somut bir tanım vermekten kaçınılmaktadır. Dolayısıyla, yabancı yatırım kavramının kapsamını daha iyi anlamak için öncelikle farklı görüşlerin ortaya çıkmasının esasında yatan doğrudan ve dolaylı yatırım çeşitlerinin bilinmesi, daha sonra, yabancı yatırım kavramının uluslararası hukukta nasıl tanımlandığını tahlil edilerek bu yatırımların hangi yollarla gerçekleştirildiğinin ele alınması gerekmektedir.

1.2.1 Yabancı Yatırım Kavramı ve Çeşitleri

1.2.1.1 Doğrudan Yabancı Yatırım

Genel olarak, doğrudan yabancı yatırımların tanımı yapılmamakta, bu yatırımların tanımlamak için özelliklerinden yola çıkılmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların özellikleri arasında; ev sahibi devletin kontrolü altında yapılması, taşınır veya taşınmaz mal transferlerini konu edinmesi, ev sahibi devletin refahını artırmak amacıyla yapılması ve ev sahibi devlette fiziki mevcudiyet riskine yatırımcının katlanması

¹⁹ Detaylı bilgiler için bkz. UNCTAD, **World Investment Report 2015: Reforming International Investment Governance**, New York and Geneva: United Nations Publications, 2015, (Çevrimiçi) http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2015_en.pdf (Erişim Tarihi: 21.02.2016).

hususları sayılabilir²⁰. Dolayısıyla, doğrudan yabancı yatırım kavramı; “maddi ve gayri maddi varlıkların bir ülkeden başka bir ülkeye, bu varlıkların sahibinin kısmen veya tamamen kontrolü altında, ev sahibi ülkenin refahını artırmak amacıyla transfer edilmesi” şeklinde tanımlanabilir²¹.

Bu yatırım türünde yabancı yatırımcı, başka bir ülkede şirket kurabileceği gibi, kurulmuş olan bir şirketi de satın alabilir veya bir şirket için kuruluş sermayesi temin ederek ya da mevcut bir şirketin sermayesini artırma yoluyla o ülkelerde bulunan şirketlere yatırımda bulunabilir²². Doğrudan yabancı yatırımlar, dolaylı yabancı yatırımlarının aksine uzun bir dönemi kapsamakta, ev sahibi ülkede yatırımın fiziki varlığını ve yatırımcının denetimini gerektirmektedir. Bu özellikleri nedeniyle doğrudan yabancı yatırımlar, yatırımcı açısından risk oranı yüksek bir yatırım türü olarak kabul edilmektedir²³. Ayrıca, bu yatırım türü, daha çok yatırım faaliyetlerini birden fazla ülkede sürdüren, üretimle ilgili kararları bir merkezden alan veya çeşitli yollarla bağlı şirketlerin kararlarını etkileyebilen çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir.

Günümüzde, doğrudan yabancı yatırımlar, küresel ölçekte yaşanan uluslararası ekonomik entegrasyonları yönlendiren en temel faktör olarak kabul edilmektedir. Zira doğrudan yabancı yatırımlar vasıtasıyla farklı ülkeler arasında uzun dönemli ve istikrarlı bir iktisadi bağlantılar kurulmakta ve bu sayede hem ev sahibi devlet hem de kaynak devlet ekonomilerinin gelişimine katkı sağlanmaktadır²⁴.

1.2.1.2 Dolaylı Yabancı Yatırım

Dolaylı yabancı yatırımlar ise, portföy²⁵ yatırımı (portfolio investment) da denilen, ev sahibi devlet piyasasında veya uluslararası piyasada ev sahibi devlete ait

²⁰ Bilgin Tiryakioğlu, **Doğrudan Yatırımların Uluslararası Hukukta Korunması**, Ankara: Dayınlarlı Yayıncılık, 2003, s.11.

²¹ **a.g.e.**, s.10.

²² Rifat Erten, **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu'nun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü**, Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 2005, s.25.

²³ Tiryakioğlu, **a.g.e.**, s.171.

²⁴ OECD, **OECD Benchmark Definition of Foreign Direct Investment - 4th Edition**, Paris: OECD Publishing, 2008, (Çevrimiçi) <http://www.oecd.org/daf/inv/investmentstatisticsandanalysis/40193734.pdf> (Erişim Tarihi: 11.02.2016), s.14.

²⁵ Portföy kavramı, İMKB tarafından “*sahip olunan varlıkların ister aynı, isterse hisse senedi, tahvil, hazine bonusu gibi farklı özelliğe sahip en az iki kıymete yatırılması sonucu oluşan toplam değer*” şeklinde tanımlanmaktadır. Bkz. İMKB, **Sermaye Piyasası ve Borsa Temel Bilgiler Kılavuzu**, 21.b., İstanbul: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, 2011, s.524.

menkul kıymetlere²⁶ yapılan yatırımlardır²⁷. Başka bir deyişle, portföy yatırımları bir ev sahibi ülke borsasında işlem gören şirket hisselerinin, diğer bir ülke veya ülke şirketleri tarafından satın alınması şeklinde ifade edilmektedir²⁸. Dolaylı yatırım, ev sahibi ülkede fiziki olarak varoluşu gerektirmemekte, ayrıca, dolaylı yatırımcı herhangi bir risk ile karşı karşıya kalındığında yatırımını derhal geri çekebilmektedir²⁹. Özellikle, bu yatırımların kriz dönemlerinde ülkeden aniden çıkmaları, gelişmekte olan ülke ekonomilerini olumsuz etkilemektedir³⁰. Bu açıdan işbu dolaylı yabancı yatırımların, bazı gelişmekte olan ülkelere girişi kısıtlanmakta veya hatta bazı hallerde tümüyle engellenmektedir³¹.

Yukarıda yer verilen tanımlardan da anlaşılacağı üzere, doğrudan yabancı yatırım ve dolaylı yabancı yatırım kavramları arasındaki en önemli farklılık, yatırımın ne şekilde yapıldığından ziyade yatırımcının söz konusu şirketin yönetim ve denetimi üzerinde ne ölçüde söz sahibi olduğu noktasındadır³². Doğrudan yabancı yatırımlarda kontrol gücü, belirleyici faktör olarak öne çıkarken, dolaylı yatırımlarda yabancı yatırımcı hissesini satın aldığı şirketi kontrol etmeyi hedeflememekte, sadece finansal bir geri dönüşü amaçlamaktadır³³.

²⁶ İMKB, “Menkul Kıymet” kavramını, ortaklık veya alacaklılık sağlayan, belli bir meblağı temsil eden, yatırım aracı olarak kullanılan, dönemsel gelir getiren, misli nitelikte, seri halinde çıkarılan, ibareleri aynı olan ve şartları Sermaye Piyasası Kurulunca belirlenen kıymetli evrak şeklinde tanımlanmaktadır. Bkz. **a.g.e.**, s.578.

²⁷ Süleyman Dost, **Yabancı Yatırım Uyuşmazlıkları ve ICSID Tahkimi**, Ankara: Asil Yayınevi, 2006, s.107.

²⁸ Deniz Defne Kırılı Aydemir, **Yabancı Yatırımların Korunması: Çok Taraflı Yatırım Garanti Kuruluşu (MIGA) ve Yabancı Yatırımların Politik Risklere Karşı Korunması**, İstanbul: Legal Yayınevi, 2005, s.26.

²⁹ Tiryakioğlu, **a.g.e.**, s.11.

³⁰ Örneğin, 1997-98’de Tayland, Endonezya, Güney Kore ve Malezya’da başlayan finansal krizin etkileri önce diğer Asya devletlerine daha sonra bölge dışındaki birçok devletlere yayılmıştır.

³¹ Aydemir, **a.g.e.**, s.26.

³² 4875 sayılı Kanunu’nun 2(2)(b) maddesi uyarınca; yabancı yatırımcı tarafından, menkul kıymet borsalarından en az yüzde 10 hisse oranı ya da aynı oranda oy hakkı sağlayan edinimler yoluyla mevcut bir şirkete ortak olunması, doğrudan yabancı yatırım kavramı kapsamında mütalaa edilmiştir.

Bu tanım çerçevesinde, Türk hukuku bakımından da, yabancı portföy yatırımcı ve doğrudan yabancı yatırım arasındaki temel ayrımın, yatırımın türü üzerine değil, yatırımcının yatırım üzerindeki kontrol gücünün düzeyi üzerine inşa edildiğini ifade etmek mümkün hâle gelmektedir.

³³ Nuri Yavan, **Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi Yayın Yeri**, İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı, 2006, s.45.

1.2.2 Uluslararası Hukukta Yabancı Yatırım

1.2.2.1 Uluslararası Hukuk Doktrinde Yabancı Yatırım

Uluslararası hukuk doktrinde yabancı yatırım, gerçek veya tüzel kişi tarafından uzun dönemli bir proje kapsamında, her türlü riskleri göze alarak kâr elde etmek amacıyla, ev sahibi devletin gelişimine katkı sağlayacak ölçüde önemli bir kaynak taahhüdünde bulunulması biçiminde tanımlanmaktadır³⁴. Doğrudan yabancı yatırım kavramıyla ilgili uluslararası hukuk doktrinde de muhtelif görüşler ileri sürülmektedir. Bir yaklaşıma göre, doğrudan yabancı yatırım; araç, teçhizat, donanım gibi bir ülkeden bir diğerine transfer edilebilen maddi malvarlığı değerleri ile ev sahibi ülkede satın alınan veya inşa edilen fabrika veya diğer üretim sahalarını konu alan yatırım olarak kabul edilmektedir³⁵.

Diğer bir yaklaşım ise doğrudan yabancı yatırım kavramının unsurlarına vurgu yapmak suretiyle kavramı daha geniş bir çerçevede ele almayı tercih etmiştir. Başka bir deyişle, bu yaklaşım doğrudan yabancı yatırımı, yatırımcı tarafından sadece belirli malvarlığı değerleri ve teknolojinin değil, aynı zamanda yönetim kapasitesi, teknik bilgi ve beceri gibi değerlerin de ev sahibi devlete transfer edilmesini konu alan, geniş kapsamlı bir yatırım türü olarak kabul etmektedir.

1.2.2.2 Uluslararası Kuruluşlar Nezdinde Yabancı Yatırım

OECD'nin 2008 yılında yayımladığı Raporda da doğrudan yabancı yatırım kavramı, bir ülkede yerleşik bulunan bir yatırımcının, ev sahibi devletin ülkesinde yerleşik bir işletmeyle uzun vadeli menfaat ilişkisi kurmasını temin eden, sınır-ötesi bir yatırım kategorisi olarak tanımlanmıştır³⁶. Rapora göre doğrudan yabancı yatırımın gerçekleşebilmesi için yatırımcının ev sahibi devletteki bir şirket üzerinde asgari yüzde

³⁴ Rudolf Dolzer ve Christoph Schreuer, **Principles of International Investment Law**, New York: Oxford University Press, 2008, (Çevrimiçi) <https://is.muni.cz/www/210560/22585762/Dolzer.pdf> (Erişim Tarihi: 04.02.2016), s.60.

³⁵ M. Sornarajah, **The International Law on Foreign Investment**, Cambridge: Cambridge University Press, Third Edition, 2010, s.8.

³⁶ OECD, OECD Benchmark..., **a.g.e.**, s.17.

10 oranında oy hakkına sahip olması gerekmektedir³⁷. Raporda ayrıca, doğrudan yabancı yatırımın bir bağlı ortaklık veya iştirak biçiminde gerçekleşebilmesinin de mümkün olduğu ifade edilmiştir³⁸.

IMF (International Monetary Fund - Uluslararası Para Fonu) ise 2009 tarihli Raporunda, doğrudan yabancı yatırımı, bir ekonomide yerleşik bulunan bir yatırımcının, bir başka ekonomide yerleşik bir şirketin yönetimi üzerinde denetim gücünü elinde bulundurması veya bu şirketin yönetimine etkide bulunma özelliğine sahip olan (significant degree of influence) bir yatırım olarak tanımlamıştır³⁹. Bu rapora göre, eğer yatırımcı, şirketteki toplam oy hakkının yüzde 50'sinden fazlasını elinde bulundurması hâlinde o şirketi kontrol ettiği, bu oranın yüzde 10 ilâ yüzde 50 arasında gerçekleşmesi ihtimalinde ise söz konusu şirkete etkide bulunma kapasitesine sahip olduğu kabul edilmiştir⁴⁰.

Görüldüğü üzere, uluslararası kuruluşlar nezdinde gerçek veya tüzel kişi yatırımcının ev sahibi ülkedeki şirket üzerinde asgari yüzde 10 düzeyinde oy hakkı devredilen şirket hissedarlığına sahip olması, doğrudan yabancı yatırımın varlığı için gerekli kabul edilmektedir.

1.2.2.3 İkili Yatırım Anlaşmalarında Yabancı Yatırım

Geçmişten günümüze kadar imzalanmış olan ikili yatırım anlaşmalarının neredeyse tamamında “yatırım” kavramı benzer şekilde tanımlanmıştır. Genel olarak bakıldığında “yatırım” kavramı iki taraflı yatırım anlaşmalarında her türlü malvarlığını kapsayacak şekilde geniş ve sınırsız olarak tanımlanmıştır⁴¹. Nitekim, bu yatırım

³⁷ Doğrudan yabancı yatırımlar bakımından OECD ve IMF tarafından benimsenen “% 10” oranı, uluslararası yatırım hukuku doktrinde de kabul görmektedir.

³⁸ Raporda bağlı ortaklık için ev sahibi devletteki şirket üzerindeki oy hakkının yüzde 50'nin üzerinde olması, iştirak için ise bu oranın yüzde 10 ilâ yüzde 50 arasında gerçekleşmesi koşulu aranmaktadır. Bkz. OECD, OECD Benchmark..., a.g.e., par.12, s.17.

³⁹ IMF, **Balance of Payments and International Investment Position Manual, Sixth Edition**, Washington D.C.: IMF Publication Services, 2009, (Çevrimiçi) <https://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2007/pdf/bpm6.pdf> (Erişim Tarihi: 11.02.2016), par.6.9, s.101.

⁴⁰ a.g.e., par.6.12, s.101.

⁴¹ Örneğin, Türkiye ile Özbekistan Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması 1/2. Maddesi yatırımı şu şekilde tanımlamaktadır; "Yatırım" terimi, ev sahibi Tarafın ülkesindeki yasalara ve diğer mevzuata uygun olarak, bunlarla kısıtlı olmamak koşuluyla, aşağıda belirtilen kıymetleri ifade eder:

- I. Hisse senetleri, tahviller ya da şirketlere katılımın diğer şekilleri;
- II. Yeniden yatırımda kullanılan gelirler, para alacakları veya bir yatırımla ilgili, malî değeri olan ve yasalara uygun olarak edinilen diğer haklar;

anlaşmalarında, yatırım kavramına ilişkin ekseriyetle “varlık” kavramından yola çıkarak geniş kapsamlı tanımlamalar kullanılmaktadır. Lügatçe manası itibarıyla “para, mal, mülk, zenginlik, variyet”⁴² anlamlarına gelen bu ibare, yabancı literatürde “herhangi bir değer veya sahip olunan değerli bir madde” manalarına karşılık gelecek biçimde kullanılmaktadır.

Öğretide bir görüşe göre ikili anlaşmalarda yapılan tanımlar, farklı yöntemler kullanılarak belirlenmiştir. Buna göre yatırım kavramının tespitinde kullanılan başlıca dört yöntem ve bu yöntemlerin kullanılması ile ulaşılan dört temel yatırım tanımı vardır⁴³. Bunlar; malvarlığı esasına dayanan yatırım tanımı, totolojik yöntem ile tespit olunan yatırım tanımı, kapalı liste yöntemiyle tayin olunan yatırım tanımı ve yatırım tanımının kapsamını sınırlandırma yöntemiyle belirlenen yatırım kavramıdır.

Malvarlığı esasına dayanan yatırım kavramına taşınır ve taşınmaz mallar ile ipotek ve intifa gibi haklar, hisse senetleri ile şirketlere diğer şekillerde yapılan katılımlar, para alacakları ve finansal değeri olup, sözleşmeye dayanan diğer alacaklar, fikri ve sınaî mülkiyet hakları, sözleşme ile veya hukuken tanınan imtiyazlar girmektedir⁴⁴.

Totolojik yöntemine göre; doğrudan veya dolaylı bir şekilde sözleşmeye taraf olan ülkelerden birinin vatandaşları yahut o ülkenin tâbiyetindeki şirketler tarafından sahip olunan yahut denetimi altında bulundurulmuş malvarlığı, öz varlık, borç, alacak, hizmet ve yatırım sözleşmeleri de dâhil olmak üzere sözleşmenin diğer tarafı olan devlette gerçekleştirilen her türlü yatırımı içermektedir⁴⁵.

Kapalı liste yöntemi kullanılarak yapılan yatırım tanımı, kavramın kapsamını fazla geniş tutmamak maksadıyla bazı devletler tarafından tercih edilmiş bir tanımdır.

-
- III. Taşınır ve taşınmaz mallar, aynı zamanda ipotek, haciz, rehin gibi aynı haklar ve benzeri diğer haklar;
 - IV. Telif hakları; patentler, lisanslar, sınaî tasarımlar, teknik prosesler gibi sınaî ve fikri mülkiyet hakları; aynı zamanda ticarî markalar, peşte Maliye, know-how ve benzeri diğer haklar;
 - V. Tarafların ülkelerinde doğal kaynakların aranması, istihracı, işlenmesi ve kullanılması gibi konularda, yasalar veya yasalara uygun olarak akdedilmiş bir sözleşme uyarınca sağlanan iş imtiyazları. Bkz. R.G. 22.9.1994 Sayı: 2205.

⁴² TDK, **Büyük Türkçe Sözlüğü**, 2016, (Çevrimiçi) <http://tdk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 14.02.2016).

⁴³ Zeynep Çalışkan, “Türkiye’nin Taraf Olduğu İkili ve Çok Taraflı Anlaşmalarda Yatırım Kavramı”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. 29, S. 1-2, 2009, s.88–89.

⁴⁴ **a.g.e.**, s.89–90.

⁴⁵ **a.g.e.**, s.93.

Son on yıldır kullanılan bu yöntem ile ülkeler arasında oldukça geniş bir yatırım tanımına yaptıkları iki taraflı yatırım anlaşmalarında yer vermekle birlikte, yatırımı daha belirli hala getirmek için bazı ilave açıklamalar yapmış ve ek bilgiler vermişlerdir. Türkiye'nin taraf olduğu ikili yatırım anlaşmalarının hiçbirinde bu yöntem benimsenmemiş olsa da dünyada son yıllarda kabul gören ve uygulanan bir yöntemdir.

Son yöntem olan yatırım tanımının kapsamını sınırlandırma yöntemi ise malvarlığı esasına dayanan yöntem veya kapalı liste yöntemiyle birlikte kullanılmakta ve bazı finansal işlemlerin yahut malvarlığı değerlerinin yatırım tanımı dışında tutulması şeklinde uygulanmaktadır.

Fakat bazı durumlarda, ev sahibi devletin duyduğu bir takım endişeler nedeniyle bazı yatırımların "yatırım" tanımının kapsamı dışında bırakılmasına sebep olmuştur. Çünkü yatırımların ekonomik etkileri farklı farklıdır ve bazı yatırımlar ev sahibi ülkedeki kalkınmayı olumsuz surette etkileyebilmektedir. Hal böyle olunca devletler yaptıkları iki taraflı yatırım anlaşmaları ile her tür yatırımı teşvik etmek ve koruma altına almak istemeyebilirler. Bu nedendir ki ikili yatırım anlaşmalarında yapılan yatırım tanımının kapsamı genellikle dar tutulmuştur⁴⁶.

1.2.2.4 Çok Taraflı Yatırım Anlaşmalarında Yabancı Yatırım

Yabancı yatırım kavramının daha iyi anlaşılması için uluslararası anlaşmalar ve bunları yorumlayan yargı kararları çerçevesinde nasıl değerlendirildiğine de kısaca değinmek gerekir. Bu kapsamda öncelikle en geniş uygulama alanına sahip olan ICSID Konvansiyonu (Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States)⁴⁷, sonra ECT Antlaşması (Enerji Şartı Antlaşması - Energy Charter Treaty)⁴⁸ ve MIGA Konvansiyonu (Convention Establishing the Multilateral Investment Guarantee Agency)⁴⁹ incelenmesi gerekir.

⁴⁶ a.g.e., s.88–89.

⁴⁷ ICSID Konvansiyonu, Devletler ve Diğer Devlet Vatandaşları Arasındaki Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözülmesi Hakkında Sözleşmesi kısa adıdır. ICSID Konvansiyonu hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. s.104

⁴⁸ ECT Antlaşması hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. s.106

⁴⁹ MIGA Konvansiyonu (Çok Taraflı Yatırım Garanti Kuruluşu Konvansiyonu) hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. s.141

ICSID Konvansiyonu'nda yatırım tanımına yer verilmediği, yalnızca “doğrudan yatırımdan kaynaklanan uyuşmazlıkların”, ICSID Konvansiyonu kapsamında Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıkları Çözüm Merkezi'nin yargılama yetkisine tâbi kılınacağı ifade edildiği görülmektedir (Madde 25/1). Konvansiyonda, yatırımın niteliğine ilişkin herhangi bir kısıtlamada bulunulmamış⁵⁰ ve bağlayıcı bir tanımdan kasıtlı olarak kaçınılarak⁵¹ “yabancı yatırım” tanımını tarafların kendi iradelerine bırakmıştır. Genel olarak, hakem heyetleri ICSID Konvansiyonu'nu ve ikili yatırım anlaşmaları ile birlikte yorumlamak⁵² suretiyle yatırım kavramının kapsamına ilişkin çok sayıda içtihat oluşturulmuştur. Özellikle, Fedax dâvasında⁵³ hakem heyeti tarafından tespit edilen: kâr veya yatırımın geri dönüşünde bir düzenin bulunup bulunmadığı; yatırımcının belirli süreye yayılmış bir ediminin gerçekleşip gerçekleşmediğini; risk unsurunun ortaya çıkıp çıkmadığı ve ev sahibi devletin ekonomisine katkının olup olmadığı gibi kriterlerin, ICSID Konvansiyonu çerçevesinde bir yatırımın varlığını tespit etmekte kullanıldığı görülmektedir⁵⁴. Bu özelliklerden yola çıkılarak, ICSID Konvansiyonu çerçevesinde yargılama yapan hakem heyetleri tarafından şirket hisselerinin⁵⁵, inşaat sözleşmelerinin⁵⁶ ve hizmet sözleşmelerinin⁵⁷ yatırım kapsamında

⁵⁰ İlhan Yılmaz, **Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Tahkim Yoluyla Çözümü ve ICSID: Yargılama Yetkisi**, İstanbul: Beta Yayınları, 2004, s.147.

⁵¹ Zira 1993 tarihli Dünya Bankası Murahhas Üyeler Raporunda açıkça, Konvansiyonun müzakere edilmesi aşamasında “yatırım kavramının tanımına ilişkin herhangi bir girişimde bulunulmadığı” ifade edilmiştir. Bkz. **Report of the Executive Directors on the Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States**, 18 March 1965, Washington D.C.: International Bank for Reconstruction and Development, (Çevrimiçi) <https://icsid.worldbank.org/ICSID/StaticFiles/basicdoc/partB.htm> (Erişim Tarihi: 03.02.2016), par.27.

⁵² ICSID nezdinde anlaşmazlıkların çözümünde hakem heyetlerinin hem ikili yatırım anlaşmaları hem de ICSID Konvansiyonu kapsamında yatırımın gerçekleşip gerçekleşmediğini değerlendirmeleri gerekmektedir. Bkz. **Ceskoslovenska Obchodni Banka, A.S. v. The Slovak Republic**, ICSID Case No. ARB/97/4, Decision of the Tribunal on Objections to Jurisdiction, 24 May 1999, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0144.pdf> (Erişim Tarihi: 14.08.2015) par.60 vd.

⁵³ Bkz. **Fedax N.V. v. The Republic of Venezuela**, ICSID Case No. ARB/96/3, Award, 9 March 1998, (Çevrimiçi) http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0316_0.pdf (Erişim Tarihi: 14.08.2015).

⁵⁴ Ayrıca bkz. Yılmaz, *Uluslararası Yatırım...*, a.g.e., s.161.

⁵⁵ Bkz. **American Manufacturing and Trading, Inc. v. Zaire**, ICSID Case No. ARB/93/1, Award, 21 February 1997, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0028.pdf> (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

⁵⁶ Örneğin, Salini v Morocco davasında inşaat sözleşmesinin yatırımın tanımına girip girmediği incelenmiştir. İki İtalyan inşaat şirketi olan Salini ve Italstrade ile Fas hükümetince finanse edilen (Société Nationale des Autoroutes du Maroc) ADM şirketi arasında otoyol inşası için sözleşme yapılmıştır. İtalyan şirketleri gecikmeler ve teknik aksaklıklar ile ilgili çekincelerini ilgili Fas bakanlığına bildirmişlerdir. Fakat bunlar giderilmeyince İtalya ile Fas arasındaki ikili yatırım anlaşmasına dayanarak ICSID tahkimine dava açmışlardır. ICSID Hakem Heyeti otoyol inşa akdini gerek konvansiyondaki gerekse ikili yatırım anlaşmasındaki yatırım tanımına girdiğine karar vermiştir. Bkz. **Salini Costruttori S.p.A. and Italstrade S.p.A. v. Kingdom of Morocco**, ICSID Case No. ARB/00/4, Decision on

değerlendirildiği görülmektedir. Söz gelimi, Siemens AG – Arjantin davasında hakemlik mahkemesi davacı Siemens AG'nin yerel şirketin doğrudan sahibi olmamasının uyuşmazlığın doğrudan yatırımla ilgili olmasını engellemediğini; hisse senetlerinin, katılım paylarının, sözleşmeler ve fikri haklar gibi birer yatırım sayılacağını belirtmiştir. Hakem Heyeti bu kararında, Sözleşme'nin 25/1. maddesi gereği “uyuşmazlığın bir doğrudan ya da dolaylı yatırımcının yatırımı ile doğrudan” ilişkisinin olması gerektiğini açıklamıştır⁵⁸.

Enerji sektöründe yapılan yatırımların korunmasına ilişkin hükümler içeren ECT Antlaşması'nda da yabancı yatırım tanımına geniş yer verilmiştir. Yatırım, ECT Antlaşması'nın 1(6). Maddesinde yatırımcı tarafından doğrudan veya dolaylı olarak sahip olunan veya kontrolü elinde bulundurulan her türlü malvarlığı olarak tanımlanmıştır. Öyle ki bu çerçevede yatırım kavramı;

- a) aynı (maddi) ve aynı olmayan (gayri maddi) malları,
- b) taşınır (menkul) ve taşınmaz (gayrimenkul) mallar ile üzerindeki mülkiyeti, ipotek, haciz ve teminat gibi her türlü mülkiyet hakkını,
- c) bizzat bir şirket veya teşebbüs veya bir şirket yahut teşebbüsün sahip olunan hisse senetleri, tahvilleri veya diğer iştirak şekilleri ile bonolarını,
- d) bizzat bir şirket veya teşebbüsün borçlarını,
- e) bir ekonomik değere sahip ve yapılmış olan bir yatırım anlaşması ile ilgili para ve hizmet performansı taleplerini,
- f) fikri ve sınaî hakları,
- g) kazanç, kâr ve benzeri gelirleri ve

Jurisdiction, 31 July 2001, (Çevrimiçi) http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0316_0.pdf (Erişim Tarihi: 14.08.2015), par.49.

⁵⁷ Bkz. **SGS Société Générale de Surveillance S.A. v. Republic of the Philippines**, ICSID Case No. ARB/02/6, Decision of the Tribunal on Objections to Jurisdiction, 29 January 2004, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0782.pdf> (Erişim Tarihi: 14.08.2015), par. 101, 102, 104 ve 106.

⁵⁸ Bkz. **Siemens A.G. v. The Argentine Republic**, ICSID Case No. ARB/02/8, Award, 6 February 2007, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0790.pdf> (Erişim Tarihi: 03.02.2016), s.17 vd.

kanunlarla yahut çeşitli anlaşmalarla tanınmış bir takım hakları içermektedir⁵⁹.

MIGA Konvansiyonu, yabancı yatırım kavramını tanımını açıklayan diğer bir uluslararası anlaşmadır. MIGA tarafından bir yatırımın desteklenmesi, yani bu yatırımın bir takım risklere karşı garanti altına alınabilmesi için o yatırım öncelikle “uygun yatırım” (eligible investment) olması gerekmektedir⁶⁰. MIGA Konvansiyonu’nda yatırım kavramının tanımı tam olarak yapılmamış olup, sadece, uygun yatırım kavramından ne anlaşılması gerektiği belirtilmiştir. Buna göre uygun yatırım; yatırım sahipleri tarafından belirlenen yahut garanti edilen orta veya uzun vadeli krediler de dâhil olmak üzere sermaye yatırımlarını ve doğrudan yatırım türlerini kapsamaktadır (md.12/a). Ayrıca, MIGA tarafından bir yatırımın garanti edilebilmesi için o yatırımın aynı zamanda “uygun yatırımcı” (eligible investor)⁶¹ tarafından gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, yatırımlar ancak MIGA üyesi gelişmekte olan ülkelere yapılır ise garanti kapsamında olacaktır. Üstelik bu surette yatırım yapılmasına, sadece yatırım yapılan ev sahibi ülkenin (aynı zamanda MIGA üyesi gelişmekte olan ülke) gelişmesine katkıda bulunacağını tespit edilmesi halinde izin verilmektedir⁶².

1.2.3 Doğrudan Yabancı Yatırımların Türleri

1.2.3.1 Yeni Şirket Kurma veya Şube Açma

Yeni şirket kurma veya şube açma, ev sahibi ülkeler tarafından en çok tercih edilen doğrudan yatırım türlerindedir. Yeni şirket kurulması şeklinde olan bu yatırım türü, uluslararası literatürde yeşilalan (greenfield) olarak adlandırılmaktadır⁶³. UNCTAD, yeşilalan yatırımlarını: “ofisler, binalar ve fabrikaların yanı sıra maddi olmayan sermaye hareketi (özellikle servis sektöründe) gibi yeni üretim tesislerin

⁵⁹ Çalışkan, **a.g.m.**, s.101.; Pınar Baklacı ve Esen Akıntürk, “Enerji Şartı Antlaşması”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, C. 7, S. 2, 2006, s.102.

⁶⁰ Çalışkan, **a.g.m.**, s.104.

⁶¹ MIGA Konvansiyonu, md.13/a,b,c.; Uygun yatırımcı kavramı; MIGA üyesi devletlerden birinin vatandaşı olan gerçek kişileri yahut MIGA üyesi devletlerden birinde kurulmuş olup, orada merkezi bulunan tüzel kişileri kapsamaktadır.

⁶² Tiryakioğlu, **a.g.e.**, s.155.

⁶³ Bazı durumlarda ise, yabancı yatırımcılar var olan şirketi satın alır ve satın aldığı bu şirkete kendisinin sahip olduğu ekipman ve üretim faktörlerini getirerek bu yatırımı yeşilalan yatırımlarına dönüştürmektedirler. Bu tür yatırımlar ise, uluslararası yatırım hukukunda, kahverengi alan yatırımları (brownfield investments) olarak bilinmektedir.

kurulması ile gerçekleşen yatırım projeleri” olarak tanımlamıştır⁶⁴. Genel olarak, işbu yatırım türünde yabancı şirketler, gittikleri ülkede yeni tesis veya şirket kurarak; üretim, dağıtım ve pazarlama faaliyetlerinde bulunmaktadır. Yatırım yapan ana şirket, yatırımın kısmen veya tamamen sahibidir. Yatırım yapılan ülkedeki mülkiyet uygulamalarına bağlı olarak, şirketlerin denetim mekanizmasına getireceği kısıtlamalardan dolayı, yabancı yatırımcılar genellikle şirketin mülkiyetinin %100’ünün ana şirket elinde bulundurmaya tercih etmektedir⁶⁵.

Yeşilalan yatırımları; yeni istihdamın yaratılması, verimliliğin artırılması, ödemeler dengesini olumlu etkilenmesi vb. birçok olumlu etkisi nedeniyle, gelişmekte olan ülkeler için daha fazla tercih edilmektedir. Nitekim, gelişmekte olan birçok ev dahibi ülke, doğrudan yabancı yatırım politikalarını bu tür yatırımları artırabilme amacına dayandırmış ve teşviklerini daha çok yeşilalan yatırımları artırmaya yönlendirmişlerdir.

1.2.3.2 Ortak Girişim (Joint Venture)

Pek çok ülkede %100 yabancı mülkiyete izin verilmemesi nedeniyle, ortak girişim şeklindeki uluslararası ortaklıklar belirli bir pazara girmenin kolay, hatta bazen tek yolu olmaktadır. Bazı ülkelerde ise, hükümetler yalnızca politik açıdan yakınlık duydukları ülkelerin şirketlerine yatırım izni vermekte ve onları yerli şirketlerle ortaklık kurmaya zorlamaktadır. Bu nedenle; uluslararası şirketler, yabancı ülkelerde ev sahibi ülkenin yerel yatırımlarıyla mülkiyeti ve denetimi paylaşarak ortak bir şirket kurma yolunu tercih etmektedirler. Başka bir ifadeyle, ortak girişimler; bilinmeyen yeni pazarlara hızla girebilmek, belirsizlikten doğan riski azaltmak, hammadde, sermaye, teknoloji edinmek veya satmak, korumacı tedbirler gibi ulusal sınırlamalarla başa çıkmak, maliyetleri paylaşarak azaltmak, yeni ürün geliştirmek, rakip şirketlerle işbirliği yaparak rekabetle başa çıkmak, kar ve satışları arttırmak, kültürel bariyerleri aşmak, şirketlerin

⁶⁴ UNCTAD, **World Investment Report 2006: FDI from Developing and Transition Economies - Implications for Development**, New York and Geneva: United Nations Publications, 2006, (Çevrimiçi) http://unctad.org/en/Docs/wir2006_en.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2016), s.15.

⁶⁵ Dünya Bankası tarafından hazırlanan, 104 ülkede şube veya yabancı sermayeli şirket kuruluş işlemlerinin detayları için bkz. World Bank, **New Foreign Direct Investment Regulations Data: Starting a Foreign Investment**, 2012, (Çevrimiçi) <http://iab.worldbank.org/~media/FPDKM/IAB/Documents/Data2012/Starting-a-Foreign-Investment.xls> (Erişim Tarihi: 21.10.2015).

bir araya gelmesi yoluyla sinerji yaratmak, riski azaltmak ve tek başına yapılamayacak büyük ölçekli işleri yapabilmek amacıyla kurulmaktadır.

Genel olarak, ortak girişim, birbirinden bağımsız birden fazla gerçek veya tüzel kişinin, belirli bir işi veya süreklilik arz eden bir faaliyeti, bir ticaret ortaklığı kurarak kazanç elde etmek amacıyla bir sözleşme etrafında bir araya gelmeleri ve o faaliyetin rizikolarını her biri müteselsil sorumluluk altına girmek suretiyle üstlenmeleri anlamını taşımaktadır⁶⁶.

Günümüzde, ülkelerin tümünün mevzuatına uygun kesin ve açık bir ortak girişim tanımı yapmak hemen hemen imkânsızdır⁶⁷. Fakat genel olarak, ortak girişim, “yasal ve iktisadi açıdan bağımsız gerçek veya tüzel kişinin belirli bir faaliyeti bir ticari ortaklık kurarak kazanç elde etmek amacıyla bir sözleşme çerçevesinde bir araya gelmeleri ve o faaliyetin risklerini her biri müteselsilen sorumluluk altına girerek üstlenmeleridir” diye tanımlanmaktadır⁶⁸. Diğer bir tanıma göre ise, ortak girişim, iki veya daha fazla şirketin, belli bir amaca ulaşmak için katkılarını birleştirdikleri şirket olduğu ifade edilmektedir⁶⁹. Ayrıca, ortak girişimler literatürde ortaklık paylarına göre: “Yan Kuruluş” (% 95-100), “Ortak Girişim” (% 11-94), “Çoğunluk Paylı Ortak Girişim” (% 51-94), “Eşit Paylı Ortak Girişim” (% 50-50) ve “Azınlık Paylı Ortak Girişim” (% 11-49) şekilde sınıflandırılmıştır. Dolayısıyla, ortak girişime sermaye koyan ana şirketlerden her birinin sermaye payları yüzde 90’dan fazla yüzde 10’dan az olamaz⁷⁰.

Uluslararası ortak girişimler ise; iki veya daha çok ulusal veya uluslararası şirketin kendi faaliyetlerini sürdürürken belirli bir ekonomik konuda sürekli veya geçici olarak bir şirket kurup, bu şirkete kendi işletmelerinden mal varlığı, teknik veya ticari destek ortaya koyarak kâr elde etme amacıyla oluşturdukları ticari kurumlardır. Tanımdan da görüleceği gibi bu tür doğrudan yabancı yatırımlarda mülkiyetin tamamı yabancı yatırımcının elinde olmayabilir. Başka bir deyişle, ortak girişim daha önce

⁶⁶ Nami Barlas, **Adi Ortaklık Temeline Dayalı Sözleşme İlişkileri**, 2.b., İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2012, s.188.

⁶⁷ Geniş bilgi ve farklı tanımlar için bkz. Kemal Dayıncı, **Joint Venture Sözleşmesi**, 3.b., Ankara: Dayıncı Yayınları, 2007, s.4 vd.

⁶⁸ Dilber Ulaş, **Uluslararası Pazarlara Giriş Stratejisi Olarak Ortak Girişimler (Joint Venture) ve Türkiye’de Uygulamaları**, Ankara: Turhan Kitabevi, 2003.

⁶⁹ Dövrân Orazgılıç, **Milletlerarası Doğrudan Yatırımlar Açısından Joint Venture**, İzmir: Güncel Yayınevi, 2006, s.5–6.

⁷⁰ Dilber Ulaş, “Çokuluslu Şirketlerin Ortak Girişim Stratejisini Kullanma ve Sonlandırma Nedenleri”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 59, S. 2, 2004, s.11.

kurulmuş olana katılmak suretiyle oluşturulabilir. Uluslararası Ortak Girişimleri bir genel olarak üçe ayırabiliriz:

Varlığa Dayalı Ortak Girişimler (Equity JV): Varlığa dayalı Ortak Girişimler özelliği, her şirketin belirli bir oranda varlık ile katkıda bulunduğu, hiçbir şirketin varlıkların tamamına sahip olmadığı ve uzun müddet için kurulan ortak girişimlerdir. Yabancı ortak finansal sermaye, teknoloji ve bilgisini ortaya koyarken, yerli ortakta yerel deneyim ve iş bağlantılarını sermaye olarak koyabilir⁷¹.

Proje Bazlı Ortak Girişimler (non-equity JV): Proje bazlı ortak girişimlerde ise yabancı ve yerli şirketler nispeten küçük ölçekli işleri, belirli bir zaman çizelgesine göre, yeni bir tüzel kişilik oluşturmadan yapar ve dağılırlar⁷².

Konsorsiyumlar: Konsorsiyum ise sadece sözleşmeye dayalı olarak belli bir işin yapılmasının, yeni bir tüzel kişilik oluşturmadan birçok şirket tarafından yerine getirilmesidir⁷³. Konsorsiyumlar önemli araştırma ve geliştirme projelerinde, geniş alanlara yayılan inşaat işlerinde ve iletişim ve taşımacılık gibi sektörlerde uygulanmaktadır⁷⁴.

Dünya genelinde 1950’li yıllardan beri ortak girişimlere rastlamak mümkündür. ABD’de 1950-1975 yılları arasında ortak girişim faaliyetlerinde bulunan çok sayıda çok uluslu şirket olmuştur. Fakat dünyada 1980’lerden itibaren yaşanan küreselleşmenin sonucunda, ülkeler arasındaki ekonomik sınırlar kalkmış ve özellikle gelişmiş ülkelerde sermaye birikimi artmıştır. Bu birikim için yatırım alanı arayan ve bu şekilde gelirlerini artırmayı hedefleyen ülkeler, yabancı yatırım ile ortaklık kurma fikrine yönelmişlerdir.

1.2.3.3 Şirket Birleşmeleri ve Satın Almalar (Merger and Acquisition)

Doğrudan yabancı yatırımların diğer bir türü de şirket evlilikleri adıyla son zamanlarda sıklıkla karşımıza çıkan birleşme ve satın almalarıdır. Uluslararası

⁷¹ Örneğin, Procter & Gamble, Dolce & Gabbana ile yaptığı ortak girişiminde, Procter & Gamble kozmetik ürünlerini üretmiş ve Dolce & Gabbana ise güçlü markası ile ürünleri Avrupa’da piyasaya sürmüştür.

⁷² Örneğin, Sony dünya çapında meşhur olan Playstation 3’ün geliştirilmesi için IBM ve Toshiba’dan destek almış ve ürünün geliştirilmesinden sonra bu ortak girişim sona ermiştir.

⁷³ Geniş bilgi için bkz. Dayınlarlı, Joint Venture..., **a.g.e.**, s.272–305.

⁷⁴ Örneğin, Boeing, Fuji, Kawasaki ve Mitsubishi, Boeing şirketinin devasa uçaklarının çeşitli parçalarının ve yazılımlarının üretilmesinde ortaklaşa çalışmışlardır.

pazarlarda bir şirketin tamamıyla kendine ait işletmeler meydana getirmesinin satın alma ve birleşme olmak üzere iki yolu bulunmaktadır⁷⁵. Şirket birleşme veya satın almalarında şirketler, yatırım yapılan ülkedeki mevcut şirket ile birleşme yoluna gidebilmekte veya şirketin tamamını satın alabilmektedirler. Doğrudan yabancı yatırımcıların birleşme yoluyla yatırım yapma kararına; artan uluslararası rekabet, finansal hizmetlerdeki yenilikler, değişen teknolojiler, değişken döviz kurları, alınan ve satılan malların fiyatlarının değişmesi, özellikle havayolları, bankacılık, diğer finansal servisler, ulaşım, telekomünikasyon gibi alanlarda yeniden yapılanma faaliyetleri gibi faktörler neden olmaktadır.

Satın alma (acquisition) bir şirketin bir başka şirketi tüm aktif ve pasifleriyle kendi bünyesine almasıdır. Başka bir deyişle, satın alma, bir ortaklığın başka bir ortaklığın hisselerini veya malvarlığını tamamen veya kısmen satın alması olarak tanımlanabilir. Şirket satın alınmasıyla, devralınan şirket veya şirketlerin tüzel kişilikleri ortadan kalkmaktadır. Satın alma işleminde, bedel nakit olarak ödenebileceği gibi devralınan şirket sahiplerine, devralınan şirketin hisse senetleri verilmek yani ortaklık hakkı tanınmak suretiyle de ödeme yapılabilmektedir. Şirket satın almalarında, şirketin üretim gücü ile birlikte personel ve şirketin pazar payı da devir alınmış olmaktadır. Bununla birlikte, satın alma, bir doğrudan yatırımcının çok hızlı şekilde yabancı bir piyasaya girmeyi ve aynı zamanda maksimum kontrolü sağlamayı amaçladığında kullandığı bir ülkeye giriş stratejisidir. Bu tür doğrudan yabancı yatırım coğrafî, ürün ve finansal farklılaştırma olanağı sağlar. Dahası şirket deneyim ve ham madde arzı kazanır ve yönetim, teknoloji ve dağıtım kanalları gibi spesifik varlıklar edinir.

Birleşme (merger) ise birden çok şirketin güçlerini ve varlıklarını bir araya getirerek hukuksal ve ekonomik anlamda yeni bir şirkete dönüşmesidir. Başka bir ifadeyle, birden daha fazla sayıda ki birbirinden bağımsız şirketlerin eski tüzel kişiliklerini sona erdirerek, sahip oldukları tüm hisse ve varlıkları yeni oluşturdukları şirket üzerinde birleştirerek yeni bir isim altında bağımsız tek bir ortaklık haline dönüşmelerine, şirket birleşmesi denilmektedir. Şirket birleşmelerinde, birleşen şirketler

⁷⁵ Andrew J. Sherman ve Milledge A. Hart, **Mergers & Acquisitions From A to Z**, 2.nd Edition, New York: Amacon, 2006, s.11.

birbirlerinden bağımsız hareket edemezler. Ayrıca birleşen şirketlerin ayrılması da oldukça zordur. Şirket birleşmelerinin özellikleri şunlardır⁷⁶:

- a) Birleşen şirketler, tüzel kişiliklerini ve eski şirket kimliklerini sona erdirirler. Yeni ve bağımsız bir şirket oluşur.
- b) Birleşmeler genellikle karşılıklı istek ve mutabakat dahilinde yapılır.
- c) Birleşme, göreceli olarak eşit koşullarda gerçekleşir. Buradaki eşit koşullar, hisselerin veya ortaklığın %50-50 eşit paylarda olması anlamında değildir. Eşitlik, payda değil, tarafların mutabık kaldıkları ve kabul ettikleri hakta olan göreceli eşitliktir.

Ayrıca, uygulamada dikey, yatay ve holding⁷⁷ tipi olmak üzere üç çeşit birleşme vardır. Farklı iş faaliyetlerinde bulunan iki veya daha fazla şirket birleşmesi - dikey birleşme, eğer şirketler benzer iş faaliyetinde meşgul iseler - yatay birleşme, eğer şirketler birbiriyle tamamiyle alakasız iş faaliyetlerini yürütüyorlarsa (bir petrol şirketi ile perakende satış şirketinin birleşmesi) birleşme holding tipidir.

Birleşme ve satın alma faaliyetlerini birbirinden ayıran temel nitelikleri şu şekilde ifade edebiliriz:

- a) Birleşmeler yeni şirketin doğmasına neden olurken, satın almalarda, ortaya çıkan yeni bir şirket yoktur.
- b) Birleşmelerde alıcı ya da alınan taraf yoktur; birleşen taraflar vardır.
- c) Birleşmelerde, kurulan yeni şirket birleşen iki tarafın ortak yönetimine tabidir.
- d) Birleşme ve satın alma faaliyetlerinin %97'sini satın almalar oluşturur.
- e) Birleşmede, bünyesinde birleşilen tarafların hisseleri birleşen ortaklıklar arasında bölüşülürken; satın almada, satan tarafın hisseleri veya malvarlığı satın alan ortaklığa geçmektedir.

⁷⁶ a.g.e., s.11-12.

⁷⁷ Bir dizi birbiri ile alakası olmayan mallar üreten ve satan şirketlerden oluşan büyük şirket.

Uygulamada, ilk şirket birleşmelerine, 1980'li yıllarda AB'de, Japonya'da ve ABD'de rastlanmıştır. Bunların bir kısmı yerli şirketlerle yabancılar, bir kısmı da tamamen yabancı şirketler arasında gerçekleştirilmiştir. Şirketler arası birleşmeler özellikle 1981 yılından itibaren artış göstermekle birlikte 1990'lı yıllardan itibaren önemli bir ivme kazanmıştır. 2001 yılında gerçekleşen şirket evlilikleri 1990 yılına göre üç kat daha artmıştır. Özellikle, 1992 yılı sonunda "Avrupa Tek Pazarı"nın oluşturulması ve 1999 başında da tek para sistemine geçilmesi bu tür birleşmeleri hızlandırmıştır. UNCTAD 2013 Dünya Yatırım Raporuna göre 2012 yılı Birleşme ve Satın Almalar aynı yıl gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımların %22'sini oluşturmaktadır.

1.2.3.4 Stratejik Birleşmeler (Strategic Alliance)

Stratejik birleşmeler, karşılıklı fayda ve rekabet avantajı sağlamak, maliyetleri fazla olan Ar-Ge faaliyetlerini paylaşmak, piyasaya doğru zamanlama ile girebilmek, üretim, tedarikçi, pazarlama ve hizmet faaliyetlerini ortaklaşa yaparak fayda sağlamak amacıyla iki ya da daha fazla sayıda bağımsız şirketlerin faaliyetlerini birleştirmesidir⁷⁸. Ortak girişimlerde şirketlerin birleşip üçüncü bir şirket kurması söz konusu iken, stratejik birleşmelerde şirketler sadece stratejik bir birleşmeye giderler ancak kendi faaliyetlerini sürdürmeye devam ederler. Ayrıca, stratejik birleşmelerde, şirketler ortak pazar ve hizmet anlaşmalarını yaparak piyasalarda birbirlerini temsil edebilmektedir. Ancak bu kadarı ile yetinilirse bu doğrudan yatırım değil, dolaylı yatırım niteliğini taşıyacaktır. Geniş kapsamlı stratejik birleşme ise taraflar hem hisse senetlerini değiştirir, hem de mal ve hizmet üretimi için ortaklık kurarlar⁷⁹.

Özellikle, ileri teknoloji gerektiren uçak, otomobil, elektronik ve telekomünikasyon sektöründe bu tür birleşmeler sıkça görülmektedir⁸⁰. Dünya doğrudan yabancı yatırım pazarındaki uluslararası stratejik birleşmelerde en büyük payı % 24 ile

⁷⁸ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, 20.b., İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2015, s.672.

⁷⁹ Ahmet Kurtaran, "Doğrudan Yabancı Yatırım Kararları ve Belirleyicileri", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 2, C. 10, 2007, s.368.

⁸⁰ OECD, **New Patterns of Industrial Globalisation: Cross-Border Mergers and Acquisitions and Strategic Alliances**, Paris: OECD Publishing, 2001, (Çevrimiçi) http://www.oecd-ilibrary.org/industry-and-services/new-patterns-of-industrial-globalisation_9789264192911-en (Erişim Tarihi: 11.02.2016).

motorlu taşıtlar sektörü almaktadır. Bu sektör dalında rekabetin oldukça yoğun olması, şirketleri uluslararası stratejik birleşmelere yöneltmektedir.

1.3 Yabancı Yatırımcı Kavramı

Yabancı yatırımcı konusunu incelerken öncelikle kısaca yabancı kavramına, ardından uluslararası içtihat hukukunda gerçek ve tüzel kişi olan yabancı yatırımcıların tespitinde kullanılan kriterlere değineceğiz.

1.3.1 Yabancı Kavramı

Yabancılar, bir ülkede bulunan ve o devletin hukukuna göre vatandaş sayılmayan gerçek kişiler ve tescil edildikleri devletin hukukuna göre yerli şirket statüsüne sahip olmayan, yerli şirketlerin sahip oldukları hak ve fiil ehliyetine sahip olmayan tüzel kişilerdir⁸¹. Doktrindeki bir başka tanımda yabancılar, öz olmayan, kendilerine uzak ve hatta düşman sayılan kişiler olarak ve hiçbir şekilde müsamaha edilmeyen ve hoş görülmeleyen kişiler olarak algılanırlardı. Zamanla bu bakış açısı milletler arasındaki gelişen iktisadi ve sosyal ilişkiler neticesinde değişmiş, yabancılar bazı temel haklar tanınmaya başlandığı gibi bazı müsamahalar ve ayrıcalıklar da tanınmaya başlanmıştır⁸².

1.3.2 Uluslararası Hukukta Yabancı Yatırımcı

1.3.2.1 Gerçek Kişi Yatırımcılar

Genel olarak, ikili ve çok taraflı yatırım anlaşmalarında gerçek kişilerin yatırımcılık sıfatı tespit edilirken genellikle vatandaşlık veya ikametgâh gibi kıstaslara yer verildiği görülmektedir. Bazı ikili yatırım anlaşmalarında vatandaşlık ve ikametgâh şartları birbirine alternatif⁸³ teşkil edecek mahiyette kabul edilmektedir. Bazı ikili

⁸¹ Yabancılar Hukuku ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Aysel Çelikel ve Günseli Öztekin Gelgel, **Yabancılar Hukuku**, 21.b., İstanbul: Beta Yayınları, 2015.

⁸² Erten, **a.g.e.**, s.74.

⁸³ Söz gelimi, Türkiye ile Malezya arasındaki İkili Yatırım Anlaşmasında gerçek kişi yatırımcı, Türkiye Cumhuriyeti bakımından yürürlükteki mevzuatına göre Türk vatandaşlığını haiz olan herhangi bir kişiyi; Malezya bakımından yürürlükteki mevzuatına göre Malezya vatandaşlığını haiz olan “veya” Malezya'da

yatırım anlaşmalarında ise yatırımcı sıfatının varlığı açısından, vatandaşlık bağı ile birlikte başka kıstasların varlığı aranmaktadır⁸⁴.

Çok taraflı yatırım anlaşmalarında da gerçek kişi yatırımcı kavramının tanımına ilişkin, ikili yatırım anlaşmalarına benzer şekilde ifade edilmiştir. Örneğin, NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması)⁸⁵'nin Anlaşmasında yatırımcı kavramının tanımında temel alınan tabiiyet ibaresi, taraf devletlerden birinin vatandaşı olan veya bu devlette sürekli ikamet hakkına sahip gerçek kişi biçiminde ifade edilmiştir. ASEAN (Güneydoğu Asya Uluslar Birliği) Kapsamlı Yatırım Anlaşması'nda⁸⁶ ise gerçek kişi ibaresi, bir taraf devletin kanunları, düzenleyici işlemleri ve milli politikalarına uygun olarak o devlete vatandaşlık bağıyla bağlı olan kişileri veya o devlette sürekli ikamet hakkına sahip olan kişileri ifade etmektedir. Benzer şekilde, COMESA (Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı) Anlaşması'nda⁸⁷ da ise yatırımcı kavramının taraf devletlerdeki gerçek kişileri kapsadığı ifade edilmiş, aynı maddede gerçek kişi ibaresi ise bir taraf devletin kanunu ve düzenleyici işlemlerine uygun olarak o devletin vatandaşı olan kişileri ifade edecek biçimde ifade edilmiştir (md. 1/4).

ICSID Konvansiyonu'nda ise daha kapsamlı bir yatırımcı tanımına yer verilmiştir. Söz konusu Konvansiyonda gerçek kişi yatırımcının varlığından bahsedebilmek için ev sahibi devletin dışında bir devletin vatandaşı olma şartını aramaktadır. Bu şarta göre; ev sahibi devletin haricinde Konvansiyona taraf diğer devletlerden birinin vatandaşı olan gerçek kişilerin, "bir başka devletin tabiiyetinde" buldukları kabul edilmektedir. Gerçek kişiler bakımından vatandaşlık bağı iki zamanda önem taşımaktadır. Bunlardan ilki, tarafların tahkime onay verdikleri, diğeri ise başvurunun kaydedildiği tarihtir.

sürekli mukim olan herhangi bir kişiyi ifade etmektedir (m. I/1/c). Bkz. R.G. 10.05.2000, Sayı 24045 (Mükerrer).

⁸⁴ Söz gelimi, Almanya ve İsrail arasındaki İkili Yatırım Anlaşmasının 1(3)(b) maddesi uyarınca, İsrail bakımından bir gerçek kişinin yatırımcılık sıfatının kabul edilebilmesi için bu kişinin İsrail vatandaşı olması yanında, İsrail'de sürekli ikamet etme hakkına sahip olması şartı aranmaktadır. Bkz. (Çevrimiçi) <http://investmentpolicyhub.unctad.org/Download/TreatyFile/1344> (Erişim Tarihi: 03.02.2016)

⁸⁵ 17.12.1992 tarihinde Kanada, ABD ve Meksika arasında akdedilmiş ve 01.01.1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bkz. **North American Free Trade Agreement (NAFTA)**, 17 December 1992, (Çevrimiçi) http://www.italaw.com/sites/default/files/laws/ITA%20LAW%207029_0.pdf (Erişim Tarihi: 18.01.2016).

⁸⁶ Kapsamlı Yatırım Anlaşması, 26.02.2009 tarihinde imzalanarak 29.03.2012 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Anlaşma metni için bkz. **ASEAN Comprehensive Investment Agreement**, 2009, md.4/g, (Çevrimiçi) <http://investmentpolicyhub.unctad.org/Download/TreatyFile/3095> (Erişim Tarihi: 03.02.2016).

⁸⁷ COMESA Anlaşması, 05.11.1993 tarihinde imzalanarak 08.12.1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Günümüz itibarıyla Afrika kıtasındaki 19 devlet bu birliğe üyedir. Anlaşma metni için bkz. **Treaty establishing the Common Market for Eastern and Southern Africa (COMESA)**, 1993, (Çevrimiçi) <http://investmentpolicyhub.unctad.org/Download/TreatyFile/2422> (Erişim Tarihi: 03.02.2016).

Başka bir ifadeyle, gerçek kişi bu iki tarihte de “uyuşmazlığın diğer tarafı” ev sahibi devlet dışında bir akit devlet uyruklüğünü taşıyor olması gerekmektedir (md.25).

Gerçek kişilerin yatırımcılık sıfatının varlığı bakımından ortaya çıkabilecek en önemli sorun, çifte vatandaşlık konusudur. ICSID Konvansiyonunda bu konuda net bir tutum izlenmiş ve ev sahibi devlet ile bir diğer taraf devletin vatandaşlığını eş zamanlı taşıyan gerçek kişilerin yatırımcı kabul edilemeyeceği, herhangi bir tartışmaya yer bırakmayacak açıklıkta belirtilmiştir⁸⁸. Ancak, çifte uyrukluk taşıyan bir kişinin uyruklarından sadece birisi “ev sahibi olmayan” akit devlet ise bu durum ICSID’e başvurmaya engel olmamaktadır⁸⁹. Bazı ikili yatırım anlaşmalarında ise çifte vatandaşlığa sahip gerçek kişilere yönelik, daha objektif nitelikli bazı kriterler kabul edilmiştir⁹⁰.

1.3.2.2 Tüzel Kişi Yatırımcılar

Uluslararası anlaşma hukukunda, tüzel kişilerin yatırımcılık sıfatlarının tanınmasına ilişkin de bazı kriterlere yer verilmiştir. İkili ve çok taraflı yatırım anlaşmalarında söz konusu kriterler arasında en çok; tüzel kişinin kurulduğu yer, resmi sicile kayıtlı olduğu yer, ortaklarının tabiiyet bağıyla bağlı bulunduğu yer, şirket merkezi veya fiili idare merkezi gibi unsurlara müracaat edilmektedir. Bazı yatırım anlaşmalarında, yatırımcının varlığının tespitine ilişkin bu kriterlerden yalnızca biri esas alınırken, bazılarında ise birden fazla kriterin beraberce gerçekleşmesi şartı aranmaktadır.

⁸⁸ Örneğin, *Champion Trading v. Egypt* davasında hakem heyeti, ABD vatandaşı olan davacı tarafın, aynı zamanda Mısır vatandaşlığını da taşıdığını, dolayısıyla somut ihtilaf bakımından yargılama yetkisinin bulunmadığını beyan etmiştir. Bkz. **Champion Trading Company, Ameritrade International, Inc. v. Arab Republic of Egypt**, ICSID Case No. ARB/02/9 (formerly *Champion Trading Company, Ameritrade International, Inc., James T. Wahba, John B. Wahba, Timothy T. Wahba v. Arab Republic of Egypt*), Decision on Jurisdiction, 21 October 2003, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0147.pdf> (Erişim Tarihi: 03.02.2016), s.17.

⁸⁹ *Olgún v. Paraguay* davasında, Paraguay hükümeti davacının hem Peru hem de ABD uyruklığı taşıdığını ve ABD’de yaşadığını belirterek davaya itiraz etmişti. Mahkeme ise, davacının her iki uyruklüğünün de etkin olduğuna karar vererek davayı kabul etmiştir. Bkz. **Eudoro Armando Olgún v. Republic of Paraguay**, ICSID Case No. ARB/98/5, Award, 26 July 2001, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0587.pdf> (Erişim Tarihi: 03.02.2016).

⁹⁰ Söz gelimi, Kanada ve Lübnan arasındaki İkili Yatırım Anlaşmasında, çifte vatandaşlığa sahip gerçek kişilerin hangi ülkenin vatandaşı kabul edilecekleri sorunu, bu kişilerin buldukları ülke nazara alınarak çözümlenmiştir. Anlaşmanın 1(e)(ii) maddesinde, hem Kanada hem de Lübnan vatandaşı olan kişilerin, Kanada ülkesinde Kanada vatandaşı, Lübnan ülkesinde ise Lübnan vatandaşı kabul edileceği ifade edilmiştir. Bkz. (Çevrimiçi) <http://investmentpolicyhub.unctad.org/Download/TreatyFile/620> (Erişim Tarihi: 03.02.2016).

Özellikle, karşılaştırmalı hukukta tüzel kişilerin yatırımcılık sıfatının tespitinde, bu tüzel kişilerin sözleşmecî ülkelerin hukukuna göre bu ülkelerde kurulması yanında, da fiili idare merkezi kriterine sıklıkla müracaat edildiği görülmektedir. Örneğin, Polonya ile Birleşik Krallık arasında imzalanan İkili Yatırım Anlaşması yatırımcı tüzel kişiyi “bir sözleşmecî tarafın yürürlükteki yasaları altında kurulmuş ya da oluşturulmuş kuruluşlar, şirketler, örgütler ve dernekler” olarak göstermektedir⁹¹.

Çok taraflı yatırım anlaşmalarında da tüzel kişi yatırımcının varlığına ilişkin, ikili yatırım anlaşmalarına benzer bazı kriterlere müracaat edilmektedir. ECT Antlaşması yatırımcıyı “bir sözleşmecî taraf yasalarına uygun örgütlenmiş şirket ya da diğer kuruluşlar” olarak tanımlamaktadır (md.1/7a(iii)). NAFTA Anlaşmasına göre ise, taraf devletlerden birinin hukukuna uygun olarak kurulan veya örgütlenen sermaye şirketlerini, şahıs şirketlerini, tröstleri, ortaklıkları, ortak girişimleri ve birlikleri tüzel kişi olarak tespit etmektedir (md.201). Görüldüğü üzere NAFTA, tüzel kişilerin yatırımcılık sıfatlarının tanınmasında alternatifli olarak “kurulma” veya “örgütlenme” yeri kriterlerini kabul etmiştir. ASEAN Kapsamlı Yatırım Anlaşması’nda da, tüzel kişi ibaresi için NAFTA’da yapılan tanımın aynısı kullanılmıştır (md.4/e). COMESA Yatırım Anlaşmasının ise tüzel kişi ibaresi, bir taraf devletin kanunu ve düzenleyici işlemlerine uygun olarak, o devlette kurulan veya örgütlenen hukuki varlıkları olarak tanımlanmıştır (md.1/4).

MIGA Konvansiyonu’na göre ise bir tüzel kişiliğin yatırımcı sayılabilmesi için; bir taraf ülkede kurulmuş ve ana iş merkezi bu ülkede olan ya da sermayesinin çoğunluğu bir ya da birçok taraf ülke ya da uyrukları tarafından sahip olunan ve hiçbir durumda bu taraf ülkelerin ev sahibi devlet olmadığı bir şirket olması gerekiyor (md.13/a(iii)). ICSID Konvansiyonuna göre de, bir tüzel kişinin yatırımcı sıfatını taşıyabilmesi için, yalnızca tarafların ICSID’e başvurmaya “rıza” gösterdikleri tarihte ev sahibi devlet dışında bir taraf devlet uyrukluğunu taşıyor olması gerekmektedir (md.25/2b).

Bir tüzel kişiliğin uyrukluğunu belirlemede uluslararası hukukta bir takım güçlükler ve değişik kriterler olduğunu bilindiğini yukarıda belirtmiştik. ICSID de bu

⁹¹ Polonya ile Birleşik Krallık arasında imzalanan İkili Yatırım Anlaşması için bkz. (Çevrimiçi) <http://investmentpolicyhub.unctad.org/Download/TreatyFile/2188> (Erişim Tarihi: 03.02.2016).

durumu göz önüne alarak en yaygın kullanılanı işyerinin ya da şirketin kayıt yeri olduğunu kabul etmiştir. Diğer seçenekler olarak da, merkez yönetimin ya da sürekli yerleşimin yeri de değerlendirilmeye alınabileceğini de ifade edilmiştir⁹². Ayrıca, ICSID hakemlik mahkemeleri, kuruluş hukukunun tek ölçüt olarak alındığı bazı durumlarda kuruluşun öğelerine ve şirket sahiplerinin uyruğundan ziyade kontrol ve denetim gücü olgusuna dikkat etmişlerdir⁹³.

1.4 Doğrudan Yabancı Yatırımların Önemi

Doğrudan yabancı yatırımlar, ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde genel olarak; milli gelire katkıda bulunma, yeni teknoloji ve yönetim bilgisi transferi, döviz girişi sağlama, rekabet nedeniyle ekonomiye hareketlilik kazandırma, işsizliği azaltma gibi olumlu etkiler meydana getirmektedir. Fakat ev sahibi ülkenin mevcut politik, iktisadi, kültürel ve fiziki alt yapıları dikkate alınmazsa, olumsuz⁹⁴ etkilerde ortaya çıkabilir. Bu etkilerden birçoğu yatırım yapıldığı anda ortaya çıkarken, bazıları nesiller sonra ortaya çıkmaktadır⁹⁵.

1.4.1 Milli Gelir ve Ekonomik Büyümeye Etkisi Açısından

Doğrudan yabancı yatırımların en önemli etkisi, ev sahibi ülkenin milli gelirine olan net katkısıdır. Kişi başına düşen milli gelir reel olarak arttıkça ülke refahının ve ekonomik büyümenin de arttığı kabul edilmektedir. Kişi başına milli gelirin artırılması

⁹² Bkz. **Autopista Concesionada de Venezuela, C.A. v. Bolivarian Republic of Venezuela**, ICSID Case No. ARB/00/5, Decision on Jurisdiction, 27 September 2001, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw6352.pdf> (Erişim Tarihi: 03.02.2016), par.107.

⁹³ Örneğin, Tokios v. Ukrayna davasında, Davacı, Litvanya hukukuna göre kurulmuş bir şirket olup hisselerinin %99'u Ukrayna uyruklu kişilerin sahibi olduğu ve Ukrayna'da kurulmuş Toki isimli bir şirkete aitti. Litvanya ile Ukrayna arasında imzalanan İkili Yatırım Sözleşmesi 1/2(b) Maddesi uyarınca Litvanyalı yatırımcıyı "*Litvanya topraklarında ve onun yasa ve düzenlemelerine uygun şekilde kurulmuş tüzel kişilik*" olarak tanımlamaktadır. Bu durumda, Ukrayna davacının gerçekte bir Litvanya şirketi olmadığını çünkü Ukraynalılar tarafından kurulup, kontrol edildiğini öne sürse de mahkeme İkili Yatırım Sözleşmesi tanımı gereği şirketi "yabancı yatırımcı" olarak kabul etmiştir. Bkz. **Tokios Tokelés v. Ukraine**, ICSID Case No. ARB/02/18, Decision on Jurisdiction, 29 April 2004, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0863.pdf> (Erişim Tarihi: 03.02.2016), par.27-71.

⁹⁴ Ev sahibi ülke ekonomisinin ana sektörlerinin yabancı ülkelerin denetimi altına girmesi, rekabet olanağı bulamayan yerli şirketler karşısında haksız rekabet üstünlüğünün sağlanması, teknolojiyi kendi ülkelerinde üreterek ev sahibi ülkeleri bu teknolojileri ithal etmek oluyla teknolojik bağımlılık meydana gelmesi ve aşırı kâr transferleriyle ülkenin ödemeler dengesinin sarsılması gibi olumsuz etkiler olabilir. Bkz. Seyidoğlu, **a.g.e.**, s.678.

⁹⁵ Karluk, **a.g.e.**, s.314.

ise, üretim kapasitesinin arttırılması ile mümkün olmaktadır. Bu da ancak ekonomide her yıl yaratılan toplam kaynakların belli bir kısmının tüketilmeyerek, tasarruf halinde korunması ve daha sonra da yatırıma dönüşmesi ile mümkün olmaktadır⁹⁶.

DYY'ler ülkeye yeni teknoloji getirerek ülke içinde üretim yapmakta ve yeni iş yerleri oluşturarak milli gelire doğrudan etkide bulunmaktadır. Bunun yanında ülkedeki yerli yatırımlarda yeni yönetim, organizasyon ve teknik bilgi getirerek verimliliği arttırmaktadır. Bu durumunda milli gelire dolaylı katkıda sağlamaktadır. Başka bir deyişle, yabancı yatırımları, kendi sektörünün yan sanayilerinin kuruluşuna da yol açmaktadır. Bu sayede ithalat azalır, ihracat artmakta ve dolayısıyla milli gelir de artmış olmaktadır.

Yine, doğrudan yabancı yatırımlar borçlanma niteliğinde olmadığından dolayı, gelişmekte olan ülkeler için işbu yatırımlar aynı zamanda finansman kaynağı olarak da görülmektedir. Özellikle Özbekistan gibi gelişmekte olan ülkelerde faaliyet gösteren yerli şirketlerin karşılaştığı en büyük sıkıntılardan biri dış finansman kaynaklarına yeterince ulaşamamasıdır.

Diğer taraftan, yabancı yatırımların getirdiği dövizler, ithalatı ikame edici ve ihracatı arttırıcı etkiler yaratarak ev sahibi ülkenin ödemeler dengesinin düzelmesine de katkıda bulunmaktadır. Fakat daha sonra yurtdışına yapılan kar transferleri ödemeler dengesini olumsuz etkileyebildiğinden bazı ev sahibi ülkeler doğrudan yabancı yatırımı yapan şirketlerin kar transferlerine ait sınırlandırıcı düzenlemeler yapmakta ve yabancı yatırımcılar tarafından genellikle hoş kabul edilmemesine rağmen yatırımcılardan karlarını yeniden yatırıma dönüştürmeleri istenmektedirler.

Sonuç olarak, DYY'nin ekonomik büyüme ve milli gelire üzerindeki etkisini olumlu yönde olduğunu; fakat işbu olumlu etkinin ev sahibi ülkenin de kendine has özelliklerinden, yani, ev sahibi ülkenin yeni teknoloji çekme kapasitesine, beşeri sermaye düzeyine, belli bir finansal gelişme ve kalkınma seviyesine sahip olmasına bağlı olduğunu söylemek mümkündür.

⁹⁶ Nihat Batmaz ve Sevinç Tekeli, **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri**, Bursa: Ekin Yayınevi, 2009, s.41.

1.4.2 İstihdamın Artışına Etkisi Açısından

Doğrudan yabancı yatırımların ülke ekonomileri üzerindeki etkileri incelenirken üzerinde durulması gereken önemli konulardan bir tanesi de yatırımın sağlayacağı istihdamdır. DYY, gelişmekte olan ülkelerde yeni iş olanakları oluşturmakta ve işsizlik sorununa çözüm olabildiğinden dolayı, doğrudan yabancı yatırımın gelmesini teşvik etmekte ve desteklemektedir.

Doğrudan yabancı yatırımlar, istihdam hacminde meydana gelen artışa paralel olarak; işgücü verimliliğini ve işgücü ücretlerini de artırıcı etkiler yapmaktadır. Teknoloji yoğun üretim tekniklerinin ağırlıklı olarak kullanıldığı üretim süreçlerinde işgücü eğitime öncelik veren yabancı şirketler bu vesile ile işgücünün niteliğini artırmakta ve dolayısıyla da işgücü verimliliğini maksimize etmektedir. Daha yoğun teknoloji ve bilgi birikiminin tercih edildiği üretim süreçlerinde çalışan işgücü daha yüksek ücret elde etmekte ve bu kazanım toplumsal refah seviyesini artırmaktadır⁹⁷.

DYY'nin istihdam üzerindeki etkileri, ayrıca, yatırım yapılan ülkenin gelişmişlik düzeyi ve yatırımın türüne göre farklılık göstermektedir. Yatırım mevcut bir şirketi satın alma yoluyla ya da özelleştirme yoluyla gelmişse istihdam sağlama etkisi daha az olacaktır. Eğer doğrudan yabancı yatırım yeni greenfield⁹⁸ yatırım şeklindeyse bunun ülke istihdamına etkisi daha fazla olacaktır.

DYY'deki istihdamın yerel istihdam üzerinde doğrudan ve dolaylı etkileri vardır. Yeşilanan yatırımları dolayısıyla ortaya çıkan doğrudan etkinin yanında, yerel şirketlerde de yeni iş olanaklarının doğmasına yol açarak dolaylı etkilerde bulunur.

Sonuç olarak, genelde doğrudan yabancı yatırımlarının istihdam üzerine olumlu etkileri olacağını ileri sürmesine rağmen, yapılan ampirik çalışmalar doğrudan yabancı yatırımlarının istihdam etkilerinin farklı dönemlerde farklı biçimlerde ortaya çıkabileceğini göstermiştir.

⁹⁷ a.g.e., s.45.

⁹⁸ Yeni bir fabrika kuruluşu gibi, daha önce yatırım yapılmamış ve alt yapı imkânlarının gelişmemiş olduğu alanlara yönelik yatırım türü.

1.4.3 Dış Ticarete Etkisi Açısından

Doğrudan yabancı yatırım yapan çok uluslu şirketlerin uluslararası çapta çok geniş satış ve pazarlama ağları olduğundan, ev sahibi ülkede ürettikleri ürünleri başka ülkelere de satarak ev sahibi ülkenin dış ticaretinin ve ihracat hacminin artışında olumlu katkılar sağlamaktadır. Bununla birlikte, doğrudan yabancı yatırımlar, ev sahibi ülkeye uluslararası pazarlara açılmasını kolaylaştırarak, özellikle, gümrük birliği, malî konular, para piyasaları, vb. konularda gelişmiş ülkelerle bütünleşmeyi hızlandırmaktadır. Nitekim, uluslararası kuruluşlar, çeşitli ulusal ve uluslararası alanlarda DYY'leri olan devletler, kendi yatırımlarının bulunduğu ülkelere daha özverili ve ilgili davranmaktadırlar.

Doğrudan yabancı yatırım ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi inceleyen ampirik çalışmalara baktığımızda birçoğunun, DYY ile ihracat arasındaki ilişkiye odaklandığını görüyoruz. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkelere yönelik doğrudan yabancı yatırımların dış ticaret üzerinde olumlu etki yaratabilmesi için, bu yatırımların büyük ölçüde ihracata yönelik yatırımlar olması gerekmektedir. Fakat yabancı yatırımların ihracata konu olmayan mal ve hizmet üretimine yönelmesi durumunda ise yatırım yapılan ülkenin döviz yaratma kapasitesinde bir daralma ortaya çıkacak ve bu yatırımların dış ticaret üzerindeki etkisi olumlu olmayacaktır.

1.4.4 Ülke İçindeki Rekabete Etkisi Açısından

Doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülke ekonomisine sağladığı yararlarından birisi de iç pazara rekabet⁹⁹ dinamizmini getirerek hem ulusal hem de uluslararası düzeyde rekabetin oluşumuna katkıda bulunmasıdır. Yerli sanayi tekeli bir yapıya sahipse, doğrudan yabancı yatırım yeni bir üretim kapasitesi getirerek yeni ürünler ortaya çıkarmakta, tüketicinin tercih imkanlarını genişletmekte ve fiyat artışlarını durdurmakta, hatta fiyatları düşürebilmektedir¹⁰⁰. Örnek olarak, ABD'inde otomotiv pazarına Japon otomotiv üreticilerinin DYY'le girmesi, büyük çaptaki ABD üreticilerin ürünlerini geliştirmesi ve yerel üretim tesislerinin etkinliğinin artırılması ile

⁹⁹ Rekabet; mal ve hizmet piyasalarında satıcıların birbirleri aleyhine daha fazla müşteri çekerek satışlarını, dolayısıyla kârlarını artırmak için aralarında giriştikleri yarış olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Seyidoğlu, a.g.e., s.720.

¹⁰⁰ Özgür Saraç, **Küresel Vergi Rekabeti ve Ulusal Vergi Politikaları: Türkiye Değerlendirmesi**, Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları, 2006, s.122.

sonuçlanmıştır. Böylece, ABD’de yasayan Japon ve ABD otomobilleri satın alan tüm tüketiciler için olumlu gelişim olmuştur¹⁰¹.

Gelişmiş ülkelerde yatırım yapan uluslar üstü şirketlerin rekabet üzerinde genellikle olumlu etkileri olmaktadır. Ancak gelişmekte olan ülkelerde her zaman aynı sonuç alınmamaktadır. Örneğin, söz konusu piyasada faaliyet gösteren yerli şirketler bulunmuyor ya da yerel şirketler ile yabancı şirketlerin rekabet güçleri arasında büyük bir fark varsa ve ithalattan ya da diğer yabancı şirketlerden kaynaklanan rekabet yetersiz ise yabancı şirket, söz konusu piyasada hâkim bir pozisyon elde edebilir¹⁰². Bu durum ise piyasanın etkin işleyişini bozarak, yabancı şirketlerin daha yüksek kârlar elde etmesine ve tüketici refahının azalmasına ve/veya endüstrinin dinamik büyümesinin sınırlanmasına yol açabilir. Nitekim, Thurow’a göre de çok uluslu şirketlerin ekonomik, teknolojik, yönetsel ve bilgi gücü karşısında yerli sermaye rekabet edemez bir duruma gelebilir. Bu durum pazardaki yerli şirketlerin tasfiye olmasına neden olur. Böylece yabancı yatırım bulunduğu pazarda bir tekel haline dönüşebilir.

1.4.5 Teknoloji ve Bilginin Yayılmasına Etkisi Açısından

Az gelişmiş ve gelişmekte olan bazı ülkelerde, yeterli modern teknolojinin¹⁰³ olmayışı bu ülkelerin ekonomik büyümeleri önünde bir engel oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu ülkeler iktisadi kalkınmalarını hızlandırabilmek için bu teknolojik yeniliklere gereksinme duymaktadır. Ancak bu ülkelerin çoğunluğu yeni teknolojileri ne üretebilmekte ne de kendi imkânlarıyla ithal edebilmektedirler¹⁰⁴. Gelişmekte olan ülkeler ihtiyaç duydukları teknolojiyi kendi ülkelerine çekmeleri temel olarak doğrudan ve dolaylı teknoloji transferleri şeklinde olmaktadır:

- a) **Doğrudan Teknoloji Transfer Yöntemleri:** Doğrudan yabancı yatırımı, teknoloji transfer sözleşmeleri (yönetim sözleşmesi, lisans anlaşması, teknik yardım sözleşmesi, teknik işbirliği, anahtar teslimi anlaşmalar), makine-

¹⁰¹ Karluk, a.g.e., s.472–473.

¹⁰² UNCTAD, **World Investment Report 1997: Transnational Corporations, Market Structure and Competition Policy**, Geneva: United Nations Publications, 1997, (Çevrimiçi) http://unctad.org/en/Docs/wir1997_en.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2016).

¹⁰³ “Teknoloji, yeni bir mal ortaya çıkartan veya mevcut malların daha ucuz ve kaliteli biçimde üretimine olanak veren her türlü bilgi, beceri ve süreçlerdir. Mal üretiminin yanında yönetim, pazarlama ve benzeri hizmet ve bilgi konularıyla da ilgili olabilmektedir.” Bkz. Seyidoğlu, a.g.e., s.59.

¹⁰⁴ Batmaz ve Tekeli, a.g.e., s.46.

donanım, finansal kiralama, yabancı uzman çalıştırılması, AR-GE faaliyetleri, uluslararası taşeronluk.

- b) **Dolaylı Teknoloji Transfer Yöntemleri:** Bilimsel konferans ve bültenler yoluyla kamunun bilgilendirilmesi, eğitim yoluyla insan kaynaklarının geliştirilmesi.

Günümüzde teknoloji üretimi gelişmiş sanayi ülkelerinde, genellikle de çok uluslu şirketlerde yoğunlaşmıştır. Bu şirketler, güçlü stratejik varlıkları ve araştırma-geliştirme harcamalarına büyük kaynak ayırabilecek yeteneklere sahiptirler. Bu yüzden, çok uluslu şirketler hem teknoloji üretme hem de yeni teknolojinin ülkeden ülkeye transferini sağlamada önemli rol oynamaktadırlar¹⁰⁵.

Teknoloji transferine ve transfer edilen teknolojinin ülkenin ekonomik büyümesi üzerindeki etkisine ilişkin literatürde birçok çalışma mevcuttur. Söz gelimi, Borensztein, Gregorio ve Lee, 69 gelişmekte olan ülkeyi, 1970 - 1989 dönemi verilerini kullanarak yaptıkları araştırmada, doğrudan yabancı yatırımların iktisadi büyümeye, yerel yatırımlara nazaran daha fazla katkıda bulunduğu ve teknoloji transferi için önemli bir araç olduğuna dair kanıtlara ulaşmışlardır¹⁰⁶. Aynı şekilde, Çeştepe ve Tüylüoğlu da, İrlanda örneğiyle incelemiş oldukları teknoloji transferinin; DYY çekmekle tasarruf açığını kapattığını, ülke sanayiinin teknoloji düzeyini yükselttiğini ve AR-GE harcamalarını arttırdığını ortaya koymuş ve Türkiye'nin de, bu transferlerden faydalanabilmesi için gerekli teknik ve yasal düzenlemeleri ivedilikle gerçekleştirmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır¹⁰⁷. Campos ve Kinoshita ise, 1990- 1998 yıllarında 25 Merkezi ve Doğu Avrupa ülkesi ile Eski Sovyetler Birliği ülkelerini kapsayan çalışmalarında, DYY'nin özellikle teknoloji transferi nedeniyle ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuşlardır¹⁰⁸.

¹⁰⁵ Birol Efe, **Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Analizi: İzmir Örneği**, İzmir: İzmir Ticaret Odası, 2002, s.25.

¹⁰⁶ Eduardo Borensztein, Jose De Gregorio ve Jong-Wha Lee, "How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth?", **Journal of International Economics**, Vol: 45, Issue: 1, June 1998, pp.115–35.

¹⁰⁷ Hamza Çeştepe ve Şevket Tüylüoğlu, "Yabancı Doğrudan Yatırımlar Yoluyla Teknoloji Transferi: İrlanda Örneğinden Türkiye İçin Dersler", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 2, S. 61, 2006, ss.45–62.

¹⁰⁸ Yuko Kinoshita ve Nauro F. Campos, "The Location Determinants of Foreign Direct Investment in Transition Economies", **The Manchester School**, Vol. 70, No.3, 2002, pp.398–419.

Teknoloji transferi sadece bir varlık transferi olmayıp aynı zamanda bilgi, beceri ve know-how transferidir. Bu nedenle ev sahibi ülkenin bu teknolojiye uyum sağlayabilecek alt yapıya sahip olması gerekmektedir. Başka bir deyişle, ulaşım, iletişim, enerji teknolojisi gibi altyapıların yanında beşeri altyapının yani iyi yetişmiş ve mesleki eğitim almış insan kaynağının da uygun olması beklenmektedir. Nitekim, Blomstram ve Kokko yaptıkları çalışmaya göre yabancı yatırım transferinin ev sahibi ülkenin teknolojik gelişimine olumlu etkide bulunması için ülkenin mevcut alt yapısı ve politikaları buna uygun olması gerektirdiği sonucuna varmışlardır.

Fakat doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla teknoloji transferini yaparken teknolojinin tarihine dikkat edilmesi gerekir. Yabancı yatırımcı, kendi ülkesinde daha üst bir teknoloji kullanırken elindeki eski teknolojiyi yatırım yaptığı ülkeye transfer edebilir. Ayrıca yabancı yatırım yoluyla getirilen teknoloji çoğu kez ülkenin koşullarına uygun olmadığından pahalı ve yanlış bir teknolojinin ülkeye gelmesine de sebep olabilir.

1.5 Yabancı Yatırım Politikalarının Esasları

Günümüzde, gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkeler, önemi giderek artan doğrudan yabancı yatırımlardan pay alabilmek için kendi ulusal sınırlar içerisinde yabancı yatırımcılara en uygun yatırım ortamını yaratmaya ve yatırım politikalarını belirlemeye çalışmaktadırlar. Yabancı yatırımcılar yatırım yapma kararını alma süreçlerinde, öncelikle, uygun yatırım politikalarına sahip ev sahibi ülkeyi tercih etmektedirler.

1.5.1 Yatırım Politikalarının Esasını Oluşturan Dış Ticaret Stratejileri

1.5.1.1 Korumacı Dış Ticaret Stratejisi

Korumacı dış ticaret stratejisi, başka bir deyişle ithal ikameci sanayileşme stratejisi 18.yüzyılda başlayan Sanayi Devrimi'nden sonra bugünün sanayileşmiş birçok ülkesi tarafından, o günlerde ülkelerinin henüz yeni kurulmaya başlanan sanayilerini korumak ve geliştirmek için uygulanmaya başlanmıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülke bu stratejiyi daha çok 1929 yılında dünya ekonomik krizin, savaş ile hammadde

temininde yaşanan sıkıntıların ve dış ödemeler dengesi güçlüklerinin ortaya çıkmasından sonra uygulamaya başlamıştır.

Korumacı dış ticaret stratejisi, tüm dünyada, genel olarak 1940'ların ortalarından itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Yeni bağımsızlığa kavuşan devletlerde, artan ithalatın ihracat ile karşılanamaması, döviz sıkıntısı çekilmesi¹⁰⁹, dış ödemeler dengesinin sürekli açıklar vermesi ve yerli ihracatçıların uluslararası piyasaya mal satamamaları önemli sorunlar olarak ortaya çıkmıştır. Bu şartlarda yurtdışından ithal edilen ürünlere çeşitli koruyucu önlemler alınarak; ithali yasaklanan malların yurtiçinde üretimi için ithal ikameci politikalar bir çözüm olarak görülmüştür. Özellikle, bu strateji sayesinde yerli üretim güçlendirilmesi, iç piyasanın genişletilmesi, sanayinin dışa bağımlılığının azaltılması ve dış ödemede karşılaşılan zorlukların giderilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda, hedeflere ulaşılabilmesi için ev sahibi ülkeler *iç pazarın dış rekabetten korumaya*, sanayi yatırımlarının devlet eliyle teşvik etmeye, aşırı değerli kur politikasını¹¹⁰ sürdürmeye, gelir ve ücret politikalarıyla iç talebi güçlendirmeye çalışılmışlardır.

Uygulanan korumacı dış ticaret stratejilerinin sonucunda ise, birçok az gelişmiş ve gelişmekte olan ev sahibi ülkede oluşan, dışa bağımlı sanayi yapıları ve bu yapıların ürettiği ürünlerin döviz kazanma ve gelir getirme imkânlarının kısıtlı olması, 1970'lerin sonlarına doğru bu ülkelerin mevcut durumlarını sürdürmelerini imkânsız kılmıştır¹¹¹. Özellikle, Bretton Woods sisteminin yıkılmasıyla birlikte korumacı ve müdahaleci politikalar 1970'li yılların sonundan başlayarak yerini Neo-Liberal iktisat politikalarına bırakmıştır. 1980'lerle birlikte birçok gelişmekte olan devletler, ihracata yönelik serbest dış ticaret stratejisini uygulamaya başlamışlardır.

1.5.1.2 Serbest Dış Ticaret Stratejisi

Serbest dış ticaret stratejisi, başka bir ifadeyle, ihracata yönelik sanayileşme stratejisi, sanayileşmeyi ve iktisadi büyümeyi sağlayıcı teşvikin, iç talepten çok dış

¹⁰⁹ Bu stratejide, döviz kuru serbest olarak piyasada oluşmamaktadır. Devlet tarafından belirlenmektedir. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerin ihracat gelirlerini arttıramamalarına karşılık, ithalat için yaptıkları döviz ödemelerinin hızla artması ve ödemeler dengesi güçlükleri ile karşı karşıya kalınması nedeniyle korumacı dış ticaret stratejisi döviz tasarrufu sağlayıcı strateji olarak görülmektedir.

¹¹⁰ Hükümetlerin, kurları denge değerlerinin altında tutması halinde ulusal paralarda “aşırı değerlenme” ile karşılaşmaktadır.

¹¹¹ Haldun Güllalp, **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, İstanbul: Yurt Yayınevi, 1983, s.56–57.

talepten geldiği bir ekonomik yapılanmayı esas alan bir stratejidir. Yine, bu strateji, koruyuculuk yerine, dış ticaret rejiminin liberalleşmesini ve dış rekabeti esas alarak ülkelerin özelliklerine göre belirli alanlarda uzmanlaşmayı öngören ve böylece yeni kurulan sanayi sektörlerinin ithal ikamesinden çok dış piyasalara açılmayı hedefleyen bir stratejidir.

Serbest dış ticarete dayalı sanayileşmeye doğru hızlı adımlarla ilerlemek isteyen ülkelerin hedeflerini yerine getirmeleri için uygulamaları gereken bir takım politikalar bulunmaktadır. Bir ülkenin dış piyasalara açılmada başarılı olabilmesi için; döviz kurlarının serbest piyasada oluşması¹¹² ihracatın teşvik edilmesi ve para politikalarının uygulanması¹¹³ gibi dışa yönelik sanayileşme stratejilerini uygulanmaya konulması gerekmektedir¹¹⁴. Ayrıca, dış ticaret rejiminin kademeli olarak serbestleştirilmesi¹¹⁵, rekabet gücünün artırılması¹¹⁶ ve üretimde verimi artırıcı önlemlerin alınması¹¹⁷ gibi tedbir ve reformların da hayata geçirilmesi gerekir.

Doğrudan yabancı yatırımlar ile tercih edilen serbest dış ticaret stratejisi arasındaki nedensellik ilişkisi geçmişten günümüze birçok çalışmalar yapılmıştır. Nitekim, Balasubramanyam, Salisu ve Sapsfort'un 1996 yılında yayınlanan çalışmalarında; 46 adet gelişmekte ülkeyi kapsayan çalışma sonucunda serbest dış ticaret politikasını izleyen ülkelerde, doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeye etkisinin korumacı dış ticaret politika izleyen ülkelere göre daha güçlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır¹¹⁸. Söz gelimi, işbu serbest dış ticaret stratejisi, II. Dünya Savaşını takiben Danimarka ve Norveç'te, 1950 ortalarından itibaren Güney Avrupa ülkelerinde ve bazı eksiklikleriyle Japonya'da, 1960 başlarından itibaren Kore, Singapur ve Tayvan'da ve 1980 yılından bu yana da Türkiye'de sürekli olarak uygulanmaktadır.

¹¹² Dışa açılmanın başlıca şartı, ulusal paranın dış değerinde aşırı değerlendirmenin kaynağı olan sabit kur sisteminin terk edilip, esnek kur sistemine geçişin yapılmasıdır. Böylece, döviz kuru politikasında paranın dış değeri düşük tutularak yabancı paraların ihracat yoluyla ülkeye sokulur ve sonuçta fiyat dengesi dış piyasa lehine döner.

¹¹³ Özellikle fiyat istikrarının sağlanması ve enflasyonun önlenmesi gibi önlemleri kapsamaktadır.

¹¹⁴ Emin Çankıcı, **Türkiye'de İç ve Dış Ekonomik Gelişmeler**, Ankara: Adım Yayıncılık, 1996, s.165.

¹¹⁵ Kotaların kaldırılması, gümrük tarifelerinde yapılacak olan indirimler ve kambiyo rejimi gibi tedbirleri içermektedir.

¹¹⁶ İhracatçıların eğitilmesi, ticarete bir ihracat bilincinin yaratılması, malların dış piyasalarda tanıtılması, yabancı piyasalara açılabilmesi için ihracatçılara vergisel ve finansal destek sağlanması vb. konuları kapsamaktadır.

¹¹⁷ Modern teknolojinin kullanılması, işgücünün eğitilmesi ve alt yapının geliştirilmesi gibi önlemleri kapsamaktadır.

¹¹⁸ V. N. Balasubramanyam, M. Salisu, ve David Sapsford, "Foreign Direct Investment and Growth in EP and is Countries", **The Economic Journal**, Vol. 106, No. 434, January 1996, p.103–104.

Ayrıca, bu strateji, 1961'den beri İsrail'de, 1960'm ikinci yarısından sonra da, başta Brezilya ve Arjantin olmak üzere birçok Latin Amerika ülkesinde uygulanmaya konmuştur¹¹⁹.

Fakat serbest dış ticaret sanayileşme stratejisinin teorik üstünlükleri olmasına rağmen, uygulamada çeşitli aksaklıklar ortaya çıktığı da görülmektedir. Bu stratejinin başarısının en temel direği, ihraç edilen ürünlere mutlaka bir dış talebin varlığı mevcut olmalıdır. Ayrıca ihracata yönelik sanayilerin, ara ve yatırım malları yönünden önemli bir oranda dışarıya bağımlı olmaları halinde; döviz kurlarında yapılan ayarlamalar sonrasında ihracattan elde edilecek avantajların tümü kaybedilecektir¹²⁰. Dolayısıyla, günümüzde, yukarıda adı geçen hem korumacı dış ticaret stratejisinin hem serbest dış ticaret stratejisinin olumsuz sonuçlarını önlemek amacıyla, bazı ülkeler karma stratejilere başvurmakta.

1.5.1.3 Karma Strateji

Karma sanayileşme stratejisinin temel amacı, ülkenin var olan potansiyel ekonomik yapısını dikkate alarak, düşük kaynaklarını en uygun şekilde kullanarak, sanayileşmiş ülkeler arasında yer almak için gerekli yapısal dönüşümü gerçekleştirmektir. Özellikle, kalkınmaya yeni başlayan bir ülkenin ilk etaplarda, ihracat olanağı yaratan özel kaynakları yok ise, ithal ikameci dış ticaretin geliştirmesi ve korumacı politikalar uygulaması kaçınılmazdır.

Korumacı dış ticaret politikalarla dış konjonktürdeki olumsuz gelişmelerin ve dalgalanmaların olası etkileri en aza indirilirken, serbest dış ticaret politikaları ile gelişme için gerekli döviz sağlanmış olacaktır. Ancak, korumacı bir sanayinin serbest bir ekonomik yapıya dönüştürülmesi için, uzun dönemli bir perspektifle yeni bir dış ticaret politikasının belirlenmesi gerekmektedir. Söz gelimi, Güney Kore, Tayvan, Singapur ve Hong Kong gibi Doğu Asya'nın başarılı ihracat teşvikçileri belirli

¹¹⁹ Çankıcı, a.g.e., s.164.

¹²⁰ Ara ve yatırım malları yurtiçine normalden daha daha pahalıya girirse; üretilen ihraç malının fiyatı artar ve dış pazardaki rekabet gücünü yitirir.

sanayilerde korumacı ithal ikamesine dayalı stratejiler ile ihracata dayalı stratejileri birlikte ve sürekli olarak uygulamışlardır¹²¹.

1.5.2 Yatırım Ortamını Belirleyen Temel Faktörler

1.5.2.1 İktisadi Faktörler

Doğrudan yabancı yatırımlarda önem verilen faktörlerin başında ev sahibi ülkelerin içinde buldukları iktisadi faktörler gelmektedir. Bir ev sahibi ülkedeki ekonomik istikrar, gelişmiş altyapı faktörleri ve piyasa büyüklüğü gibi ekonomik belirleyenler yabancı yatırımın yapılacağı yerin seçilmesinde etkili olmaktadır.

1.5.2.1.1 Ekonomik İstikrar

Ekonomik istikrarın belirleyicisinin en önemli göstergeleri enflasyon, faiz oranları ve döviz kurudur. Yapılan araştırmalarda, doğrudan yabancı yatırımlar yüksek ve/veya değişken enflasyon oranına sahip ve sürekli fiyat dalgalanmaları olan ev sahibi ülkelerde yatırım yapmaktan kaçınılmaktadırlar¹²². Faizler oranları da, borçlanma maliyeti, yani reel faizler artırma etkisi taşıdığından ev sahibi ülkedeki ekonomik istikrar belirleyicisi sayılmaktadır¹²³. Ayrıca, yabancı yatırımcılar, giriş yaptıkları ülke parasını kullanmak durumunda olduklarından döviz kurlarındaki dalgalanmalar şirketleri hem gelir hem de maliyet açısından etkilediğinden, ev sahibi ülkenin döviz kuru politikaları da yabancı yatırımcılar için önemli bir faktördür¹²⁴. Doğrudan yabancı yatırım girişlerinin önündeki bir diğer potansiyel engel de ulusal para biriminin istikrarsızlığıdır. Ev sahibi ülkenin para biriminin şaşırtıcı değer kayıplarına uğraması, yani reel döviz kurunun yükselmesi, uzun dönemli planlamaların yapılması zorlaştırmakta ve yatırım maliyetine ilişkin riskleri artırmaktadır. Dolayısıyla, ekonomik istikrarsızlığın meydana geldiği ülkelerde, yabancı yatırımcıların yatırım

¹²¹ Michael P. Todaro ve Stephen C. Smith, **Economic Development**, 8th Edition, United Kingdom: Adison Wesley, 2003, s.499.

¹²² Akyan Candemir, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler", **Ege Akademik Bakış**, C.9, S.2, 2009, s.669.

¹²³ Nihat Batmaz ve Halil Tunca, **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye (1923 - 2003)**, İstanbul: Beta Yayınları, 2005, s.148.

¹²⁴ **a.g.e.**, s.23.

yapacağı ülkeyi değiştirdiğini veya üretimi yoğunluğunu bir başka ülkeye kaydırıldığını görülmektedir.

1.5.2.1.2 Gelişmiş Altyapı

Ekonomik istikrar açısından, bir ülke ne kadar iyi değerlendirilirse değerlendirilsin, yollar, limanlar, havalimanları, telekomünikasyon ağı, enerji¹²⁵ kaynaklarının varlığı ve maliyeti gibi bir ülkenin altyapısı yetersiz veya maliyetli ise önemli miktarda doğrudan yabancı yatırımları çekmede zorluklar yaşayacaktır. Bu nedenle, yabancı yatırımları çekmek isteyen ülkelerin yatırım ortamını en üst seviyeye çıkarmaları için altyapılarını modern ve kusursuz bir hale getirmeleri gerekmektedir. Altyapı tesisleri yalnızca ulaşım ve iletişimi değil, çalışma ve boş zaman için uygun ortam sağlanmasını da içermektedir. Söz gelimi, Hindistan'ın doğrudan yabancı yatırımları çekmesinde sadece gelişmiş altyapısı değil, Bangalore gibi yatırımların yoğunlaştığı şehirlerde mükemmel düzeyde eğitim, spor ve dinlenme tesislerinin mevcut olması etkili olmuştur¹²⁶. Altyapı aynı zamanda, üretim faaliyetlerinin desteklenmesi için gerekli hizmetlerin sağlanmasını da kapsamaktadır. Bu hizmetler, hukuk büroları, sigorta kuruluşları, muhasebe ofisleri, ticaret ve yatırım bankaları, hava, deniz ve kara taşımacılık şirketleri tarafından sunulan hizmetleri de içermektedir.

1.5.2.1.3 Pazarın Büyüklüğü

Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik belirleyicileri arasında önemli olan diğer faktör ise piyasanın büyüklüğüdür. Pazar büyüklüğü, karını artırmak isteyen yabancı yatırımcının ilgisini çeken en kayda değer belirleyicilerdendir¹²⁷. Nitekim, ev sahibi ülkenin piyahasının yeterince büyük olması halinde, yabancı yatırımcı, ülkenin bu potansiyelinden yararlanmak amacıyla ihracat yerine ülkede doğrudan yatırım yapmayı

¹²⁵ Yapılan çalışmalarda, enerji maliyetlerinin halen doğrudan yabancı yatırım kararları üzerinde etkileyici bir faktör olma özelliğini koruduğunu tespit edilmiştir.

¹²⁶ V.N. Balasubramanyam, "Foreign Direct Investment in Developing Countries: Determinants and Impact", **OECD Global Forum on International Investment**, New Horizons and Policy Challenges for Foreign Direct Investment in the 21st Century (Mexico City), Paris: OECD Publishing, 2001, (Çevrimiçi) <http://www.oecd.org/daf/inv/investmentstatisticsandanalysis/2407305.pdf> (Erişim Tarihi: 02.08.2015), s.3.

¹²⁷ Efe, **a.g.e.**, s.15.

tercih edecektir¹²⁸. Ayrıca, piyasadaki kişi başına düşen milli gelirin de, yani tüketicilerin alım gücünün de yüksek olması yabancı yatırımları çekici bir etkidir. Yine, ev sahibi ülkede hammadde ve diğer üretim girdilerinin yeterli miktarda bulunması ve rekabetçi bir fiyattan sağlanması da doğrudan yabancı yatırımları ülkeye çekmede mühim rol oynar¹²⁹.

1.5.2.2 Siyasi Faktörler

İktisadi faktörlerden sonra, doğrudan yabancı yatırımcılar için ev sahibi ülkenin siyasi durumunu belirleyen faktörler de önem taşımaktadır. Yabancı Yatırımın yapılması beklenen ev sahibi ülkenin seçiminde etkili olan siyasi faktörler arasında başta siyasi istikrar, sonra bürokraside şeffaflık, coğrafi konum, kültürel ve iş ahlakı gelmektedir.

1.5.2.2.1 Siyasi İstikrar

Yabancı yatırımcıların yatırım kararlarını etkileyen en temel öğelerden biri ev sahibi ülkedeki siyasi istikrardır. Doğrudan yabancı yatırımları uzun dönemli yatırımlar olduğundan dolayı, yatırımcılar siyasi açıdan istikrarsız olan bir ülkeye yatırım yapmayı istememektedirler¹³⁰. Nitekim, geçmişte pek çok ülkede yaşanan siyasi istikrarsızlıklar, yabancı yatırımın bu ülkelere gitmesine engel olmuştur¹³¹. Ayrıca, ev sahibi ülkelerin dış politika değişiklikleri de doğrudan yabancı yatırımlarını etkilemektedir. Ev sahibi ülke ile yatırımcı ülke arasındaki, örneğin ekonomik ambargo gibi sorunlar yatırımları olumsuz yönde etkileyebilmektedir¹³².

¹²⁸ Genel olarak, bir malın, bir piyasaya ihracat yoluyla girişinin ortalama maliyetleri piyasadaki ortalama üretim maliyetini geçtiğinde üretim, ihracat yerine doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla yapılır.

¹²⁹ Gelişmiş ülkeler, 19.yüzyılın başlaması ile birlikte hammaddeyi taşımak yerine kaynağın bulunduğu yere giderek üretimlerini ev sahibi ülkelerde yapmaya başlamışlardır.

¹³⁰ Politik istikrardan amaç ev sahibi ülkenin politik kurumların istikrarlı bir şekilde anayasal düzen içinde işlemesi ve reformların anayasal düzen içerisinde yapılmasıdır. Buna karşılık politik istikrarsızlık ise, grevler, hükümet karşıtı gösteriler, devrimler, sivil ve sınır savaşları, parlamentonun kutuplaşması ve seçmenlerin kararsızlığıdır. Bkz. Batmaz ve Tunca, **a.g.e.**, s.31–32.

¹³¹ Söz gelimi, Yugoslavya’da meydana gelen iç savaş, bazı afrika ülkelerinde patlak veren etnik ve sivil çatışmalar yabancı yatırımcıları ürküten sinyaller olmuştur.

¹³² Yong-Shik Lee, “Foreign Direct Investment and Regional Trade Liberalization: A Viable Answer for Economic-Development”, **Journal of World Trade**, Vol. 39, No. 4, 2005, s.710.

1.5.2.2.2 Bürokraside Şeffaflık

Ev sahibi ülkenin kurumsal yapısı ve işleyişini de yabancı yatırımcıları etkileyen siyasi faktörlerden sayabiliriz. Özellikle, yabancı yatırımcılar açısından ev sahibi ülkeye giriş prosedüründe en çok karşılaşılan sorun birden fazla merci ile muhatap olmaları ve ve bunların arasında koordinasyon eksikliğinin bulunması bürokratik yavaşlık doğurmaktadır. Yine, yatırım ruhsat ve izinlerinin karmaşık bürokratik prosedüre tabi tutulması gibi faktörler yatırımların önünü kesen unsurların başında gelmektedir. Dolayısıyla, etkin ve hızlı işleyen bir idari sürecin yaratılması, yatırım sürecinin uzamasının ve dolayısıyla yatırım maliyetlerinin artmasının önünü almış olacaktır¹³³.

Yine, bürokratik işlemlerdeki kuralların çokluğu ve karmaşıklığı, yolsuzluğa açık davetiye çıkarmaktadır. Ev sahibi ülkenin yabancı yatırımcılara verdiği hizmetlerin birçoğunun karmaşık bir yapıya sahip olması ve yerine getirilmesi gereken işlemlerin hem zor hem de uzun süreler alması, bürokraside gayri resmi araçların oluşmasına yol açmaktadır. Ne yazık ki yabancı yatırıma ihtiyacı içindeki az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde de yolsuzluk çok ileri boyutlardadır¹³⁴. Yolsuzluk vergi gibi etki yarattığından, kalkınma sürecinde yabancı yatırıma umut bağlayan ülkelere doğrudan yabancı yatırımın girişini engellediği düşünülmektedir. Bu nedenle, daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekmek isteyen ülkeler daha şeffaf politikalar uygulamalı ve aynı zamanda yolsuzlukla mücadele yöntemlerini geliştirmelidirler. Nitekim, Türkiye tüm dünyada yolsuzluğa karşı daha etkili mücadele edebilmek için uluslararası kuruluşlara üye olmuş ve bu kuruluşlarca yapılan hukuki düzenlemeleri de kabul ederek yolsuzlukla mücadele konusunda uluslararası işbirliğine verdiği önemi tüm dünyaya göstermiştir¹³⁵.

¹³³ Hüseyin Dikmen, “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Sorunu” (Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2010, s.181.

¹³⁴ CPI Endeksi’i (Corruption Perception Index) ülkelerin kamu sektörlerini en az yozlaşmıştan en yozlaşmışa göre 0 dan 100’e puanlayarak sıralamış olduğu en son 2015 raporu 168 ülkeyi kapsamaktadır. Bkz. Transparency International, “Corruption Perception Index: 2015”, 27 Ocak 2016, (Çevrimiçi) http://files.transparency.org/content/download/1955/12832/file/2015_CorruptionPerceptionsIndex_Report_EN.pdf (Erişim Tarihi: 09.02.2016).

¹³⁵ Bkz. Yolsuzlukla Mücadele, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/yolsuzlukla-mucadele.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 03.02.2016)

1.5.2.2.3 Coğrafi Konum ve Kültürel Yapı

Coğrafi konum da, doğrudan yabancı yatırım kararı verilirken yatırımın yapılması için önemli bir siyasi faktördür. Ev sahibi ülkelerin sahip olduğu coğrafi konum, özellikle hedef pazarlara yakınlık, üretim için uygun ortam koşulları ve çeşitli taşıma yollarına yakınlık gibi faktörlerden dolayı oldukça büyük önem taşımaktadır. Yabancı yatırımcılar karlarını arttırmak amacıyla taşıma masraf ve risklerini imkan kadar azaltmaya çalışırlar. Örneğin, Türkiye'nin Avrupa pazarına yakınlığı ve çeşitli taşıma olanaklarına sahip olması sebebiyle, Avrupa otomotiv pazarını hedefleyen Uzakdoğulu üreticilerin yatırımları için Türkiye'yi tercih etmişlerdir.

Ev sahibi ülkelerin sahip oldukları kültürel ve sosyal yapısı, geleneksel özellikleri, ahlaki değerleri de yabancı yatırımları etkileyen siyasi faktörlerdendir. Bu faktörler, ev sahibi ülke ekonomisinin işleyişi ve performansı üzerinde önemli ölçüde etkili olmaktadır. Nitekim, kültürel yapı içerisinde yer alan bazı yazılı olmayan kurallar ve normlar, iş hayatına ilişkin davranışları, gelenekleri ve alışkanlıkları etkilemektedir¹³⁶. Aralarında derin tarihsel bağlar olan ülkeler arasında ekonomik ilişkiler daha hızlı bir şekilde gelişmektedir¹³⁷. Ayrıca, yatırım yapılan ev sahibi ülkede tüketicilerin kültürel alışkanlıkları yanı aynı ülkenin vatandaşlarının istihdam edilmesi ile çalışanlar açısından da kültürel faktörler göz önünde bulundurulmalıdır¹³⁸.

1.5.2.3 Hukuki Faktörler

1.5.2.3.1 Hukukun Üstünlüğü

Yabancı yatırımcılar, doğrudan yatırım yapacakları ev sahibi ülkenin hukuki üstünlüğüne yaklaşımını ve yargı sisteminin işleyişi ile yatırım konusunda kabul edilen diğer hukuki düzenlemelere büyük önem vermektedirler. Özellikle, hukukun üstünlüğü ilkesinin ve bağımsız adalet mekanizmasının işleyişindeki aksaklıklar yabancı

¹³⁶ Bazı ülkelerin ticaret kültürü ile ilgili bilgiler için bkz. Mehmet Melemen, **Uluslararası Ticaret Kültürü**, İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2012.

¹³⁷ İspanyol yabancı yatırımcıların Latin Amerika ülkelerine, Fransız ve İngiliz yatırımcıların ise Afrika ya da Asya'daki kolonileri ile ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmeleri bu duruma örnek olarak verilebilir.

¹³⁸ Örneğin İngiltere'de çalışanlar beş çayı içmek için mola talep edebilecekleri gibi Müslüman bir ülkenin vatandaşları da dini bayramlarda çalışmak istemeyecektir.

yatırımcılar için birer vazgeçiren unsur olmaktadır. Yabancı yatırımcılar, kendilerini hukukten güvende görmediği yerlerde yatırım yapmaktan kaçınmaktadır. Bir başka anlatımla, bir ülkenin ekonomik ve siyasi açıdan yatırım iklimi ne kadar olumlu olursa olsun, eğer hukuki ortamı uygun değilse yabancı yatırımcı o ülkeye girmemektedir. Dolayısıyla, hukuk sisteminin işler hale getirilmesi, yabancı yatırımcılar için yatırım ortamının arzu edilen koşullara kavuşturulması açısından da önem taşımaktadır. Bununla birlikte, doğrudan yabancı yatırımlardan beklenen faydaların alınabilmesi için, ev sahibi ülkelerin, yabancı yatırım konusunda kapsamlı ve şeffaf kanunî ve idarî düzenlemeleri yapılması gerekmektedir¹³⁹.

1.5.2.3.2 İş Yapma Kolaylığı

Dünya Bankası'nın 189 ülkeyi kapsayan çalışmasında, yabancı yatırımcıların dikkat edeceği; işe başlama kolaylığı (şirket kuruluşu ve tescili), inşaat izinlerinin alınması, elektrik temini, tapu siciline kayıt, vergilerin ödenmesi, dış ticaret, kredi temini, azınlık yatırımcıların korunması, sözleşmelerin uygulanması, iflasın çözümü (tasfiye süreci) ve işçigücü piyasası ile ilgili hukuki düzenlemeler incelenmiştir¹⁴⁰. Bu çalışma kapsamında incelenen hukuki düzenlemelerde öngörülen süreçlere, sürelere, maliyet (minimum sermaye), hak ve düzenleyici reformlara göre 189 ülkenin iş yapma kolaylığı sıralaması belirlenmiştir.

Doğrudan yabancı yatırımcılar yatırım yapma kararının almadan önce, ev sahibi ülkedeki;

- a) yabancı bir şirketin faaliyete başlaması için resmi olarak gerekli izin, lisans, onay, vergi kaydı, emlak kiralama gibi işlemlerle ilgili süre, maliyet

¹³⁹ OECD, **Policy Framework for Investment**, Paris: OECD Publishing, 2015, (Çevrimiçi) <http://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/Policy-Framework-for-Investment-2015-CMIN2015-5.pdf> (Erişim Tarihi: 21.10.2015), s.23.

¹⁴⁰ Dünya Bankası 2003 yılından bu yana her sene İş Yapma Kolaylığı hakkında raporlar düzenlemektedir. Son rapor için bkz. World Bank, **Doing Business 2016: Measuring Regulatory Quality and Efficiency**, 13th Ed. Annual Report, Washington D.C.: The World Bank, 2016, (Çevrimiçi) <http://www.doingbusiness.org/~media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB16-Full-Report.pdf> (Erişim Tarihi: 21.02.2016), s.20.

ve minimum sermaye ile şirket tescilinde “tek durak”¹⁴¹ (one stop shops) uygulamasının olup olmadığına¹⁴²;

- b) inşaat için gerekli ruhsat, izin, ön inceleme ve denetim ile bunlar için gerekli belgelerin yetkililere teslimine ve inşaat için gerekli elektrik¹⁴³, su, kanalizasyon ve telefon bağlantıları gibi altyapıya ilişkin işlem ve maliyetlere¹⁴⁴;
- c) arazi veya bina satın alma aşamasında karşılaştığı damga vergisi, noter ve diğer tüm işlem ve masraflara¹⁴⁵;
- d) kurumlar vergisi başta olmak üzere şirketler tarafından ödenmesi zorunlu olan gelir vergisi stopajı, katma değer vergisi, emlak vergisi, emlak alım-satım vergisi, sermaye kazancı vergisi, finansal işlem vergisi, işçilik vergileri, sosyal güvenlik ödemeleri, çevre vergileri ve motorlu taşıtlar vergileri gibi her türlü vergi ödemeleri ile bu vergiler için uygulanan indirim ve istisnalara¹⁴⁶;
- e) standart bir malın ihracat¹⁴⁷ ve ithalat¹⁴⁸ işlemleri için gerekli olan tüm hukuki prosedürlere¹⁴⁹;

¹⁴¹ Günümüzde, birçok ülkede, giderek daha yaygın hale gelmektedir. Tek durak şirket tescil sürecinde birçok işi tamamlamak için tek bir hizmet noktası sağlamaktadır. Ayrıca, Doing Business verilerine göre ele alınan 189 ülkenin 144 tanesi işe başlamada, tüm şirket kuruluş sürecini çevrimiçi olarak yapılmasını sağlayan platformlar geliştirilmiştir. Örneğin, Yeni Zelanda ve Singapur’da girişimciler tüm şirket kuruluş sürecini çevrimiçi olarak yapabilmektedirler.

¹⁴² World Bank, Doing Business 2016..., **a.g.e.**, s.122 vd.; Detaylı bilgiler için ayrıca bkz. (Çevrimiçi) <http://www.doingbusiness.org/data/exploretopics/starting-a-business> (Erişim Tarihi: 07.03.2016).

¹⁴³ Günümüzde, elektrik bağlantısı kurmanın yüksek maliyetli, yetersiz ya da güvenilir güç temini iş etkinliği açısından, özellikle gelişen dünyada önemli bir kısıtlama olarak algılanmaktadır. Bkz. **a.g.e.**, s.129 vd.; Ayrıca detaylı bilgiler için ayrıca bkz. (Çevrimiçi) <http://www.doingbusiness.org/data/exploretopics/getting-electricity> (Erişim Tarihi: 07.03.2016).

¹⁴⁴ **a.g.e.**, s.124 vd.; Detaylı bilgiler için ayrıca bkz. (Çevrimiçi) <http://www.doingbusiness.org/data/exploretopics/dealing-with-construction-permits> (Erişim Tarihi: 07.03.2016).

¹⁴⁵ **a.g.e.**, s.133 vd.; Detaylı bilgiler için ayrıca bkz. (Çevrimiçi) <http://www.doingbusiness.org/data/exploretopics/registering-property> (Erişim Tarihi: 07.03.2016).

¹⁴⁶ **a.g.e.**, s.144 vd.; Detaylı bilgiler için bkz. (Çevrimiçi) <http://www.doingbusiness.org/data/exploretopics/paying-taxes> (Erişim Tarihi: 07.03.2016).

¹⁴⁷ İhraç edilen ürün için, fabrika çıkışı ile ihraç limanından çıkış arasındaki tüm işlem ve süreler hesaba katılmaktadır.

¹⁴⁸ İthal edilen ürün için, giriş limanından fabrika deposuna teslimine kadar olan süreçteki tüm işlem ve süreler dikkat edilmektedir.

¹⁴⁹ World Bank, Doing Business 2016..., **a.g.e.**, s.147 vd.; Detaylı bilgiler için bkz. (Çevrimiçi) <http://www.doingbusiness.org/data/exploretopics/trading-across-borders> (Erişim Tarihi: 07.03.2016).

- f) borçlu ve alacaklının hukuki hakları, kredi bilgisinin paylaşımı, kredi için istenilen maddi teminatlar ve iflas veya ödememe halinde alacaklının haklarına¹⁵⁰;
- g) azınlık payına sahip hissedarların, şirket yöneticileri veya çoğunluk hissesine sahip ortaklar karşısında¹⁵¹ hukuken nasıl korunduğuna¹⁵²;
- h) vadesinde ödenmemiş ve gecikmiş olan bir borcun tahsili için yapılacak idari giderler, mahkeme masrafları, avukatlık ücreti ve diğer harcamalar ile ticari mahkeme sisteminin etkinliğine¹⁵³;
- i) çok sayıda alacaklısı olan bir şirketin likidite problemleri nedeniyle iflas etmesi halinde, iflas işleminin hukuken tamamlanması için gereken süre, karşılaşılabilecek mahkeme masrafı, avukatlık ücreti, bilirkişi ve muhasebecilere yapılacak ödemeler gibi maliyetler ve uygulamada alacaklıların alacaklarını tahsil etme oranlarına¹⁵⁴;
- j) ve işgücü piyasasındaki işçilerin yasal çalışma saatlerine, işçi ücretlerine, işe alma ve işten çıkarma işlemleri ve iş sözleşmeleri ile ilgili hukuki düzenlemelere¹⁵⁵ dikkat etmektedirler.

İş Yapma Kolaylığı verileri politika yapıcılara reformlar tasarlanırken nelerin değiştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Özellikle, politika yapıcılar aynı zamanda daha olumlu düzenleyici uygulamalar benimsemiş olan ve göstergelerde iyi bir performans kaydeden ülkelerin deneyimlerini inceleyerek de önemli faydalar elde edebilirler.

¹⁵⁰ **a.g.e.**, s.137 vd.; Detaylı bilgiler için bkz. (Çevrimiçi) <http://www.doingbusiness.org/data/exploretopics/getting-credit> (Erişim Tarihi: 07.03.2016).

¹⁵¹ Şirket yöneticilerin kişisel kazanç için şirket varlıklarını kötüye kullanmalarını önlenmesi için şirketin kurumsal yönetim ilkeleri doğrultusunda yönetilmesi gerekmektedir. bkz.

¹⁵² World Bank, Doing Business 2016..., **a.g.e.**, s.140 vd.; Detaylı bilgiler için bkz. (Çevrimiçi) <http://www.doingbusiness.org/data/exploretopics/protecting-minority-investors> (Erişim Tarihi: 07.03.2016).

¹⁵³ **a.g.e.**, s.152 vd.; Detaylı bilgiler için bkz. (Çevrimiçi) <http://www.doingbusiness.org/data/exploretopics/enforcing-contracts> (Erişim Tarihi: 07.03.2016).

¹⁵⁴ **a.g.e.**, s.155 vd.; Detaylı bilgiler için bkz. (Çevrimiçi) <http://www.doingbusiness.org/data/exploretopics/resolving-insolvency> (Erişim Tarihi: 07.03.2016).

¹⁵⁵ **a.g.e.**, s.159 vd.; Detaylı bilgiler için bkz. (Çevrimiçi) <http://www.doingbusiness.org/data/exploretopics/labor-market-regulation> (Erişim Tarihi: 07.03.2016).

1.5.2.3.3 Kurumsal Yönetim

Ev sahibi ülkelerde sadece yüksek kazanç fırsatlarının olması yabancı yatırımcıların cezbedilebilmesi için tek başına yeterli değildir. Bu fırsatların yeterince yabancı yatırım çekebilmesi, yukarıda bahsedildiği gibi yatırım ortamının güvenilirliği ve şeffaf bir yatırım ortamının varlığı yanında bu ülkelerdeki kurumsal yönetim uygulama kalitesine ve kaynak sağlayan yatırımcıların haklarına gösterdiği saygıya bağlıdır. OECD, 1999 yılında kabul edilen ve 2004 tekrar güncellenen raporunda kurumsal yönetimi, şirketlerin yönetildiği ve kontrol edildiği sistem olarak tanımlayıp; şirket yönetimi, yönetim kurulu, hissedarlar ve diğer çıkar grupları arasındaki ilişkilerin nasıl icra etmesine dair bir sistemi içerdiğini vurgulamıştır. Özellikle, bu raporda, kurumsal yönetim çerçevesinde, hissedarlık haklarının¹⁵⁶ korunması, yerli ve yabancı hissedarlar da dahil bütün hissedarlara eşit muamele yapılması gerekliliği belirtilmiştir¹⁵⁷.

1.5.3 Yatırım Ortamını Düzenleyen Araçlar

1.5.3.1 Kısıtlayıcı Araçlar

Günümüzde, bazı ülkelerin de tümüyle bilgilendirme sistemini¹⁵⁸, bazı ülkelerin ise belirli sektörlerde izin ve onay sistemini benimsediklerini görülmektedir. Ancak bildirimde bulunma sisteminin uygulamada olduğu ev sahibi ülkelerde bile belirli sektörlerdeki yabancı yatırımlar ön izne tâbi tutulmuştur¹⁵⁹. Nitekim, bazı ev sahibi ülkeler, yabancı yatırımcıların kendi kaynak ülkelerinin menfaatlerini koruyacakları kaygısı, yabancı yatırımcıya sektörler göre kısıtlayıcı kurallar konulmasına neden olmuştur. Kısıtlama kuralları bir sektörden diğer sektöre farklılık göstermekle birlikte, kısıtlamaların çoğunluğu sanayi dışı, yani hizmet sektörlerinde gerçekleşmektedir. Sanayi

¹⁵⁶ Temel hissedarlık hakları, genel olarak, mülkiyeti tescil yöntemlerini güvence altına alınma; hisseleri devir ve temlik etme; zamanında ve düzenli olarak şirket hakkında açıklayıcı bilgi elde edinme; genel kurul toplantılarına katılma ve oy kullanma; yönetim kurulu üyelerini seçme ve azletme ve şirketin kârından pay alma gibi diğer hakları kapsamaktadır.

¹⁵⁷ Bkz. **G20/OECD Principles of Corporate Governance**, 2015, (Çevrimiçi) <https://www.oecd.org/daf/ca/Corporate-Governance-Principles-ENG.pdf> (Erişim Tarihi: 30.01.2016), s.9 vd.

¹⁵⁸ Bildirimde bulunma sisteminden amaç; yabancı yatırımcı tarafından ev sahibi ülkeye giriş yaptıkları zaman ilgili devlet idarelerine sadece istatistikî amaçlarla yapacak veya yapmış olduğu yatırım hakkında bilgi verilmesidir.

¹⁵⁹ Hüsnü Turanlı, “Doğrudan Yabancı Yatırımların Hukuki Çerçevesi” (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı Özel Hukuk Bilim Dalı Ankara Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008, s.96.

sektörlerinde, genel olarak, yabancı yatırımın girişi beyan zorunluluğu dışında hemen hemen bir kısıtlamayla karşılaşmamaktadır. En çok kısıtlamaya tabi hizmet sektörlerin başında elektrik, ulaşım (havayolu), telekomünikasyon ve finansal hizmetler gibi sektörler gelmektedir¹⁶⁰.

Nitekim, Dünya Bankasının 2010 yılında 87 ülke üzerinde yaptığı çalışmada; ülkelerin %20'sinde yatırımından önce böyle bir izin ve onay şartı getirilmiş olduğu tespit edilmiştir¹⁶¹. Özellikle, ankete katılan Doğu Asya ve Pasifik ülkelerin; Çin¹⁶², Endonezya, Papua Yeni Gine, Solomon Adaları ve Vietnam başta olmak üzere %50'sinde ortama 27 gün süren izin ve onay koşulu bulunmaktadır. Bazı ülkelerde ise bu süre 6 aya ve en kadar uzayabilmektedir¹⁶³. Bu izin ve onay kurallarında, yabancı yatırımcı için; asgari sermayeyi yatırma şartı¹⁶⁴, şirket yönetiminde çoğunlukta bulunmamaları yada yerli ortak zorunluluğu¹⁶⁵, şirket yöneticilerinin mutlaka yerli veya ev sahibi ülkede daimi ikamet eden kişi olması¹⁶⁶ gibi şartlarında öngörülmüştür.

Demek ki, bir yabancı yatırımcı, yatırım yapmayı planladığı ülkede, önceden bazı izin ve onay süreçlerine veya ev sahibi ülkeye girişin bazı şartlara tâbi ise, bu kendisine ek masraf getireceği için caydırıcı bir unsur olmaktadır¹⁶⁷. Dolayısıyla, yabancı yatırımcı açısından en önemli husus, yatırım yapmayı planladığı ülke mevzuatının,

¹⁶⁰ Örneğin, İzlanda'da enerji sektörü ya da Meksika'da petrol sektörü yabancı yatırımcının girişine kapalıdır.

¹⁶¹ Doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde en fazla kısıtlamaları olan OECD ülkeleri sırasıyla İzlanda, Kanada, Türkiye, Meksika, Avustralya, Avusturya, Kore ve Japonya'dır.

¹⁶² Çin'de şirket kuruluşu bakımından izin ve onay sistemi yürürlüktedir. Dış Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Bakanlığı onay, Devlet Sanayi ve Ticaret İdari Makamı (State Administrative of Industry and Commerce) ise şirketlerin kaydı ile yükümlüdür.

¹⁶³ World Bank, **Investing Across Borders 2010: Indicators of foreign direct investment regulation in 87 economies**, Washington D.C.: The World Bank, 2010, (Çevrimiçi) <http://iab.worldbank.org/~media/FPDKM/IAB/Documents/IAB-report.pdf> (Erişim Tarihi: 21.10.2015), s.33–34.

¹⁶⁴ Söz gelimi, Özbekistan'da, yürürlükteki yabancı yatırım mevzuatı gereğince, şirket sermayesinin en az %30'u yabancı yatırımcıya ait 150 bin dolardan fazla ana sermayesine sahip şirket, doğrudan yabancı yatırımlı şirket statüsüne sahip olabilmektedir. Diğer örnekler için bkz. **a.g.e.**, s.38.

¹⁶⁵ Bazı stratejik sektörlerde % 100 yabancı sermayeli şirket kurulmasına veya stratejik öneme sahip olan bir yerli şirketin tümünün yabancı şirket tarafından satın alınmasına ya da kontrol edilmesine kısıtlamalar getirilmiştir. Örneğin, AB'ye üye ülkelerde sigorta hizmetleri, Kanada'da finansal hizmetler ve Japonya'da ulaşım sektörü kısıtlamalara tabidir.

¹⁶⁶ World Bank, **Investing Across Borders 2010...**, **a.g.e.**, s.36.

¹⁶⁷ Hasan Kaymak, "Yabancı Doğrudan Yatırımları Arttırmak İçin Teşvikler Gerekli ve/veya Yeterli mi?", **Maliye Dergisi**, S. 149, 2005, s.88–89.

yabancı yatırım için kimi zaman aylarca sürebilecek ve birçok idarî mekanizmanın dâhil olduğu izin ve onay sistemini öngörmemiş olması gerekmektedir¹⁶⁸.

1.5.3.2 Destekleyici Araçlar

Günümüzde, hemen hemen tüm ülkeler yabancı yatırımları kendi ülkelerine çekmek için en elverişli yatırım ortamını yaratmak adına teşvik edici ve koruyucu hukuki düzenlemeler yapmaktadırlar¹⁶⁹. Çünkü yabancı yatırımların teşvik edilmesi ve korunmasına ilişkin kabul edilen hukuki düzenlemeler, doğrudan yabancı yatırımın ülkeye kazandırılması bağlamında sık sık kullanılan ve ülkelerin ekonomilerini yönetmede kullanmış oldukları destekleyici politika aracı olarak uygulanmaktadır. Bu çalışmamızın diğer bölümlerinde destek araçlarını teşvik ve koruma politikaları olarak detaylı olarak ele alacağız.

¹⁶⁸ Christian De la Medina Soto ve Tania M. Ghossein, “Starting a Foreign Investment Across Sectors”, **Policy Research Working Paper; no. WPS 6707**, Washington D.C.: The World Bank, 1 November 2013, (Çevrimiçi) <http://documents.worldbank.org/curated/en/2013/11/18523536/starting-foreign-investment-across-sectors> (Erişim Tarihi: 17.09.2015), s.19.

¹⁶⁹ World Bank, **World Development Report 2005: A Better Investment Climate for Everyone**, New York: Oxford University Press, 2004, (Çevrimiçi) http://siteresources.worldbank.org/INTWDR2005/Resources/complete_report.pdf (Erişim Tarihi: 02.08.2015), s.1.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DÜNYADA DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN TEŞVİKİ POLİTİKALARI

2.1 Genel Olarak Yatırım Teşviki

2.1.1 Yatırım Teşvikinin Önemi

Teşvik kavramına ilişkin teorik ve pratik araştırmalar geçen yüzyılın ilk yarısına kadar daha çok ülke içi sanayileşme, rekabet ve kalkınma gibi alanlarda odaklanmıştı. Son yarım yüzyılda ise, araştırmacıların dikkati daha çok ülkelerin yabancı yatırımları çekmek için uyguladıkları teşvikler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir¹⁷⁰. Nitekim, yatırım teşvik kavramı, belirli ekonomik faaliyetlerin diğerlerine oranla daha fazla ve hızlı gelişmesini sağlamak amacıyla ev sahibi ülke tarafından yabancı yatırımcılara çeşitli yöntemlerle verilen maddi veya gayri maddi destek, yardım ve özendirme olarak tanımlanmaktadır¹⁷¹. UNCTAD tarafından yapılan tanıma göre ise, teşvik, belirli bir kuruluş ya da kuruluş grubunu belirli bir biçimde davranmaya yönlendirmek üzere devletlerce ya da devletlerin talimatları doğrultusunda yerel idarelerce verilen her türlü ölçülebilir ekonomik avantaj olarak değerlendirilmiştir¹⁷².

Dünyadaki teşvik eğilimleri 1980 öncesi dönemde yerli yatırımcıları destekleyici politikalar şeklinde iken, 1980'ler itibaren ise, özellikle, geçiş ekonomileri ile gelişmekte olan ekonomilerde, teşvik politikaları yabancı yatırımcılara cazip hale getirilmeye yönelik olmuş ve olmaya devam etmektedir¹⁷³. Başka bir ifadeyle, her ne kadar iktisat teorisinde ve uluslararası anlaşmalarda¹⁷⁴ temel ilke olarak teşviklere

¹⁷⁰ Mustafa Duran, **Teşvik Politikaları ve Doğrudan Sermaye Yatırımları**, Ankara: T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, 2003, s.84.

¹⁷¹ Teşvik kavramı yerine sübvansiyon, mali yardım, üreticiye yapılan transfer harcamaları, primler, destekler, uygun koşullu krediler gibi diğer bazı kavramlar da kullanılabilir. Bkz. **a.g.e.**, s.6.

¹⁷² UNCTAD, **World Investment Report 2003: FDI Policies for Development - National and International Perspectives**, New York and Geneva: United Nations Publications, 2003, (Çevrimiçi) http://unctad.org/en/Docs/wir2003_en.pdf (Erişim Tarihi: 16.02.2016), s.8.

¹⁷³ Erdal Akdeve ve Erdal Tanas Karagöl, "Geçmişten Günümüze Türkiye'de Teşvikler ve Ülke Uygulamaları", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 37, Temmuz 2013, s.330.

¹⁷⁴ Nitekim, uluslararası düzeyde teşviklerin sınırlandırılması amacıyla bazı çabalar bulunmaktadır. Bunların en başında daha öncede değinildiği gibi WTO kuralları kapsamında ortaya konan

olumlu şekilde bakılmasa da, kurallara uymak şartıyla en gelişmiş ülkeden en az gelişmiş ülkeye kadar tüm ülkeler dönem farklı yaklaşımlar ve araçlarla ekonomilerinin gelişmesi için çeşitli düzeylerde teşvikler uygulamıştır ve halen de uygulanmaktadırlar.

Yatırım teşvikleri, belli sektör ya da belli bölgelere¹⁷⁵ göre yatırımların teşvikini amaçladığından bu teşviklerden faydalanabilmek için yabancı yatırımcıların, öncelikle, belli şartları taşımaları gerekmektedir. Yani, yabancı yatırımcıların, belli bir ciroya sahip olmaları, belli teknoloji transferi yapmaları, belli düzeyde ihracatlarının bulunması, belirli bir tutarın üzerinde yatırım yapmaları ya da belli sayıda istihdam yaratmaları bu şartlara örnek olarak gösterilebilir¹⁷⁶.

Yatırım teşvikleri, vergisel, nakdi ve düzenleyici teşvikler başta olmak üzere sübvansiyonlu hizmetler ve piyasa ayrıcalıkları gibi yatırımın maliyetini ve riskini azaltmak üzere oluşturulmuş çok çeşitli şekillerde sunulabilmektedir¹⁷⁷. Yatırım teşviklerinin en önemli bir özelliği ise, teşviklerle desteklenen yatırım faaliyetinin sadece yabancı yatırımcıya değil aynı zamanda tüm yerli yatırımcılara da katkı sağlamasıdır¹⁷⁸. Yatırım yapma maliyetlerinin düşmesi sonucunda yabancı yatırımcıların karlılıklarının artmasının yanı sıra teşvikler sayesinde, işgücünün eğitilmesi, yeni ve ileri teknolojilerin kullanılması ve girişimciliğin özendirilmesi mümkün hale gelmektedir. Ancak, rekabetin çok uluslu şirketler arasında yoğunlaşması nedeniyle uygulamada büyük çaplı teşviklerden önemli büyüklükte yatırım yapan tanınmış çok uluslu şirketler faydalanabilmektedirler¹⁷⁹.

“Sübvansiyonlar ve Telif Edici Önlemler Anlaşması” gelmektedir. İşbu Anlaşmada sübvansiyonlar Yasaklanan (ihracat performansı şartına bağlı olanlar ve ithal yerine yerli mal kullanım şartına bağlı olanlar), karşı tedbir alınabilen (yerli yatırımcının zararlarını karşılayan sübvansiyon) ve karşı tedbir alınmasını gerektirmeyen (araştırma-geliştirme, geri kalmış bölgelerin desteklenmesi ve çevre koruma amaçlı sübvansiyonlar) üç kategoriye ayrılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Agreement on Subsidies and Countervailing Measures**, 1999, (Çevrimiçi) https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/24-scm.pdf (Erişim Tarihi: 19.03.2016).

¹⁷⁵ Bölgeler denildiğinde, hem coğrafik anlamdaki il gibi bölgeler hem belli amaçlarla kurulmuş olan serbest bölge türleri anlaşılmaktadır.

¹⁷⁶ UNCTAD, **Tax Incentives and Foreign Direct Investments: Global Survey**, New York and Geneva: United Nations Publications, 2000, (Çevrimiçi) http://unctad.org/en/docs/iteipcmisc3_en.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2016), s.12.

¹⁷⁷ Adı geçen teşvik şekilleri ileriki alt bölümlerde detaylı olarak incelenmiştir.

¹⁷⁸ Genel uygulamada, teşvikler yatırımcıların yerli ya da yabancı olmalarına göre farklılık göstermemektedir. Esas farklılaşma, yatırımların özelliklerine ve faaliyet konularına göre yapılmaktadır.

¹⁷⁹ Örneğin, Özbekistan’da, “Navoi”Serbest bölgesinde; 3 milyon €’dan 10 milyon €’ya kadar yatırım yapan yabancı şirketlere 7 yıl, 10 milyon €’dan 30 milyon €’ya yatırım yapan yabancı şirketlere 10 yıl ve 30 milyon €’dan fazla yatırım yapan yabancı şirketlere 15 yıl boyunca vergilerden muaf tutulmaktadırlar. Türkiye’de de, özellik arz eden doğrudan yabancı yatırım belirlenmesinde temel olarak yatırım miktarını

2.1.2 Yatırım Teşvikinin Amaçları

Yatırım teşvikleri, teoriden daha çok pratikte belli amaçlara ulaşılması için kullanılan politika araçları olduğu kabul edilmiştir. Özellikle, yatırım teşvikleri, günümüzde, ekonomik kalkınma, bölgesel kalkınma, sektörel kalkınma ve teknolojik yenilenme gibi temel amaçların gerçekleştirilmesi için kullanılmaktadır. Yatırım teşviki amaçlarının başında ise ekonomik kalkınma amacı gelmekte olup ekonomik kalkınmanın sağlanması sanayileşmekten geçmektedir. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkeler sanayileşmek için büyük çaba göstermektedirler.

Politika yapıcılarının teşvik araçlarını kullanmasının başka bir amacı ise, bölgesel kalkınma olmaktadır. Bazı ülkeler, belli bölgelerin kalkınmasını sağlamak böylece, büyük şehirlerden uzakta sanayi merkezleri inşa etmek, çevresel tehditleri azaltmak, aşırı kentleşme ve kirliliği önlemek amacıyla teşvikler sunmaktadır¹⁸⁰. Başka bir ifadeyle, sermaye ve nüfus göçüne yol açan ve bundan dolayı birçok sosyo-ekonomik problemlerin temelini oluşturan dengesizliklerin giderilmesi veya önlenmesi amacıyla, bölgesel kapsamda teşvikler gerekli olmaktadır. Angola, Ekvator, Brezilya, Gana, Hindistan, Pakistan ve Tayland gibi ülkelerde bölgesel kalkınmayı gerçekleştirmek üzere bu tür teşvikler kullanılmaktadır¹⁸¹.

Yatırım teşvikleri ile ulaşılmak istenen bir diğer amaç ise sektörel kalkınmadır. Ev sahibi ülkeler, kalkınma için stratejik önem teşkil eden sektörleri teşvik etmek için de vergisel teşvik vermektedirler. Verilen bu teşviklerle, genellikle üretimin artırılması, yer altı kaynaklarının çıkarılması ve işletilmesi, ihracatın artırılması ve teşviki ve turizmin teşviki amaçlanmaktadır. Söz gelimi, Singapur yeterince gelişmemiş sektörleri yatırım yapan şirketlere beş yıllık vergi muafiyeti tanımaktadır. Kosta Rika'da ise turizm sektöründe uygulanabilir özel teşvikler yer almaktadır. Pakistan'da elektrikli aletler, enformasyon teknolojisi ve güneş enerjisi kullanımını içine alan ileri teknoloji

dikkate alınmaktadır. Söz gelimi, 2015 yılı itibarıyla, yabancı ortakların toplam sermaye payının en az 1.216.115 Türk Lirası olması kaydıyla, şirket veya şubenin son yıl ihracatının en az 1 milyon ABD Doları olması gibi.

¹⁸⁰ Serkan Benk, "Vergisel Teşvikler ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları", **Vergi Sorunları Dergisi**, S. 206, Kasım 2005, s.184.

¹⁸¹ Melis Atamer, "Türkiye'de Yatırım Teşvik Sisteminin Yatırımlar Üzerindeki Etkisi" (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2015, s.12.

endüstrisi ile ilgili faaliyet gösteren şirketler çeşitli vergisel teşviklerden yararlanabilmektedir¹⁸².

Yatırım teşvikleri kullanmanın bir başka amacı da uluslararası doğrudan yabancı yatırımları çekerek ülkeye teknoloji transferini sağlamaktır. Bu amaçla bazı ekonomiler Ar-Ge ve teknoloji projelerine yönelik özel destekler sunmaktadır. Dünya ekonomisinde yaşanan gelişmeler ve küreselleşme hareketleri nedeniyle, sermaye ve emek arzında yaşanan belirgin artışlar bu üretim faktörleri yerine teknolojiyi ön plana çıkarmıştır. Bu gelişme de ekonomiler açısından Ar-Ge çalışmalarını önemli bir konuma getirmiştir¹⁸³. Söz gelimi, Singapur ve Malezya gibi bazı ülkeler Ar-Ge faaliyetlerine ve teknolojik projelere yönelik bir takım teşvikler sunmaktadır. Bunlar içinde teknoloji geliştirme fonları ve Ar-Ge ile ilgili insan kaynaklarının geliştirmesi için yapılan masraflarına vergi istisnası uygulanmaktadır. Ayrıca, vergi indirimi de bazı masraf türü için geçerli olmakta ve kurumlar vergisi muafiyeti belli bir zaman içerisinde sunmaktadır¹⁸⁴.

Ev sahibi ülkelerin, teşviklerden beklenen amaçlara ulaşılabilmesi için, mevcut ekonomik şartları ve öncelikleri göz önünde bulundurmaları ve buna uygun gerçekleştirilebilir hedeflerin belirlenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, belirlenen hedefler için uygun teşvik araçlarının seçilmesi ve bu teşviklerin diğer hükümet politikaları ile uyumlu olması belemektedir.

2.1.3 Yatırımı Teşvik Eden Kurumlar

Ev sahibi ülkeler uzun zamandan beri doğrudan yatırımları geleneksel teşvik yöntemleriyle çekmeye çaba göstermekte idiler. Yaklaşık son yirmi yıla kadar götürebileceğimiz kısa bir zamandan itibaren ise, bu türden çabalar kurumsallaşma yoluyla yapılmaya başlamıştır. Bu bağlamda, birçok ülkelerde yabancı yatırımcılarla ilişkilerden sorumlu ulusal düzeyde kurulan Yatırım Promosyon Ajansı (Investment

¹⁸² UNCTAD, Tax Incentives..., **a.g.e.**, s.13.

¹⁸³ Atamer, **a.g.e.**, s.12.

¹⁸⁴ UNCTAD, Tax Incentives..., **a.g.e.**, s.13.

Promotion Agency)¹⁸⁵ denilen kurumlar ve uluslararası düzeyde federasyonlar şeklinde oluşan örgütler faaliyete geçmeye başlamışlardır¹⁸⁶.

Ulusal düzeydeki yatırım promosyon ajanslarının temel amacı kurulduğu ülkeye daha fazla yabancı yatırımları çekerek gereksinim duyulan sermaye, teknoloji, gelişmiş yönetsel beceriler ve uluslararası pazarlara erişimde hükümetlere hukukî ve idarî alanlarda yardımcı olmaktır. Genel olarak, bu kurumlar öncelikle yatırım ortamının iyileştirilmesi faaliyetlerini gerçekleştirmekte, daha sonra yapılan bu faaliyetlerin dünya kamuoyuna tanıtımını yapmakta ve diğer doğrudan yabancı yatırım çekme potansiyeli olan ülkeler yerine kendi ülkelerine neden yatırım yapılması gerektiğini ortaya koymaya çalışmaktadırlar¹⁸⁷. Bu yatırım promosyon ajanslarının düzenlediği promosyon faaliyetleri, genellikle ulusal düzeyde yürütülmekle birlikte, bölgesel düzeyde yürütülen çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin, 1980’lerden itibaren ABD’deki birçok eyalet, Japon yatırımlarını kendi bölgelerine çekebilmek için Japonya’da ofisler kurmuştur¹⁸⁸.

Ulusal düzeydeki yatırım promosyon ajansları yanında, Dünya Yatırım Promosyon Ajansları Birliği (WAIPA)¹⁸⁹, Avrupa-Akdeniz Yatırım Promosyon Ajansları Ağı (ANIMA)¹⁹⁰ ve Afrika Yatırım Promosyon Ajansları Ağı (AfrIPAnet)¹⁹¹ gibi uluslararası düzeyde federasyonlar şeklinde örgütlenmiş bölgesel ajanslar da yabancı yatırımcılar için faydalı raporlar hazırlamaktadır. Özellikle, işbu uluslararası örgütler, ulusal yatırım promosyon ajansları arasındaki işbirliğini teşvik etmekte, bilgi toplama sistemini geliştirmekte, bilgi alış verişini sağlamakta ve teknik hizmetlerde bulunmaktadır. Ayrıca, bu örgütler, ulusal yatırım promosyon ajanslarına kendi hükümetlerine uygun özellikteki yatırım promosyon politikaları ve stratejileri konusunda destek sağlamaktadır

¹⁸⁵ Türkiye’de, 2006 yılında Türkiye Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı kurulmuştur. Bkz. R.G.: 04.07.2006, Sayısı: 26218; Özbekistan’da ise 2007 yılında “Uzinfoinvest” Yatırım Destek ve Teşvik Ajansı kurulmuştur.

¹⁸⁶ OECD, **Best-Practice Guide for a Positive Business and Investment Climate**, Vienna: OECD Publishing, 2006, (Çevrimiçi) <http://www.osce.org/eea/19768?download=true> (Erişim Tarihi: 21.10.2015), s.99 vd.

¹⁸⁷ Levent Necmi Aktürk ve Şevket Tüylüoğlu, “Yatırım Promosyon Ajanslarının Doğrudan Yabancı Yatırımları Çekme Başarılarının Çekim Modeli İle İncelenmesi”, **Yönetim ve Ekonomi**, C.19, S.1, 2012, s.138.

¹⁸⁸ D.P. Woodward, “Locational Determinants of Japanese Manufacturing Start-Ups in the United States”, **Southern Economic Journal**, Vol. 58, Issue 3, January 1992, s.698.

¹⁸⁹ Günümüzde, WAIPA’ya bağlı 157 ülkede 249 ulusal yatırım promosyon ajansları faaliyet göstermektedir. Bkz. <http://waipa.org/>

¹⁹⁰ Bkz. <http://www.animaweb.org/en>

¹⁹¹ Bkz. <https://isid.unido.org/afripanet.html>

2.2 Yatırım Teşviki Araçları

Günümüzde, yatırımların teşvik edilmesine yönelik ev sahibi ülkelerin yerli ve yabancı yatırımcılar arasında bir ayırım yapmaksızın uyguladıkları çok sayıda teşvik araçları bulunmaktadır. Yatırım teşvik politikalarının uygulanması amacıyla sıklıkla kullanılan 4 temel teşvik aracı bulunmaktadır. Bunları vergisel (fiscal) teşvikler, finansal (financial) teşvikler, düzenleyici (regulatory) teşvikler ve diğer (other) teşvikler olmak üzere dört gruba ayırabiliriz¹⁹².

Yukarıda adı geçen teşvik araçları ülkelerin gelişmişlik düzeyine ve ekonomik kalkınma ihtiyaçlarına göre farklılık gösterebilmektedir¹⁹³. Nitekim, gelişmiş ülkeler yatırımları özendirmek için daha çok nakdi yardımlar, faizsiz krediler ve sigorta gibi finansal teşvikler kullanırken; gelişmekte olan ülkelerde nakdi teşvikleri finanse edecek kaynakların olmaması nedeniyle yatırım indirimi, vergi tatili, vergi erteleme, ayrıcalıklı vergi oranları uygulaması, gümrük vergisi muafiyeti veya indirimi, hızlandırılmış amortisman indirimi, KDV muafiyeti, sosyal güvenlik payındaki indirim ve benzeri vergisel teşvikler kullanılmaktadır¹⁹⁴.

2.2.1 Vergisel (Mali) Teşvikler

Vergisel teşvikler, genel olarak, belirli makroekonomik hedeflere ulaşabilmek için, vergi kanunlarında değişiklik yapmak suretiyle bazı ekonomik unsurlara ya da faaliyetlere vergisel kolaylıklar ve ayrıcalıklar sağlamak şeklinde tanımlanabilir¹⁹⁵. Bu vergisel teşvikler esasen vergi rejimi içinde devletlerin kasasından doğrudan para çıkışı yerine, gelirden vazgeçme (tax expenditure) şeklinde uygulandığından, hükümetler açısından en fazla tercih edilen teşvik türü olmaktadır¹⁹⁶. Doğrudan yabancı yatırımları kendilerine çekmek isteyen ülkeler bu yatırımları cezbetmek için farklı vergi teşvikleri uygulamaktadır. UNCTAD çalışmalarına göre, indirimli kurumlar vergisi ve vergi

¹⁹² UNCTAD, **Incentives**, Geneva: United Nations Publications, 2004, (Çevrimiçi) http://unctad.org/en/Docs/iteiit20035_en.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2016), s.6–7.

¹⁹³ Nuri Yavan, **Teşviklerin Sektörel ve Bölgesel Analizi: Türkiye Örneği**, Ankara: Maliye Hesap Uzmanları Vakfı, 2011, s.34.

¹⁹⁴ UNCTAD, **Tax Incentives...**, **a.g.e.**, s.9.

¹⁹⁵ Benk, **a.g.m.**, s.184.

¹⁹⁶ OECD, **Corporate Tax Incentives for Foreign Direct Investment**, OECD Tax Policy Studies, OECD Publishing, 2001, s. 97 vd.

tatilleri uygulamada en fazla kullanılan vergisel teşviklerdir¹⁹⁷. Gümrük vergisi istisnaları, iadeleri, hızlandırılmış amortisman, yatırım indirimi, sosyal güvenlik prim indirimleri bunlardan sonra gelen diğer teşvik araçlarıdır. Bu teşvikler, çeşitli vergilerden muafiyet veya istisna şeklinde olabileceği gibi, ödemenin ertelenmesi veya taksitlendirilmesi şeklinde de uygulanabilmektedir¹⁹⁸. Uygulamadaki vergisel teşvikleri dayanakları itibarıyla dokuz gruba göre incelemeye çalışacağız.

2.2.1.1 Kâra Dayalı Vergisel Teşvikler

Kâra dayalı vergisel teşvikleri esasen kurumlar vergisinin veya gelirlerinden alınan verginin indirilmesi (Corporate Income Tax) ve vergi tatilini (Tax Holiday) içermektedir.

2.2.1.1.1 Kurumlar Vergisinin İndirilmesi

Doğrudan yabancı yatırımlarını çekmek isteyen ülkeler tarafından uygulanan teşvik politikalarından biri kara dayalı olan indirimli kurumlar vergisi oranı uygulamasıdır. Ev sahibi ülkeler bu teşvik yöntemi ile yabancı yatırımları ülkeye çekebilmek ve belli sektör veya bölgelere yönlendirmek için belirli yatırımlara ülkede uygulanan genel kurumlar vergisi oranlarından daha düşük bir vergi oranı uygulamaktadırlar¹⁹⁹. Bu teşvik uygulamaları sayesinde, yatırımcılara daha yüksek oranlarda kar sağlamaktadır.

Yatırımlara verilen teşviklerin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki olumlu etkisi dışında, yüksek oranlı vergilerin bu yatırımlar üzerindeki olumsuz etkileri ayrı bir tartışma konusudur. Yüksek oranlı vergiler özellikle kurumlar vergisi yabancı yatırımcıların vergi sonrası karını düşürdüğünden, yatırımları caydırıcı bir niteliğe sahiptir. De Mooij ve Ederveen tarafından yapılan çalışmada, vergi oranında %1'lik bir artışın yabancı yatırımları %0.6 oranında azalttığı görülmektedir²⁰⁰. Nitekim,

¹⁹⁷ Araştırma yapılan 103 ülkeden sadece 4 tanesinin yatırımcılara vergisel teşvik sunmadığı, geri kalan tüm ülkelerin vergisel teşvik araçlarına sahip olduğu görülmektedir. Detaylı bilgi için bkz. UNCTAD, Tax Incentives..., a.g.e., s.3.

¹⁹⁸ a.g.e., s.12.

¹⁹⁹ a.g.e., s.19.

²⁰⁰ Ruud A. de Mooij ve Sjeff Ederveen, "Taxation and Foreign Direct Investment: A Synthesis of Empirical Research", **International Tax and Public Finance**, Vol. 10, Issue 6, 2001, s.673.

araştırmalar, uluslararası düzeyde makul olarak kabul edilen %35 oranından daha düşük bir kurumlar vergisi oranının yabancı yatırımların teşvik edilmesinde etkili olduğu sonucunu ortaya koymaktadır²⁰¹.

2.2.1.1.2 Vergi Tatili

Belirli bir süre boyunca elde edilen kazançların tamamen (ya da kısmen) vergiden muaf tutulması şeklinde belirli bir bölge ya da sektöre göre uygulanan²⁰² vergi tatili de, gelişmekte olan ülkeler tarafından yabancı yatırımcıları teşvik etmek amacıyla çok tercih edilen kara dayalı vergisel teşvik türlerinden biridir²⁰³. Nitekim, UNCTAD'ın 2000 yılındaki bir çalışmasına göre, 64 gelişmekte olan ülkeden 60'ında vergi tatili, teşvik sistemi içerisinde yer almıřtır²⁰⁴.

Vergi tatillerinin süresi genel olarak ülkeler itibarıyla 1 yıldan 20 yıla kadar değişmekte olup vergi tatili uygulamalarından faydalanan yabancı sermayeli şirketler bu süreler içinde, vergiden muaf tutulmaktadır²⁰⁵. Başka bir ifadeyle, vergi tatilleri, yatırım maliyeti karşılanan kadar, yabancı sermayeli şirketleri belli vergilerden muaf tutmakta ve bu süre içinde vergi ödemeyeceğine ilişkin güvence alan yatırımcı, yatırımın getiri riski azaldığı için, yatırım kararı alırken daha istekli davranmaktadır²⁰⁶. Nitekim, Klemm and Van Parys tarafından Latin Amerika ve Karayip ülkeleri üzerine yapılmış çalışma sonuçları, vergi tatilleri ve kurumlar vergisi oranındaki indirimlerin, Latin Amerika ve Karayipler'de yapılan doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde etkili olduğu açıklamıřlardır²⁰⁷.

²⁰¹ Philippa Biggs, "Tax Incentives to Attract FDI", **Meeting of Experts on FDI, Technology and Competitiveness**, Geneva: UNCTAD, 2007, (Çevrimiçi) http://unctad.org/Sections/dite_dir/docs/dite_dir_03-07_Biggs_en.pdf (Erişim Tarihi: 16.02.2016), s.8.

²⁰² OECD, Corporate Tax Incentives..., **a.g.e.**, s.26.

²⁰³ Vergi tatili, genellikle, kurumlar vergisi, dış ticaret vergileri, katma değer vergisi, ücretler üzerinden alınan vergi kesintileri ve satış vergileri gibi vergiler için uygulanmaktadır. Bkz. Erkan Yetkiner, "Vergi Tatilinin (Tax Holidays) Doğrudan Yabancı Yatırımların Teşvikindeki Yeri", **Vergi Dünyası**, S. 275, Temmuz 2004, s.25.

²⁰⁴ UNCTAD, Tax Incentives..., **a.g.e.**, s. 37, 69, 119, 145.

²⁰⁵ Vergi tatilinin başlangıç süreleri: yatırımın başladığı yıldan, üretime geçildiği yıldan, kara geçildiği ilk yıldan ve net kümülatif karın ilk yılından itibaren başlatmak şeklinde uygulanabilmektedir. Bkz. **a.g.e.**, s.19.

²⁰⁶ **a.g.e.**, s.20.

²⁰⁷ Alexander Klemm ve Stefan Van Parys, "Empirical Evidence on the Effects of Tax Incentives", **International Tax and Public Finance**, Vol.,19, Issue 3, June 2012, s.18.

2.2.1.2 Sermaye ve Yatırıma Dayalı Vergisel Teşvikler

Sermaye ve yatırıma dayalı vergisel teşvikler ise; ev sahibi ülkeler tarafından, hızlandırılmış amortisman (accelerated depreciation), yatırım indirimi (investment allowance) ve yeniden-yatırım indirimi (reinvestment allowances) şeklinde yabancı yatırımcılara sunulabilmektedir.

2.2.1.2.1 Hızlandırılmış Amortisman

Sermaye ve yatırıma göre sunulan vergisel teşviklerden biri yatırımların özendirilmesi için geliştirilen hesaplama yöntemi olan hızlandırılmış amortisman²⁰⁸ uygulaması olup bu teşvikte şirkette bir yıldan daha uzun süreli kullanılabilen iktisadi kıymetlere yapılmış harcamaların, bu kıymetlerin şirkette kullanılabilecekleri süre içerisinde yıllara yayılarak gayrisafi gelirden indirilmesidir²⁰⁹. Başka bir anlatımla, hızlandırılmış amortisman uygulamaları, amortisman tabi varlıkların iktisadi ömürleri süresince uğrayacakları değer kayıplarının başlangıçta daha büyük oranlarda, daha sonraları ise giderek azalan oranlarda gider olarak indirilmesini öngörmektedir²¹⁰. Ayrıca, hızlandırılmış amortisman yoluyla gelirlerden indirilen vergilerin ev sahibi ülkeye maliyeti, vergi tatilinden ya da yatırım indirimleri ve kredilerinden daha az olmaktadır²¹¹. Örneğin, İrlanda'da, üretim tesisi ve araçları ile sanayi binaları için ilk yıl indirimi yapılabilmektedir²¹². Filipinler az gelişmiş bölgelerdeki ihracatçı şirketlere, Malezya bilgi teknolojileri ve çevreye duyarlı yatırımlara, Vietnam teknolojik yenilemenin söz konusu olduğu yatırımlara hızlandırılmış amortisman imkanı tanımaktadır²¹³. Böylece, hızlandırılmış amortisman yöntemiyle, şirketlere ilk yıllarda

²⁰⁸ Genel olarak, amortisman, üretimde yararlanılan binalar, makineler, tesisler ve cihazlar gibi araçların değer eksilmelerine eş tutardaki gider faktörü olarak tanımlanmaktadır. Vergicilik açısından ise amortisman, vergi matrahından düşülen ve gider olarak yazılmasına izin veren bir uygulamayı ifade etmektedir.

²⁰⁹ Ayrıntılı bilgiler için bkz. Mualla Öncel, Ahmet Kumrulu ve Nami Çağan, **Vergi Hukuku**, 24.b., Ankara: Turhan Kitabevi, 2015.

²¹⁰ Böylece, varlıkların tüm değeri bir yılda nakde çevrilerek, hem bunun üzerinden faiz geliri elde edilmiş, hem de ilk yılın karı vergilendirilmemiş olmaktadır. Bkz. Ahmet Tekin, "Vergi Teşvikleri ve Ekonomik Etkileri", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 16, Aralık 2006, s.307.

²¹¹ Türksoy Emen, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicileri ve Vergileme" (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006.

²¹² Filiz Giray, **Vergi Teşvik Sistemi ve Uygulamalar**, 2.b., Bursa: Ekin Yayınevi, 2012, s.147.

²¹³ Heike Baumüller, **Competing for Business: Sustainable Development Impacts of Investment Incentives in Southeast Asia**, Canada: International Institute for Sustainable Development, 2009,

vergi avantajı sağlayarak yeni yatırımların yapılmasına ve mevcut yatırımların yenilenmesini teşvik etmektedir.

2.2.1.2.2 Yatırım İndirimi

Yatırım indirimi (investment allowance) teşvikinde ise, ilgili dönemde gerçekleştirilecek yatırım harcamalarının, belirli bir yüzdesine isabet eden kazancın o dönemin gelir veya kurumlar vergisinden istisna edilmektedir. En basit anlatımla, yatırım indirimi, vergiye tabi olan şirket kazancının yatırıma harcanan kısmından vergi almamayı öngören bir vergi istisnasıdır²¹⁴. Bu yöntemle, yatırımdan alınacak vergiden vazgeçilmek suretiyle yatırımcıya “yatırım vergi kredisi”²¹⁵ (investment tax credit) şeklinde finansman imkânı sağlanmış olmakta ve yatırım maliyetleri düşürülmektedir.

2.2.1.2.3 Yeniden-Yatırım İndirimi

Yatırıma dayalı teşviklerin bir diğer türü de yeniden yatırım indirim teşvikidir. Örneğin, Çin, Vietnam ve Malezya gibi bazı ülkeler elde edilen gelirlerin yeniden yatırılması durumunda özel teşvikler sağlamaktadır. Bu teşvik türünde şirketlerin vergi oranı, elde ettiği kârı yeniden yatırıma yönelttiği ölçüde indirilmektedir. Yeniden yatırım teşviklerinin gerçekten etkili bir yöntem olduğu sorgulanabilir. Çünkü şirket ilk yatırımını yaptığında, doğal olarak ek yatırım kararını, o anda ihtiyacı olup olmamasına göre alacaktır. Ek yatırımların yapılması teşvikten daha önce diğer şartlara bağlı olabilir²¹⁶.

2.2.1.3 Emeğe Dayalı Vergisel Teşvikler

Emeğe dayalı vergisel teşvikler sayesinde de, yatırımcı şirketler için sosyal güvenlik katkısının azaltılmakla (reduction in social security contribution) beraber işçi sayısı ve emekle ilgili harcamalara dayalı kazançlara vergisel indirimler (deductions

(Çevrimiçi) https://www.iisd.org/sites/default/files/publications/competing_business_southeast_asia.pdf (Erişim Tarihi: 16.02.2016), s.39.

²¹⁴ UNCTAD, Tax Incentives..., **a.g.e.**, s. 20.

²¹⁵ Yatırım vergi kredisi, yatırım tutarının belirli bir yüzdesinin vergi yükümlülüğünden düşülmesi olup bu uygulamada vergi öncesi karın bir miktarı gelecek yıllarda yapılacak yatırım harcamaları için fon olarak tutulmaktadır.

²¹⁶ OECD, **Tax Policy Assessment and Design in Support of Direct Investment: A Study of Countries in South East Europe**, Paris: OECD Publishing, 2003, s.52.

from taxable earnings based on the number of employees or other labour-related expenditures) uygulanmaktadır.

Bazı ev sahibi ülkeler sosyal güvenlik katkı paylarında yaptıkları indirimler veya şirkette çalışan işçilerin sayıcı ve onlar için yapılan harcamaları vergilerden mahsup yapmak yoluyla daha fazla yabancı yatırımları çekmeye çalışmaktadırlar. Başka bir ifadeyle, bazı bölgelerde ve belli sektörlerde yatırımların canlandırılabilmesi için hükümetler şirketler üzerinde ağır bir yük oluşturan sosyal güvenlik katkı paylarını önemli ölçüde indirmişlerdir. Yine bu indirimler, özellikle, yüksek işsizliğin olduğu bölgelerde yatırım yapılabilmesi ya da bu yatırımlarda belirli bir kategorideki işçilerin (mesela, gençlerin ya da engellilerin) istihdam edilmesini sağlamak için kullanılabilir.

2.2.1.4 Satışa Dayalı Vergisel Teşvikler

Satışa dayalı vergisel teşvikler denildiğinde, şirketin yıllık gerçekleştirmiş olduğu toplam satışlara dayalı kurumlar vergisinin (corporate income tax reductions based on total sales) indirilmesini kapsamaktadır.

2.2.1.5 İthalata Dayalı Vergisel Teşvikler

İthalata dayalı vergisel teşvikler ise ithal mallara gümrük muafiyetini (duty exemptions) ile gümrük vergisi indirimini (tax credits) kapsamaktadır. Bu bağlamda, ev sahibi ülkeler, yabancı yatırımcılar için yatırım maliyetlerini düşürebilmeleri adına ithalatta gümrük vergilerini kısmen indirmekte veya tamamen kaldırmaktadırlar²¹⁷. Bu teşvikler ithal edilen malların çeşidine ve amacına göre belirlenmektedir. Genel olarak, özel ihtiyaç eşyaları ve üretim süreciyle ilgili girdiler, aksamlar, hammadde veya teçhizat ile sermaye mallarında tam gümrük muafiyeti sunulmaktadır. Diğer amaçlarla ithal edilen mallar için ise sadece gümrük vergisinde indirim yapılmaktadır. Bu tür yatırım teşvikleri özellikle, yabancı yatırımın yapılmasında dış girdi ihtiyacı yüksek olan yatırımların teşvikinde etkin bir araç olmaktadır²¹⁸. Fakat günümüzde, gümrük tarifelerinin düşürülmesi ve hemen hemen her ülkede sermaye mallarında özel gümrük

²¹⁷ Emen, **a.g.e.**, s.74.

²¹⁸ Rukiye Gök, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına Uygulanan Vergisel Teşviklerin Türkiye Özelinde Değerlendirilmesi", **Vergi Dünyası**, S. 357, Mayıs 2011, s.168.

muafiyetlerinin söz konusu olması nedeniyle gümrük vergisi muafiyeti uygulamalarının doğrudan yabancı yatırımların girişi üzerindeki etkisinin düşük kaldığı söylenebilir.

2.2.1.6 İhracata Dayalı Vergisel Teşvikler

Günümüzde, birçok ihracata dayalı vergisel teşvik türleri, ev sahibi ülkeler tarafından hem yerli hem yabancı yatırımcılara eşit bir şekilde uygulanmaktadır. İşbu ihracata dayalı vergisel teşvik türleri:

- a) ihracatta vergi muafiyeti (export tax exemptions);
- b) gümrük vergisi iadesi²¹⁹ (duty drawbacks);
- c) ihracat gelirinde vergi indirimi (preferential tax treatment of income from exports);
- d) üretilmiş veya döviz yolu ile kazanılmış gelir için vergi indirimi (income tax reduction for special foreign-exchange-earning activities or for manufactured exports);
- e) ihracat performansını arttırmak için iç satışlarda vergi indirimi²²⁰ (tax credits on domestic sales in return for export performance);
- f) ihracatta gelir vergisi indirimi (income tax credits on net local content of exports);
- g) ihracatta denizaşırı giderlerinin azaltılması (deduction of overseas expenditures) ve
- h) yatırım indirimi (capital allowance) şeklinde sağlamaktadır.

²¹⁹ Genel olarak, ithal edilen tüm girdiler gümrük vergisine tabi tutulur ancak ihraç edilen mamul ürünlerde kullanılan ithal girdilerin mamul ürün içindeki payı dikkate alınarak girdilerin ithali sırasında ödenen vergi tutarı iade edilebilir.

²²⁰ Bu teşvik kapsamında, toplam satışları içinde ihracat payı yüksek olan seçilmiş bazı ihracatçıların ithal ettikleri girdiler için ödemeleri gereken gümrük vergileri ertelenir. Vergisi ertelenen bu girdiler iç piyasaya sunulan mallarda kullanıldığında vergilendirilirken ihraç edilen mallarda kullanılması durumunda ise tamamen vergi dışı bırakılır.

İhracata yönelik dolaylı vergi teşvikleri neredeyse tüm ülkelerde yürürlükte olan bir uygulamadır. İhraç edilen malların üretiminde kullanılan girdilerin dolaylı vergi yükünden kurtarılması, vergilemenin malların tüketildiği veya kullanıldığı ülkede gerçekleşmesini öngörüsü “varış ülkesi ilkesi” (principle of destination) gereği haklı görülebilir²²¹.

2.2.1.7 Diğer Özel Harcamalara Dayalı Vergisel Teşvikler

Diğer özel harcamalara dayalı vergisel teşvikleri ise pazarlama veya promosyon gibi faaliyetler için yapılan harcamalar için gelir vergisi indirimini (corporate income tax deduction based on, for example, expenditures relating to marketing and promotional activities) kapsamaktadır.

2.2.1.8 Katma Değere Dayalı Vergisel Teşvikler

Dünyada, doğrudan yabancı yatırımları çekme konusunda uygulanan son derece yaygın bir vergisel teşvik araçlardan birisi de katma değer vergisidir²²². Katma değere dayalı vergisel teşvikler ise gelir vergisi indirimi veya çıktının içeriğine dayalı krediler (corporate income tax reductions or credits based on the net local content of outputs) ile değer kazançlarında gelir vergisi indirimi (income tax credits based on net value earned) şeklinde uygulanmaktadır. Başka bir ifadeyle, bu tür teşvikler özellikle sermaye malları üzerine tahakkuk eden KDV'nin ertelenmesi veya istisnaya tabi tutulması şeklinde gerçekleşmektedir. Bu teşvikin, KDV desteği kapsamına ve sermaye malları üzerindeki oranına göre etkinliği değişmektedir. Genel olarak, sermaye malı makine-teçhizat için uygulanmakla birlikte kapsamı genişletilmek suretiyle yatırım kapsamına giren tüm harcama kalemleri için uygulanabilir²²³.

²²¹ Salih Turhan, **Vergi Teorisi ve Politikası**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1993, s.394.

²²² Katma değer vergisi en basit tanımıyla üretim ve tüketim zincirinin her aşamasında malların ve hizmetlerin satışından alınan ve indirim imkân tanımak suretiyle değer artışını temel alan, çok aşamalı, genel bir satış vergisidir.

²²³ Duran, Teşvik Politikaları..., *a.g.e.*, s.50.

2.2.1.9 Ülke Dışı Vergisel Teşvikler

Yabancı yatırımcıları etkileyen diğer bir başka etken kaynak ülkedeki vergileme rejimidir. Kaynak ülkenin kendi yatırımcılarının yurtdışında elde edecekleri gelirleri kısmen mi yoksa tamamen mi vergi dışı bırakılacağı yatırımcıların tercihlerini yönlendirmektedir. Bir başka anlatımla, ülke dışında faaliyet gösterenlere yönelik kişisel vergi yükümlülüğünü (personal tax liability) ve gelir vergisini (income tax) ve sosyal sigorta primini azaltmak (reduce social security contribution) için vergi indirimini (tax relief) yapılması, yabancı yatırımcılar için vergisel teşvik niteliğindedir.

2.2.2 Nakdi (Finansal) Teşvikler

Genel anlamda, nakdi teşvikler, devlet tarafından ya da kamu kaynakları aracılığıyla yatırımcıların finansal ihtiyaçlarını karşılamak üzere doğrudan parasal olarak desteklenmesini içeren tedbirlerdir. Bu tedbirler kapsamında, ev sahibi ülkeler tarafından yabancı yatırımcılar için karşılıklı (düşük faizli ya da faizsiz kredi destekleri) veya karşılıksız (hibe, bağış ve primler) olarak nakdi (financial) teşvikler sunulmaktadır. Örneğin, gelişmiş ülkelerin kullandığı nakdi teşviklerin içinde nakit yardımlar /hibeler, faizsiz veya sübvansiyon edilmiş borçlar önemli yer tutmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki nakdi teşvikler, genel olarak, sübvansiyonlu borçlar (subsidized loans), borç garantileri (loan guarantees) ve az da olsa, devlet hibeleri şeklinde verilmektedir. Azgelişmiş ülkedeki nakdi teşvikler ise, genel olarak, imalat sanayiindeki işçilerin belirli bir dönem eğitimi için devletin bağış yapması, uluslararası kaynaklardan borç garantisi, gerektiğinde devletin şirketin hissedarı olması, elektrik bedelinden indirim vs. şeklinde olmaktadır²²⁴

Genel olarak, yabancı yatırımcılar için ciddi bir destek unsuru olan işbu nakdi teşvikleri; yatırım bağışı/hibesi (investment grants), sübvansiyonlu kredi/ kredi garantileri (subsidized credits / credit guarantees) ve ayrıcalıklı kamu sigortası (government insurance at preferential rates) olmak üzere üç gruba ayırabiliriz.

²²⁴ 1995 yılında UNCTAD'ın araştırma yaptığı 83 ülkeden 59 tanesinde, yani ülkelerin %71'inde yatırımcılar için nakdi teşvikler uygulanmaktadır. Bkz. UNCTAD, **World Investment Report 1995: Transnational Corporations and Competitiveness**, New York and Geneva: United Nations Publications, 1995, (Çevrimiçi) http://unctad.org/en/Docs/wir1995_en.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2016), s.294.

2.2.2.1 Yatırım Bağışı/Hibesi

Yatırım bağışı/hibesi (Investment Grants), geri ödemesi ya da herhangi bir karşılığı olmayan nakit nitelikli yatırım teşvik araçlarından birisidir. Başka bir ifadeyle, yatırım bağışı/hibesi bir yatırım projesinin sermaye, üretim ve pazarlama maliyetlerini (capital, production or marketing costs) karşılamak amacıyla doğrudan verilen nakdi (direct subsidies) yardımdır. Nitekim, nakdi teşvikler içinde en sık kullanılan araç hibelerdir. Birçok ülkede hibeler karşılıksız iken, bazı durumlarda eğer yatırımcı şartları karşılamadıysa geri ödenebilmektedir. Bu durum özellikle Ar-Ge gibi yüksek riskli olan yatırımlar için uygulanmaktadır. Eğer yatırım verilen nakdi teşvik bir şekilde geriye döndürebiliyorsa, ev sahibi ülkeler nakdi teşvikler konusunda genellikle daha cömert davranmaktadırlar.

2.2.2.2 Sübvansiyonlu Kredi ve Kredi Garantileri

Bir başka önemli nakdi teşvik aracı sübvansiyonlu kredi ve kredi garantileri (subsidized credits and credit guarantees) olup bu teşvikler sübvansiyon edilmiş kredi (subsidized loans), kredi garantisi (loan guarantees) ve ihracat kredisi garantisi (guaranteed export credits) uygulamalarını içermektedir. İşbu sübvansiyonlu kredi ve kredi garantileri ile hibeler arasındaki fark geri ödemesinin olmasıdır. Fakat ev sahibi devlet tarafından sağlanan kredilerin koşulları (faiz, vade, teminat vb.) piyasadan temin edilen benzerlerine göre daha uygun ve avantajlı olmaktadır. Bu tür kredilerin koşullarının piyasadan daha cazip olması nedeniyle, her yabancı yatırımcının bu tür teşvik araçlarından faydalanmak istemeleri doğaldır.

2.2.2.3 Ayrıcalıklı Kamu Sigortası

Bazı doğrudan yabancı yatırımlar yüksek ticari risk taşıyabilir²²⁵. Dolayısıyla, ev sahibi ülkeler bu yatırımlar için kamu kaynaklı risk sermayesinin katılımını içeren ayrıcalıklı kamu sigortasını (government insurance at preferential rates) sunmaktadırlar. Bu teşvik aracı, genel olarak, döviz kuru istikrarsızlığı (exchange rate volatility), devalüasyon (currency devaluation), kamulaştırma (expropriation) ve politik karmaşa (political turmoil) gibi belirli risk çeşitlerini karşılamak üzere verilmektedir.

²²⁵ Köprü, baraj, havalimanı gibi büyük projeler.

2.2.3 Düzenleyici Teşvikler

Düzenleyici teşvikleri (Regulatory Incentives), mali ve finansal teşviklerden ayrı olarak hükümetler tarafından sağlanan ve yatırım ortamını iyileştirici idari düzenlemeler, ulusal veya yerel kural ve düzenlemelerde esneklik yapmak yoluyla yabancı şirketleri ülkeye çekmeye yönelik politikalar²²⁶. İşbu düzenleyici teşvikler ulusal düzeyde beş ana uygulama alanı bulunmaktadır. Bunlar: fikri mülkiyet haklarının korunması, rekabete ilişkin düzenlemeler, çevre ve sağlık koruma tedbirleri, çalışma ve ikamet izinleri ve taşınmaz mal edinimi gibi alanlarda standartları düzenlenmesi; uygulanan standartlara uyumlu geçici veya sürekli muafiyetler sağlama ve mevcut yönetmeliklerin yatırımcıya zarar vermeyecek şekilde standartlaştırılması şeklinde verilen teşviklerdir²²⁷.

2.2.3.1 Fikrî Mülkiyet Haklarının Korunması

Günümüzde, ev sahibi ülkede fikri mülkiyet haklarına sağlanan koruma seviyesi, yabancı yatırımcıların bu ülkede adil bir muameleye tabi tutulacakları ve haksız rekabetten korunacaklarına dair önemli bir gösterge oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle, gelişmekte olan ve üçüncü dünya ülkelerinin güçlü korumacı fikri mülkiyet hakları uygulamalarının bu tür ülkelere yatırımları artıracığı için kalkınmaya katkıda bulunulacağı düşüncesi ile uluslararası ticaretin bir gereği olarak ikili veya çok taraflı anlaşmalara dâhil edilmektedir²²⁸. Bu bağlamda, fikrî ve sınaî mülkiyet haklarının korunması hususu, Uruguay müzakereleri sonucunda mutabık kalınan Marrakesh Anlaşması'nın 1C Eki olan "Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPS)" ile WTO'ya üye ülkelere benimsenmiş bir konu olup bu anlaşma 1 Ocak 1995 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir²²⁹.

²²⁶ OECD, **Checklist for Foreign Direct Investment Incentive Policies**, Paris: OECD Publishing, 2003, (Çevrimiçi) <http://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/2506900.pdf> (Erişim Tarihi: 04.12.2015), s.16.

²²⁷ Valpy Fitzgerald, **Regulatory Investment Incentives**, Paris: OECD Publishing, 2001, (Çevrimiçi) <http://www.oecd.org/daf/inv/investmentstatisticsandanalysis/2510459.pdf> (Erişim Tarihi: 18.02.2016), s.4.

²²⁸ Bkz. Murat Mustafa Kutlutürk, "Fikri Mülkiyet Haklarının Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Araştırma" (Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir, 2010, s.2.

²²⁹ Ayrıntılı bilgiler için bkz. s.103.

2.2.3.2 Rekabete İlişkin Düzenlemeler

Günümüzde ev sahibi ülkelerin önemli bir bölümü iktisadi büyümelerini piyasa mekanizması aracılığıyla ile gerçekleştirmektedir. Piyasa mekanizmasının düzgün işleyişi için ise en başta rekabete ilişkin politikaların mevcut olup olmadığına bağlı olmaktadır. Rekabetten beklenen faydaların başında ise doğal olarak ekonomik yararlar gelmektedir. Ekonomik yararlar rekabet sürecinin ortaya çıkardığı ekonomik etkinlik sonucunda gerçekleşmektedir. Ekonomik etkinlik sağlanması yoluyla da rekabet, daha kaliteli mal ve hizmetler ve daha çok seçme hakkı ile yeni ürün ve hizmetler getirmektedir²³⁰.

Rekabet politikası haksız rekabet yaratan tüm uygulamaları yasaklar. Özellikle, serbest rekabete dayalı bir ekonomi hem kaynakların etkin kullanımını sağlayarak hem de rakip malların fiyatlarının düşmesine, pazarda daha büyük paya sahip olmak isteyen şirketlerin kalitelerini arttırmalarına yol açar. Dolayısıyla, serbest rekabetçi yapının getirdiği bu ekonomik yarış, ülke ekonomisinin sürekli ve dengeli bir biçimde gelişmesini sağlar²³¹. Bu nedenlerle, rekabet politikalarının genel amacı da rekabetçi bir ekonomi piyasa yapısına ulaşmak ve piyasaları haksız rekabetten korumaktır.

Dolayısıyla, doğrudan yabancı yatırımla ilgili politikalar belirlenirken, rekabet politikasının da dikkate alınması gereği bulunmaktadır. Çünkü, rekabet politikası, yabancı yatırımcılar için yatırım ortamını iyileştirerek yatırım ve istihdama da katkı sağlamaktadır. Ayrıca, aynı ya da benzer pazarda faaliyet gösteren yabancı ve yerli yatırımcılar arasında gelişen rekabet, ulusal ve uluslararası ticaretteki yönlendirici etkisi ile de küresel pazarları şekillendirmektedir²³².

²³⁰ T.C. Kalkınma Bakanlığı, **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): Rekabet Hukuku ve Politikaları**, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara: Kalkınma Bakanlığı, 2007, (Çevrimiçi) <http://www.rekabet.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSayfalar%2Fdokuzuncukalk%C4%B1nma.pdf> (Erişim Tarihi: 19.12.2015), s.1.

²³¹ Hasan Sabır, “Küreselleşen Dünyada Rekabet Politikası ve Gelişmekte Olan Ülkeler”, **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi**, S.9, Ocak 2014, s.141.

²³² Çevre politikalarının, yani çevre vergilerinin gevşetildiği veya hiç uygulanmadığı ülkelerde, çevre kirliliğine neden olan sektörlerdeki üretim faaliyetlerinde bulunan doğrudan yabancı yatırımlar bu ülke topraklarında gerçekleşmekte ve bu ülkeler kirlilik sığınakları haline gelmektedir. Özetle, çevre vergilerinin kullanılmaması doğrudan yabancı yatırımları çekmeye çalışan ülkeler için bir araç olmaktadır. Bkz. Mevlüt Karabıçak, “Uluslararası Yabancı Sermaye Akımlarının Türkiye Ekonomisinin Küresel Rekabet Gücü Üzerindeki Etkileri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.14, S.1, 2009, s.139.

Özellikle, rekabete ilişkin düzenlemeler, ulusal sınırlar içinde faaliyet gösteren yerli veya yabancı bütün şirketlerin hâkim durumu kötüye kullanmamalarını sağlamaktadır. Rekabet düzenlemeleri sayesinde yabancı şirketlere yönelik olarak, yerli şirketlerin, aralarında anlaşarak anti-rekabetçi davranışlara girişmelerini önlemektedir. Dolayısıyla, doğrudan yabancı yatırımlarından maksimum fayda sağlayabilmek için, ev sahibi ülkelerin sağlıklı bir rekabet politikası belirlemesi gerekmektedir.

2.2.3.3 Çevre ve Sağlık Koruma Tedbirleri

Günümüzde, küresel ölçekte çevre duyarlılığının artması ile birlikte, ev sahibi ülkelerin çevre ile ilgili çıkardığı düzenlemeler ve izlediği çevre standartları konusundaki politikalar²³³, doğrudan yabancı yatırımcıların özellikle ülkeler arasında seçim yaparken alacakları yatırım kararlarında etkili olmaya başlamıştır. Özellikle, gelişmekte olan ülkelerin, yabancı sermayeye ihtiyaçları olduğundan dolayı, doğrudan yabancı yatırımları kendi ülkelerine çekebilmek amacıyla aralarında çevresel düzenlemeler adına rekabete girerek çevre politikalarını gevşetmekte veya bazı teşvikler uygulamaktadırlar²³⁴.

Özellikle, birçok ev sahibi ülkeler tarafından, yabancı yatırımcıların yatırım süreçlerinde “çevre-dostu” teknolojileri üretim standartlarını geliştirdikleri veya uygulamaları halinde birtakım teşvikler sunulmaktadır. Üretim standartlarının geliştirilmesindeki amaç ise, ürünlerin geçirdiği tüm üretim etaplarında ortaya çıkabilecek olumsuz çevresel etkileri azaltmak veya önlemek ve olumlu çevresel faaliyetleri teşvik etmektir. Bu üretim standartların uygulanmasında direkt kontroller (kirlilik standartları), çevresel vergi ve harçlar, etiketleme sistemleri vb. gibi araçlar kullanılmaktadır. Örneğin, AB'nin pek çok ülkesinde çevre amaçlı teknoloji yatırımları ve AR-GE harcamaları için teşvik yöntemleri uygulanmaktadır. Ayrıca, AB'de yerel yönetimlerin atık sistemlerini oluşturmaları, çevrenin korunması, ormanların geliştirilmesi ve tarım alanlarında destek sağlanması için sübvansiyon uygulamaları yapılmaktadır.

²³³ Çevre politikası, genel olarak: hava kalitesi, tehlikeli kimyasallar, su kalitesi, atık yönetimi, endüstriyel kirliliğin kontrolü, risk yönetimi, doğanın korunumu, biyolojik çeşitlilik ve iklim değişikliği gibi uygulama alanları kapsamaktadır.

²³⁴ Bilge Hakan Agun, “Çevre Sorunlarına Yönelik Vergisel Düzenlemeler ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar” (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2008, s.2.

Bazı uluslararası anlaşmalar da, çevre, sağlık ve güvenlik standartlarına ilişkin referanslar içermektedir. Örneğin, NAFTA Anlaşmasında yerel sağlık, güvenlik ve çevre önlemlerini bozacak yatırımların desteklenmesinin uygun bulunmadığı belirtilmekte ve tarafların bu tür uygulamalardan sakınmaları önerilmektedir²³⁵.

Dünya ticaretinin giderek daha fazla oranda çok uluslu şirketler arasında gerçekleştirilmesi de şirketlerin çevresel hassasiyetlerini ön plana çıkarmaktadır. Kalite, güvenlik, sağlık gibi konuların yanı sıra özellikle çevre konusunda şirketlerin giderek daha yüksek oranda sınır koyucu oldukları dikkat çekmektedir. Örneğin, IBM ve Ford şirketleri artık çevreye duyarlı iş yapan tedarikçilerle çalışmak istediği için tedarikçilerini ISO 14000 standartları²³⁶ almaları konusunda teşvik etmektedir²³⁷.

2.2.3.4 Çalışma ve İkamet İzinleri

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 23. maddesinde, herkesin çalışma hakkına sahip olduğu, işini özgürce seçerek adil ve elverişli koşullarda çalışma ve işsizliğe karşı korunma hakkı olduğu belirtilmiştir²³⁸. Özellikle, Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 6. maddesinde "herkes" ifadesine yer verilmek suretiyle "vatandaş" ve "yabancı" ayrımı yapılmamıştır²³⁹. Dolayısıyla, uluslararası hukukta kişilerin çalışma hakkının varlığı kabul görmekle birlikte devletlerin, yabancıların çalışma haklarını kullanmalarını düzenlemelerini engelleyen herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak, bazı uluslararası düzenlemelerde, ev sahibi ülkelerinin yabancı doğrudan yatırımları çekmek üzere teşvik önermeleri halinde, devletler yasalarına uygun olarak çalışma hakkını elde

²³⁵ NAFTA Agreement, md.712.

²³⁶ ISO 14000, şirketlerin uygulamakta olduğu faaliyetlerin potansiyel çevre etkilerini kontrol altına alabilmeleri için gerekli altyapıyı sağlayan bir "Çevre Yönetim Sistemi" standartlar serisidir. ISO 14000 standartlarının amacı, çevre dostu teknolojilerin kullanımını teşvik etmek, doğal kaynakların rasyonel kullanımını sağlamak, çevrenin korunması, geliştirilmesi ve çevre kalitesinin iyileştirilmesinde gönüllü katılımı ön plana çıkarmaktır.

²³⁷ Susan L. Jackson, "New Field Report Shows ISO 14001 Gaining Momentum: Acceptance of Environmental Management System Standard Parallels ISO 9000", **Environmental Quality Management**, Vol. 8, Issue 2, Winter 1998, s.65-68.

²³⁸ İşbu Beyanname, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 10 Aralık 1948 tarih ve 217 A (III) sayılı Kararıyla ilan edilmiştir. Bkz. **The Universal Declaration of Human Rights**, 1948, (Çevrimiçi) <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> (Erişim Tarihi: 19.03.2016).

²³⁹ İşbu Sözleşme, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 16 Aralık 1966 tarih ve 2200A (XXI) sayılı Kararıyla kabul edilmiştir. Bkz. **International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights**, 1966, (Çevrimiçi) <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CESCR.aspx> (Erişim Tarihi: 19.03.2016).

eden tüm kişilere kötü şartlar getirmemeyi tavsiye edilmektedir. Örneğin, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) Çok Uluslu Şirketler ve Sosyal Politika Deklarasyonunda hükümetlerin uluslararası bu teşviklerin işçilerin sendikal özgürlüklerini veya toplu şekilde organize olma ve pazarlık haklarını sınırlamaması gerektiği ifade edilmektedir²⁴⁰.

Dünyada, genel olarak, ev sahibi ülkenin uyrukluğunu taşıyan kişiler hiçbir izine tabi olmaksızın direk çalışma hakkına sahip iken; yabancıların bu ülkede çalışabilmesi ve ikamet edebilmesi için ilgili idari kurumlardan çalışma izninin alınması gerekmektedir²⁴¹. Fakat günümüzde, uluslararası şirketlerin, yabancı ülkelerdeki bağlı kuruluşlarında, ana şirket tarafından görevlendirilen teknik ve idarî personelinin, özel vize hükümlerine tâbi olması ve ev sahibi ülkede kalıcı olmayan yabancı personel statüsünde çalıştırılması birçok ülke tarafından benimsenen bir uygulama olmuştur. Özellikle kilit personelin çalıştırılmasında, yerli işgücü yerine şirket ihtiyacına öncelik tanınmaktadır. Bununla birlikte, yatırım faaliyetini serbest bölgelerde yürüten yabancı şirketler için de vergi teşviklerine ve sübvans edilen altyapı tesislerine ilave olarak çalışma düzenlemeleri de daha gevşek olarak uygulanmaktadır²⁴².

2.2.3.5 Taşınmaz Mal Edinimi

Ülkeler arasında imzalanan iki taraflı yatırım anlaşmalarına göre taraf devlet tabiiyetindeki yatırımcı gerçek kişi veya şirketlerin diğerinin ülkesinde bu devlet hukukuna uygun olarak edinmiş oldukları taşınmazlar “yatırım” olarak kabul edilmektedir. Ancak bu kabul biçimi, taraf devlet vatandaşlarına taşınmazlar üzerinde ayrıcalıklı olarak aynı hak sağlandığı anlamına gelmemektedir²⁴³. Başka bir ifadeyle, uluslararası hukuk yönünden inceleme yapıldığında, yabancıların taşınmaz edinimine yönelik çok taraflı uluslararası sözleşmenin olmadığı ortaya çıkmaktadır. Aksine

²⁴⁰ Bkz. ILO, **Tripartite Declaration of Principles Concerning Multinational Enterprises and Social Policy (MNE Declaration) - 4th Edition**, 1977, (Çevrimiçi) http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--ed_emp/--emp_ent/--multi/documents/publication/wcms_094386.pdf (Erişim Tarihi: 18.01.2016), par.46.

²⁴¹ Bkz. World Bank, **New Foreign Direct Investment Regulations Data: Employing Skilled Expatriates**, 2012, (Çevrimiçi) <http://iab.worldbank.org/~media/FPDKM/IAB/Documents/Data2012/Employing-Skilled-Expatriates.xls> (Erişim Tarihi: 21.10.2015).

²⁴² Fitzgerald, **a.g.e.**, s.7.

²⁴³ Erdal Dayıoğlu, **Yabancıların Taşınmaz Üzerindeki Haklarının Korunması: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında**, Ankara: Adalet Yayınevi, 2015, s.149 vd.

uluslararası hukuk, yabancılara taşınmaz mal edinme hakkı tanınıp tanınmaması hususunun tamamıyla ilgili devletin takdir yetkisi olduğunu kabul eder. Ancak, bazı AB, Körfez İşbirliği, Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA)²⁴⁴ ve NAFTA gibi entegrasyonlar ile ikili yatırım ve ticaretin korunması anlaşmaları kapsamında yabancı gerçek ve tüzel kişilerin taşınmaz edinimi konusu düzenlenmiştir²⁴⁵.

Özellikle, taşınmaz edinme, yani mülkiyet hakkı, modern anayasalarda ve uluslararası insan hakları hukukunda birçok belgede kendine bir insan hakkı olarak yer bulmuştur. Örneğin, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (Md.17), Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi (Md. 21)²⁴⁶ ile Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı (Md.14)²⁴⁷ mülkiyet hakkına yer veren insan hakları belgeleri arasındadır. Bunların yanı sıra Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 1 Nolu Protokolünde (Md.1)²⁴⁸ mülkiyet hakkı da oldukça geniş biçimde düzenlenmiştir. Üstelik, mülkiyet hakkı ve bu hakkın yabancı gerçek kişiler yanında yabancı yatırımcılara da sağlanması, günümüzde yoğunlaşan küreselleşme sürecinde yeni bir atılım olarak da görülmektedir. Ancak hemen hemen her ülkede az veya çok, doğrudan veya dolaylı olarak bu hakkın kullanımına sınırlama getirilmekte ve bu sınırlama bazen açıkça kanun ile bazen de uygulayıcı kurumların izin, kontrol veya denetim faaliyetleri yoluyla gerçekleştirilmektedir²⁴⁹.

Günümüzde, farklı ülkelerde farklı kısıtlı uygulamaları ilke olarak ya yasal düzenlemeler ya da uygulama ile yapılmaktadır. Kısıtlama uygulamalarının bazen “kamu güvenliği”, “kamu yararı” ve “ülke güvenliği” ve “geleceği” gibi oldukça muğlak ve belirsiz ifadelerle şekillendirilmiştir²⁵⁰.

²⁴⁴ EFTA, 3 Mayıs 1960 yılında Avrupa Birliği'ne bir alternatif olarak kurulmuş, günümüzde Norveç, İsviçre, İzlanda ve Lihtenştayn olmak üzere 4 Avrupa ülkesinin üye olduğu bir hem uluslararası ticaret örgütü hem de serbest ticaret bölgesidir.

²⁴⁵ Harun Tanrıvermiş ve Ayşegül Mengi (ed.), **Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Yabancıların Taşınmaz Ediniminin Analizi: Mülkiyet Hakkı, Yabancı Edinimi ve Kısıtlama Uygulamaları**, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2013, (Çevrimiçi) http://www.tkgm.gov.tr/sites/default/files/icerik/ekleri/gelismis_ve_gelismekte_olan_ulkelerde_yabancilarin_tasinmaz_ediniminin_analizi.pdf (Erişim Tarihi: 30.11.2015), s.315.

²⁴⁶ Bkz. **American Convention on Human Rights**, 1969, (Çevrimiçi) <http://www.cidh.org/Basicos/English/Basic3.American%20Convention.htm> (Erişim Tarihi: 19.03.2016).

²⁴⁷ Bkz. **African Charter on Human and Peoples' Rights**, 1998, (Çevrimiçi) <http://www.achpr.org/instruments/achpr/> (Erişim Tarihi: 19.03.2016).

²⁴⁸ Bkz. **European Convention on Human Rights**, 1950, (Çevrimiçi) <http://www.hri.org/docs/ECHR50.html> (Erişim Tarihi: 19.03.2016).

²⁴⁹ Tanrıvermiş ve Mengi, **a.g.e.**, s.55.

²⁵⁰ **a.g.e.**, s.310.

Bazı ülkelerde ise, yabancı gerçek kişilerin taşınmaz ediniminde, vatandaşlık, ikametgâh ve etnik köken gibi ölçütlerin sıklıkla kullanıldığı, bazen kişinin uyruğu (dost veya düşman ülke) ve inancının bile ölçüt olarak alınabildiği görülmektedir. Bazı ülkelerde ise, yabancı sermayeli şirketlerle ilgili olarak ortaklık yapısı, şirket yönetimi ve kuruluş yeri (veya merkezi) ile asgari yatırım tutarı gibi ölçütler kullanılmaktadır²⁵¹. Örneğin, Çek Cumhuriyeti'nde, yabancı yatırımcılarca tarım ve orman arazisinin satın alınması yasaktır; Yunanistan'da, sınır bölgesinde AB üyesi olmayan yabancı yatırımcıların taşınmaz edinimi yasaktır; Macaristan'da, ülkede ikamet etmeyen yabancı yatırımcıların taşınmaz alması yasaktır; İzlanda'da, yabancı gerçek kişilerin taşınmaz edinimi yasaktır; Meksika'da, Yabancı yatırımcılar tarafından tarım, hayvancılık ve ormancılık maksadıyla arazi alımı yasaktır²⁵².

Bazı ev sahibi ülkelerde ise yabancılara kendi ülke vatandaşlarıyla eşit koşullarda taşınmaz edinme olanağı sağlanmaktadır. Özellikle Almanya, Fransa, İngiltere, Portekiz, Hollanda, Belçika, Lüksemburg, Arjantin, Şili, Kolombiya, Paraguay, Uruguay ve Venezüella gibi bazı devletler taşınmaz mülkiyeti ya da arazi kullanımı konusunda yabancılara herhangi bir özel kısıtlama uygulamamaktadırlar. Gerek gelişmiş, gerekse gelişmekte olan ülkelerin yabancılara taşınmaz edinimi hakkı vermesinin arkasındaki temel gerekçe ise yabancı yatırımlarını çekmek olmaktadır²⁵³.

Yapılan araştırmalarda, bazı ülkelerde yabancılara taşınmaz mülkiyeti, bazılarında üst hakkı ve bazılarında kiralama olanağı verilirken, bazı ülkelerde yabancılara kısmen veya tamamen bütün taşınmazlar veya sadece doğal kaynakların (arazi, su, madenler, balıkçılık kaynakları, enerji gibi) mülkiyetini edinim hakkı verilmediği sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle, bu araştırmaların sonuçlarına göre bazı ülkelerde yapılan yasal düzenlemelerin doğrudan yabancı kaynak girişleri arasında bir bağın olduğu tespit edilmiştir²⁵⁴.

²⁵¹ a.g.e., s.318.

²⁵² Turanlı, a.g.e., s.99.

²⁵³ Tanrıvermiş ve Mengi, a.g.e., s.311.

²⁵⁴ a.g.e., s.266.

2.2.4 Diğer Teşvikler

Diğer teşvikleri de, sübvansiyonlu hizmetler, piyasa ayrıcalığı ve döviz ayrıcalığı olmak üzere üç gruba ayırabiliriz.

2.2.4.1 Sübvansiyonlu Hizmetler

Günümüzde devletler, yatırımları klasik bir yöntem olan maliyet düşürücü tedbirlerle desteklemenin alternatifi olarak rekabet gücü kazandırıcı sübvansiyonlu hizmetler (subsidized services) gibi bir dizi yeni teşvik unsuru kullanmaya başlamıştır. Bu yeni nesil sübvansiyonlu hizmetler²⁵⁵:

- a) Elektrik, su, telekomünikasyon ve ulaşım gibi altyapı hizmetlerinin sübvansiyon edilmesi (subsidized dedicated infrastructure, electricity, water, telecommunication, transportation);
- b) Finansal kaynakları sağlamak için para yardımında bulunulması (assistance in identifying sources of finance);
- c) Proje uygulama ve yönetimi (implementing and managing projects);
- d) Ön yatırım çalışmalarını sağlamak (carrying out pre-investment studies);
- e) Hammadde ve altyapı sağlamak (availability of raw materials and supply of infrastructure);
- f) Üretim yöntemlerinde ve pazarlama tekniklerinde yön göstermek (advice on production processes and marketing techniques);
- g) Teknik bilgi ve kalitenin sağlanması (technical facilities for developing know-how or improving quality control)

şeklinde uygulanan teşviklerdir.

²⁵⁵ Araştırma yapılan 67 ülkeden 59'unda yatırımcılara vergisel ve nakdi teşvikler dışında kalan altyapı hazırlama, teknik ve hizmet destekleri gibi sübvansiyonlu hizmet teşviklerin verildiği de görülmektedir. Bkz. UNCTAD, **World Investment Report 2005: Transnational Corporations and the Internationalization of R&D**, New York and Geneva: United Nations Publications, 2005, (Çevrimiçi) http://unctad.org/en/Docs/wir2005_en.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2016), s.298.

Yukarıda belirtilen sübvansiyonlu hizmetlere ek olarak, teknoloji transferine ve bölgesel sorunlara odaklanmış ev sahibi ülkelerde, yatırımcılara bilgiye erişim, danışmanlık ve şirket hizmetleri, eğitim ve diğer teknik desteklerin ücretsiz veya düşük fiyatta sunabilmektedirler. Bu anlamda, şirketlere sunulan eğitim yardımları büyük yatırımlar için bile önemli bir destek aracı olmaktadır²⁵⁶.

2.2.4.2 Piyasa Ayrıcalıkları

Günümüzde, ev sahibi ülkeler tarafından yabancı yatırımcıları çekmek amacıyla uyguladıkları diğer bir teşvik araçlarından biri de piyasa ayrıcalığıdır. İşbu piyasa ayrıcalıkları:

- a) Devlet sözleşmelerinde ayrıcalık (privileges in government contracts);
- b) Dış rekabetten koruma (protection from import competition);
- c) Piyasaya giriş engelinin sağlanması (closing the market to further entry) veya tekel hakkı verilmesi (the granting of monopoly rights) şeklinde sunulabilmektedir.

Yukarıda adı geçen teşviklerden ilki uygulamada en çok rastlanan teşviklerden olup diğer ikisi ise ev sahibi ülkeler tarafından pek tercih edilmemektedir. Yabancı yatırımcı ile ev sahibi ülkeler arasında yapılacak sözleşmelerde öngörülebilecek ayrıcalıkları, işbu çalışmanın “kamu özel işbirliği ve yatırım sözleşmeleri” başlığı altında incelendiğinden dolayı burada kısa kesiyoruz.

²⁵⁶ Özellikle ABD’de yapılan çalışmalarda işgücü eğitimi, teknolojik geliştirme bölgeleri ile danışmanlık ve eğitim desteklerinin şirketlerin verimliliğini arttırdıkları ortaya konulmaktadır. Bkz. Magnus Blomstrom ve Ari Kokko, “The Economics of Foreign Direct Investment Incentives”, **NBER Working Paper**, National Bureau of Economic Research, Inc, 2003, (Çevrimiçi) <http://www.nber.org/papers/w9489.pdf> (Erişim Tarihi: 18.01.2016), s.19.

2.2.4.3 Döviz Kuru Ayrıcalığı

Doğrudan yabancı yatırımcılar bir ülkeye yatırım yapmadan önce mutlaka bu ülkede uygulanan kambiyo düzenlemelerine ve bu yönde verilen döviz kuru ayrıcalığı (foreign exchange privileges) teşviklerine önem vermektedirler. Özellikle²⁵⁷:

- a) Döviz kurunun indirilmesi (lowering exchange rates),
 - b) Özel döviz kurunun uygulanması (special foreign debt-to-equity conversion rates);
 - c) Yabancı kredilerde döviz riskinin ortadan kaldırılması (elimination of exchange risks on foreign loans);
 - d) İhracat kazançlarında döviz kredisi verilmesi (concessions of foreign exchange credits for export earnings);
 - e) Sermaye ve kar sağlanmasında ayrıcalıklar tanınması (special concessions on repatriation of earnings and capital)
- şeklinde uygulanan teşviklerdir.

Yukarıda adı geçen ayrıcalıklara ek olarak, bazı ev sahibi ülkeler yatırımcılara ihracat satışları ve sigorta sözleşmelerinden kaynaklanan dövizleri tutabilmeleri için offshore hesaplarını korumaya izin verilmiştir. Bu durum konvertible olmayan, döviz kurunun oynak olduğu ve yerel paranın sık sık devalüe olduğu çeşitli risklere karşı yatırımcılara sigorta ve koruma sağlamaktadır²⁵⁸.

2.3 Serbest Bölgeler ve Teşvikler

Günümüzde, serbest bölgeler, siyasi ve ideolojik farklılıklara rağmen tüm dünyada ülkelerin kendi ekonomik ihtiyaçlarına göre yapılandıkları bir dış ticaret politikasının aracı olarak belirlenmektedir. Çalışmanın bu kısmında, genel olarak, serbest bölgenin tanımı, amaçları, özellikleri ve dünyadaki serbest bölge türleri ele alınacaktır.

²⁵⁷ UNCTAD, Incentives..., a.g.e., s.7.

²⁵⁸ Yavan, Teşviklerin Sektörel..., a.g.e., s.49.

2.3.1 Genel Olarak Serbest Bölgeler

Genel olarak serbest bölgeler (Special Economic Zone); ülkenin egemenlik sınırları içinde olmakla beraber gümrük sınırları dışında sayılan, fiziki olarak ülkenin diğer kısımlarından ayrılan, ülkede geçerli bazı hukuki düzenlemelerin uygulanmadığı veya kısmen uygulandığı, sınaî ve ticari faaliyetler için daha geniş teşviklerin sağlandığı yerler olarak tanımlanabilir²⁵⁹. Serbest bölgeler, genellikle uluslararası liman veya havaalanı yakınlarında kurulan; şirketlerin çeşitli ithalat ve ihracat kısıtlamalarına maruz kalmaksızın, yapılan üretim ve ticaret faaliyetleri için teşviklerin sağlandığı, gümrük vergisi vb. sınırlayıcı faktörlerin en aza indirildiği yerlerdir²⁶⁰.

Serbest bölgeler, genellikle gelişmekte olan ülkelerde ihracatın artırılması, yabancı yatırımların özendirilmesi, döviz gelirlerinin artırılması, teknoloji ve bilgi transferinin sağlanması ile yerli işgücüne istihdam olanakları yaratma gibi çeşitli amaçlarla oluşturulmaktadır. İşbu serbest bölgelerde depolama, reexport (yeniden ihraç), etiketleme, yükleme, boşaltma, ambalajlama, transit ticaret, çeşitli biçimlerde işleme, karıştırma, temizleme, imha etme, montaj, bankacılık, sigortacılık gibi faaliyetlere izin verilmektedir. Ayrıca, serbest bölgeler, ticari malların giriş ve çıkışı bakımından yabancı topraklar gibi işlem görülerek ev sahibi ülkeden serbest bölgeye gönderilen eşyalar ihraç edilmiş, serbest bölgeden ülke içinde alınan eşyalar ise ithal edilmiş sayılmaktadır²⁶¹.

Serbest bölgelerde, uygulamada, gerek yatırım öncesi, gerekse yatırım sonrası bürokrasinin en az seviyeye çekilmiş olması yabancı yatırımı çekmekteki başarısının nedenlerinden biridir. Dolayısıyla, yabancı yatırımcılar, serbest bölgelere gelip kısa süre içinde yatırımına başlayabilmekte, yatırım sırasında ve sonrasında olabilecek her türlü para ve kar transferinde hiç bir şekilde kısıtlamaya, izne veya ücrete tabi tutulmamaktadır.

Dünyada serbest bölge kapsamında değerlendirilebilecek ilk uygulamaların geçmişi, yaklaşık iki bin yıl öncesinin eski Yunan ve Roma Medeniyetleri'ne kadar

²⁵⁹ Erhan Gümüş, "Serbest Bölgelerde Vergi Uygulamalarının Değerlendirmesi", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 21, S.1, Ocak 2007, s.48.

²⁶⁰ Engin Erdoğan ve Meliha Ener, **Küresel Pazarların Ekonomik Üsleri Serbest Bölgeler**, Ankara: Nobel Yayınevi, 2005, s.1.

²⁶¹ **a.g.e.**, s.7.

uzanmaktadır. Yunanistan'ın Pire ve Challis limanları bu uygulamaların ilk örneklerini oluşturmuştur. İthal edilen malların gümrük vergisinden muaf olduğu dünyanın ilk serbest limanı 1547 yılında İtalya'da kurulmuştur²⁶². Günümüzdeki yapıyla benzerlik taşıyan ilk serbest bölgeler ise 18. yüzyıldan itibaren Gibraltar Adası (1704), Singapur (1819) ve Hong Kong'da (1842) faaliyet göstermeye başlamıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında, 1929 iktisadi bunalımının ardından, bir çözüm yolu olarak serbest bölgelere yönelme eğilimi ağırlık kazanmıştır. 1930'larda ABD'de yoğunluk kazanan serbest bölgeler, izleyen yıllarda Avrupa'da da kurulmaya başlanmıştır. Nitekim, 1959 yılında İrlanda'da kurulan "Shannon Serbest Bölgesi" ile serbest bölgelerin tarihsel gelişiminde önemli adım atılmıştır. Söz konusu bölgede serbest liman veya serbest ticaret bölgesi işlevleri dışında ilk defa işleme ve imalat sektörleri gelişmiş ve ihraç ürünleri işleme bölgesi modeli yaratılmıştır. 1960'lı yılların sonuna doğru birçok gelişmekte olan ülke aynı modeli uygulamayı tercih etmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmesi ve ihracatlarının artırılmasında serbest bölgelerin önemli katkısının olduğu fikrinin 1960 ve 1967 yıllarında Birleşmiş Milletler tarafından da benimsenmesinden sonra dünyada serbest bölge sayısı hızla artmaya başlamıştır. Günümüzde; ABD, Meksika, Brezilya, Arjantin, Almanya, İngiltere, İspanya, Bulgaristan, Macaristan, Romanya, Hindistan, Güney Kore, Endonezya, Mısır, İran, Ürdün gibi 100'den fazla ülkede 900'den fazla serbest bölge faaliyet göstermektedir.

Serbest bölgelerin kurulduğu ülkelerde; ihracat ve döviz gelirleri artmakta, istihdam yaratılmakta, teknoloji transferi sağlanmakta, yabancı yatırım kullanımını artmakta, transit ticaret gelişmekte, katma değer artışı sağlanmaktadır²⁶³. Özellikle, serbest bölgelerde, ülke ekonomisinin tamamı için aynı anda uygulamaya konulması uygun olmayan bazı yeni yatırım politikaların denenmesi mümkün olabilmektedir. Böylece uygulanacak yatırım politikanın olumsuz etkiler göstermesi halinde müdahale edilerek zararın oluşması engellenmekte ve bu politikaların uygulamadaki

²⁶² Bu limandaki faaliyetler ticaret ve malların depolanması şeklinde yürütülmüş olup, işbu model daha sonra başka ülkelerde de benimsenmiş ve çok sayıda serbest liman ve serbest ticaret bölgesi oluşturulmuştur.

²⁶³ Naci Karaduman ve Zafer Yıldız, "Serbest Bölge Uygulamalarının Dış Ticarete ve Yabancı Sermayeye Katkıları", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, C.7, S.1, 2002, s.137 vd.

dezavantajları giderildikten sonra tüm ekonomiye uygulanabilmesi sağlanmaktadır ya da tamamen bu politikalardan vazgeçilmektedir.

2.3.2 Serbest Bölge Türleri ve Uygulanan Teşvikler

Günümüzde, serbest bölgeleri kesin çizgilerle birbirlerinden ayırmak mümkün olmamakla beraber, aynı isim altında kurulmuş olsalar bile faaliyet alanlarına göre iki ayrı kritere göre sınıflandırılmaktadır. Birincisi, bu bölgelerde sürdürülen faaliyetlerin türü ile ilgili olup; üretim yönlü²⁶⁴ ve ticari yönlü²⁶⁵ faaliyetleri içeren serbest bölgeler bulunmaktadır. İkinci kriter ise, bu serbest bölgelerde yapılan faaliyetlerin iç piyasaya mı (ev sahibi ülke piyasasına), yoksa ihracata mı yönelik olduğunun tespit edilmesi esasına dayanmaktadır²⁶⁶. Fakat bazen, serbest bölge türlerini kesin çizgilerle bir sınıflandırmaya tabi tutmak mümkün olmamaktadır. Çünkü uygulamada, bir serbest bölgenin birden çok işlevi aynı anda yerine getirebildiği de görülmektedir. Nitekim, serbest ticaret bölgesi olarak kurulan bir alanda kıyı bankacılığı da geliştirilir, serbest üretim bölgesi hatta bir limanda kurulmuş ise serbest liman olarak da faaliyet gösterebilmektedir²⁶⁷. İşbu çalışmamızda, yabancı yatırımcılar açısından önemli olan serbest bölge türlerini de incelemeye çalışacağız.

2.3.2.1 Serbest Ticaret Bölgesi (Free Trade Zone) FTZ

Serbest bölge türlerinin başında serbest ticaret bölgeleri gelmektedir. Serbest Ticaret bölgesi limanda, havaalanında veya içerde başka bir yerde kapalı, polis gözetiminde ülke sınırları dışında bir alandır²⁶⁸. ILO, WEPZA, ve Dünya Bankası tarafından yapılan ortak tanıma göre ise serbest ticaret bölgesi ithalat ve ihracat vergilerinden muaf olunan, vergi ve diğer teşviklerin sağlandığı, ev sahibi ülkede üretimi, ithalatı ve ihracatı artıracak iş alanlarını desteklemeyi teşvik eden dar bir alanda kurulan yerlerdir. Serbest ticaret bölgelerinde, gümrüksüz olarak ithal edilen malların

²⁶⁴ Genellikle gelişmekte olan ülkelerde kurulmaktadır.

²⁶⁵ Genellikle gelişmiş olan ülkelerde kurulmaktadır.

²⁶⁶ Hüseyin Akif Karaca, **Türk Yabancılar Hukuku Bakımından Serbest Bölgelerin Hukuki Rejimi**, Ankara: Arıkan Yayınevi, 2008, s.8.

²⁶⁷ Örneğin, Türkiye’de Trabzon Limanı’nda kurulan Trabzon Serbest Bölgesi bir liman içinde kurulmuş olduğu halde sadece ticari faaliyet gösterirken; Bursa’da kurulan serbest bölge birçok tanımlamayı içine alarak Bursa Serbest Bölgesi başlığı altında faaliyetini sürdürebilmektedir. Bkz. (Çevrimiçi) <http://www.buseb.com/> (Erişim Tarihi: 18.01.2016).

²⁶⁸ Cem Alpar, **Dünya’da ve Türkiye’de Serbest Bölgeler**, Ankara: Dost Kitabevi, 1985, s.14.

depolanması, muhafaza edilmesi, ambalaj ve yeniden paketlenmesi, etiketlenmesi, birleştirilmesi ve parçalanması, basit montaj işlemlerinin yapılması, gümrüksüz olarak yeniden taşınmak üzere gemilere yüklenmesinin yanı sıra, reeksport ve transit ticaret gibi ticari amaçlı faaliyetler yapılmakta, endüstriyel faaliyetlere izin verilmemektedir. Bu bölgelerde üretim yapılmamakta, üretilmiş malların el değiştirmesi yolu ile kâr birikimi sağlanmaktadır. Panama'da faaliyet gösteren Colon Serbest Bölgesi, serbest ticaret bölgesi²⁶⁹ ve ABD dış ticaret bölgeleri olarak adlandırılan serbest ticaret bölgeleri için en iyi örneklerdendir²⁷⁰.

2.3.2.2 Serbest Üretim Bölgesi (Export Processing zones-EPZ)

Serbest ticaret bölgelerinden sonra, uygulamada serbest üretim bölgeleri faaliyet göstermektedir. Serbest üretim bölgeleri²⁷¹, genellikle ihracata yönelik kalkınma politikası izleyen gelişmekte olan ülkeler tarafından 1960'lı yıllarda ilk uygulamaları ile başlayan, esas olarak ticaret değil, üretim yapılan, dünya pazarına yönelik faaliyette bulunan şirketleri, tümüyle ihracata yönelik üretimde bulunmaları için çekmek amacıyla kurulan bölgelerdir. Bu bölgelerdeki şirketlere, ucuz işgücü, altyapı imkânları, çeşitli vergi ayrıcalıkları ve yardımlar gibi teşvikler sağlanmaktadır. İlk uygulama ise İrlanda'nın Shannon Havalimanı'nda faaliyete geçmiş olup günümüzde de başarılı bir gelişim süreci göstermektedir²⁷².

2.3.2.3 Serbest Liman (Freeport)

Serbest ticaret ve üretim bölgelerinden sonra serbest limanlar da yabancı yatırımcılar açısından önemli olmaktadır. Serbest liman, ülkenin belirli bir limanının

²⁶⁹ Gokhan Akinci ve James Crittle, "Special Economic Zone: Performance, Lessons Learned, and Implication for Zone Development", **Foreign Investment Advisory Service (FIAS) Occasional Paper**, Washington D.C.: The World Bank, 2008, (Çevrimiçi) http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2008/10/07/000334955_20081007064814/Rendered/PDF/458690WP0Box331s0April200801PUBLIC1.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2016), s.10.

²⁷⁰ ABD'de, serbest ticaret bölgeleri, 1934 yılında uygulamaya konulmuş olup günümüzde sayıları 266'ya ulaşan ve bunlara bağlı olarak çalışan 494 alt bölge (subzone) vardır. Bkz. Bahar Özdoğan, **Serbest Bölgeler**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2006, s.12.

²⁷¹ Bu tür bölgelere çeşitli kaynaklarda, serbest üretim bölgesi (free production zone), endüstriyel serbest bölge (industrial free zone), serbest ihracat bölgesi (free export zone), ihracat işlem merkezi (export processing zone) gibi farklı isimler verildiği görülmektedir.

²⁷² Örneğin, Güney Kore, Malezya, Brezilya, Kolombiya, Hindistan, Endonezya, El Salvador, Çin, Bangladeş, Pakistan, Meksika, Kosta Rika, Honduras, Guatemala, Kenya, Sri Lanka, Mauritius, Madagaskar ve Filipinler gibi 116 dan fazla ülkede istihdam, döviz kazancı ve teknoloji transferi amacıyla serbest üretim bölgeleri kurulmuştur. Ayrıca bkz. Akinci ve Crittle, **a.g.e.**, s.10.

ithalat, ihracat, transit ticaret, taşımacılık ve reeksport açısından serbest hale getirildiği bir serbest bölge türüdür. Özellikle, sanayileşmiş Avrupa²⁷³ ülkelerinde görülen serbest limanlar, bir tür dar kapsamlı serbest ticaret bölgesi olarak kabul edilebilir²⁷⁴. Serbest liman ilgili liman şehrinin tamamını ya da bir kısmını kapsayabilmektedir. Her bayraktaki gemilerin bu limanı serbestçe kullanmaları sağlanarak ülkedeki iş hacminin, taşımacılığın ve antrepoculuğun gelişmesi amaçlanmakta, aynı zamanda açık denizlere kıyısı olmayan ülkelerin de deniz ticaretinden faydalanmaları sağlanmaktadır. Ayrıca, işbu serbest limanlarda, gümrük işlemlerine tabi olmadan yükleme ve boşaltma yapılabilirken, bazen bu limanlarda nakliyesi yapılan mallar belirli bir süre depolanabilmektedir²⁷⁵.

2.3.2.4 Serbest Bankacılık Bölgesi veya Kıyı Bankacılığı

Serbest bölgenin özel bir türü olan Serbest Bankacılık Bölgesi veya Kıyı Bankacılığı ise, bir ülkede bankacılık sektörü için düzenlenen yasa ve yönetmeliklerin kapsamı dışında kalan serbest bankacılık faaliyetlerinin yürütüldüğü bölgelerdir. Bu bölgelerde yapılan bankacılık hizmetlerinden doğan gelirler vergilendirilmemekte, sermaye ve mevduat arasındaki ilişkilerin kurallara bağlı olmamakta, rezerv tutma serbestisi tanınmakta ve bankaların döviz hesapları üzerinde herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır²⁷⁶. Başka bir ifadeyle, bu bölgelerde, döviz kontrolleri, kredilerdeki faiz oranları ya gevşetilmekte ya da tamamen kaldırılmaktadır²⁷⁷. Dolayısıyla, bu bölgelerinde faaliyet gösteren bankalar vergi açısından muafiyet düzenlemelerine tâbi tutulduklarından, müşterilerine düşük fiyat, kısa vadeli kredilere müsait faiz ve teminatlarda indirim gibi avantajlar da sağlamaktadır²⁷⁸.

²⁷³ Örneğin, Avusturya, Belçika, Macaristan, Lüksemburg, Litvanya, Slovakya ve İsveç'te serbest bölge bulunmamaktadır. Bu bölgeler genellikle AB'nin kıyı kesimindeki büyük ve eski limanlarında veya AB'ye yakın adalarda daha çok serbest liman şeklinde faaliyet göstermektedirler. En büyük serbest limanlar Çin'de bulunmaktadır. Bkz. **a.g.e.**

²⁷⁴ Alpar, **a.g.e.**, s.15.

²⁷⁵ Özdoğan, **a.g.e.**, s.11.

²⁷⁶ Mahmut Vefa Toroslu ve Cem Niyazi Durmuş, **Serbest Bölgeler**, 2.b., Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları, 2010, s.8.

²⁷⁷ Alpar, **a.g.e.**, s.15.

²⁷⁸ Söz gelimi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Bahreyn, Bahama, Hollanda Antileri, Cayman Adaları, Lichtenstein, Londra, Paris, Zürih, Frankfurt, New York kıyı bankacılığı merkezleridir. Ayrıca işbu tezin ekine bkz.

2.3.2.5 Serbest Yatırım Bölgeleri (Free Enterprise Zones)

Serbest bölgeler arasında, ev sahibi ülke için önemli olan yerlerden biri de serbest yatırım bölgeleridir. Serbest yatırım bölgeleri, bir ülkenin ekonomik bakımdan geri kalmış bölgelerinde kurulan ve sağlanan teşvik ve ayrıcalıklarla cazip hale getirilerek bu bölgelerin gelişmesini hedefleyen serbest bölge türüdür. Bu bölgelerde vergi indirimi, gümrük muafiyeti gibi kolaylıklar sunulmakta ve birçok yasal uygulamaların dışında bırakılmaktadır. Günümüzde, serbest yatırım bölgelerinin çoğu gelişmiş ABD, Fransa ve Birleşik Krallık gibi ülkelerde bulunmaktadır²⁷⁹.

2.3.2.6 İkiz Fabrikalar (Maquilador)

Uygulaması şimdiye kadar yalnızca Meksika'da görülen, Maquilador'lar veya ikiz fabrikalar olarak adlandırılan bölgeler, serbest bölgenin diğer özel bir türüdür. İkiz Fabrikalar, serbest üretim bölgelerinin değişik bir şekli olup bu bölgeler komşu ülkelerin mukayeseli üstünlüklerinden yararlanarak daha çok iki taraflı ticaretin artırılması amacıyla kurulmuştur. Bu serbest bölge türünde, ABD'de imal edilen parçalar gümrüksüz olarak Meksika'ya ithal edilmekte ve bu parçalar Meksika'da monte edilerek tekrar ABD'ye ihraç edilmektedir²⁸⁰. Böylelikle üretimin sermayenin büyük bölümü ABD'de, işçiliğin büyük bölümü de ucuz işgücünden yararlanılarak Meksika'da gerçekleştirilmektedir²⁸¹.

2.3.2.7 Antrepo (Serbest Depo)

Faaliyet alanı esasen ithalat veya ihracat olan yerli ve yabancı yatırımcılar için antrepo olarak bilinen serbest bölge türü de çok önemlidir. Antrepo, yabancı kaynaklı malların satılıncaya kadar bekletildiği gümrük kontrolü ve gümrük idaresinin denetiminde bulunan ve bu malların depolanması sırasında gümrük vergisi ödenmeyen serbest bölge türlerinden biridir²⁸². Başka bir ifadeyle, antrepo bölgesine giren mallar,

²⁷⁹ Akinci ve Crittle, **a.g.e.**, s.11.

²⁸⁰ Julio Huato, "Fiscal Incentives, Maquiladoras, and Local Standard of Living in Mexico Before and After NAFTA", **Public Finance and Management**, Vol. 10, Issue 3, Summer 2010, s.442.

²⁸¹ ABD, ikiz fabrikalarda üretilip ithal ettiği mallara vergi belirlerken malın tümünün fiyatı üzerinden değil, Meksika'da eklenen değere gümrük vergisi koymaktadır. Bkz. Erdoğan ve Ener, **a.g.e.**, s.51.

²⁸² Meşhur Antrepoları, Amsterdam (Hollanda), Boma (Kongo Demokratik Cumhuriyeti), Cap-Vert (Senegal), Ümit (Güney Afrika), Colón (Panama), İstanbul (Türkiye), Dubai (BAE), New York Cape

belirli bir süre sonra tekrar yabancı bir ülkeye gönderilebileceği gibi, diğer bir antrepoya aktarılabilir ya da ev sahibi ülke tarafından ithal edilebilir. Fakat bu malların satılmasında sonra ithalat vergilerini ödeme yükümlülüğü doğmaktadır²⁸³. Ayrıca, ithalatçının malı görüp istediği miktarda alım yapabilmesi de ithalatçılara kolaylık sağlamaktadır²⁸⁴.

2.3.2.8 Serbest Şehir (Free City)

Serbest Bölgenin bütünüyle bir şehri kapsamı durumunda serbest şehir söz konusu olmaktadır. Günümüzde, Çin'de üç adet bulunmakla birlikte, bugün dünyanın en büyük serbest şehirleri; Hong Kong, Dubai ve Bahreyn'dir²⁸⁵.

2.3.2.9 Transit Bölge

Transit bölgeler de serbest bölge türü sayılmaktadır. Özellikle, denize kıyısı olan ülkelerin, denize yakın veya yeterli çıkışı olmayan komşu ülkelerin depolama ve dağıtım merkezleri biçiminde kullanılması için girişte kurduğu limana transit bölge denilmektedir. Malların komşu ülkelerden ev sahibi ülkeye transit olarak geçişinde gümrük vergileri, ithalat kontrolleri ve birçok giriş resmi işlemler uygulanmamaktadır

2.3.2.10 Özel Ekonomik Bölge

Ev sahibi ülkedeki hukuk sistemine has olmayan ekonomik kalkınma modeli çerçevesinde geliştirilen özel ekonomik serbest bölgelerde, serbest bölge türlerinden biridir²⁸⁶. 1979 yılında, Çin'de kurulmaya başlanmış olup özellikle, Hong Kong şirketlerinin yoğunlaştığı bölgelerdir²⁸⁷. Zamanla yabancı yatırımları çekmek ve

(ABD) , New Orleans (Louisiana / ABD), Keelung (Tayvan), Port Klang (Malezya), Kollam / Quilon (Hindistan), Salalah (Umman), Saint Paul (Minnesota / ABD), Teneke Kutu Adası Limanı (Nijerya) Port, Venedik (İtalya), Hong Kong, Macao, Singapur vd örnek olabilir. Bkz. (Çevrimiçi) <https://en.wikipedia.org/wiki/Entrep%C3%B4t> (Erişim Tarihi: 29.02.2016).

²⁸³ İsmail Işık ve Mehmet Çabuk, **Vergi, Muhasebe ve Dış Ticaret Uygulamaları Açısından: Serbest Bölgeler**, Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları, 2007, s.15.

²⁸⁴ Toroslu ve Durmuş, **a.g.e.**, s.8.

²⁸⁵ **a.g.e.**

²⁸⁶ Özel ekonomik bölgelerin amacı, turizmi, dış ticareti ve yatırımı geliştirilmesidir.

²⁸⁷ Bu bölgelere “özel” denmesinin sebebi, Çin'de planlı ekonominin aksine, bölge ekonomisinin tamamen serbest piyasa kurallarına uygun olarak çalışmasıdır. Bkz. Özdoğan, **a.g.e.**, s.13.

teknoloji transferi gibi hedeflerin ön plana çıktığı bu bölgeler, gümrük muafiyeti ve vergi muafiyetleri gibi birçok temel serbest bölge özelliklerini taşımaktadırlar.

2.3.2.11 Gümrüksüz Satış Mağazası

Son olarak, genellikle havaalanlarında²⁸⁸ ya da gümrük kapılarında kurulan içki, sigara ve çeşitli değerli malların gümrük vergilerine tâbi tutulmaksızın bu mağazaların bulunduğu ülkeye gelen, giden veya transit geçiş yapan yolculara gümrük vergisi olmaksızın perakende satışının yapıldığı; “Gümrüksüz Satış Mağazaları” olarak bilinen mağazalar da serbest bölge türü sayılmaktadır²⁸⁹. Örneğin, Türkiye’de uluslararası havaalanlarında, gümrük kapılarında ve turist yoğunluğu olan kıyı il ve ilçelerdeki gümrük kapılarında bu mağazalar faaliyet göstermektedir²⁹⁰.

²⁸⁸ Örneğin, Dubai Uluslararası Havalimanı, Incheon Uluslararası Havalimanı, Londra Heathrow Havalimanı, Singapur Changi Havaalanı, Hong Kong Uluslararası Havalimanı, Paris-Charles de Gaulle Havalimanı, Frankfurt Main Havalimanı ve Amsterdam Havalimanı dünyanın en büyük gümrüksüz satış mağazaları olarak tanınmıştır. Bkz. Frances Cha, “And the world's most lucrative airports are”, Bangkok: CNN, 14 June 2012, (Çevrimiçi) <http://travel.cnn.com/explorations/shop/and-worlds-most-lucrative-airports-are-006206/> (Erişim Tarihi: 18.02.2016).

²⁸⁹ Erdoğan ve Ener, *a.g.e.*, s.65.; Toroslu ve Durmuş, *a.g.e.*, s.8.

²⁹⁰ Örneğin, Kapıkule, İpsala, Çeşme, Habur ve Mersin gibi şehirlerde bu tipte mağazalar bulunmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DÜNYADA DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN KORUNMASI POLİTİKALARI

Doğrudan yabancı yatırımcılar açısından ev sahibi ülkenin teşvik edici politikaları kadar, ev sahibi ülkenin yabancı yatırımcılar için gerek kendi mevzuatı gerek diğer ülkelerle yapmış olduğu yatırım anlaşmalarında öngördüğü koruyucu politikaları da çok önemlidir. Bu bölümde, öncelikle, yabancı yatırımcıların endişe duydukları ve ev sahibi ülkede yüzleşebilecekleri politik risk ve çeşitleri açıklanacaktır. Ardından ise, bu politik risklere karşı kullanılan hukuki enstrümanlara ve enstrümanlarda öngörülen koruma standartlarına değinilecektir. Son olarak da, yabancı yatırımcı ile ev sahibi ülke arasında uyuşmazlık çıkması halinde bunların çözümü için işletilen mutabakata ve karara dayalı mekanizmalar ele alınacaktır.

3.1 Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Politik Riskler

3.1.1 Politik Risk Kavramı

Doğrudan yabancı yatırımcılar, yatırım yaptıkları ülkelerde ticari veya ticari faaliyetle ilgili olmayan bir takım risklerle karşı karşıya kalabilmektedirler. Ticari nitelikli riskler, her bir yabancı yatırımcının önceden öngörmesi ve katlanması gereken risklerdir. Fakat ticari olmayan riskler için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Bu riskler yabancı yatırımcının iradesi dışında meydana gelmekte olup; bu haller doktrin ve uygulamada “politik risk” olarak adlandırılmaktadır²⁹¹. Politik riskler, sosyal, ekonomik, hukuki ve politik yapıdaki belirsizliklerden beslenmektedir. Hukuksal düzenlemeler, yasalara uyum, sosyal ve siyasi faktörler, istikrarı bozan dil, ırk ve etnik farklılıklar, aşırı milliyetçilik veya yabancı düşmanlığı, sosyal kutuplaşma, şiddet ve

²⁹¹ Fatma Güngör, “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ülke Riski” (Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2012, s.71 vd.

gerilla hareketleri, dış borçlar, ekonomik gelişme ve ihracat gibi sebepler politik risk kavramına dâhil unsurlardır²⁹².

Dünya Bankası, uluslararası doğrudan yabancı yatırımlar açısından politik riski; “Çok uluslu şirket faaliyetlerinin kaynak ülke, ev sahibi ülke veya uluslararası çevredeki politik güçler ve olaylar kanalıyla kesintiye uğraması” şeklinde tanımlamaktadır²⁹³. Başka bir tanımlamada ise; ülkenin idari, yasal ve yargısal kuruluşlarında yürütülen hükümet faaliyetlerin, o ülkeye yapılan yatırımlara ters yönde etkilemesi politik risk olarak ifade edilmektedir.

Politik risk, ev sahibi devletin izlediği politikalar veya ülkede meydana gelen politik oluşumlar sonucu, yatırımcının bu ülkelerde sahip olduğu mal varlığı üzerindeki tasarrufunu kısmen ya da tamamen kaybetmesine neden olan risklerdir. Bir başka deyişle, politik risk, yatırımcının ülkedeki maddi veya gayri maddi malları üzerindeki tasarrufunu tehlikeye sokan veya engel olan risklerdir. Bu nedenle, yatırımcı ülkeye yatırım yapma kararı alırken, ülkenin ekonomik, politik ve hukuki yapısını inceleyerek karşılaşması muhtemel riskleri incelemekte ve kararını bu doğrultuda oluşturmaktadır.

3.1.2 Politik Risk Çeşitleri

Politik riskler, genellikle; kamulaştırma riski, transfer riski, sözleşme ihlali riski ve politik şiddet riski şeklinde 4 başlık altında toplanmaktadır²⁹⁴.

3.1.2.1 Kamulaştırma Riski

Genel olarak, devletin, bir gerçek veya tüzel kişinin mülkiyetine müdahale etmesine kamulaştırma veya millileştirme denilmektedir. Uluslararası yatırım hukuku alanında kamulaştırma, yabancı mülkiyetine el atmanın her çeşidini kapsayacak biçimde geniş anlamda kullanılmaktadır²⁹⁵. Bu çerçevede; devletleştirme²⁹⁶

²⁹² Tiryakioğlu, **a.g.e.**, s.176–177.

²⁹³ MIGA, **World Investment and Political Risk**, Washington D.C.: The World Bank, 2011, (Çevrimiçi) <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/12429/73168.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim Tarihi: 11.02.2016), s.21.

²⁹⁴ Kathryn Gordon, “Investment Guarantees and Political Risk Insurance: Institutions, Incentives and Development”, **OECD Investment Policy Perspectives**, Paris: OECD Publishing, 2008, (Çevrimiçi) www.oecd.org/finance/insurance/44230805.pdf (Erişim Tarihi: 18.02.2016), s.5.

²⁹⁵ Tiryakioğlu, **a.g.e.**, s.188.; Dost, **a.g.e.**, s.141.

(millileştirme), el koyma²⁹⁷ (müsadere) ve mülkiyete dolaylı el atılmasına yönelik tüm tedbirler, kamulaştırma kapsamına girmektedir.

1930'lara kadar da, yapılan müsaderelelere karşı tam tazminat gerekliliği açıkça belirtilmemekteydi. Ancak 1915-1940 yılları arası Meksika hükümetinin çeşitli mülkleri kamulaştırmaya başlaması üzerine vatandaşları zarara uğramaya başlayan ABD, ünlü Hull Kuralı'nı getirmiştir. ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull tarafından getirilen bu kurala göre; tüm hukuk sistemlerinde geçerli olmak üzere, hiçbir hükümetin "acil, yeterli ve efektif" (prompt, adequate and effective)²⁹⁸ ödeme yapmadan ve kamu yararı amacı olmadan yabancı yatırımcının mülkiyetini kamulaştırma yetkisi kabul edilmeyecektir²⁹⁹. Ev sahibi ülkelerin kamulaştırma işlemlerini belirli şartlara bağlayan bu kural, zaman içerisinde oldukça yaygınlaşmış, ardından da ikili taraflı yatırım anlaşmalarında, NAFTA ve ECT Antlaşması gibi çok taraflı anlaşmalar ile pek çok hakem kararlarında yer alarak uluslararası hukukta kabul görülen bir husus olmuştur³⁰⁰.

Uluslararası hukukta kamulaştırma "doğrudan kamulaştırma" ve "dolaylı kamulaştırma" (indirect expropriation) olarak ikiye ayrılmaktadır. Ayrıca "dolaylı kamulaştırma" altında da sürüngen kamulaştırma veya başka bir ifadeyle sinsî kamulaştırma (creeping expropriation) şeklinde bir çeşit bulunmaktadır.

Doğrudan kamulaştırmada (direct expropriation), yabancı yatırımcının fiziki mal varlıklarına ev sahibi devlet tarafından direkt olarak el konulmakta ve devlet bunu açık bir şekilde kabul etmektedir. Doğrudan kamulaştırma halinde, ev sahibi devletin kamulaştırma hakkı tartışılmamakta ve esas olarak tazminat miktarı hesaplanmasında konusundaki ihtilaflar giderilmeye çalışılmaktadır. Bu nedenle de doğrudan kamulaştırma doktrinde de ve uygulamada da tartışmalı bir husus değildir.

²⁹⁶ Devletleştirme teknik olarak kamulaştırmadan farklı olup ekonominin bir sektörünü bütün olarak hedef almakta; devletleştirmede ekonomik ve politik tercihler belirleyici rol oynamaktadır. Bkz. Andrew Paul Newcombe, **Law and Practice of Investment Treaties: Standards of Treatment**, USA: Wolters Kluwer Law & Business, 2009, s.323.

²⁹⁷ Cezalandırma biçiminde ortaya çıkan ve tazminat verilmeksizin yapılan mülkiyete el atma yöntemi. Bkz. Tiryakioğlu, **a.g.e.**, s.190.

²⁹⁸ Suzy H Nikiéma, "Compensation for Expropriation", *International Institute for Sustainable Development*, Mart 2013, s.9, (Çevrimiçi) http://www.iisd.org/pdf/2013/best_practice_compensation_expropriation_en.pdf (Erişim Tarihi: 22.03.2016).

²⁹⁹ Hull Formülünü benimseyen uluslararası anlaşmalar: NAFTA Anlaşması (md. 1110), Dünya Bankasının Yabancı Yatırıma İlişkin Direktif İlkeleri (Böl. IV), MAI Taslağı (md. IV/2) vs.

³⁰⁰ Dolzer ve Schreuer, **a.g.e.**, s.90– 91.

Günümüzde yatırım uyuşmazlıkları klasik anlamdaki kamulaştırmalardan çok dolaylı kamulaştırmadan (indirect expropriation) kaynaklanmakta olup; işbu dolaylı kamulaştırmaya hem gayri maddi haklar hem de sözleşmeden doğan haklar konu olabilmektedir. Dolaylı kamulaştırmada mülkiyet hakkına müdahale edilmemekte, ancak, hakkın kullanımına ilişkin etkiler ve kısıtlamalar yaşanmaktadır³⁰¹. Fakat dolaylı kamulaştırmanın varlığından bahsedebilmek için ortaya çıkan yatırımcı zararı ile ev sahibi devletin uygulamaya koyduğu önlemler arasında illiyet bağının bulunması gerekir. Uluslararası hukukta kamulaştırma ile ilgili davalar ve iki taraflı yatırım anlaşmaları incelendiğinde uluslararası alanda kamulaştırmada 4 şart aranmaktadır³⁰²: kamu yararı amacı taşınmalı, ayrımcı olmamalı, usul kurallarına uygun olmalı ve karşılığında haklı tazminat ödenmelidir.

Kamulaştırmanın kamu yararı amacıyla gerçekleştirilmesi hukuka uygun kamulaştırma fiilinin en temel şartıdır. Burada kastedilen sadece kamu yararına yapılacak bir atıf değil gerçekten kamu yararın için yapılmış olmasıdır. Kamu yararı şartının; kamulaştırma işleminde olmasının gerekli olup olmadığı pek çok tartışmaya konu olmuştur. Kimi hakem kararlarında kamu yararı kavramının belirsiz olduğu, kimi kararlarda bu kavrama talep olup olmadığı tartışılmıştır. Tartışmanın nedeni ise, her devletin kamu yararı kavramının içeriğini dilediği gibi belirleme hakkından kaynaklanmaktadır. Nitekim, tüm iki taraflı yatırım anlaşmalarında kamu yararı şartı hâlâ yerini almakta olup buna göre, kamulaştırma işlemi ve fiili sadece gerçek bir kamu yararı amacı var ise yapılabilmektedir³⁰³. Uygulamada yabancı yatırımcılar tarafından uyuşmazlık konusu kamulaştırma işlemlerinde kamu yararının bulunmadığı ileri sürülmekte ise de, ev sahibi devletlerin, umumiyetle bahse konu kavramsal belirsizlikten istifade ettikleri görülmektedir. Söz gelimi, Genin v. Estonia davasında görülmüştür. Dava konusu olayda davacı şirket, bankacılık lisansının iptal edilmesi ICSID tahkim yargılamasına müracaat etmiştir. ICSID hakem heyeti, davalı Estonya devletinin siyasi ve ekonomik anlamda geçiş süreci yaşadığını nazara alarak, söz

³⁰¹ Uluslararası tahkim içtihatlarında, yabancı yatırımcının idaresine müdahale edilmesi, yatırımcının izin ve ruhsatlarını iptal edilmesi, yatırım için önemli bir personeli tutuklaması veya sınır dışı edilmesi, yatırımcının banka hesaplarını dondurulması ve döviz kontrolü gibi müdahaleler dolaylı kamulaştırma olarak kabul edilmiştir. Bkz. Cansu İste, **ICSID Tahkiminde Ev Sahibi Ülkenin Mevzuat Değişikliğinden Kaynaklanan Yatırım Uyuşmazlıkları**, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2012, s.71 vd.

³⁰² UNCTAD, **Taking Property**, New York and Geneva: United Nations Publications, 2000, (Çevrimiçi) <http://unctad.org/en/Docs/psiteitd15.en.pdf> (Erişim Tarihi: 11.02.2016), s.24–32.

³⁰³ Türkiye'nin ve Özbekistan'ın taraf olduğu tüm İTYA'larında bu şart mevcuttur.

konusu devletin bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılmasına yönelik faaliyetlerini bu sürecin gereği olarak değerlendirerek önceden verilen lisansın iptal edilmesini, belirtilen gerekçeler ışığında, kamu yararına hizmet ettiğini ve bu anlamda keyfi nitelik taşımadığını tespit etmiştir³⁰⁴.

İkinci şart ise, kamulaştırmanın ayrımcı olmamasıdır. Ayırım yapmama şartına göre; ev sahibi devlet, kamulaştırma ile ilgili yasal düzenlemelerin değişikliğini yaparken, ayırım gözetmemelidir. Bu bağlamda, ev sahibi devletin yabancı yatırımı etkileyen işlem ve fiillerinin ayrımcı olmaması şartı hemen hemen tüm ikili ve çok taraflı anlaşmalarda; ayrımcı nitelikli davranışlarının engellenmesi amacıyla kabul edilen “milli muamele” ve “en çok gözetilen ulus kaydı” gibi koruma standartları ile birlikte yer almaktadır. Bir yabancı yatırımcının mülkiyeti³⁰⁵ kamulaştırılırken, ev sahibi devlette faaliyet yürütmekte olan aynı özelliklere sahip başka bir yabancı yatırımcının mülkiyeti kamulaştırılmıyorsa, bu ayrımcı bir işlem olarak nitelendirilecektir. Söz gelimi, *Azurix v. Arjantin* davasında da hakem heyeti, bir yabancı yatırımcının maruz kaldığı haksız ve keyfi muamelenin uluslararası açıdan kabul edilemez seviyeye ulaşmış olmasının, muamelenin ayrımcı bir nitelikte olduğuna karar verilmiştir³⁰⁶.

Üçüncü şart, kamulaştırmanın usul kurallarına uygun yapılması olup bu şart, iki taraflı yatırım anlaşmaların çoğunda yer almaktadır. Bu şartın uluslararası örf ve adet kuralı olup olmadığı konusu hala tartışılmaktadır. Ancak bu kuralın “asgari standart” veya “adil ve hakkaniyetli muamele” ilkelerini ifade ettiği ileri sürülmüştür³⁰⁷. Bununla birlikte, bu şartın yabancı yatırımcının önceden kamulaştırmadan haberdar edilmesini, kamulaştırma yapılmadan önce adil bir duruşma yapılmasını, kamulaştırma kararının tarafsız makamlar tarafından alınmış olmasını ve yatırımcıya makul bir sürenin tanınmış olmasını kapsamaktadır.

³⁰⁴ Bkz. *Alex Genin, Eastern Credit Limited, Inc. and A.S. Baltoil v. The Republic of Estonia*, ICSID Case No. ARB/99/2, Award, 25 June 2001, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0359.pdf> (Erişim Tarihi: 30.01.2016), par.370, s.92.

³⁰⁵ Uluslararası hukukta, mülkiyet denildiğinde hem maddi hem de manevi haklar anlaşılmaktadır.

³⁰⁶ Bkz. *Azurix Corp. v. The Argentine Republic*, ICSID Case No. ARB/01/12, Award, 14 July 2006, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0061.pdf> (Erişim Tarihi: 30.01.2016), par. 344, s.127.

³⁰⁷ Dolzer ve Schreuer, *a.g.e.*, s.91.

Son şart, kamulaştırmada tazminat ödenmesi olup bu şarta göre; ev sahibi devlet kamulaştırma işlemi karşılığında yabancı yatırımcıya derhal tazminat³⁰⁸ ödemelidir. Tazminat ödeme, hem hukuka uygun hem de haksız kamulaştırma hâlinde ev sahibi devletlerin en temel sorumluluğu olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, kamulaştırmanın gerçekleşmesi durumunda tazminat ödenmesi gerekliliği hem anlaşmalarda hem de uluslararası hukukta kabul görmüştür ancak ödenecek miktara ilişkin bir kural bulunmamaktadır.

Uluslararası hukuka göre; bir kamulaştırma yapıyorsa, haklı tazminat mümkün olan en kısa sürede ödenmelidir. Ancak bu kısa sürenin, ne kadar bir süreye tekabül ettiği ekonomik ve siyasi faktörler nedeni ile kesin olarak tanımlanamamaktadır. Ayrıca, uluslararası hukukta, tazminat miktarı hesaplamasının teknik bir kuralı da bulunmamakta, miktar hesaplamasında sadece varılmak istenen sonuç göz önünde bulundurulmaktadır. Örneğin, Türkiye ile Çin arasında yapılan Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşmanın 3/2 maddesinde tazminat miktarı olarak “makul piyasa değeri” kabul edilmiştir. Türkiye ile Hollanda arasında yapılan Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına dair Anlaşmanın 5/c maddesinde ise tazminat miktarı olarak “adil piyasa değerini veya adil piyasa değerinin bulunmaması halinde, ilgili yatırımın gerçek değerini kapsayacak ve yatırımcılar için etkin olabilmesi için gereksiz bir gecikme olmaksızın ödenecek...” şeklinde düzenleme yapılmıştır. Son olarak da, tazminatın etkili olması için, yeterliliğinin yanı sıra yatırımın gerçek iktisadi değerini de yansıtması gerektiğini ifade edilmektedir. Türkiye’nin taraf olduğu ikili yatırım anlaşmalarında; tazminatın etkili olması şartı, tazminatın tamamıyla nakde çevrilebilir ve serbestçe transfer edilebilir olacağı şeklinde yer almaktadır³⁰⁹.

3.1.2.2 Transfer Riski

Yabancı yatırımcıların karşılaşılabilecekleri diğer bir risk türü de transfer riski olup, bu risk, yabancı yatırımcı açısından en çok gözlenen riskler arasında yer almaktadır. Transfer riski denildiğinde; ev sahibi devlette elde edilen kazanç, kâr, tazminat ve diğer birtakım transfer edilebilir değerlerin, serbestçe kullanılabilir bir

³⁰⁸ Tam tazminat kavramı da yeknesak bir anlama sahip değildir. Tam tazminat kavramından bazen yatırımın piyasa değeri, bazen de bununla beraber yatırımdan beklenen kazanç da anlaşılmaktadır.

³⁰⁹ Faruk Kerem Giray, *Milletlerarası Yatırım Tahkiminde Kamulaştırmadan Doğan Tazminat ve Tazminatın Hesaplanmasında Kullanılan Yöntemler*, İstanbul: Beta Yayınları, 2013, s.141.

paraya dönüştürülmek suretiyle ülke dışına çıkışının engellenmesi, ithalat/ihracata gümrük vergileri konulması ve ithalata kotaların konulması gibi kısıtlamalar akla gelmektedir. Dolayısıyla, yabancı yatırımcılar, genellikle, konvertibilite ve transfer edilebilirlik risklerinden kaçınmak amacıyla serbest kur rejimine sahip ve kambiyo sınırlamaları olmayan ülkeleri tercih ettikleri görülmektedir.

Transfer riski temelde yatırımcı ve ev sahibi devletin ters düşen çıkarlarından kaynaklanmaktadır. Yabancı yatırımcının temel amacı kar sağlamak ve bu karı faaliyet merkezine transfer etmektir. Ne var ki, yüklü miktarda gelirin ansızın yurt dışına çıkarılması ev sahibi devletlerin ödemeler dengesi üzerinde olumsuz etki yarattığından, özellikle, gelişmekte olan ülkeler tarafından istenilmeyen bir hal olarak değerlendirilebilir. Transfer risklerin önüne genelde iki taraflı yatırım anlaşmalara konulan kayıtlarla geçilmeye çalışılmaktadır. Günümüzde, karların transferi imkânı, hemen tüm iki taraflı yatırım anlaşmalarında ve ev sahibi ülkelerin yatırım mevzuatında “transfer” başlığı altında düzenlenmiştir³¹⁰.

Burada belirtilmesi gereken hususlardan birisi de, transfer riskinin sigortalı olabilmesidir. Nitekim, MIGA Konvansiyonu’nun garanti altına aldığı risk türleri arasında, yatırımcılar açısından en önemli olanı “döviz transferi riski” bulunmaktadır. MIGA, yabancı yatırımcının ev sahibi devlet tarafından transfer müracaatının makul süre³¹¹ içinde karşılanmaması, ev sahibi devlet parasının serbestçe kullanılabilir bir paraya veya yabancı yatırımcı tarafından kabul edilen bir döviz cinsine çevrilmek suretiyle ülke dışına transferine, ev sahibi ülkenin kısıtlama getirmesi veya engeller koyması gibi hususları garantilemektedir³¹². MIGA, yukarıda adı geçen tüm engel ve kısıtlamaları döviz mevzuatı ve düzenlemelerinden kaynaklanan bir oluşum olarak, ev sahibi devletin müdahaleleri sonucu gelişen ve yatırımcıyı güç durumda bırakan bir risk türü olarak değerlendirmektedir³¹³.

³¹⁰ Tiryakioğlu, **a.g.e.**, s.166.

³¹¹ Uygulamada, yabancı yatırımcı tarafından transfer veya paranın konvertibilitesine ilişkin olarak yapılan başvuruların, ev sahibi devlet tarafından 90 gün içerisinde cevaplandırılmamış olması halinde, ev sahibi ülkenin pasif transfer kısıtlaması yaptığına inanılmaktadır. Bkz. MIGA Uygulama Kuralları (MIGA Operational Policies), (Çevrimiçi) <https://www.miga.org/Documents/Operational-Policies.pdf> (Erişim Tarihi: 18.02.2016), md.1.24.

³¹² MIGA Konvansiyonu, md.11/a(i).

³¹³ MIGA hakkında detaylı bilgiler için bkz. s.141

3.1.2.3 Sözleşme İhlali Riski

Yabancı yatırımcılar, yatırım yaptıkları ülkelerde ev sahibi devlet ile doğrudan yapılan sözleşme (örneğin, imtiyaz) çerçevesinde sahip olduğu hakların; aynı devlet tarafından tanımaması, reddetmesi veya bunların tekrar müzakere edilmesi gibi “Sözleşme İhlali Riski” olarak bilinen risklerle karşılaşabilirler. Sözleşme ihlali riski kapsamında; yatırım faaliyeti lisansın veya ruhsatın (ithalat/ ihracat ruhsatı gibi) iptali ya da yenilenmemesi, ödeme taahhütlerine yerine getirilmemesi, teminat mektuplarının haksız olarak geri çağırılması, yatırım faaliyetlerini engelleyen kanun ve yönetmeliklerin uygulamaya konulması gibi bazı olaylar da değerlendirilmektedir³¹⁴.

Uygulamada, sözleşmenin ihlali riski; genel olarak, sözleşmenin reddi veya sözleşmenin doğrudan ihlali şeklinde gerçekleşmektedir. Sözleşmelerin reddi; sözleşmenin doğrudan ihlali biçimde gerçekleşebileceği gibi, sözleşmeyi geçersiz kılan veya iptal eden bir hukukî düzenlemenin kabul edilmesi yoluyla da gerçekleşebilir. Sözleşmenin doğrudan ihlali ise, “ahde vefa (pacta sunda servanda)” ilkesinin ve aynı zamanda uluslararası hukukun ihlali olarak kabul edilmektedir³¹⁵.

Bazı hallerde, yabancı yatırımcı ile ev sahibi devlet arasındaki bir yatırım sözleşmesinin dolaylı kamulaştırma tedbirleri sonucunda ihlali de söz konusu olabilmektedir³¹⁶. Ancak, kamulaştırmanın sözleşme ihlalden farklı bir kavram olduğunu bilinmesi gerekir. Ev sahibi devletin, kendi işlem ve eylemleri nedeniyle yabancı yatırımcıya tazminat ödeme yükümlülüğünün doğabilmesi için devletin egemenlik gücünü kullanarak kamulaştırıcı bir işlem veya eylem gerçekleştirmiş olması gereklidir. Başka bir ifadeyle; ev sahibi devletin sadece özel bir sözleşme tarafı olarak ticari nitelikte sözleşme ihlalleri, kamulaştırma olarak kabul edilmemekte ve ICSID tahkimi kapsamında görülmemektedir³¹⁷. Nitekim, Impregilo v. Pakistan davasında, hakem heyetine göre; ev sahibi bir devlet, sıradan bir sözleşme tarafı olarak da davranabilmektedir. Arjantin ve İtalya ikili yatırım anlaşması çerçevesinde verilen

³¹⁴ DEİK, **On Soruda Politik Risk Sigortası**, İstanbul: DEİK Genel Sekreterliği, 2011, (Çevrimiçi) <https://www.deik.org.tr/Contents/FileAction/2271> (Erişim Tarihi: 06.02.2016), s.17.

³¹⁵ MIGA Konvansiyonu, ev sahibi ülkeler ile yatırımcılar arasında akdedilen sözleşmeleri, pacta sunda servanda (ahde vefa) ilkesinin ihlali olarak değerlendirilebilecek her türlü girişime karşı koruma altına almaktadır.

³¹⁶ Örneğin, ev sahibi devletin vergi oranlarını yükseltmesi bir dolaylı kamulaştırma tedbiri olmasının yanı sıra, yatırım sözleşmesinin de ihlali anlamına gelmektedir.

³¹⁷ Ancak, ICSID tahkiminde “şemsiye hükümler” aracılığıyla sözleşme ihlallerine dair yargı yetkisinin bulunduğu yönünde kararlar da vardır.

tahkim kararında, davranışların iki taraflı yatırım anlaşmalarının ihlali oluşturabilmesi için, ev sahibi devletin sıradan bir sözleşme tarafı olmaktan çıkıp, egemenlik gücünün kullanımı sonucu bir ihlalin gerçekleştirilmesi gerektirdiği belirtilmektedir³¹⁸. Benzer şekilde, Joy Mining v. Mısır davasında hakem heyetinin Mısır ve Birleşik Krallık arasında imzalanan ikili yatırım anlaşması çerçevesinde verdiği kararda; tüm iddiaların sadece sözleşmesel ihlallere dayandırıldığından dolayı tahkim heyetinin yetkisiz olduğu kabul edilerek dava davalı lehine reddedilmiştir³¹⁹.

3.1.2.4 Politik Şiddet Riski

Yabancı yatırımcıların ev sahibi ülkede karşılaşabilecekleri diğer bir risk türü de “politik şiddet riski” (Political Violence Risk) olarak nitelendirilen hadiselerdir. Ev sahibi ülkedeki siyasî dengeleri değiştiren ve güvensiz bir yatırım ortamı yaratan bu politik şiddet riski; savaş, iç karışıklık, devrim, terörizm, ayaklanma, hükûmet darbesi ve kamu düzeninin bozulması hallerinde gerçekleşebilmektedir. İşbu politik şiddet riskler, doğrudan veya dolaylı olarak, yabancı yatırımcıların yatırımlarında kayıp yaşaması hatta tüm malvarlığının elinden gitmesi, bu ülkedeki ticarî faaliyetlerinin kesilmesi veya fiziksel varlıklarda zarara uğraması gibi olumsuz sonuçları doğurabilmektedir.

Bir ülkedeki gelir dağılımının adaletsizliği, etnik ve dini gerginliklere kadar birçok unsur politik şiddet ve istikrarsızlığın kaynağı olabilmektedir. Politik şiddetin nihai noktası iç savaştır. Bu nedenle bir ülkede politik şiddetlerin ortaya çıkmaması için; anayasal düzen ve hukukun üstünlüğüne dayalı bir siyasi sistemin varlığı, politik sistemin katılıma ve temsile açık olması gibi demokrasi kültürünün geliştirilmesi çok önemlidir. Politik şiddet riskini diğer yukarıda adı geçen risk türlerinden ayıran en önemli husus, bunların ev sahibi devletin kontrol ve yetki alanı dışında ortaya çıkmasıdır. Bu yüzden uluslararası hukuka göre, yatırımcının uğradığı kayıplara yönelik olarak ev sahibi devletin sorumluluğunu gerektiren bir durumun mevcut olduğu ispatlanmadıkça, yatırımcının ev sahibi devletten tazminat alması mümkün değildir.

³¹⁸ Bkz. **Impregilo S.p.A. v. Islamic Republic of Pakistan**, ICSID Case No: ARB/03/3. Award, 21 June 2011, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0418.pdf> (Erişim Tarihi: 04.02.2016), par.296, s.69.

³¹⁹ Bkz. **Joy Mining Machinery Limited v. Arab Republic of Egypt**, ICSID Case No: ARB/03/11, Award, 6 August 2004, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0441.pdf> (Erişim Tarihi: 04.02.2016), s.25.

Birçok milli yatırım garantisi programları gibi, MIGA da askerî harekât ve savaş tehlikesinden kaynaklanan kayıplara karşı sigorta sağlamakta olup; işbu sigortalar, sadece farklı ülkelerin askerî güçleri arasındaki savaş halleri için değil, aynı ülkedeki farklı güç odakları arasındaki iç savaş halleri için de geçerli olmaktadır³²⁰. Ayrıca, politik şiddet hallerine karşı, MIGA tarafından tesis edilen sigortaların, ev sahibi devlette hükümetlerinin yıkılmasını hedefleyen, organize şiddet olaylarını da kapsayacak biçimde ele alındığı görülmektedir³²¹. Başka bir deyişle, MIGA garantisi, politik şiddet halleri arasında, devrim, isyan, ihtilâl ve hükûmete karşı darbe hallerini de kapsamaktadır.

MIGA'nın politik şiddet riski kapsamında tazmin ettiği zararlar, yatırımların yok olduğu, büyük kayıplara uğradığı veya yatırım faaliyetleri ile ilgili bazı kısıtlamaların getirildiği durumlar için de söz konusu olmaktadır³²². Fakat askerî müdahale ve iç savaş hallerinin, ev sahibi devletteki iş imkânları ve çalışma üzerinde yarattığı negatif etkiler, MIGA garantisi çerçevesinde değerlendirilmemektedir. Çünkü MIGA, garanti edilen yatırımın her türlü kayıp ve zararını karşılamamaktadır³²³.

3.2 Yabancı Yatırımcıları Politik Risklerden Koruyan Enstrümanlar

Yabancı yatırımcıların, yatırım yapacakları ülkelerde hukuki olarak korunma gereksinimi, uluslararası hukukta yabancı yatırımcıları politik risklerden koruyan başta ev sahibi ülkelerin yatırım mevzuatı olmak üzere, iki taraflı yatırım anlaşmaları, çok taraflı yatırım ile ilgili anlaşmalar, uluslararası düzenlemeler, uluslararası belgeler ve kamu özel işbirliği yatırım sözleşmeleri gibi birçok enstrümanlarının gelişmesine yol açmıştır.

3.2.1 Ev Sahibi Ülkenin Yatırım Mevzuatı

Günümüzde, ev sahibi ülkelerin yabancı yatırımlar kendi ülkelerine çekmek için kabul ettikleri ve uyguladıkları yatırım mevzuatı yabancı yatırımcılar açısından çok önemlidir. Nitekim, yabancı yatırımcılar bir ülkeye yatırım yapmadan önce bu ülkenin

³²⁰ MIGA Uygulama Kuralları, md.1.47.

³²¹ MIGA Uygulama Kuralları, md.1.48.

³²² MIGA Uygulama Kuralları, md.1.52.

³²³ MIGA Konvansiyonu, md.16.

yapacağı yatırım ile doğrudan ve dolaylı olarak etkisi olan tüm ulusal mevzuatları araştırmaktadırlar. Özellikle, ev sahibi ülkenin yatırımları teşvik edici ve koruyucu politikaları yabancı yatırımcıların yatırım yapma kararı alma aşamasında mühim rol oynamaktadır. Bu çalışma, Türkiye ve Özbekistan'ın yatırım mevzuatı ile sınırlı olduğundan dolayı, bu ülkelerin yatırım mevzuatı ileri bölümlerde detaylı olarak incelenecektir.

3.2.2 İki Taraflı Yatırım Anlaşmaları

3.2.2.1 Yatırımların Teşvik Edilmesi ve Korunmasına İlişkin Anlaşmalar

İki taraflı yatırım anlaşmaları, 1950'li yılların sonlarından itibaren başta kamulaştırma olmak üzere muhtemel bir takım ticari olmayan, yani politik risklere karşı korunmasına ilişkin bir sistem arayışının sonucunda ortaya çıkmıştır³²⁴. Bu anlaşmalar her iki akit ülke arasındaki ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi, sermaye ve teknoloji akımı ile ülkelerin ekonomik gelişimini teşviki, akit ülkenin yatırımcısının diğer akit ülkede yapacağı yatırımlara makul ve adil imkanlar yaratmak amacıyla ve her iki ülkede refahı artıracaklarını düşüncesi ile yapılan anlaşmalardır. Diğer bir ifadeyle, bu anlaşmalar, doğrudan yatırımları korumak, teşvik etmek, geliştirmek ve serbestleştirmek amacıyla imzalanmaya başlamıştır³²⁵.

Geleneksel olarak iki taraflı yatırım anlaşmalarının temel işlevi, yatırımların teşviki ve korunması olarak şekillenmiştir. Dünya üzerinde modern manada ilk iki taraflı yatırım anlaşması 25.11.1959 yılında Federal Almanya Cumhuriyeti ile Pakistan Hükümeti arasında imzalanmış ve 1962 yılında yürürlüğe girmiştir. İki taraflı yatırım anlaşmalarının sayısı, 30 yıllık bir sürenin sonunda, 1989 yılında 385 iken, 2014 yılı sonu itibarıyla UNCTAD kayıtlarına göre dünya çapında imzalanmış bulunan 3,268 adet İki Taraflı Yatırım Anlaşmaları bulunmaktadır³²⁶. Bu veriler dahi sözü edilen anlaşmalara verilen önemi göstermeye yetmektedir.

³²⁴ 1960 yıllara kadar yatırımlar tek taraflı olarak, yani gelişmiş ülkelere doğru yapılmaktaydı. 1960'lı yıllardan sonra ise yatırımlar gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında karşılıklı olarak yapılmaya başlamıştır. Bkz. DEİK, **a.g.e.**, s.5.

³²⁵ Dost, **a.g.e.**, s.130.;

³²⁶ UNCTAD, **Recent Trends in IIAs and ISDS, IIA Issue Note, No. 1.**, 2015, (Çevrimiçi) http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/webdiaepcb2015d1_en.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2016), s.1.

İki taraflı yatırım anlaşmaları hem yabancı yatırımcı hem yatırımı kabul eden ev sahibi ülke açısından çok önemli uluslararası yatırım hukukunun kaynaklarından biridir. Yabancı yatırımcı, bu anlaşmalar sayesinde kendisinin ve yapmış olduğu yatırımının koruma altında olduğunu hissediyor. Aynı şekilde, yatırımı kabul eden ev sahibi ülkede, bu anlaşmalardan dolayı yabancı yatırımları kendi ülkesine teşvik edebilmektedir³²⁷.

Yatırım anlaşmalarına ilişkin olarak özellikle 2000’li yıllarda dikkat çeken bir gelişme de, pek çok devletin, model ikili yatırım anlaşmaları hazırlayarak yatırımların korunmasında kendi standartlarını belirleme yoluna gitmesidir. Model anlaşmalar, iki taraflı yatırım anlaşmalarının müzakeresinde esas alınmaktadır³²⁸. Örneğin, Rusya 2001’de, Kanada 2004’te, Fransa 2006’da, Almanya, Avusturya, Kolombiya ve Meksika 2008’de kendi model anlaşmalarını hazırlamışlardır³²⁹.

Genel olarak, YKTK (Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması) Anlaşmaları, yatırımların tabi olacağı hukuki işlemleri karşılıklı olarak düzenlemektedir. YKTK anlaşmalarında, öncelikle, anlaşma kapsamında korunmaya tabi yatırım türleri örnek olarak sayılmaktadır³³⁰. Daha sonra, bu anlaşmalarda, her bir devlet, genellikle, kendi kanun ve kurallarına göre, diğer devletten yatırımları kabul etmeyi taahhüt etmektedir. Birçok bu tür anlaşmalarda, kapsama alınan yatırımlar, sadece “milli muamele” (national treatment) görme değil aynı zamanda “en çok gözetilen ulus kaydı” muamelesi (the most favored nation clause) görme garantisi altındadırlar. Buna ilave olarak, hemen hemen tüm iki taraflı yatırım anlaşmaları, “adil ve eşit muamale” garantisine ilişkin hükümler içermekte ve çoğu “tam koruma ve güvenlik” sağlamaktadır. Fakat diğer taraftan, YKTK anlaşmalarında, yabancı yatırımcılar için, ev sahibi ülkenin ulusal mevzuatına uygun davranma zorunluluğu getirildiği de görülmektedir. Diğer bir deyişle, ev sahibi ülkeler, yabancı yatırımcıların yapacakları yatırım tekliflerini inceleme, izin verme ve denetleme imkanını ellerinde tutmaktadırlar.

³²⁷ Alper Çağrı Yılmaz, **Uluslararası Enerji Yatırımlarının Korunması**, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2013, s.61 vd.

³²⁸ Bağlayıcı olmayan bu model anlaşmalar, devletlerin ikili yatırım anlaşmaları akdederken üzerinde müzakere edebilecekleri metinlerdir. Bkz. Tiryakioğlu, **a.g.e.**, s.164.

³²⁹ UNCTAD, **World Investment Report 2010: Investing in a low-carbon economy**, New York and Geneva: United Nations Publications, 2010, (Çevrimiçi) http://unctad.org/en/Docs/wir2010_en.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2016), s.85.

³³⁰ İşbu anlaşmalar, kapsam bakımından uygulama alanı çok geniş bir biçimde belirlenmekle beraber; yatırım anlaşmasında belirtilenlerin dışında kalan yatırım türleri de anlaşma kapsamına girebilmektedir. Bkz. Tiryakioğlu, **a.g.e.**, s.176.

Ayrıca, YKTK genel olarak, yatırımcıya kar, sermaye ve yatırıma bağlı diğer meblağları yurt dışına serbestçe transfer etme izninin verilmesini düzenlemektedir. Yine, bu anlaşmalarda, yabancı yatırımcıların patent, telif ve marka hakları gibi gayri maddi haklar üzerinde koruma sağlamaktadır. Bu tür anlaşmalarda, genellikle, derhal ödenecek, yeterli ve nakit tazminat karşılığında ve kamu yararı amacıyla yapılanlar dışında, yatırımların kamulaştırılmasını yasaklamışlardır. Nihayet, bu anlaşmalar, yatırımcılar ile ev sahibi ülkeler arasındaki uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin hükümler ile yatırıma ilişkin uyuşmazlıkların tahkim yoluyla çözülebilmeye imkan yaratmaktadır.

YKTK anlaşmalarının çoğunda yatırım uyuşmazlıklarının çözümüne ilişkin hükümler ICSID tahkimine rızayı içermektedir³³¹. Önemli bir kısmı ise aynı zamanda UNCITRAL Tahkim Kurallarına yollamada bulunmaktadır. Ayrıca, giderek artan sayıda, Konvansiyonun kapsamı dışında kalan belirli uyuşmazlık türlerinin ICSID tarafından idare edilmesine ilişkin ICSID İlave Sulh Kurallarına (Additional Facility Rules)³³² atıf yapılmaktadır. Nitekim, uluslararası tahkimlerde açılan davaların büyük bölümü aynen bu YKTK anlaşmalarının ihlalden kaynaklanmaktadır³³³.

Günümüzde, YKTK anlaşmaları, yatırımlara uluslararası hukuk bağlamında güvence sağlamanın ve yabancı ülkedeki yatırımcının karşılaşması olası riskleri azaltmanın en etkili yollarından biri olarak kalmaktadır. İki taraflı yatırım anlaşmalarının genel olarak, 10 yıllık geçerlilik süreleri bulunmaktadır. Ancak bu 10 yıllık sürenin sonunda veya daha önce (genellikle bir yıl veya altı ay) akit devletlerden herhangi birisi tarafından anlaşma sona erdirilmez ise bu sürenin sonunda da anlaşma otomatik olarak yürürlüğünü sürdürmektedir³³⁴.

³³¹ Joachim Pohl, Kekeletso Mashigo ve Alexis Nohen, **Dispute Settlement Provisions in International Investment Agreements**, OECD Working Papers on International Investment 2012/02, Paris: OECD Publishing, 2012, (Çevrimiçi) https://www.oecd.org/investment/investment-policy/WP-2012_2.pdf (Erişim Tarihi: 21.02.2016), s.10.

³³² Bkz. **ICSID Additional Facility Rules**, 2006, (Çevrimiçi) https://icsid.worldbank.org/apps/ICSIDWEB/icsiddocs/Documents/AFR_English-final.pdf (Erişim Tarihi: 30.03.2016).

³³³ 2016 Nisan ayı itibarıyla, uluslararası tahkimlerde açılan davaların 549'ü iki taraflı yatırım anlaşmalarına; 169'ü ise çok taraflı yatırım anlaşmalarına dayanarak açılmıştır. Bkz. (Çevrimiçi) <http://investmentpolicyhub.unctad.org/ISDS/FilterByApplicableIa> (Erişim Tarihi: 22.04.2016).

³³⁴ Çalışkan, **a.g.m.**, s.87.

3.2.2.2 Serbest Ticaret Anlaşmaları

Yabancı yatırımcıları politik risklerden koruyan diğer bir enstrüman, günümüzde, yürürlükte olan 300'e yakın olan bölgesel entegrasyon anlaşmaları³³⁵ içerisinde ağırlıklı bir paya sahip olan serbest ticaret anlaşmalarıdır. Uluslararası hukukta, Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA), iki³³⁶ ya da daha fazla³³⁷ ülke arasında ticaret engellerinin ortadan kaldırılarak taraflar arasında bir serbest ticaret alanı oluşturulmasını sağlayan ancak taraf ülkelerin üye olmayan üçüncü ülkelerle ticaretlerinde bireysel düzenlemelerini sürdürmelerine izin veren anlaşmalar olarak bilinmektedir.³³⁸ Dolayısıyla, farklı ekonomik gelişmişlik düzeylerinde bulunan devletler arasında ekonomik entegrasyon eğilimi ve yabancı yatırımın ticaretin bir alternatifi değil, tamamlayıcısı olduğu anlayışı hâkim anlayış haline gelmiştir³³⁹.

17.12.1992 tarihinde Kanada, ABD ve Meksika arasında akdedilmiş ve 01.01.1994 tarihinde yürürlüğe girmiş olan NAFTA'nın; ağırlıklı olarak ticari ilişkileri konu alan Anlaşmanın 5. Kısmı altında yer alan 11 No'lu Bölümü, NAFTA tarafı ülkeler ile yatırımcılar arasındaki yatırım ilişkilerine ayrılmıştır. Özellikle, bu anlaşmada, taraf ülkeler arasında ticaret önündeki tüm bariyerlerin kaldırılması, mal ve hizmet hareketlerinin kolaylaştırılması, rekabet şartlarının ilerletilmesi, yatırım fırsatlarının artırılması, fikri mülkiyet haklarının etkin korunması hedeflenmiştir. Ayrıca, NAFTA "millî muamele", "en çok kayırlan millet muamelesi", "şeffaflık" ve yabancı yatırımcı ve ev sahibi ülke arasındaki ihtilâflarda "tahkim" prensiplerini kabul etmiştir. Başka bir ifadeyle, NAFTA kapsamında, ilk kez yabancı yatırımcılara, anlaşma ülkelerini uluslararası tahkim kurullarında tek taraflı olarak dava etme hakkı tanınmıştır. Bu nedenle, NAFTA, uygulamada en fazla dikkat çeken ve rağbet gören yabancı yatırımların korunması enstrümanı olarak temayüz etmiştir.

³³⁵ Örneğin, Avrupa Birliği (AB), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA), Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR), Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA), Güney Doğu Asya Ulusları Birliği (ASEAN) ve Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) gibi. Bkz. (Çevrimiçi) https://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min05_e/brief_e/brief09_e.htm (Erişim Tarihi: 22.03.2016).

³³⁶ Bkz. **List of Bilateral Free Trade Agreements.** Çevrimiçi https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_bilateral_free_trade_agreements (Erişim Tarihi: 07.04.2016).

³³⁷ Bkz. **List of Multilateral Free Trade Agreements.** Çevrimiçi https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_multilateral_free_trade_agreements (Erişim Tarihi: 07.04.2016).

³³⁸ Pınar Övgü, Şebnem Boran ve Gözde Sevilmiş, "Küreselleşme Sürecinde Yükselen Aktör: Serbest Ticaret Anlaşmaları ve Türkiye", **İzmir Ticaret Odası: AR-GE Bülten**, 2013, s.3-9.

³³⁹ Kenneth J. Vandeveld, "Brief History of International Investment Agreements", **U.C. Davis Journal of International Law & Policy**, Vol. 12, Issue 1, Fall 2005, s.181.

Yabancı yatırımcılar ile ev sahibi ülkeler arasındaki birçok davalarda STA'nın ihlal edildiği öne sürülmüştür. Söz gelimi, çok taraflı STA olan NAFTA ve CAFTA anlaşmaları çerçevesinde açılan davaların sayısı iki taraflı STA'a dayanarak açılan davalardan daha fazla olmuştur. Özellikle, NAFTA kapsamında açılan davalar sayısının çokluğu NAFTA Anlaşmasının yabancı yatırımcılar için ne kadar önemli olduğunu ispat etmektedir³⁴⁰.

3.2.2.3 Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmaları

Çifte vergileme, vergiye tabi bir gelirin birden fazla ülkede vergi konusu olması, aynı gelirin hem elde edildiği ülkede hem de geliri elde edenin ikamet (yerleşik) ettiği ülkede vergilendirilmesidir. Çifte vergilendirmenin hukuki ve ekonomik anlamda iki boyutu bulunmaktadır. Hukuki anlamda çifte vergilendirme, aynı kişi ve aynı vergi konusu üzerinden, aynı dönemde birden fazla devlet tarafından vergi alınmasını ifade etmektedir. Örneğin, A ülkesinde ikamet eden ve B ülkesindeki bir şirketin ortağı olan bir kişinin elde ettiği kar paylarının, her iki ülkede de vergilendirilmesi durumu hukuki anlamda çifte vergilendirme değildir. Ekonomik anlamda çifte vergilendirme ise, birden fazla kişinin aynı vergi konusu üzerinden, ayrı ayrı vergilendirilmesini ifade eder. Örneğin, bir üye ülke vatandaşı kişinin, bir başka üye ülkedeki kişiye ödediği tazminatın gider olarak düşülmesine izin verilmemesi ve tazminatın ödendiği ülkede de gelir olarak vergilendirilmesi durumunda bu tip bir çifte vergilendirme ortaya çıkmaktadır³⁴¹.

Doğrudan yabancı yatırımlar da, bazı uygulamalarda bu tür çifte vergilendirmeye de tâbi olabilmektedir. Diğer bir ifadeyle, yabancı yatırımcılar hem ev sahibi ülke hem de kaynak ülke tarafından vergilendirmeleri de söz konusu olabilmektedir. Ülkeler bu istenmeyen durumu ortadan kaldırmak amacıyla ise kendi aralarında çifte vergilemeyi önleme anlaşmaları yapmaktadırlar³⁴². Çifte vergilendirmeyi önleme anlaşma

³⁴⁰ Nisan 2016 itibarıyla STA'lara dayanarak açılan davaların sayısı sadece 16 iken; NAFTA'ya dayanarak açılan davaların sayısı ise 56 olmuştur. Bkz. (Çevrimiçi) <http://investmentpolicyhub.unctad.org/ISDS/FilterByApplicableIa> (Erişim Tarihi: 22.04.2016)

³⁴¹ Nurettin Bilici, **Vergi Hukuku**, 37 b., Ankara: Savaş Yaynevi, 2016, s.166.

³⁴² Çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmaları bir tür vergi teşviki olarak da görülebilir. Çünkü çifte vergilendirme sorunu doğrudan yabancı yatırımları olumsuz etkilediği bilinmektedir. Bu nedenle, yabancı yatırımcıların, yatırım yapacağı ülkeleri tercih etme nedenlerinden birisi de vergi avantajlarıdır diyebiliriz. Bkz. Erkan Uzun, "Vergi Politikalarının Uluslararası Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisi" (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Bölümü Maliye Anabilim Dalı Mali İktisat Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008, s.173.

hükümleri, genel olarak, gelir üzerinden alınan vergilere uygulanmaktadır. Çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmaları ile gelirin hem elde edildiği ev sahibi ülkede, hem de geliri elde edenin ikamet ettiği kaynak ülkede ayrı ayrı vergilendirilmesini önlemek ve böylelikle yabancı yatırımcılar bakımından vergilendirmeyi belli prensiplere bağlayarak yerli ve yabancı mükellefler arasında oluşabilecek ayrımı engellemek amaçlanmaktadır³⁴³. Yapılan araştırmalarda, bu anlaşmaların: ülkeler arasındaki vergi uyumunu sağlayıcı, mükelleflerin vergi kaçırma ve vergiden kaçınma eğilimlerini engelleyici, ülkeler arasındaki doğrudan yabancı yatırımları arttırıcı bir özelliği olduğu sonucuna ulaşılmıştır³⁴⁴. Dolayısıyla, birçok ülke yerli ve yabancı yatırımcıların çifte vergilendirmeye maruz kalmaması için mahsup ve muafiyet yöntemlerini kullanarak vergileri azaltıcı ya da tümüyle kaldırma yönlü politikalar izlemektedirler.

Öte yandan, çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmaları ile ülkelerin vergi yasaları farklılığının yaratmış olduğu sorunlarda azaltılmakta, gelecekte olabilecek vergi yasaları değişikliklerine karşı yatırımcıların veya hizmet ifa edenlerin hakları güvence altına alınmakta ve diğer devlette ayrımcı bir muameleye tabi tutulmaları önlenmektedir. Bu anlaşmaların yalnızca mükerrer vergilemeyi önlemek için değil, aynı zamanda diğer amaçlara da yönelik yapıldığı da dikkate alındığında bu anlaşmaların yarattığı sonuçların önemli olduğu görülecektir³⁴⁵.

3.2.3 Çok Taraflı Uluslararası Düzenlemeler

3.2.3.1 Çok Taraflı Yatırımla İlgili Anlaşmalar

Uluslararası yabancı yatırımlarına yönelik olarak kendi aralarında yaptıkları YKTK ve STA dışında devletler, içeriğinde yabancı yatırımcıların korunmasına ilişkin hükümler barındıran ve bir uluslararası örgüt bünyesinde hazırlanmış olan çok taraflı yatırım anlaşmalarına da taraf olabilmektedirler. Çok taraflı yatırım anlaşmalarında WTO,

³⁴³ T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2005 Yılı Raporu**, Ankara: Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Mayıs 2006, (Çevrimiçi) <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-211025> (Erişim Tarihi: 04.10.2015), s.74.

³⁴⁴ Hakan Yavuz, "Türkiye ile Türki Cumhuriyetler Arasındaki Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmalarının Muhtemel Katkıları", **Maliye Araştırmaları Dergisi**, C.1, S.3, 2015, s.48.

³⁴⁵ Çetin Kara, **Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmaları Türkiye Uygulaması**, Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları, 2000, s.3.

OECD ve WBG (World Bank Group) kurumları önemli rol oynamaktadır³⁴⁶. Özellikle, dünya ticaretinin serbestleştirilmesi amacı ile kurulmuş WTO bünyesinde de yatırım ile ilgili pek çok düzenlemeler bulunmaktadır. Örneğin, WTO bünyesinde imzalanan Hizmetler Ticareti Genel Anlaşması (GATS), Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri (TRIMS) ve Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPS) gibi anlaşmalar yabancı yatırımlara ilişkin hükümler içermektedirler.

3.2.3.1.1 Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS)

Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS)³⁴⁷, WTO Anlaşmasının 1 no'lu ekinin (B) bölümünde yer alan uluslararası hizmet ticaretine ilişkin temel kavram, kural ve ilkeleri ortaya koyan ilk çok taraflı anlaşmadır³⁴⁸. GATS kapsamında ev sahibi ülkelerin genel yükümlülükleri ve özel taahhütleri belirlenmiştir. Nitekim, GATS 2/1 maddesinde “Her Üye, bu Anlaşmanın kapsadığı herhangi bir tedbirle ilgili olarak; herhangi bir Üyenin hizmetlerine ve hizmet sunucularına, diğer bir ülkenin benzer hizmetleri ve hizmet sunucularına uygulanandan daha az kayırcı olmayan bir muameleyi, derhal ve şartsız olarak uygulayacaktır” şeklinde belirtilen “En Çok Gözetilen Ülke İlkesi”, genel yükümlülüklerin başında gelmektedir³⁴⁹. Bu zorunluluk, belirli bir taahhüt yapılmış olsun veya olmasın, tüm sektörlerde geçerli olmaktadır.

Ayrıca, GATS ile hizmet sunumunun tüm WTO üyelerinin yabancı yatırımcılara milli muamele (Madde 17) sağlanacağı; yerli ve yabancı yatırımcılar arasında ayrımcı muamele yapılmayacak şekilde gerçekleştirilmesi ilke olarak benimsenmektedir. Fakat milli muamele ilkesi, hizmetler alanında farklı uygulanmaktadır. Söz konusu ilke, mallar ve fikri mülkiyet haklarında genel bir kural iken, GATS çerçevesinde

³⁴⁶ Çok taraflı anlaşma olarak tanımlanan anlaşmalarda, imzacı ülke ile birlikte birden fazla devlet aynı anlaşmaya taraf olmaktadır. Çok taraflı anlaşma hükümleri tüm taraf ülkelere uygulanmakta ve herhangi bir taraf ülke lehinde hükümlere yer verilmemektedir.

³⁴⁷ Bkz. **General Agreement on Trade in Services (GATS)**, 1994, (Çevrimiçi) https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/26-gats_01_e.htm (Erişim Tarihi: 17.03.2016).

³⁴⁸ Bkz. Şaban Kayıhan ve Mehmet Eski, **Uluslararası Ekonomi Hukuku - 1. Cilt**, 2.b., Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 2015, s.148 vd.

³⁴⁹ Hükümetlerin kamu hizmetlerine ilişkin sektörler (sağlık ve eğitim gibi) özel taahhütte bulunma zorunlulukları bulunmamaktadır.

taahhütlerin yapıldığı alanlarda uygulanmakta ve bazı muafiyetlere izin verilmektedir³⁵⁰.

Yukarıda belirtilen milli muamele esasları dışında, özel taahhütlerin arasında pazara giriş şartları da ele alınmıştır. GATS sisteminde pazara giriş şartları, ev sahibi devletlerin sundukları taahhütler listesi içeriği dikkate alınarak belirlenmektedir. Nitekim, GATS'da uluslararası hizmet ticareti uygulama alanı on iki ana başlık altında düzenlenerek geniş ve çok taraflı bir kurallar çerçevesi çizilmiştir. Bunlara; profesyonel hizmetler, iletişim hizmetleri, müteahhitlik ve mühendislik hizmetleri, dağıtım hizmetleri, eğitim hizmetleri, çevre hizmetleri, mali hizmetler, sağlık ve sosyal hizmetler, turizm ve seyahat ile ilgili hizmetler, ulaştırma hizmetleri ve diğer hizmetler olarak belirlenmiştir³⁵¹. GATS ile adı geçen hizmetlerin sunumunda vatandaşlık, yerleşik olma ya da kurulumda şirket tipi şartları gibi kısıtlayıcı koşullar getirilmemesi; hizmet sunumunun değer, toplam üretim miktarı, çalıştırılacak eleman sayısı vb. konularda sınırlanmamasına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Bunun yanı sıra, hizmet sunumunda gereken yetkilendirme kriterleri ile yeterlilik standart ve şartlarına ilişkin ulusal düzenlemelerin hizmet ticaretini engelleyici şekilde uygulanmamasını sağlamaya yönelik hükümler de getirilmiştir.

GATS, düzenlemelerde şeffaflığı (transparency) esas almaktadır (Madde 3). Bu çerçevede, her üye ülke tarafından hizmetlerle ilgili tüm mevzuatın yayımlanmasını ve bu konuda yabancı yatırımcı ve hükümetlerin bilgi alabilecekleri bir merkezin oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır. Ayrıca, ülkelerin taahhütlerinde yer alan hizmetlerle ilgili mevzuatta yapılacak değişikliklerin söz konusu bilgi merkezleri tarafından WTO Sekreteriyasına bildirilmesini öngörmektedir. Diğer taraftan, üye ülkeler derogasyon listesi hazırlayarak hizmet ticareti alanında belirli ülkelere verdikleri ayrıcalıkları belirtmektedirler. Derogasyon listesinde, ikili anlaşmalarla sağlanan ve üçüncü bir ülkeye uygulanmaması sonucunu doğuran hususlar listelenmiştir. İkili anlaşmalarla bir diğer ülkeye sağlanan avantajların ve ayrımcı muamelenin

³⁵⁰ GATS, üye devletlere bazı durumlarda gerek genel taahhütlerden gerek ise özel taahhütlerden sıyrılma imkanını getirmiştir. Örneğin, güvenlikle ilgili istisnalar (md.14) ve ödemeler dengesini korumaya yönelik istisnalar (md.12:1).

³⁵¹ Adı geçen sektörlerdeki hizmet sunuş biçimlerinin ise: sınır ötesi ticaret (örneğin; uluslararası telefon görüşmeleri), yurt dışında tüketim (örneğin, turizm), ticari varlık (örneğin: yabancı bankalar) ve gerçek kişilerin hareketliliği (örneğin; danışmanlar) olarak dört şekilde olduğu kabul edilmiştir (Madde 1/2). Sektörler hakkında detaylı bilgiler için bkz. Sector-by-sector information, (Çevrimiçi) https://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/serv_sectors_e.htm (Erişim Tarihi: 17.03.2016).

listelenmesinin yanında, mevzuatlarda yer alan mütakabiliyet içeren maddelerin de listelenmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, Türkiye'nin derogasyon listesinde, mesleki hizmetler, telekomünikasyon, ulaştırma ve bankacılık sektörleriyle ilgili mütakabiliyet maddeleri listelenmiş bulunmaktadır³⁵².

3.2.3.1.2 Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri Anlaşması (TRIMS)

WTO Uruguay Görüşmeleri sonucunda Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri (TRIMS)³⁵³ adlı ilave yurtiçi katkı gereksinimlerini kısıtlayan birtakım ölçütler karara bağlanmıştır. TRIMS, WTO üyesi devletlerin yabancı yatırıma ilişkin değerlendirmelerinde, GATT 1994'ün III. maddesinde belirtilen “ulusal muamele” uygulama yükümlülüğüne ve XI. maddesinde öngörülen “miktar sınırlamaları yasağına” uymak zorunluluğunu getirmektedir. Bir başka ifadeyle, TRIMS, bazı yatırım tedbirlerinin ticareti kısıtladığı ve bozduğu gerçeğinden hareketle, üye devletlerce yabancı mallara veya yabancı yatırımcılara karşı ayrımcı yatırım tedbirlerinin uygulanmamasını öngörmektedir (GATT Madde III, Ulusal Muamele İlkesi). Diğer taraftan da miktar kısıtlamalarına neden olan yatırım tedbirlerinin uygulanmasının engellenmesini amaçlamaktadır. Örneğin, ithalat üzerinde kısıtlama yaratan ticaret dengeleyici zorunluluklar, ithalat kısıtlaması oluşturan döviz kısıtlamaları, ihracat kısıtlaması oluşturan iç piyasaya satış zorunlulukları ile yerli girdi zorunlulukları gibi yatırım tedbirleri miktar kısıtlamaları olarak kabul edilmiş ve bunlar yasaklanmıştır. Ayrıca, yabancı yatırımlar için yerli ürün kullanma koşulu, ihracat yapma zorunluluğu, teknoloji transferi yükümlülükleri gibi hususlar da TRIMS Anlaşması hükümleri çerçevesinde yasaklanmıştır³⁵⁴.

³⁵² Bkz. T.C. Gelir İdaresi Başkanlığı, **GATT Bilgilendirme Rehberi**, Ankara: GATT Müdürlüğü, 2009, (Çevrimiçi) http://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzuat/uluslararası_mevzuat/gatt95.pdf (Erişim Tarihi: 17.03.2016), s.16.

³⁵³ Bkz. **Agreement on Trade-Related Investment Measures (TRIMS)**, 1994, (Çevrimiçi) https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/18-trims.pdf (Erişim Tarihi: 28.01.2016).

³⁵⁴ Bkz. Kayıhan ve Eski, **a.g.e.**, s.210–211.

3.2.3.1.3 Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPS)

Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPS)³⁵⁵, ticaretle bağlantılı fikri mülkiyet haklarını düzenleyen bir anlaşma olarak uluslararası ticaret sistemine 1995 yılında eklenmiştir. Böylelikle fikri mülkiyet haklarının ticaret ile ilgili bağlantısı ilk defa küresel ölçekte bir uluslararası anlaşma ile düzenlenmiştir. Özellikle, bu anlaşmada, fikri mülkiyet haklarının tanınması, gerekli korumanın sağlanması, üye ülkelerin ulusal planda ve birbirlerine ait fikri mülkiyet haklarını korumaları bağlamında asgari standartların belirlenmesi gibi hususlara yer verilmiştir³⁵⁶.

Fikri mülkiyet haklarının WTO kapsamına alınmasının temelinde de fikri mülkiyet haklarının korunmasının yabancı yatırımlar açısından önemli olduğu belirtilmiştir. Özellikle, TRIPS Anlaşmasının ilk bölümünde, üye ülkelerin, fikrî ve sınaî hakların korunması konusunda, yerli ve yabancı üreticilere ait fikri mülkiyet haklarının ayrımcılık yapılmadan eşit biçimde korunmasını ifade eden ulusal muameleye tâbi tutmaları istenilmektedir. Zira, ev sahibi ülkede, fikri mülkiyet hakları rejiminin zayıf olması, o ülkeye transfer edilecek üretim teknolojisi ve know how'un çalınması veya kopyalanması riskini artırmaktadır³⁵⁷. Dolayısıyla, fikri mülkiyet haklarına dair korumanın zayıf olduğu bu ülkelerde, yabancı yatırımcılar mülkiyet haklarının korunamayacağı endişesiyle yatırım yapmaktan vazgeçebilmektedirler. Bu nedenlerle, TRIPS Anlaşmasının üçüncü bölümünde, üye ülkelerin, kendi iç hukuklarında, fikri mülkiyet haklarının etkin olarak korunabilmesi için gerekli düzenlemeleri getirme yükümlülükleri vurgulanmıştır. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerin TRIPS'e uyum sağlaması halinde daha çok yabancı yatırımı çekecekleri şeklinde avantajlar ortaya konmaya çalışılmakta böylece gelişmekte olan ülkelere uyum için teşvik edilmektedir³⁵⁸.

³⁵⁵ Bkz. **Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS)**, 15 April 1994, (Çevrimiçi) https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips.pdf (Erişim Tarihi: 19.10.2015).

³⁵⁶ TRIPS kapsamında; telif hakları ve bağlantılı haklar, hizmet markaları dâhil ticari markalar, coğrafi işaretler, sanayi tasarımları, patentler, entegre devrelerin tasarımları, ticari sırlar ve sözleşmeye bağlı lisanslarda rekabete aykırılıklar gibi konularda çok önemli uluslararası standartlar getirmiştir. Detaylı bilgiler için bkz. Kayıhan ve Eski, *a.g.e.*, s.254 vd.

³⁵⁷ Fikri mülkiyet haklarının korunması hususu, özellikle, bilgisayar sektörü (korsan bilgisayar programları, oyunlar), eğlence sektöründe (korsan film, müzik), tekstil sektörü (sahte giysi, çanta, ayakkabı) ve eczacılık sektörü (yasa-dışı kopyalanan ilaçlar) gibi dinamik sektörlerde faaliyet gösteren şirketler için büyük önem taşımaktadır. Bkz. Fitzgerald, *a.g.e.*, s.5.

³⁵⁸ İTO, **Gelişmiş Ülkelerde İthalatın ve Dış Rekabetin Kontrolü**, İstanbul: İTO Yayınları, 2006, (Çevrimiçi) <http://www.ito.org.tr/itoyayin/0016706.pdf> (Erişim Tarihi: 17.03.2016), s.87.

3.2.3.1.4 Diğer Anlaşmalar

Günümüzde, yabancı yatırım konularını kapsayan bazı çok taraflı anlaşmalar taslak halinde olup yürürlüğe girmemiştir. Örneğin, OECD tarafından Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (MAI)³⁵⁹ taslağı hazırlanmıştır. Ancak, işbu çok taraflı olması düşünülen MAI anlaşma taslağı, özellikle gelişmekte ülkeler tarafından olumlu karşılanmamış ve oluşan tepkilerin yoğunluğu üzerine geri çekilmiştir. Bazı çok taraflı anlaşmalar ise müzakere aşamasında olduğundan dolayı henüz sonlandırılmamıştır. Söz gelimi, 1996 yılında; rekabet, yatırım, kamu ihaleleri ve ticaretin kolaylaştırılması alanlarında ilerleme sağlanması öngörülmüş Singapur Bakanlar Deklarasyonu³⁶⁰, Doha Raundu olarak bilinen WTO'nün dokuzuncu ticaret müzakereleri turunun bitmediğinden dolayı henüz yürürlüğe girmemiştir³⁶¹.

3.2.3.2 Uluslararası Sözleşmeler

Günümüzde, bir ülkeye yatırım yapmak isteyen yabancı yatırımcının dikkat ettiği en önemli hususlardan biri de yatırımın yapılacağı ev sahibi ülkenin aşağıda belirtilen ICSID Konvansiyonu başta olmak üzere ECT Antlaşması, MIGA Kovansiyonu ve New York Konvansiyonu gibi uluslararası sözleşmelere taraf olup olmadığıdır.

3.2.3.2.1 ICSID Konvansiyonu

“Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıkları Çözüm Merkezi” (ICSID), uluslararası yatırım uyuşmazlıklarının çözümü amacıyla “Devletler ve Diğer Devletlerin Vatandaşları Arasındaki Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözülmesi Hakkında Konvansiyon”³⁶² ile kurulan uluslararası bir kuruluştur. İşbu Konvansiyon, 14 Ekim

³⁵⁹ Ayrıntılı bilgiler için bkz. Multilateral Agreement on Investment, (Çevrimiçi) <http://www.oecd.org/investment/internationalinvestmentagreements/multilateralagreementoninvestment.htm> (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

³⁶⁰ Bkz. **Singapore Ministerial Declaration**, WT/MIN(96)/DEC, 18 December 1996, (Çevrimiçi) https://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min96_e/singapore_declaration96_e.pdf (Erişim Tarihi: 28.01.2016).

³⁶¹ Doha Raundu, 9-14 Kasım 2001 tarihlerinde Katar'ın başkenti Doha'da düzenlenen WTO IV. Bakanlar Konferansı ile başlatılmış olan ve “Doha Kalkınma Gündemi” olarak da adlandırılmaktadır. Doha Raundu günümüzde de devam etmektedir. Ayrıntılı bilgiler için bkz. **The Doha Round**, (Çevrimiçi) https://www.wto.org/english/tratop_e/dda_e/dda_e.htm (Erişim Tarihi: 28.04.2016).

³⁶² ICSID Konvansiyonu metni için bkz. **Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States**, 1965, (Çevrimiçi) <https://icsid.worldbank.org/ICSID/StaticFiles/basicdoc/partA.htm> (Erişim Tarihi: 22.03.2016).

1966 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 17 Kasım 2015 tarihi itibarıyla sözleşme 160 devlet tarafından imzalanmıştır³⁶³.

ICSID'in Konvansiyonu, yabancı yatırımcının haklarını, yatırım yaptığı devlet ile uyuşmazlığa düşmesi durumunda güvence altına almaktır. Bununla beraber, ICSID'e taraf olmakta, devletlerin de menfaati bulunmaktadır. Zira yabancı yatırımcıyı ülkesinde yatırım yapmak için cezbetmek isteyen devletler, ICSID'e taraf olmakla, ülkelerinde yabancı yatırımcının haklarının korunduğunu ve sözleşme kapsama giren hukuki uyuşmazlıklarda etkili bir çözüm yolunun var olduğunu kanıtlamış olmaktadır³⁶⁴. Ancak, ICSID Konvansiyonu'nda üye devletlere hangi uyuşmazlıkların, ICSID yargılama yetkisi dışında kalacağını bildirmek suretiyle çekince koyma imkânı da tanınmıştır³⁶⁵. Böylelikle akit devletlerin bazı yatırımlardan kaynaklanan uyuşmazlıkları ICSID'in yargılama yetkisinden çıkarabilmesi mümkün olabilmektedir.

Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki ICSID tahkimi, kuruluş yapısı itibarıyla ülkeler arasında akdedilmiş bir Konvansiyona dayandığı için öylesine ayırt edici bazı özellikler taşımaktadır ki ICSID dışındaki diğer yatırım tahkimlerinin bu özelliklere sahip olmaları olanak dışıdır³⁶⁶. Öncelikle, ICSID Sözleşmesi'ne göre hakemlik kararı nihai ve bağlayıcı olup verilen bir hakem kararının ICSID Konvansiyonu'nu onaylayan tüm devletlerde, o devletin yerel mahkemelerinde verilmiş bir karar gibi icra kabiliyetinin olması, onu diğerlerinden ayıran en önemli özelliktir. Başka bir ifadeyle, ICSID hakemlik mahkemesinden lehine bir karar çıkarmış bir yatırımcı herhangi bir sözleşmecî devlet mahkemesinde bu kararı usulüne uygun tenfiz ettirip uygulamaya koydurabilmesi de ICSID tahkiminin çekici kılan diğer unsurlardan biridir.

ICSID Konvansiyonu, uyuşmazlığa uygulanacak hukuk konusunda irade serbestisini benimsemiştir. Buna göre, hakemlik mahkemesi uyuşmazlığı tarafların üzerinde anlaştıkları hukuk kuralları çerçevesinde çözmektedir. Tarafların üzerinde

³⁶³ Türkiye, ICSID Konvansiyonu'nu 27.05.1988 tarih ve 3453 sayılı Kanun'la onaylamıştır. Sözleşme metni için bkz. R.G. 06.12.1988, Sayı 20011.; Özbekistan'da ise, işbu Konvansiyon, 881-XII Sayılı Özbekistan Yüksek Konseyi Kararıyla 07.05.1993 tarihinde onaylanmış, ancak 25 Ağustos 1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

³⁶⁴ ICSID hakkında detaylı bilgiler için bkz. Dikran M Zenginkuzucu, **Devlet ve Yabancı Yatırımcılar Arasındaki Uyuşmazlıkların Çözümünde Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü Merkezi (ICSID)'nin Kuruluşu ve İşleyişi**, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2012, s.77.

³⁶⁵ ICSID Konvansiyonu, Madde 25(4).

³⁶⁶ İnci Ataman-Figanmeşe, "Milletlerarası Ticari Tahkim ile Yatırım Tahkimi Arasındaki Farklar", **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. 31, S.1, 2011, s.98.

anlaştıkları bir hukuk kuralı yoksa kanunlar ihtilaf kuralları ile birlikte ev sahibi devlet hukuku ve uluslararası hukuk uygulanmaktadır. ICSID yargılaması tarafsız olması ve alınan kararlarının icra edilebilirliği sebebiyle uyuşmazlıkların çözümünde önemli bir vasıtaadır. Ayrıca, arkasında Dünya Bankası'nın oluşu da kurumu çekici hale getirmektedir. Kararların çoğu kez yayınlanıyor olması da çeşitli bakış açıları yönünden bilimsel çalışmalar için zemin yaratmakta ve yatırımlara ilişkin uluslararası yatırım hukukunun gelişmesine imkân vermektedir. Son yıllarda, yabancı yatırımcılar ve ev sahibi ülkeler arasındaki uyuşmazlıkların çözümünde ICSID uygulamasının etkin ve yaygın şekilde yürüdüğü görülmektedir. Bu durumun en önemli sebebi kuruma karşı oluşan büyük bir saygı ve inançtır.

3.2.3.2.2 ECT Antlaşması

Günümüzde, uluslararası yatırım uyuşmazlıklarında YKTK Anlaşmaları dışında en çok dayanak olarak gösterilen uluslararası yatırım anlaşmalarının başında ise temel amacı; enerji sektöründe uluslararası nitelikte işbirliği sağlamak ve bunu desteklemek olan ECT Antlaşması gelmektedir. Bu Antlaşma 17 Aralık 1994 tarihinde imzalanmış ve 17 Mart 1998 tarihinde yürürlüğe girmiştir³⁶⁷. Hukuki bağlayıcılığa sahip çok taraflı bir hukuki belge olan ECT Antlaşması; enerji yatırımları, transit ve enerji ticareti alanlarında hukuki güvenliği tesis ederek, doğu ülkeleri ile batı ülkeleri arasında işbirliğini sağlamak üzere oluşturulmuştur³⁶⁸. ECT Antlaşmasının en önemli özelliği enerji yatırımlarını koruma amaçlı yapılan birçok iki taraflı yatırım anlaşmasının tam olarak yerine getiremediği hususları gerçekleştirmiş olmasıdır³⁶⁹. Diğer bir ifadeyle, bu alanda yabancı yatırımları gerçek anlamda koruyan uluslararası bir anlaşma olma özelliğini göstermektedir. Bu nedenle enerji işbirliğini uluslararası anlamda sağlayan ve enerji alanında milletlerarası hukukta tek olma özelliğine sahip olan bir anlaşmadır. Ayrıca bu anlaşma, enerji sektöründeki yabancı yatırımcının yatırımından veya ticaretten kaynaklanan riskleri öngörerek ve yabancı yatırımların korunması hakkında

³⁶⁷ Türkiye, ECT Antlaşmasını 17 Aralık 1994'te Lizbon'da imzalamıştır. 1 Şubat 2000 tarih ve 45119 sayılı Kanun'la onaylanması uygun bulunmuş ve 12 Temmuz 2000 tarih ve 24107 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Özbekistan'da ise, işbu Antlaşma 17.12.1994 tarihinde onaylanmış, ancak 16 Nisan 1998 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

³⁶⁸ Baklacı ve Akıntürk, **a.g.m.**, s.99.

³⁶⁹ **a.g.e.**, s.98.

tüm anlaşmaya taraf devletleri bağlayıcı kurallar getirerek enerji ile ilgili yabancı yatırım alanında hukukun üstünlüğünü güçlendirmeyi amaçlamıştır³⁷⁰.

3.2.3.2.3 MIGA Konvansiyonu

Dünya Bankası'nın hazırlamış olduğu Çok Taraflı Yatırım Garanti Kuruluşu Konvansiyonu (Convention Establishing the Multilateral Investment Guarantee Agency-MIGA)³⁷¹ ise birçok ülke tarafından kabul edilerek 1988 yılında yürürlüğe girmiştir³⁷². MIGA, üye ülkeler arasında, “verimli amaçlara yönelik” yatırımların akışını temin etmek amacıyla oluşturulmuş (md.2/1) olup doğrudan bir tahkim kuruluşu olma özelliği taşımayan bir kuruluştur³⁷³.

3.2.3.2.4 New York Konvansiyonu

Yabancı hakem kararlarının tanınması ve tenfizine yönelik uluslararası alanda yapılan ve bağlayıcı nitelikte olan en önemli uluslararası sözleşme, 10 Haziran 1958 tarihli Yabancı Hakem Kararlarının Tanınması ve Uygulanması Hakkındaki New York Konvansiyonu³⁷⁴,dur. New York Konvansiyonu³⁷⁵ herhangi bir tahkim süreci öngörmemektedir. Konvansiyon, geçici ve kurumsal tahkim mekanizmalarının işleyişi sonucunda verilen kararların sözleşmeyi imzalayan devletlerce tanınmasına ve uygulanmasına yönelik hükümlere yer verilmiştir. Bununla birlikte, ülkeler arasında imzalanan ikili anlaşmalarda ve devletlerin kendi ulusal mevzuatında da tahkim kararlarının tanınması ve gereklerinin yerine getirilmesine yönelik düzenlemeler

³⁷⁰ Nisan 2016 itibarıyla, ECT Antlaşması dayanarak açılan davaların sayısı 87 yükselerek, uluslararası tahkim mahkemelerinde en çok başvuru alan uluslararası yatırım anlaşması durumundadır. Bkz. (Çevrimiçi) <http://investmentpolicyhub.unctad.org/ISDS/FilterByApplicableIa> (Erişim Tarihi: 22.04.2016)

³⁷¹ Bkz. **Convention Establishing the Multilateral Investment Guarantee Agency**, 1988, (Çevrimiçi) https://www.miga.org/documents/miga_convention_november_2010.pdf (Erişim Tarihi: 19.03.2016).

³⁷² Türkiye, 11.10.1985 tarihinde MIGA Sözleşmesi'ni imzalamış ve 27.05.1988 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 3453 sayılı Kanun ile sözleşmenin onaylanması uygun bulunmuştur. Bkz. R.G.: 06.12.1988, Sayısı 20011; Özbekistan, MIGA Sözleşmesini 22 Eylül 1992'de imzalamıştır.

³⁷³ Ayrıntılı bilgiler için bkz. s.141.

³⁷⁴ Bkz. **Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards**, 10 June 1958, (Çevrimiçi) <http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/arbitration/NY-conv/New-York-Convention-E.pdf> (Erişim Tarihi: 19.02.2016).

³⁷⁵ New York Konvansiyonu 10.06.1958 tarihli olsa da Türkiye tarafından 08.05.1991 tarih ve 3732 sayılı kanun ile işbu uluslararası anlaşma onaylanmış ve 25.09.1991 tarih ve 21002 sayılı resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Özbekistan ise bu Konvansiyonu 22 Aralık 1995 tarihinde onaylamış ve 7 Şubat 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle, New York Konvansiyonu, kararın tanınacağı ve uygulanacağı devlet dışında bir devletin yargı alanında alınan hakemlik kararlarının uygulanmasında ayırım gözetilmemesi ve yerel kararlar gibi uygulanması ve bağlayıcılık kazanmasının sağlanmasını temin etmektedir (Madde I/1).

3.2.3.3 Uluslararası Belgeler

3.2.3.3.1 Birleşmiş Milletler Tarafından Kabul Edilen Belgeler

Birleşmiş Milletler (BM) nezdinde yabancı yatırımlarla doğrudan ve dolaylı olarak ilgili olan birçok tavsiye niteliğindeki kararlar alınmıştır. Bu kararların başında, kamulaştırma konusunda ilk uluslararası hukuki dayanak olan 1962 tarihli BM Genel Kurulu'nun Devletlerin Doğal Kaynaklar Üzerinde Sürekli Egemenlik Kararı³⁷⁶ gelmektedir. İşbu kararda öncelikle devletin doğal zenginlik ve kaynakları üzerindeki egemenlik hakkı bulunduğu, daha sonra, millileştirme, kamulaştırma veya el koyma işlemlerine yer verilmiştir (Madde 4). Kararda adı geçen işlemler ancak kamu yararı, kamu güvenliği veya milli menfaatlerin gerektirdiği hallerde ve uygun miktarda tazminat ödenmek suretiyle yapılabileceği belirtilmektedir³⁷⁷. Ayrıca, işbu kararın 8. maddesinde, Egemen Devletler tarafından veya onlar arasında serbestçe yapılan yabancı yatırım anlaşmalarına iyi niyetle riayet etmeleri gerekli vurgulanmıştır.

BM tarafından kabul edilen yabancı yatırımlarla ilgili diğer bir hukuki dayanak ise, 1974 tarihli Devletlerin Ekonomik Haklarına ve Ödevlerine ilişkin Şartı'dır³⁷⁸. İşbu Karar'da da devletlerin bütün zenginliklerinde, doğal kaynaklarında ve ekonomik faaliyetleri üzerinde sınırsız egemenliği olduğu kabul edilmiştir (Madde 2/1). Ancak, kamulaştırmanın gerçekleştirilmesi için kamu yararı ve tazminatın olması gerektiği vurgulanmıştır (Madde 2). Ayrıca, BM'ye üye her Devletin, "kendi milli yetkisi dahilindeki yabancı yatırımları kendi kanunlarına ve nizamlarına göre ve milli hedeflere

³⁷⁶ Bkz. **Permanent Sovereignty Over Natural Resources**, UN General Assembly Resolution 1803 (XVII) of 14 December 1962, (Çevrimiçi) http://legal.un.org/avl/ha/ga_1803/ga_1803.html (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

³⁷⁷ Pınar Baklacı, "Uluslararası Yatırımlarda 'Dolaylı Kamulaştırma' ve Düzenleyici Yetkiler", **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. 28, S. 1-2, 2008, s.6.

³⁷⁸ Bkz. **Charter of Economic Rights and Duties of States**, UNGA Resolution 3281 (XXIX), 12 December 1974, (Çevrimiçi) <http://www.un-documents.net/a29r3281.htm> (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

ve öncelikle uygun şekilde düzenleme ve onların üzerinde yetki kullanıma hakkına sahiptir” denilmektedir (Madde 2/2a).

Daha sonra, 1970 yılında, gelişmekte olan ülkeler, Yeni Uluslararası Ekonomik Düzenin Kurulması (NIEO) adı altında bir bildirme öne sürmüştü ve 1974 yılında bu bildiri, BM Genel Kurulu tarafından çıkarılmıştır³⁷⁹. Söz konusu bildirme, yabancı yatırımların kontrolü ile ilgili olarak gelişmekte olan ülkelere pek çok yetki tanımıştır. Tahmin edileceği üzere bir nevi gelişmekte olan ülkelerin haklar bildirgesi olarak nitelendirilebilecek bu yetkiler, dünya düzeninde kabul görmemiştir. Ancak, işbu bildirmede yer alan, devletin doğal kaynaklar üzerindeki daimi/sürekli egemenlik hakkı gibi bazı düzenlemeler, pek çok devletin anayasalarında dahi yerini bulması bakımından, işbu bildirme önem arz etmektedir³⁸⁰.

Diğer bir uluslararası belge, BM bünyesindeki uzmanlık kuruluşu olan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından 1977 yılında geliştirilen Çok uluslu Şirketler ve Sosyal Politika Konusunda Üçlü Deklarasyonu³⁸¹, hükümetler, işçi ve işveren temsilcileri arasında istişareler yapılarak hazırlanmıştır. Bu sebeple, söz konusu deklarasyon çalışma politikası ve sosyal politika kapsamındaki alanlarda çok uluslu şirketlerin benimsemesi gereken davranışlara ilişkin bilgi veren uluslararası tek üçlü mutabakattır. İşbu uluslararası belgede yer alan ilkeler çok uluslu şirketlere, hükümetlere, işçi ve işveren kuruluşlarına; istihdam, eğitim, çalışma ve yaşam koşulları ve işçi-işveren ilişkileri gibi alanlarda yol gösterici tavsiyeler içermektedir. OECD Çok Uluslu Şirketler Rehberi'nin aksine, ILO'nun Çok Uluslu Şirketler ve Sosyal Politika Konusunda Üçlü Deklarasyonu tüm Üye Devletlerdeki şirketleri ve hükümetleri hedef almaktadır. Bu yüzden, deklarasyon gelişmekte olan ülkelerdeki hükümetler ve sosyal ortaklar tarafından da desteklenmektedir.

Yine, BM'in özerk uzman kuruluşlarından biri olan Dünya Bankası tarafından da bağlayıcı nitelikte olmayan “Yabancı Yatırımlara Muamelenin Hukuki Çerçevesi”³⁸²

³⁷⁹ Bkz. **Declaration on the Establishment of a New International Economic Order**, UNGA Resolution 3201 (S-VI), 1 May 1974, (Çevrimiçi) <http://www.un-documents.net/s6r3201.htm> (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

³⁸⁰ Sornarajah, **a.g.e.**, s.28.

³⁸¹ İşbu Deklarasyon 1977 yılında geliştirilmiş olup 2000 ve 2006 yıllarında güncellenmiştir.

³⁸² Bkz. **Legal Framework for the Treatment of Foreign Investment (Vol. 2): Guidelines**, 1992, (Çevrimiçi) <http://www->

adlı çalışmasının 2.ciltinde “Doğrudan Yabancı Yatırımlarına İlişkin Muamele Esasları”³⁸³ adını taşıyan uluslararası belge kabul edilmiştir. Bu belge 1992’de yürürlüğe girmiş olup bu belgede yatırımlarla ilgili birçok önemli hususlar ele alınmıştır. Özellikle, bu belgede yabancı yatırımcılarla ev sahibi ülkesi arasında olması gereken hukuki ilişkilere yönelik belirli standartlar geliştirilmiştir.

BM tarafından geliştirilen diğer bir tavsiye niteliğindeki belge; BM İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri³⁸⁴, 2011 yılında BM İnsan Hakları Konseyi tarafından oybirliğiyle kabul edilmiştir. İlkeler, şirketler için yeni yasal sorumluluklar getirmemekte veya mevcut insan hakları araçlarının yapısını değiştirmemektedir. Nitekim, rehber ilkelerin amacı, var olan araçların hem ev sahibi ülkeler hem de çok uluslu şirketler için ne anlama geldiğini açıklamak ve yasa ile uygulama arasındaki farkı kapatmaktır.

Yukarıda adı geçen tüm uluslararası belgeler bağlayıcı olmayan yumuşak hukuk enstrümanı olarak ortaya çıkmasına rağmen, zaman içinde yazılı sözleşmeler doğuran bağlayıcı yabancı yatırım hukuk normları üretti ve aynı zamanda uluslararası teamül hukukunun bir parçası oldular.

3.2.3.3.2 OECD Tarafından Kabul Edilen Belgeler

OECD, doğrudan yabancı yatırımlar üzerine yapılmış uluslararası anlaşmalar içerisinde önemli bir aktör olarak yer almaktadır. Örneğin, Uluslararası Yatırımlar ve Çok Uuluslu Şirketler Deklarasyonu³⁸⁵ uyarınca, OECD üyesi 34 ülke ve OECD üyesi olmayan 12 katılımcı ülke kendi sınırları içerisinde, çok uluslu şirketlerin yatırım yaptıkları ülkeye ve o ülkede yaşayan topluma karşı sorumlulukları ortaya konulmuştur.

wds.worldbank.org/external/default/WDSCContentServer/WDSP/IB/1999/11/10/000094946_99090805303082/Rendered/PDF/multi_page.pdf (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

³⁸³ Bkz. **World Bank Guidelines on the Treatment of Foreign Direct Investment**, 1992, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/documents/WorldBank.pdf> (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

³⁸⁴ Bkz. **Guiding Principles on Business and Human Rights**, 2011, (Çevrimiçi) http://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

³⁸⁵ İşbu Deklarasyon 21 Haziran 1976 tarihinde kabul edilmiş, ancak 1979, 1984, 1991, 2000 and 2011 tekrar revize edilmiştir. Deklarasyon metni için bkz. **OECD Declaration on International Investment and Multinational Enterprises**, 1976, (Çevrimiçi) <http://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/oecddeclarationoninternationalinvestmentandmultinationalenterprises.htm> (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

Aynı deklarasyonun içinde yer alan OECD Çok Uluslu Şirketler Rehberi³⁸⁶ de çok uluslu şirketlere yönelik yürürlükteki mevzuat çerçevesinde sorumlu iş yapma prensiplerini ve standartları düzenlemektedir. Özellikle, şirketlerin çevre, sağlık, işgücü, vergilendirme, finansal teşvikler ve benzeri hususlarda, düzenleyici çerçeveye ya da kanunda yer almayan teşvik arayışı içerisinde bulunmamaları ve bu tür teşviklerden sakınmaları gerektiği belirtilmekte ve hem çevresel hem de istihdama yönelik standartlara bir arada uyumu önerilmektedir³⁸⁷.

Ayrıca, OECD Sermaye Hareketlerinin Liberalizasyonu Kodu³⁸⁸ ve Görünmeyen İşlemlerin Liberalizasyonu Kodu³⁸⁹ uluslararası sermaye akışları üzerinde en fazla yaptırım etkisine sahip olan çok taraflı bir anlaşma olarak göze çarpmaktadır. Bu kodlar aracılığıyla sürece taraf ülkelerde yabancı yatırım üzerindeki sınırlamaların kaldırılmasını, uygulamalarda şeffaflığın sağlanmasını, ayrımcılığı azaltılmasını ve bu alanlarda işbirliği yapılmasını amaçlanmıştır. İşbu kodlara taraf olan ülkeler, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi konusunda üzerinde anlaşılan kriterlere uymayı taahhüt etmişlerdir.

Diğer taraftan, kurumsal yönetim konusunda OECD, uluslararası standartları belirleyen kurum konumunda da bulunmaktadır. Nitekim, bu bağlamda OECD Kurumsal Yönetim İlkeleri ilk defa 1999 yılında yayınlanmıştır. Bu ilkeler ilk defa 2004 yılında, daha sonra 2015 yılında G20 Bakanlar ve Merkez Bankası Başkanları Ankara toplantısında güncellenmiştir³⁹⁰. OECD Kurumsal Yönetim İlkeleri bağlayıcı olmamakla birlikte; hükümet ve şirketlerin kendi yönetim anlayışlarını gözden geçirmeleri ve belirlenen standartları hayata geçirmeleri konusunda önemli bir referans kaynağı olmaktadır.

³⁸⁶ İşbu rehber 27 Haziran 2000 tarihli OECD Bakanlar Konseyi Kararı ile geliştirilmiştir. 2011 yılında ise anılan Rehber güncellenmiştir. Bu rehber Haziran 2013 itibarıyla Rehber, Türkiye de dâhil olmak üzere 43 ülke tarafından benimsenmiştir. Rehber metni için bkz. **OECD Guidelines for Multinational Enterprises**, Paris: OECD Publishing, 2011, (Çevrimiçi) <http://www.oecd.org/daf/inv/mne/48004323.pdf> (Erişim Tarihi: 18.01.2016).

³⁸⁷ **a.g.e.**, s.21.

³⁸⁸ İşbu Kod'un 2013 yılında güncellenmiş metni için bkz. **OECD Code of Liberalisation of Capital Movements**, 1961, (Çevrimiçi) https://www.oecd.org/investment/investment-policy/CapitalMovements_WebEnglish.pdf (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

³⁸⁹ İşbu Kod'un 2013 yılında güncellenmiş metni için bkz. **OECD Code of Liberalisation of Current Invisible Operations**, 1961, (Çevrimiçi) https://www.oecd.org/pensions/private-pensions/InvisibleOperations_WebEnglish.pdf (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

³⁹⁰ İşbu İlkeler'in 2015 yılında güncellenmiş metni için bkz. **G20/OECD Principles of Corporate Governance**, (Çevrimiçi) <https://www.oecd.org/daf/ca/Corporate-Governance-Principles-ENG.pdf> (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

Yukarıda adı geçen enstrümanlar uluslararası yatırımcı şirketlerin yatırımlarında çevre, iyi yönetim, vergi, rüşvetle mücadele ve istihdam gibi çeşitli alanlarda doğru uygulamalara yönlendirilmelerini hedeflemekte, ev sahibi ülkelere sorumluluk yüklemektedir. Bu kurallar değişen ihtiyaçlara göre belli aralıklarla güncelleştirilmekte ve standartlar yükseltilmektedir.

3.2.4 Kamu Özel İşbirliği Yatırım Sözleşmeleri

Ev sahibi ülkelerin, genel olarak, ister yerli yatırımcı ister yabancı yatırımcı olsun, özel sektör ile yaptıkları yatırım sözleşmeleri Kamu Özel İşbirliği (KÖİ)³⁹¹ yatırım sözleşmeleri çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Günümüzde, KOİ yatırım sözleşmeleri, gelişmekte olan ülkelerden, gelişmiş ülkelere kadar hemen hemen her ülkede ve her sektörde uygulanmaktadır. Özellikle, düne kadar devletin yapması beklenen havalimanları, otoyollar, köprüler, tüneller, demiryolları, limanlar, içme suyu, kanalizasyon ve atık yönetimi, enerji üretimi ve dağıtımı gibi büyük altyapı projelerinin yapımı veya işletmeciliği de yerli ve yabancı tüm yatırımcılara açılmıştır. Zamanla bu örneklerin yanı sıra hastaneler, eğitim binaları, okullar, cezaevleri, kamu hizmet binaları, tiyatro, stadyum, konut yapımı ve diğer inşaat işleri ve işletmeciliği gibi önceleri KOİ modeli çerçevesinde düşünülmeyen uygulamalarda bu kapsamda uygulama alanı bulmuştur³⁹².

KÖİ yatırım projeleri büyük sermaye gerektiren projeler olduğu için devlet ortaklığının bir tarafını oluştururken, sözleşmenin diğer tarafını genellikle büyük projelerin üstesinden gelebilecek yerli veya yabancı ortaklıklar, konsorsiyumlar oluşturmaktadır. KÖİ yatırım sözleşmelerinin en önemli faydası, kamu sektörünün proje

³⁹¹ Kamu yatırımlarında özel sektörün katılımı uygulamaları ilk başta imtiyaz sözleşmeleri yoluyla gerçekleştirilmiş olup, modern anlamda KÖİ modellerinin kullanılmasına ise ilk olarak 1992 yılında İngiltere’de Özel Sektör Finans Girişimi - Private Finance Initiative adıyla başlanmıştır. Başarılı olarak uygulanan bu model sonradan birçok ülkeye örnek olmuştur. Bkz. Ali Güner Tekin, **Kamu - Özel İşbirlikleri / Ortaklıkları (PPP) & Türkiye Deneyimi**, Ankara: T.C. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, 2008, (Çevrimiçi) <http://www.angelfire.com/ok4/aligunertekin/PPPveTurkiyeDeneyimi1.pdf> (Erişim Tarihi: 22.03.2016), s.1.

³⁹² Örnek vermek gerekirse başkent oluşundan sonra Berlin’de inşa edilen İngiliz Elçiliği binasının yapımı ve işletimi bir KOİ modelidir. Bkz. **a.g.e.**, s.6.

temelinde bazı yükümlülükleri özel sektöre devrederek risk dağılımı yapılmasına imkân tanınmasıdır³⁹³.

KÖİ yatırım sözleşmelerinin, diğer ticari sözleşmelerden farklı kılan ise yapım, işletme, devir ve teslim aşamalarını birleştiren ve uzun süreli olan sözleşmeler olmalarıdır. KÖİ yatırım sözleşmeleri proje kabulünden başlayıp, danışman seçimi, proje hazırlıkları, değer tespiti, ihale komisyonu, ihalenin yapılması aşamasına kadar devam etmektedir³⁹⁴. Başka bir ifadeyle, KÖİ yatırım sözleşmeleri, sırasıyla proje kapsamının belirlenmesi, stratejinin oluşturulması, seçim süreci³⁹⁵, müzakere³⁹⁶, sözleşme yapılması³⁹⁷, hizmet sunumunun başlaması olmak üzere altı aşamadan oluşmaktadır³⁹⁸.

Uygulamaya bakıldığında, KÖİ yatırım sözleşmelerinin, imtiyaz sözleşmeleri başta olmak üzere üretim paylaşım sözleşmeleri, yap işlet devret sözleşmeleri, mal ve hizmet alım sözleşmeleri, altyapı işleri sözleşmeleri, yönetim/işletme ve bakım sözleşmeleri, kiralama sözleşmeleri, proje şirketi ortaklık sözleşmeleri (ortak girişim) ve özelleştirme sözleşmeleri gibi özel sözleşmelerin KÖİ başlığı altında gruplandığı görülmektedir³⁹⁹. Yukarıda adı geçen sözleşmeleri aşağıda, genel olarak, incelemeye çalışacağız.

3.2.4.1 İmtiyaz Sözleşmeleri (Concession Agreements)

Uluslararası yatırım hukuku açısından, imtiyaz sözleşmesi; bir kamu hizmetinin sermayesi, her türlü gideri ve kazancı, zararı ve ziyarı kendisine ait olmak üzere ev sahibi ülkenin koyacağı şartlara göre ve sağlayacağı yetkiler ve menfaatler karşılığında yabancı yatırımcılar tarafından görülmesi veya yürütülmesi için yapılan sözleşmedir.

³⁹³ Ayhan Sarısu, **Kamu & Özel İş Birlikleri (Public & Private Partnerships – PPP)**, Ankara: Yaklaşım Yayıncılık, 2009, s.162–163.

³⁹⁴ Ahmet T. Keşli, **PPP Projelerinin Hukuki Rejimi**, İstanbul: Group Law Publishing Yayıncılık, 2012, s.99 vd.

³⁹⁵ Seçim süreci aşamasında, proje ile ilgilenen yabancı yatırımcıların teklifleri gündeme gelir.

³⁹⁶ Bu aşamada, proje kapsamında söz konusu hizmet için ön elemeyi geçen yabancı yatırımcılarla yapılacak sözleşmenin şartları müzakereler yapılır.

³⁹⁷ Bu aşamada, taraflar ihale sürecine girerler ve işbu ihale sürecinin sonunda sözleşmenin imzalanır.

³⁹⁸ Ertuğrul Acartürk ve Sabiha Keskin, “Türkiye’de Sağlık Sektöründe Kamu Özel Ortaklığı Modeli”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.17, S.3, 2012, s.33.

³⁹⁹ KOİ ve Yatırım Sözleşmelerinin incelenmesinde Dünya Bankasının yaptığı sınıflandırmadan faydalanılmıştır. İmtiyaz sözleşmesi dışında, adı geçen yatırım sözleşmeleri imtiyaz niteliğini taşısa da yapı olarak özel ve karma sözleşme olduğu doktrinde kabul edilmiştir.

Başka bir deyişle, imtiyaz sözleşmelerinde, imtiyaz sahibi tüm yatırım masraflarını ve ekonomik riskleri kendisi üstlenmektedir. Nitekim, yapılan araştırmalara göre, Avrupa'daki KÖİ yatırım sözleşmelerinin % 60'ı imtiyaz niteliğinde yapılmakta olup her yıl üye ülkelerde yüzlerce imtiyaz projesi Avrupa Resmi Gazetesi'nde ilana çıkarılmaktadır⁴⁰⁰.

Ev sahibi ülke ile yabancı yatırımcılar arasında çıkan uyuşmazlıkların birçoğu da aynen işbu imtiyaz sözleşmelerinden kaynaklanmıştır. Örneğin, PSEG – Türkiye davasında da davacı şirket TEAŞ (Türkiye Elektrik Üretim İletim A.Ş.) ile imzaladığı “Maden Arama İmtiyaz Sözleşmesi” çerçevesinde yaptığı çalışmalar sonucu çıkarılan madenin öngörülenden farklı olması nedeniyle fizibilite, ek bakım ve işletme masraflarının ve ilgili diğer yatırımlarının tazmini isteğiyle ICSID'e başvurmuştur. ICSID heyeti, imtiyaz sözleşmesini içeriği gereği bir yatırım sözleşmesi olarak değerlendirmiş ve sözleşmenin yatırım tutarı, finansmanı ve işletme süresini düzenlemesi bu işlemin bir yatırım olduğunu göstermiştir. Sonuç olarak, davadaki uyuşmazlık Türkiye ve ABD arasında 1985 yılında imzalanan iki taraflı yatırım anlaşması çerçevesinde incelenmiş ve söz konusu davada Türkiye Cumhuriyeti 9 milyon ABD doları tazminat ödemeye mahkûm edilmiştir⁴⁰¹. Yine, Walter Bau v. Tayland davasında da Bangkok'ta otoyol yapımı ve işletmesi ile ilgili yapılan imtiyaz sözleşmesinden kaynaklanan davada imtiyaz sahibi haklı bulunmuştur⁴⁰².

⁴⁰⁰ European Commission, **Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the award of Concession Contracts –Frequently Asked Questions**, Reference: MEMO/11/932, 20 January 2011, (Çevrimiçi) http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-11-932_en.htm?locale=en (Erişim Tarihi: 04.12.2015).

⁴⁰¹ Bkz. **PSEG Global, Inc., The North American Coal Corporation, and Konya Ingin Elektrik Üretim ve Ticaret Limited Sirketi v. Republic of Turkey**, ICSID Case No. ARB/02/5. Award, 19 January 2007, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0695.pdf> (Erişim Tarihi: 04.12.2015), par. 354, s.90.

⁴⁰² Bkz. **Werner Schneider, acting in his capacity as insolvency administrator of Walter Bau Ag (In Liquidation) v. The Kingdom of Thailand**, UNCITRAL (formerly Walter Bau AG (in liquidation) v. The Kingdom of Thailand), Award, 1 July 2009, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0067.pdf> (Erişim Tarihi: 04.12.2015), par.17, s.163.

3.2.4.2 Üretim Paylaşım Sözleşmeleri (Production Sharing Agreements)

Ürün paylaşım sözleşmesi⁴⁰³ petrol ve doğal gaz gibi çağımızın en önemli hidrokarbon kaynağının arama ve üretimini ilgilendiren bir yatırım sözleşmesi olmasından dolayı başta ev sahibi ülke ve yabancı yatırımcı olmak üzere, çok kesimi etkileyen bir sözleşme türüdür. Uluslararası yatırım hukuku açısından, ürün paylaşım sözleşmesi; kendine arama ve üretim hakkı verilen yabancı yatırımcı ile ev sahibi ülke arasında, belirli bölgede, yatırım riski yabancı yatırımcıya ait olmak üzere, belirli dönem için petrol ve doğal gaz gibi hidrokarbon kaynağının arama ve üretimi amaçlayan bir sözleşmedir. Ayrıca, işbu sözleşmenin en önemli amacı da üretmeye elverişli kaynak bulunduğu belirli miktarda ev sahibi ülke hissesi ödendikten ve yabancı yatırımcının sonra paylaşılabilir kaynağı, ev sahibi ülke ile yabancı yatırımcı arasında paylaşılmasıdır. Başka bir ifadeyle, ürün paylaşım sözleşmesinin bir tarafı olan ev sahibi ülke bu sözleşmeyle, yabancı yatırımcıya petrol ve doğal gaz gibi hidrokarbon kaynağını arama ve üretme hakkını vererek; arama ve üretim yapılacak sahayı yabancı yatırımcıya teslim etmekte ve sözleşme sonuna kadar sahayı üçüncü kişilerden gelecek hak iddialarına karşı korumaktadır.

Ürün paylaşım sözleşmesinin bir tarafı devlet olduğundan, uyuşmazlıkların çözümü meselesi ürün paylaşım sözleşmesinin çok önemli yere sahiptir. Yabancı yatırımcı, muhtemel uyuşmazlıkları ev sahibin ülkenin mahkemelerinde çözülmesini istemezken, ev sahibi ülke de, başka bir ülkenin mahkemelerinde uyuşmazlığın tarafı olmak istememektedir. Bu nedenle diğer yatırım sözleşmelerinde olduğu gibi ürün paylaşım sözleşmelerinde de uluslararası tahkim mekanizması uyuşmazlığı çözüm merkezi olarak ortaya çıkmaktadır⁴⁰⁴.

⁴⁰³ Ürün paylaşım sözleşmelerinin ilk defa geçen yüzyılın ikinci yarısının başlarında Bolivya'da geliştirilmiştir. Ancak, günümüzde kullanılan Ürün Paylaşım Sözleşmeleri 1960. yıllarda Endonezya'da kullanılmaya başlamıştır. Ürün paylaşım sözleşmesi uluslararası uygulamada Production Sharing Agreement veya Production Sharing Contract olarak da bilinmektedir.

⁴⁰⁴Bkz. **Noble Energy Inc. and Machala Power Cía. Ltd. v. Republic of Ecuador and Consejo Nacional de Electricidad**, ICSID Case No. ARB/05/12. Decision on Jurisdiction, 5 March 2008, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0563.pdf> (Erişim Tarihi: 04.12.2015).

Bkz. **Perenco Ecuador Limited v. Republic of Ecuador (Petroecuador)**, ICSID Case No. ARB/08/6. Decision on Jurisdiction, 30 June, 2015, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0626.pdf> (Erişim Tarihi: 04.12.2015).

3.2.4.3 Yap-İşlet-ve-Devret (YİD) Sözleşmeleri

Yap işlet devret sözleşmeleri (YİD), kamu kaynaklarının yetersiz kaldığı durumlarda, büyük projelerin gerçekleştirilmesini sağlayan diğer bir en yaygın olarak kullanılan KÖİ yatırım sözleşmeleridir. Uluslararası yatırım hukuku açısından, yap-işlet-devret sözleşmeleri, genel olarak, ev sahibi ülkenin görev alanına giren bir projenin, yatırım ve işletme döneminde yapılacak masrafları yüklenen ve karşılığında yatırım sonucu ortaya çıkacak tesisi önceden belirlenen bir süre ve tarife üzerinden işletme hakkına sahip olan bir yabancı yatırımcı şirket eliyle gördürülmesi ve nihayetinde belirlenen süre sonunda bu projenin ev sahibi ülkeye geçmesi olarak tanımlanmaktadır⁴⁰⁵. Başka bir deyişle, bu sözleşmeler çerçevesinde gerçekleştirilecek yatırım ile yabancı yatırımcı, kaynak ihtiyacı olan tarafa ait arazi üzerinde taraflarca kararlaştırılan tesisi yapacak, belli bir süre bunu işletecek ve sonra da bakımı yapılmış, eksiksiz ve işler durumda diğer tarafa devredecektir. Böylelikle yatırım bedeli, tesisin işletilmesi ile elde edilen gelirden ödenmiş olacaktır⁴⁰⁶.

Günümüzde, YİD sözleşmelerinin uygulamada sözleşme konusu ve yöntemine göre farklı modellerde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, YİD sözleşmeleri, başta BOT (Build-Operate-and-Transfer: Yap-İşlet-Devret) olmak üzere BOOT (Build-Own-Operate-transfer: Yap-Sahip Ol-İşlet-Devret), BOO (Build-Own-Operate: Yap-Sahip Ol-İşlet), BLT (Build-Lease-Transfer: Yap-Kirala-Devret), DBFO (Design-Build-Finance-Operate: Tasarla-Yap-Finanse Et-İşlet), DBOT (Design-Build-Operate-Transfer: Tasarla-Yap-İşlet-Devret) ve DCMF (Design-Construct-Manage-Finance: Tasarla-İnşa Et-Yönet-Finanse Et) gibi çeşitli şekillerde birçok ülkede uygulamada kullanılmaktadır.

YİD sözleşmeleri, genellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde, kamu ve özel sektör işbirliği çerçevesinde maddi kaynak ihtiyacı duyulan alt yapı projelerinin gerçekleştirilmesi için geliştirilen finansman modellerinden biridir. YİD modelleri ile gerçekleştirilmesi amaçlanan çoğu projelerin finansmanı projeyi gerçekleştirecek

Bkz. **Trans-Global Petroleum, Inc. v. Hashemite Kingdom of Jordan**, ICSID Case No. ARB/07/25. Consent Award, 8 April 2009, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0873.pdf> (Erişim Tarihi: 04.12.2015).

⁴⁰⁵ Bayram Keskin, **Kamu Hizmetinin Görülmesine İlişkin Sözleşmelerde Uluslararası Tahkim**, İstanbul: Arıkan Yayınevi, 2008, s.46.; Uğur Emek, **Ek ve Değişiklikler İle Yap-İşlet-Devret (YİD), Yap-İşlet (Yİ) ve Kamu Hizmeti İmtiyazı Mevzuatı**, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 2002, s.3 vd.

⁴⁰⁶ Emek, **a.g.e.**, s.3.

yabancı yatırımcı tarafından veya bankalar ve uluslararası finans kuruluşlarının açacakları kredilerle karşılanmaktadır. Ayrıca, YİD sözleşmeleri ile gelişmekte olan ülkelerde teknoloji ihtiyacı da karşılanmaktadır.

3.2.4.4 Mal ve Hizmet Alım Sözleşmeleri

KÖİ yatırım sözleşmelerinin diğer bir türü de ev sahibi ülke ve yabancı yatırımcı arasında yapılan mal veya hizmet alım sözleşmeleridir. Bu tür yatırım sözleşmelerinde, ev sahibi devleti temsil eden idare veya kurum, bir mal veya hizmetin bütünüyle veya bir kısmının tedariki konusunda yabancı yatırımcı ile hizmet sözleşmesi imzalar⁴⁰⁷. Bu yöntemde mal veya hizmetin tedarikine karar verme yetkisi kamusal nitelikte olmakla birlikte, burada mal veya hizmetin gerçek tedarikçisi ihaleyi alan yabancı şirkettir. Burada, uluslararası nitelikteki işbu mal ve hizmet alım sözleşmelerinin, yabancı yatırımcılar tarafından bir bedel karşılığında taahhüt ettikleri mal, hizmet ve yapım işlerini yerli idarelere sadece tedarik etmekle yükümlü olduklarını belirtilmesi gerekir. Başta ABD, Britanya ve Japonya olmak üzere dünyada yaygın şekilde uygulanan bu yöntemden özellikle devlet idarelerinin ve yerli belediye hizmetlerinin gerçekleştirilmesinde faydalanılmaktadır.

Uluslararası tahkim mahkemelerinde, mal ve hizmet alımı sözleşmelerinden kaynaklanan birçok davalar görülmüştür. Örneğin, SGS ve Filipinler davasında, ICSID Hakem heyeti tüm dava unsurların birlikte değerlendirilmesi neticesinde, davacının (İsviçre menşeli SGS şirketi) yatırım hizmetlerini Filipinler sınırları içinde sunduğunu ve bu durumun taraflar arasındaki İkili Yatırım Anlaşmasında tanımı yapılan “yatırım” kavramına tekabül ettiğini ifade etmiştir. Belirtilen gerekçelerle hakem heyeti, taraflar arasındaki yatırım sözleşmesi, Filipinler ve İsviçre arasında imzalanan İkili Yatırım Anlaşması ve ICSID Konvansiyonu’nun 25(1) maddesi kapsamında, SGS tarafından Filipinler Devleti sınırları içinde gerçekleşmiş bir yatırımın mevcut bulunduğu kanaatine ulaşmıştır⁴⁰⁸.

⁴⁰⁷ Bu yöntem aynı zamanda yerli devlet idarelerinin (belediyeler vs.) hizmetlerinin üçüncü kişilere yaptırılmasında kullanılan “İhale Yöntemi”dir.

⁴⁰⁸ Bkz. **SGS Société Générale de Surveillance S.A. v. Republic of the Philippines.**

3.2.4.5 İnşaat ve Altyapı İşleri Sözleşmeleri

Günümüzde, en yaygın olarak kullanılan diğer KÖİ yatırım sözleşmelerinden biri de uluslararası müteahhitlik hizmetleri sektöründe uygulanan inşaat ve altyapı sözleşmeleridir. Bu tip yatırım sözleşmeleri, yap-işlet-devret veya imtiyaz sözleşmeleri olarak da karşımıza çıkabilir. Bunlara örnek olarak, hava limanı ve köprülerin yapımı, su ve sıhhi tesisat tedariki, enerji projeleri ile tren ve demiryollarının işletimi ile lisansının devrine ilişkin sözleşmeler verilebilir. Genellikle, teknik yapısı nedeniyle özel düzenleme gereken işbu KÖİ yatırım sözleşmeleri, FIDIC⁴⁰⁹ ve ICE⁴¹⁰ gibi uluslararası model sözleşmeler temel alınarak oluşturulmaktadır. Özellikle, günümüzde, gerek Dünya Bankası, gerekse diğer kredi kuruluşlarının, finansmanını sağladıkları işlerde FIDIC model sözleşmelerinin uygulanmasını istemeleri dolayısıyla birçok ülkedeki uluslararası ihaleler FIDIC sözleşmelerine göre yapılmaktadır⁴¹¹.

Belirtilmesi gerek diğer bir husus da ev sahibi ülke ile yabancı yatırımcılar arasında çıkan uyuşmazlıkların birçoğu aynen işbu yatırım sözleşmelerinden kaynaklanmaktadır⁴¹². Söz gelimi, MTD v. Şili davasında, Malezya menşeli davacı MTD şirketi, Şili Yabancı Yatırım Komisyonu ile imzaladığı gayrimenkul yatırım sözleşmesine istinaden bu ülkede yatırım faaliyetlerine başlamıştır. Fakat Şili devletindeki bir başka yetkili otorite tarafından, söz konusu yatırım projesinin, bu

⁴⁰⁹ FIDIC “Müşavir Mühendisler Milletlerarası Federasyonu (Fédération Internationale des Ingénieurs Conçails - International Federation of Consulting Engineers)” nun baş harflerinden oluşan bir kısaltmadır. FIDIC, 1913 yılında kurulmuş, müşavir mühendislerin yer aldığı millî komitelerin oluşturduğu bir milletlerarası federasyondur. Ayrıntılı bilgiler için bkz.Hakan Acar, **FIDIC Uluslararası İnşaat Sözleşmesi: Kırmızı Kitap 1999**, Ankara: Adalet Yayınevi, 2015).

⁴¹⁰ ICE modeli, İnşaat Mühendisleri Enstitüsü’nü (ICE / l’Institute of Civil Engineers) tarafından uluslararası inşaat işleri genel işlem şartları düzenlenmiştir. Bkz. (Çevrimiçi) <https://www.ice.org.uk/disciplines-and-resources/professional-practice/nec-contracts-and-ice-conditions-of-contract> (Erişim Tarihi: 22.03.2016).

⁴¹¹ Günümüzde, FIDIC tarafından İnşaat İşleri Sözleşmelerinin amaçlarına göre altı farklı kitap hazırlanmıştır. Bu kitaplar şunlardır:

- Red book – Kırmızı Kitap** (İşveren tarafından planlanan bina ve mühendislik sözleşmeleri için);
- Yellow Book – Sarı Kitap** (Tesis ve tasarım yapım sözleşmeleri için);
- Silver Book – Gümüş Kitap** (Anahtar teslimi proje sözleşmeleri için);
- Green Book – Yeşil Kitap** (İhale Bedeli 500.000 USD’yi geçmeyen sözleşmeler için);
- White Book – Beyaz Kitap** (İşveren/Müşavir hizmet anlaşmaları için);
- Gold Book – Altın Kitap** (Tasarım, yapım, işletim projelerine yönelik sözleşmeler için). Detaylı bilgiler için bkz. (Çevrimiçi) <http://fidic.org/bookshop/about-bookshop/which-fidic-contract-should-i-use> (Erişim Tarihi: 22.03.2016).

⁴¹² Catriona Paterson, **Investor-to-State Dispute Settlement in Infrastructure Projects**, OECD Working Papers on International Investment, 2006/02, Paris: OECD Publishing, 2006, (Çevrimiçi) http://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/WP-2006_2.pdf (Erişim Tarihi: 21.09.2015), s.5.

ülkede yürürlükte bulunan imar mevzuatına uygun olmadığı gerekçesiyle durdurulmasına karar verilmiştir. ICSID Hakem heyeti davaya ilişkin kararında, davacı şirketin Şili hükümetini temsilen Yabancı Yatırım Komisyonu ile bir yatırım sözleşmesi akdettiğini ve yatırım faaliyetlerini bu girişime istinaden gerçekleştirdiğini belirlemiştir. Ayrıca, Şili devletinin farklı otoritelerince çelişkili kararlar verilmesinin külfetinin yatırımcı tarafa yüklenemeyeceğini işaret eden hakem heyeti, davalı devletin belirtilen suretle yatırımcının haklı beklentilerini ihlal ettiğine Şili ve Malezya arasında imzalanan ikili yatırım anlaşması çerçevesinde karar vermiştir⁴¹³.

3.2.4.6 İşletme (Yönetim) ve Bakım Sözleşmeleri

Ev sahibi ülke ve yabancı yatırımcı arasında, KÖİ çerçevesinde yapılan yatırım sözleşmelerinin diğer bir türü de; sahiplik hakkı kamuda kalmak şartıyla üretim birimlerinin bedel karşılığı belli bir süre ve şartlarla işletilmesi veya yönetilmesi hakkını veren işletme (yönetim) ve bakım sözleşmeleridir. Bu tür yatırım sözleşmeleri uygulamada yönetim sözleşmeleri veya işletme sözleşmeleri olarak da bilinmektedir. Genel olarak, işletme sözleşmeleri, kamu şirketlerinin serbest rekabet kurallarına uyum sağlaması ve öğrenmesi için yönetim tecrübesi kazanmak amacıyla yapılmaktadır. Örneğin, kamuya ait bir hava yolu şirketine uluslararası ölçekte hizmet sağlayan tecrübeli bir yabancı yatırımcı işletme sözleşmesi ile atanmaktadır. Atanan bu yabancı yatırımcı şirketin, tüm çalışanlarına aidiyet duygusu oluşturarak hizmet kalitesini artıracak bir anlayış meydana getirmek, uçuş güzergâhlarını ve fiyat tarifelerini belirlemek, hava alanında ve uçakta hizmet verenlere mesleki eğitim programı düzenlemek gibi görevleri yerine getirmektedir. İşletme sözleşmesi, sözleşme yapan yabancı yatırımcı şirkete ortak edilerek de yapılabilir. Bu tip sözleşmelerin sağladığı en önemli avantaj, yatırım projesinin durumuna göre esnekliğe sahip olabilmesidir.

Uygulamada, birçok uluslararası uyuşmazlıklar, işletme hakkından kaynaklanmıştır. Örneğin, Azurix – Arjantin davasında, 1996’da Buenos Aires yerel yönetimi içme suyu ve kanalizasyon hizmetlerinin işletme hakkı yöntemiyle

⁴¹³ Bkz. **MTD Equity Sdn. Bhd. and MTD Chile S.A. v. Republic of Chile**, ICSID Case No. ARB/01/7, Award, 25 May 2004, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0544.pdf> (Erişim Tarihi: 04.12.2015), par. 253, s.93-94.

özelleştirilmesine karar vermiş ve ihaleyi kazanan Azurix şirketi (ABD) ile 12 yıllık bir imtiyaz sözleşmesini imzalamıştır. Fakat yerel yönetimin değişmesiyle birlikte yatırımcı ile yerel yönetim arasında tarife uyuşmazlıkları ortaya çıkmış ve sonunda yerel yönetim Azurix'in yatırımını 2002 yılında kamulaştırmıştır. ICSID heyeti bu olayı Arjantin ve ABD arasında 1991 yılında imzalanan iki taraflı yatırım anlaşması çerçevesinde inceleyerek Arjantin'i haksız bulmuştur. Dava sonunda, heyet davacının yatırım bedeli ile finansmanla ilgili yapılan ek harcamaların ihalenin iptal edildiği 2002 yılından itibaren faiziyle birlikte 165.20 milyon ABD doları miktarında imtiyaz sahibinin tazmin edilmesine karar vermiştir⁴¹⁴.

3.2.4.7 Kiralama Sözleşmeleri

KÖİ yatırım sözleşmeleri arasında uygulama alanı bulan diğer bir sözleşme ise kiralama sözleşmesidir. İşletme ve bakım sözleşmelerinden farklı olarak bu tür yatırım sözleşmelerinde, yabancı yatırımcı sabit bir bedel üzerine üstlendiği işleri yerine getirmez, ancak söz konusu hizmetten yararlanan kişilerden veya yararlanan kişiler oranından ev sahibi devletten belirli bir işletme ücreti almak suretiyle işletmeyi finanse eder. Bu tür yatırım sözleşmelere örnek olarak, su ve sıhhi tesisatı, otel ve enerji işletmeleri yabancı yatırımcılara bu kapsamda kiralanması verilebilir. Söz gelimi, Wena Hotels ve Mısır davasındaki uyuşmazlıkta; Mısır Devletine ait Mısır Otel şirketi ile İngiliz Wena Hotels Ltd.Şti arasında Kahire ve Luxor'da bulunan iki otel için kiralama sözleşmesi yapılmış ve bu sözleşme sonradan Mısır Devleti tarafından durudurulmuş. Bu uyuşmazlığın halli için, iki taraflı yatırım anlaşmaları çerçevesinde Wena ICSID Tahkimine başvurmuştu. ICSID Hakem heyeti, dava sonunda, Wena'nın haklı olduğu ve dolayısıyla, Mısır'ın Wena'ya 21 milyon ABD doları tazminat ödemesi yönünde karar vermiştir⁴¹⁵. Aynı yönde, Kırgızistan'ın Bişkek şehrinde lunaparkın inşaatı için kiralanmış arazi kira sözleşmesinden⁴¹⁶ ve Libya'nın Tripoli şehrinde planlanan turizm

⁴¹⁴ Bkz. **Azurix Corp. v. The Argentine Republic**, par. 442, s.158-159.

⁴¹⁵ Bkz. **Wena Hotels Ltd. v. Arab Republic of Egypt**, ICSID Case No. ARB/98/4, Award, 8 December 2000, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0902.pdf> (Erişim Tarihi: 03.02.2016), par.136, s.920.

⁴¹⁶ Bkz. **Lee John Beck and Central Asian Development Corporation v. Kyrgyz Republic**, MCCI (Moscow Chamber of Commerce and Industry), Award, 13 November 2013, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw3256.pdf> (Erişim Tarihi: 04.12.2015).

yatırım projesi için yapılan kiralama sözleşmelerinden⁴¹⁷ kaynaklanan davalarda da yabancı yatırımcı haklı çıkmıştır.

3.2.4.8 Proje Şirketi Ortaklık (Ortak Girişim) Sözleşmeleri

Ev sahibi ülkeler bazı stratejik öneme sahip olan büyük projeleri yabancı yatırımcılarla birlikte ortak girişim kurmak suretiyle gerçekleştirirler. Bu ortak girişimin temeli ise KÖİ yatırım sözleşmelerinin başka bir türü olan Proje Şirketi Ortaklık Sözleşmelerine dayanmaktadır. Bu tür sözleşmelerde stratejik nedenlerle, çoğunlukla, ilgili kamu kuruluşunun veya ortak girişimin yönetimi proje şirketine bırakılır. Ancak yeni proje şirketinin yönetiminde kamunun veto haklarının korunması da yaygındır. Örneğin, Türkiye ve AB ülkelerinin enerji arz güvenliğinin sağlanması ve arz çeşitliliği yaratılması bakımından büyük önem taşıyan Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi çerçevesinde “TANAP Doğalgaz İletim A.Ş.” proje şirketi kurulmuştur⁴¹⁸.

3.2.4.9 Özelleştirme Sözleşmeleri

Özelleştirme sözleşmeleri, kamu kuruluşunun ait mülkiyetin tamamen özel sektör kuruluşuna devredildiği KOİ yatırım sözleşmelerinin diğer bir özel türü olup milli ekonomi içerisinde devletin payının küçültülmesi yönündeki en etkin araçlardandır⁴¹⁹. Özelleştirme sonucunda varlıklar yerli yatırımcılara satılabileceği gibi yabancı yatırımcılara da satılabilmektedir. Yabancı yatırımcıların özelleştirme ihalelerine girmek istemesinin ve hükümetlerin de buna olumlu bakmasının temel iki temel nedeni vardır. İlki özelleştirilen varlıkların genellikle telekom, enerji, ulaştırma gibi büyük miktarda finansal kaynak gerektiren yatırımlardan oluşması; ikincisi ise bu faaliyetlerin verimli çalıştırılabilmesi için devralacak şirketlerin önemli ölçüde teknoloji ve teknik bilgi gibi mülkiyet avantajlarına sahip olmasına ihtiyaç duyulmasıdır. Dolayısıyla,

⁴¹⁷ Bkz. **Mohamed Abdulmohsen Al-Kharafi & Sons Co. v. Libya and others**, CRCICA (Cairo Regional Center for International Commercial Arbitration), Final Arbitral Award, 22 March 2013, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw1554.pdf> (Erişim Tarihi: 04.12.2015).

⁴¹⁸ 13 Mart 2015 tarihinde TANAP Ortaklık Anlaşması Ankara’da imzalanmıştır. TANAP Şirketi mevcut ortaklık payları SOCAR (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi) % 58, BOTAŞ (Türkiye Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş.) % 30 ve BP (British Petroleum) % 12’dir. Bkz. (Çevrimiçi) <http://www.enerji.gov.tr/TR/Sayfalar/Uluslararası-Boru-Hatları-ve-Boru-Hattı-Projeleri> (Erişim Tarihi: 04.03.2016).

⁴¹⁹ Haluk Tandırcıoğlu, “Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.4, S.3, 2002, s.198.

yabancı yatırımlar içinde önemli bir paya sahip olan özelleştirme; mülkiyeti ya da yönetimi devlete ait olan mal veya hizmetlerin daha verimli şekilde, özel girişimcilere işletilmek üzere satılması veya devredilmesi şeklinde tanımlanabilir. Başka bir deyişle, özelleştirme; devletin iktisadi faaliyetlerinin azaltılması veya tamamen ortadan kaldırılmasıdır⁴²⁰.

İlk özleştirmeler Şili’de yapılmışsa da, özelleştirmenin dünya çapında bir eğilim haline gelmesine, 1980’li yıllarda, Thatcher’in Başbakanlığı döneminde İngiltere’nin öncülük ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. İngiltere’de özelleştirme hareketi devletin elindeki konutların satılması ve devlet tarafından finanse edilen mal ve hizmetlerin çeşitli sözleşmeler yolu ile özel sektöre yaptırılması ile başlamıştır⁴²¹.

1990’lı yıllardan itibaren ise, Doğu Bloku’nun çökmesi ve piyasa ekonomisine geçiş sürecinde bulunan ülkelerin geniş kapsamlı özelleştirmeye yönelmesiyle birlikte hız kazanmıştır. Nitekim, Orta Doğu Avrupa ve Güney Amerika’ya yapılan doğrudan yabancı yatırımların çoğunluğu özelleştirme yoluyla gerçekleşmiştir. Örneğin, özelleştirme kaynaklı doğrudan yabancı yatırımlar, 1995 yılına kadar Çek Cumhuriyeti’ne yapılan doğrudan yabancı yatırımların yaklaşık olarak tümünü oluşturmuştur⁴²².

3.3 Yabancı Yatırımcıları Koruyan Standartlar ve Sigortalar

3.3.1 Yatırım Anlaşmalarında Yatırımcıları Koruyan Standartlar

Uluslararası yatırım anlaşmalarında, özellikle yatırımcı ve yatırımı korumaya yönelik bazı koruma standartları kullanılmaktadır. Bu koruma standartları arasında milli muamele, en çok gözetilen ulus, adil ve hakkaniyete uygun davranma, gelir ve sermaye transferi serbestisi, haksız kamulaştırmanın önlenmesi ve tam koruma ve güvenlik gibi

⁴²⁰ Türkiye’deki uygulamalar için bkz. OİB, **Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif**, Ankara: Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, 2010.

⁴²¹ İzak Atiyas ve Burak Oder, **Türkiye’de Özelleştirmenin Hukuk ve Ekonomisi**, Ankara: Türkiye Ekonomi Politikalarını Araştırma Vakfı Yayınları, 2008, (Çevrimiçi) http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271234172r8289.Turkiye___de_Ozellestirmenin_Hukuk_ve_Ekon_omisi.pdf (Erişim Tarihi: 14.02.2016), s.1–2.

⁴²² UNCTAD, **World Investment Report 1998: Trends and Determinants**, New York and Geneva: United Nations Publications, 1998, (Çevrimiçi) http://unctad.org/en/Docs/wir1998_en.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2016), s.275.

standartlar yer almaktadır. Yatırım anlaşmalarında yer alan koruma standartlarının kapsamı ve anlaşmalardaki ifade (kabul ediliş) tarzı da taraf devletlerce farklı şekillerde düzenlenebilmektedir. Taraflar bazen kabul ettikleri muamele standardını sınırlama ihtiyacı duyarak, buna uygun anlaşma metnini tanzim etmektedirler⁴²³.

3.3.1.1 Milli Muamele

Ev sahibi devletin yabancı yatırımlara yönelik olarak, benzer nitelikteki yerli yatırımlardan daha düşük koruma seviyesi bahsetmeyeceğine ilişkin taahhütte bulunması, milli muamele kaydı (national treatment) olarak adlandırılmaktadır⁴²⁴. Milli muamele kaydı, ev sahibi devletleri hukuki düzenlemeler veya idari kararlar marifetiyle yabancı ve yerli yatırımcılar arasında bir ayrıma gitmekten men etmeyi ve bu suretle yabancı yatırımların korunmasına hizmet etmeyi amaçlamaktadır.

Milli muamele kaydının ihlal edildiğinden bahsedebilmek için, ev sahibi devletin yabancı yatırımlara yönelik olarak, benzer nitelikli yerli yatırımlardan daha düşük seviyede bir koruma sağlamadığı ve uygulamada ayrımcı muamelede bulunmadığını ispatlaması gerekmektedir. Eğer, ev sahibi devlet bunu kanıtlayamaz ise, yabancı yatırımcının ev sahibi devlet davranışının ayrımcı nitelikte olduğunu ispat ettiği kabul edilecektir. Nitekim, Feldman v. Meksika davasında görevli hakem heyeti tarafından aynı iş dalında yer alma ölçütü kullanılmıştır. İşbu davasında hakem heyeti, işlemin ayrımcı niteliklere sahip olması ve kamu yararı taşımaması halinde, ev sahibi ülkenin tazminat yükümlülüğünün doğacağına karar vermiştir. Dava konusu olayda Meksika'daki yerel perakendecilerden satın aldığı sigaraları yurt dışına ihraç eden davacı CEMSA şirketi (ABD uyruklu Marvin Feldman'ın kontrolünde bulunan Meksika'da faaliyet yürüten şirket), Meksika devletinin yerel sigara üreticilerine uyguladığı vergi indiriminden kendisini faydalandırmadığı gerekçesiyle ICSID tahkime NAFTA Anlaşması çerçevesinde müracaat etmiştir. Feldman, Meksika hükümetinin NAFTA Anlaşmasında öngörülen, yabancı yatırıma karşı milli muamele, asgari standartta davranışta bulunma yükümlülüklerini ihlal ettiğini ve ek vergilerle dolaylı

⁴²³ Nuray Ekşi, "İki Taraflı Yatırım Anlaşmaları Uyarınca ICSID Kurallarında Tahkim Deneyimi", **İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.1, S.1-2, 2002, s.85.; Çalışkan, **a.g.m.**, s.88.

⁴²⁴ OECD, **National Treatment for Foreign-Controlled Enterprises: Including Adhering Country Exceptions to National Treatment**, Paris: OECD Publishing, 2013, (Çevrimiçi) Bkz. <http://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/national-treatment-instrument-english.pdf> (Erişim Tarihi: 03.02.2016), s.7.

kamulaştırma yaptığını ileri sürmüştür. Sonuç olarak, heyet davacıyı hak bulmuş ve Meksika'yı davacıya 740.000 ABD doları tazminat ödemeye mahkûm etmiştir⁴²⁵.

Bazı tahkim kararlarında ise, ayrımcı muamelenin varlığından bahsedebilmek için ev sahibi devlet davranışının kasıtlı olması gerektiği ifade edilmiştir⁴²⁶. Buna karşın diğer bazı kararlarda ev sahibi devletin ayrımcılık kastı olmaza dahi, bu devlet davranışının ayrımcı nitelikte olabileceği ve neticede milli muamele ilkesini ihlal edebileceği beyan edilmiştir⁴²⁷.

Sonuç olarak, milli muamele, yerli yatırımcılara uygulanan kuralların yabancı yatırımcılara da uygulanması anlamına gelmekte olup; ev sahibi devletleri hukuki düzenlemeler veya idari kararlar yoluyla yabancı ve yerli yatırımcılar arasında bir ayrıma gitmeyi yasaklamakta ve bu böylece yabancı yatırımların korunmasına hizmet etmektedir.

3.3.1.2 En Çok Gözetilen Ulus

En çok gözetilen ulus kaydı⁴²⁸ (Most Favoured Nation Treatment - MFN), bir anlaşmada tarafların belirli bir konuda üçüncü devletlere ya da yurttaşlarına tanıdıkları ya da tanıyacakları en iyi muameleyi, birbirlerine ya da yurttaşlarına karşı da uygulamayı kabul ettiklerini açıklayan bir hükümdür⁴²⁹. Başka bir deyişle, en çok gözetilen ulus kaydı kapsamında lehine böyle bir hak tanınmış olan devlet vatandaşlarına, hakkı tanıyan devletin ülkesinde üçüncü bir devlet lehine tanınmış ve tanınacak olan hakların aynından yararlanma imkânını bahşetmektedir⁴³⁰. Yani, en çok

⁴²⁵ Bkz. **Marvin Roy Feldman Karpa v. United Mexican States**, ICSID Case No. ARB(AF)/99/1 (also known as **Marvin Feldman v. Mexico**), Award, 16 December 2002, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0319.pdf> (Erişim Tarihi: 03.02.2016), par.211, s.88.

⁴²⁶ Örneğin, Methanex davasında görevli hakem heyetleri, ayrımcı davranışın varlığının tespitinde ev sahibi devletin kasıtlı olmasını bir ön koşul olarak kabul etmiştir. Bkz. **Methanex Corporation v. United States of America**, UNCITRAL Arbitration. Final Award, 3 August 2005, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0529.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.02.2016), par.14, s.9.

⁴²⁷ Nitekim, Siemens davasında görevli hakem heyeti tarafından, ayrımcılığın tespitinde ev sahibi devletin kasıtlı hareket etmiş olmasının bir önemi bulunmadığı net bir şekilde ifade edilmiştir. Bkz. **Siemens A.G. v. The Argentine Republic**, par.320, s.102.

⁴²⁸ En çok gözetilen ulus kaydı ya da eski adıyla en ziyade müsaadeye mazhar millet kaydı

⁴²⁹ OECD, **Most-Favoured-Nation Treatment in International Investment Law**, OECD Working Papers on International Investment, 2004/02, Paris: OECD Publishing, 2004, (Çevrimiçi) http://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/WP-2004_2.pdf (Erişim Tarihi: 21.09.2016), s.2.

⁴³⁰ Çelikel ve Gelgel, **a.g.e.**, s.60.

gözetilen ulus ilkesi, bir devletin bir başka devlete, herhangi bir üçüncü devlete tanıdığı en iyi koşulları uygulamasına yönelik bir uluslararası ticaret hukuku ilkesidir⁴³¹.

Günümüzde yatırım anlaşmalarının çok büyük çoğunluğunda en çok gözetilen ulus kaydına yer verildiği görülmektedir. Hatta doktrinde böyle bir kaydı ihtiva etmeyen yatırım anlaşmaları, “yarısı boş” anlaşmalar biçiminde tasvir edilmektedir⁴³². Genel olarak, yatırım anlaşmalarda yatırımın girişi bakımından sadece en çok gözetilen ulus kaydı düzenlenirken, yatırımın girişinden sonra tabi olacağı muamele bakımından ise, milli muamele standardı ve en çok gözetilen ulus kaydı birbirlerini alternatif teşkil edecek şekilde düzenlenmiştir. Bu durumda yatırım için bu standartlardan hangisi elverişli ise, o uygulanacaktır⁴³³. Kaydın yatırım anlaşmalarında bu kadar yoğun biçimde kullanılmasının temel amacı, farklı devletlerin tabiiyetinde bulunan yabancı yatırımcılar arasında, ev sahibi devlette gerçekleştirilen yatırımlar bakımından, eşit düzeyde rekabet ortamının temin edilmesi şeklinde ortaya konulmaktadır⁴³⁴. Uygulamada, en çok gözetilen ulus kaydının uygulama alanı her yatırım anlaşmasına göre farklılık gösterebilmektedir. Kaydın yatırım anlaşmaları açısından gösterdiği en büyük farklılık, belirli bir konu ile sınırlı olup olmadığı hususunda ortaya çıkmaktadır⁴³⁵. Bu çerçevede, özellikle gümrük birliği ve serbest ticaret bölgelerine ilişkin bazı hakların, çoğu devlet tarafından en çok gözetilen ulus kaydından muaf tutulması tercih edilmektedir.

En çok gözetilen ulus kaydının uygulama alanı, yatırım anlaşmalarından doğan uyuşmazlıkların çözümü aşamasında da sıklıkla tartışmaya konu olmuştur. Nitekim, en çok gözetilen ulus kaydı ilkesi bazı dava süreçlerinde geniş kapsamlı olarak yorumlanmış ve bu kapsam içerisinde en çok gözetilen ulus kaydı ilkesinin

⁴³¹ UNCTAD, **Most-Favoured-Nation Treatment**, New York and Geneva: United Nations Publications, 1999, (Çevrimiçi) <http://unctad.org/en/Docs/psiteiidt10v3.en.pdf> (Erişim Tarihi: 11.02.2016).

⁴³² Alejandro Faya Rodriguez, “The Most-Favoured-Nation Clause in International Investment Agreements: A tool for Treaty Shopping?”, **Journal of International Arbitration**, Vol. 25, Issue 1, 2008, s.89.

⁴³³ Örneğin bkz. Türkiye’nin Küba (m.II/1 ve 2), Ukrayna (m. II/ 1 ve 2), Hırvatistan (m.II/1 ve 3), Litvanya (m.II/1ve 2), Bulgaristan (m. II/1 ve 2), Makedonya (m. II/2 ve 3) ile yaptığı yatırım anlaşmaları bu yöntem ile uzlaşmış ve düzenlenmiş anlaşmalardır. Ayrıca, En Çok Gözetilen Ulus Kaydı hakkında detaylı bilgiler için bkz. **Pınar Baklacı, Uluslararası Yatırım Hukukunda En Çok Gözetilen Ulus Muamelesi**, İstanbul: Beta Yayınları, 2009.

⁴³⁴ Rodriguez, **a.g.m.**, s.92.

⁴³⁵ Ayşe Yasemin Aydoğmuş, “İki Taraflı Yatırım Anlaşmalarındaki En Ziyade Müsaadeye Mazhar Millet Kaydına İstinaden ICSID’e Başvuru İmkânı”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. 29, S.1-2, 2009, s.22-23.

uygulanabilmesi tahkim kararlarında da konu olmuştur. Söz gelimi, Siemens AG – Arjantin davasında, davacı, Arjantin – Şili İkili Yatırım Sözleşmesi'nin uyuşmazlıkların hakemliğe götürülmesinden önce iç hukuk yollarının tüketilmesini gerekli kılmamasını gerekçe göstererek uyuşmazlığı yerel mahkemelere sunmamıştır. Tahkim heyeti, davacının “En Çok Gözetilen Ulus” hükmünden faydalanma girişimini haklı bulmuş ve iç hukuk yollarının tüketilmesi ön şartının yerine getirilmesini gereksiz görmüştür⁴³⁶.

3.3.1.3 Adil ve Hakkaniyete Uygun Davranma

Günümüzde, hemen tüm iki ve çok taraflı yatırım anlaşmalarında akit taraf ülke vatandaşlarına ve yatırımlarına adil ve hakkaniyete⁴³⁷ uygun muamelede (Fair and Equitable Treatment - FET) bulunma ilkesi yer almıştır. İşbu ilke, tahkim uygulaması kapsamında yatırımcılar tarafından en fazla müracaat edilen ilkelerden biri olup, ilkenin bu kadar geniş uygulama alanına sahip olmasının temelinde, uluslararası yatırım hukukunda kabul edilen diğer koruma standartlarıyla yakın ilişkisinin mevcut bulunması yatmaktadır⁴³⁸. Adil ve hakkaniyete uygun muamele ilkesi öncelikle ev sahibi devletlere, yatırımcıya yönelik şeffaf olma ve ayrımcılık yapmama yükümlülüğü getirmektedir⁴³⁹.

İçtihat hukuku alanında da verilen çeşitli kararlarda, âdil ve hakkaniyete uygun muamele ilkesinin uygulama alanının belirlenmesine ilişkin aydınlatıcı mahiyette bazı tespitler yapılmıştır. Söz gelimi, MTD v. Şili davasında görevli hakem heyeti, tarafların imzalamış oldukları NAFTA Anlaşması çerçevesinde, âdil ve hakkaniyete uygun muamele ilkesinin, yabancı yatırımların korunması ve geliştirilmesi temel amaçları olan; “tarafsız”, “hakkaniyete uygun”, “önyargısız ve meşru” davranma yükümlülüğü kapsamında kullanılması gereğine işaret etmiştir⁴⁴⁰. Benzer şekilde, SD Myers v. Kanada davasında da görevli hakem heyeti, MTD davasında verilen kararla uyumlu

⁴³⁶ Bkz. **Siemens A.G. v. The Argentine Republic**, par. 68.

⁴³⁷ Uygulamada hakkaniyet kelimesinin yerine daha çok “eşitlik” ifadesinin kullanıldığına rastlanılmaktadır.

⁴³⁸ OECD, **Fair and Equitable Treatment Standard in International Investment Law**, OECD Working Papers on International Investment 2004/03, Paris: OECD Publishing, 2004, (Çevrimiçi) http://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/WP-2004_3.pdf (Erişim Tarihi: 04.02.2016), s.2.

⁴³⁹ Örneğin, Siemens davasında görevli hakem heyeti tarafından, ayrımcılığın tespitinde ev sahibi devletin kasıtlı hareket etmiş olmasının bir önemi bulunmadığı açıkça ifade edilmiştir. Heyete göre, ev sahibi devlet davranışının ayrımcı nitelik taşıyıp taşımadığına, bu davranışın yabancı yatırım üzerindeki “nihai etkisine” bakılarak karar verilmelidir. Bkz. **Siemens A.G. v. The Argentine Republic**, par.403, s.128 vd.

⁴⁴⁰ Bkz. **MTD v. Chile**, par. 253, s.93.

biçimde, âdil ve hakkaniyete uygun muamele ilkesinin ev sahibi devletleri hakkaniyete uymayan ve keyfi nitelikli davranışları men ettiğini belirlemiştir⁴⁴¹.

Görüldüğü üzere, içtihat hukuku alanında âdil ve hakkaniyete uygun muamele ilkesinin uygulama alanı oldukça geniştir. Somut ihtilaflarda müracaat edilen yöntemler analiz edildiğinde, hakem heyetlerinin işbu ilkenin uygulama alanı: haklı beklentilerinin ihlal edilmemesi, keyfi muamele yapmaması, âdil yargılanma hakkının ihlal edilmemesi ve iyi niyet ilkesine uygun hareket edilmesi gibi kıstaslar etrafında değerlendirdikleri görülmektedir⁴⁴².

Hukuk devletinin en temel unsurlarından biri olan âdil yargılanma hakkı, aynı zamanda âdil ve hakkaniyete uygun muamele ilkesi kapsamında yer alan en mühim bir değerlendirme kıstaslarından biri olarak kabul edilmektedir⁴⁴³. Yatırım hukuku alanında âdil yargılanma hakkının ihlali (denial of justice): ev sahibi devlet hukuk sisteminin açık veya zımnî bir müdahaleye maruz bırakılması; yatırımcı tarafın dava açma hakkının önlenmesi, açılan bir davada usul kurallarına riayet edilmemesi veya mahkeme hükmünün açıklanmasına engel olunması şeklinde tezahür edebilmektedir. İçtihat hukuku alanında da yabancı yatırımcılar hakkında karar alınırken yukarıda bahsi geçen hakların tanınmaması durumunda, âdil ve hakkaniyete uygun muamele ilkesinin ihlal edildiği neticesine ulaşılmaktadır⁴⁴⁴. Ayrıca, ev sahibi devlet tarafından iyi niyet ilkesine uygun hareket etmesi de uluslararası yatırım hukukunun temel prensiplerinden biri olup, işbu ilke, eş zamanlı olarak âdil ve hakkaniyete uygun muamele ilkesi kapsamında ele alınan değerlendirme kıstaslarından birini oluşturmaktadır. Tahkim

⁴⁴¹ Bkz. **S.D. Myers, Inc. v. Government of Canada**, UNCITRAL Arbitration, Partial Award, 13 November 2000, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0747.pdf>, (Erişim Tarihi: 04.02.2016), par.262, s.65.

⁴⁴² Uluslararası yatırım hukukunda şeffaflık, ev sahibi devletin yabancı yatırımcı faaliyetlerine etki eden hukuki düzenlemelerinin son derece açık olmasını ve yatırımcı hakkındaki tüm kararların da bu düzenlemelere uygun olarak kabul edilmesini gerektirir. Bkz. Christoph Schreuer, “Fair and Equitable Treatment in Arbitral Practice”, **The Journal of World Investment & Trade**, Vol. 6, No. 3, 2005, s.373–374.

⁴⁴³ **a.g.e.**, s.381.; Dolzer ve Schreuer, **a.g.e.**, s.142.

⁴⁴⁴ Örneğin, **Metalclad** davasında, yatırımcı hakkında karar alan mahalli idare biriminin, kararın alınması öncesinde davacı şirkete yönelik herhangi bir davet veya bildirimde bulunmaması ve bu kapsamda davacı şirketin savunma hakkından mahrum bırakılmış olması, hakem heyeti tarafından âdil ve hakkaniyete uygun muamele ilkesinin ihlali olarak değerlendirilmiştir. Bkz. **Metalclad Corporation v. The United Mexican States**, ICSID Case No. ARB(AF)/97/1, Award, 30 August 2000, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0510.pdf> (Erişim Tarihi: 04.12.2015), par.74-101.

yargılamasına konu edilen çeşitli davalarda da hakem heyetleri tarafından iyi niyet ilkesine vurgu yapıldığı da görülmektedir⁴⁴⁵.

3.3.1.4 Gelir ve Sermaye Transferi Serbestisi

Uluslararası iki ve çoklu yatırım anlaşmaların çoğunda, her bir taraf devlet yatırımcısı, faaliyet gösterdiği ülke dışına elde ettiği gelirleri serbest transfer etme hakkına (free transfer of profits) sahip olduğuna dair hüküm konulmuştur. İki taraflı yatırım anlaşmalarının hemen hemen çoğunda transfer edilecek değerler sadece kar ve gelir ile sınırlı tutulmamakta, transfer edilebilecek değerler çeşitlendirilmekte ve bir liste halinde düzenlenmektedir. Standart olmayan bu listelerde yatırımın tamamının veya bir kısmının satışı yahut tasfiyesinden elde edilen kazançlar; bir yatırım uyumsuzluğundan doğan ödemeler; yönetim, teknik yardım, personel ve diğer ücretleri; bir yatırımla ilgili borçlardan kaynaklanan geri ödemeler ve faiz ödemeleri; hasılatlar; sermaye ve yatırımın artırılması ve korunması için ilave meblağlar gibi ifadeler yer almaktadır⁴⁴⁶.

Fakat ev sahibi ülkeler, bazen, ödemeler dengesinde aşırı bir düşüş yaşanması halinde, IMF Anlaşması⁴⁴⁷'nin ilgili maddeleri gereğince kısıtlayıcı önlemler alabilmektedirler. Özellikle, doktrinde, yabancı yatırım sonucu elde edilen gelirin yurt dışına transferi konusunda, iktisadi gerekçelerle bazı kısıtlamalar getirilmesi gerektiği ileri sürülmektedir⁴⁴⁸. Bunun temel gerekçesi ise, yerli ve yabancı ülkelerin faiz oranları

⁴⁴⁵ Bkz. **Pope & Talbot Inc. v. The Government of Canada**, UNCITRAL Arbitration, Award on the Merits of Phase 2, 10 April 2001, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0678.pdf> (Erişim Tarihi: 04.02.2016).

⁴⁴⁶ Örneğin, Türkiye ve Özbekistan Cumhuriyeti Arasındaki Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşmanın 'Ülkeye İade ve Transferler' başlıklı IV. Maddesinde; "Herbir Taraf, bir yatırımla ilgili tüm transferlerin kendi ülkesi içine ve dışına makul olmayan bir gecikme olmaksızın yapılmasına iyi niyetle izin verecektir. Bu transferlere aşağıdakiler dahildir :

- a) Gelirler;
- b) Bir yatırımın tamamının veya bir kısmının satılması veya tasfiye edilmesinden elde edilen meblağlar;
- c) Madde III (Kamulaştırma ve Tazminat) çerçevesinde ödenecek tazminatlar;
- d) Yatırımlarla ilgili olarak alınmış kredilerin ana para ve faiz Ödemeleri;
- e) Bir Tarafın, diğer Tarafın ülkesindeki bir yatırımla ilgili olarak istihdam ettiği, çalışma izinleri alınmış yabancı uyruklu personelin hak ettiği maaş, ücret ve diğer gelirleri;
- f) Yatırım ihtilaflarından kaynaklanan ödemeler.

⁴⁴⁷ Bkz. İşbu Anlaşmanın son 26 Ocak 2016 yılında güncellenen hali için bkz. **Articles of Agreement of the International Monetary Fund**, 1944, (Çevrimiçi) <https://www.imf.org/external/pubs/ft/aa/pdf/aa.pdf> (Erişim Tarihi: 22.03.2016).

⁴⁴⁸ Graham Bird ve Ramkishan S. Rajan, "Restraining International Capital Movements: What Does It Mean?", **CIES Working Paper No. 14**, Adelaide: Centre for International Economic Studies (CIES),

arasındaki farklar ve büyük miktarlarda para transferi durumunda ev sahibi ülkenin esnek bir döviz kuru rejimini muhafaza edememesi olarak gösterilmektedir⁴⁴⁹. Ayrıca, çok miktarlarda para girişi ve çıkışının, ülke ekonomisinde patlama (boom) etkisi gösterebildiği ve para politikasına negatif etkileri olduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle nakdi sermayenin yurt dışına çıkışına bazı kısıtlamalar getirilmesi gerektiği tavsiye edilmektedir. Bu hususta geçici ya da kalıcı denetim tedbirlerin alınması önerilmektedir. Geçici tedbirler, özellikle olağanüstü hallerde (extraordinary period) caydırıcı bir tesir yaratmakta, bu bağlamda hem muhtemel bir rekabet kaybını engellemekte hem de makroekonomik dengesizlikleri giderebilmektedir⁴⁵⁰. Kalıcı denetim tedbirleri ise, normal hallerde de uygulanması gereken tedbirler olarak da adlandırılmaktadır⁴⁵¹. Ancak, bazı uluslararası davalarda transfer kısıtlamaları yatırımcıya ciddi zarar verdiği durumlarda ev sahibi ülkenin davacıya tazminat ödemesi gerektirdiği yönünde kararlar alınmıştır⁴⁵².

3.3.1.5 Haksız Kamulaştırmanın Önlenmesi

Uluslararası yatırım hukukunda doğrudan yabancı yatırımcıların mülkiyet haklarının korunması konusunda kabul edilen en önemli standartlardan birisi de yabancı yatırımların ev sahibi ülke tarafından haksız kamulaştırılmasının önlenmesidir. Günümüzde, hemen tüm ikili ve çok taraflı yatırım anlaşmalarında, kamulaştırmanın önlenmesi ilkesi bir koruma standardı olarak yer almaktadır⁴⁵³. Dolayısıyla, uygulamada, ev sahibi devletin kötü bir nâma sahip olmasına yol açabileceğinden ve

2000, (Çevrimiçi) <http://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/000602356.pdf?abstractid=231207&mirid=1> (Erişim Tarihi: 04.02.2016), s.10.

⁴⁴⁹ Dünyadaki doğrudan yabancı yatırımlara yönelik döviz kuru ve transferi ile ilgili uygulamalar için Bkz. World Bank, **New Foreign Direct Investment Regulations Data: Converting and Transferring Currency**, 2012, (Çevrimiçi) <http://iab.worldbank.org/~media/FPDKM/IAB/Documents/Data2012/Converting-and-Transferring-Currency.xls> (Erişim Tarihi: 21.10.2015).

⁴⁵⁰ Bird ve Rajan, **a.g.e.**, s.11.

⁴⁵¹ **a.g.e.**, s.12.

⁴⁵² Örneğin, Achmea v. Slovakia davasında, Slovakia hükümetinin 2009 yılında 192 Sayılı Sağlık Sigorta Şirketleri Kanunu ile bu sektördeki faaliyet gösteren şirketlere transfer yasağı getirmiştir. Bir Slovak sigorta şirketinin % 8.5 hissesine sahip olan davacı Danimarka'lı Achmea şirketi, 1991 yılında Danimarka ve Slovakia arasında imzalanan ikili yatırım anlaşmasının 4 maddesinin (gelir ve kar transferi serbestisi) ihlal edildiği gerekçesiyle tahkime başvurmuştur. Hakem heyeti de davacıyı haklı bularak davalının 28.8 milyon ABD doları tazminat ödemesi yönünde karar vermiştir. Bkz. **Achmea B.V. v. The Slovak Republic**, UNCITRAL, PCA Case No. 2008-13 (formerly Eureko B.V. v. The Slovak Republic), Award, 12 December 2012, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw3206.pdf> (Erişim Tarihi: 04.02.2016), par.352, s.115.

⁴⁵³ NAFTA Anlaşması, md.1110; ECT Antlaşması, md.1340; MIGA Konvansiyonu md.11(a)ii.

söz konusu devletin yatırım ortamı bu durumdan olumsuz yönde etkileneceğinden ev sahibi devletler doğrudan kamulaştırma yoluna nadiren müracaat etmektedirler. Bu itibarla ev sahibi devletler, genellikle yabancı yatırımcının mülkiyet hakkına dokunmadan, yatırımcının mülkiyet hakkını etkin biçimde kullanmasına engel olmaya matuf bazı tedbirleri kullanmayı tercih etmektedirler. Başka bir deyişle, içtihat hukukunda, ev sahibi devletlerin uygulamaya koyduğu tedbirler ile yatırımcı zararı arasında illiyet bağının bulunması dolaylı kamulaştırmanın⁴⁵⁴ varlığı kabul edilmektedir. Özellikle, hakem heyetleri, bir ev sahibi devlet tasarrufunun dolaylı kamulaştırma niteliği taşıyıp taşımadığını incelerken yatırımcıyı yatırımı kullanma kapasitesinden veya yatırımdan elde etmeyi beklediği menfaatten “esaslı biçimde” mahrum bırakıp (substantial deprivation) bırakmadığı ve tasarrufunun süreklilik arz edip etmediği ölçütlerini tetkik etmektedirler.

Esaslı mahrumiyet ölçütünün tartışıldığı ihtilaflardan birisi de Biloune v. Ghana davası oluşturmaktadır. Dava konusu olayda, Gana devletinde bir otel inşaatı ile ilgili olarak MDCL adlı yerel şirketle ortaklık yapan Bay Biloune, yatırım faaliyetinin önemli bir kısmını tamamladıktan sonra davalı devletin güvenlik güçleri tarafından tutuklanmış ve sonucunda sınır dışı edilmiştir. Bay Biloune'nin sınır dışı edilmesinin MDCL şirketinin yatırım projesine devam etmesine esaslı biçimde engellediğini ve yatırımı durma noktasına sebep olduğunu tespit eden ad hoc tahkimi, somut uyuşmazlıkta Gana devletince dolaylı kamulaştırma yapıldığı kanaatine ulaşmıştır⁴⁵⁵. Görüldüğü üzere tahkim kararında, yatırıma ilişkin mülkiyet hakkına yönelik bir müdahaleden ziyade, yatırımcının yatırımı kullanma kapasitesinin ve yatırımdan elde etmeyi beklediği menfaatin önemli ölçüde azaldığı tespit etmiştir. Benzer şekilde, Benvenuti & Bonfant v. Kongo davasında da; İtalyan girişimcisinin yönettiği şirketin ordu tarafından ele geçirilmesi üzerine, girişimci ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. ICSID hakem heyeti,

⁴⁵⁴ Doktrinde, dolaylı kamulaştırma kendi içerisinde “Sinsi (gizli) kamulaştırma” ve “de facto kamulaştırma” olarak sınıflandırılabilir.

⁴⁵⁵ Detaylı bilgiler için Bkz. **Biloune and Marine Drive Complex Ltd v. Ghana Investments Centre and the Government of Ghana**, UNCITRAL, Award, 30 June 1990, (Çevrimiçi) http://www.biicl.org/files/3935_1990_biloune_v_ghana.pdf, (Erişim Tarihi: 30.01.2016), s.2 vd.

davacının şirketteki hisselerinin Kongo devleti tarafından kamulaştırılmış olduğunu ve bu nedenle de zararları tazmin edilmesi gerektiğine karar vermiştir⁴⁵⁶.

Ev sahibi devlet tarafından, yatırımın yönetim yetkisinin yatırımcı dışında bir kişi veya kuruma devredilmesi de esaslı mahrumiyet ölçütlerinden birini teşkil etmektedir. Nitekim, *Starrett Housing v. Iran*⁴⁵⁷ davasında da, İran, yatırımcının mülkiyetine yönelik bir müdahalede bulunmaksızın, yatırımın yatırım araçlarını kontrolü ve idaresi için geçici müdür (temporaray manager) atamıştır. Hakem heyeti, ev sahibi devletin, yatırımcının mülkiyet hakkına müdahale etmese dahi, almış olduğu tedbirle yatırımcıyı bu hakkın kullanımından esaslı biçimde mahrum bırakmış olmasını dolaylı kamulaştırma fiili olarak değerlendirmiştir. Aynı şekilde, *Tippetts v. Iran*⁴⁵⁸ davasında da hakem heyeti tarafından, ev sahibi devlet tarafından yatırımcının yönetimine tek taraflı geçici müdür atanması, dolaylı kamulaştırma olarak nitelendirilmiştir.

Esaslı mahrumiyet ölçütleri çerçevesinde değerlendirilen hususlardan birisi de idari izinler konusunda yaşanmıştır. Yabancı yatırımcının yatırım sürecinin başında sahip olduğu idari ruhsat ve izinlerin, sonradan ev sahibi devletin tek taraflı iradesiyle ve haklı bir neden olmaksızın iptal edilmesi veya yatırımcıya başlangıçta taahhüt edilen izinlerin verilmemesi gibi fiillerin, çeşitli hakem heyetleri tarafından yatırımın dolaylı kamulaştırması olarak değerlendirilmiştir. Söz gelimi, *Goetz v. Brundi* davasında ev sahibi devlet, yatırımcının mülkiyetine herhangi bir müdahalede bulunmaksızın, davacı şirketin sahip olduğu serbest ticaret bölgesi ruhsatını iptal etmiştir. ICSID hakem heyeti bu davayı Belçika-Lüksemburg Ekonomik Birliği ile Burundi arasında yapılan iki taraflı anlaşması çerçevesinde değerlendirerek kararında, bahse konu ruhsat iptalinin yatırımcıyı bütün faaliyetlerini durdurmaya zorladığını tespit etmiştir. Tahkim Böyle bir zorlamanın, yatırımcıyı yatırımdan elde etmeyi beklediği menfaatten esaslı biçimde

⁴⁵⁶ Bkz. **Biwater Gauff (Tanzania) Ltd. v. United Republic of Tanzania**, ICSID Case No. ARB/05/22. Award, 24 July 2008, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0095.pdf> (Erişim Tarihi: 30.01.2016), par. 513, s.153.

⁴⁵⁷ Bkz. **Starrett Housing Corporation, Starrett Systems, Inc, Starrett Housing International, Inc v. The Government of the Islamic Republic of Iran**, Bank Omran, Bank Mellat Interlocutory, Iran-US Claims Tribunal, Case No. 24, Award No. 32-24-1, 19 December 1983, (Çevrimiçi) <http://www.trans-lex.org/232100> (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

⁴⁵⁸ Bkz. **Tippetts, Abbett, McCarthy, Stratton v. TAMS-AFFA Consulting Engineers of Iran, The Government of the Islamic Republic of Iran**, Civil Aviation Organization, Plan and Budget Organization, Iranian Air Force, Ministry of Defence, Bank Melli, Bank Sakhteman, Mercantile Bank of Iran and Holland, Iran-US Claims Tribunal, Case No. 7, Award No. 141-7-2, 22 June 1984, (Çevrimiçi) http://www.trans-lex.org/231000#head_15 (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

mahrum kılacağını, söz konusu ev sahibi devlet tasarrufunu dolaylı kamulaştırma olarak yorumlamış ve Burundi'nin davalıya yaklaşık 3 milyon ABD Doları tazminat ödemesi gerektiğine karar vermiştir⁴⁵⁹.

Goetz v. Brundi davasına benzer şekilde, 2002 yılında sonuçlanan Middle East Cement Shipping and Handling Co. S.A v Mısır davasında da; çimento ithalatının yasaklanması sebebiyle Mısır'a çimento ithalatı yapan yatırımcının serbest bölge lisansı iptal edildiğinden dolayı yatırımcının işi etkilenmiştir. ICSID Tahkim Mahkemesi yatırımcının hakkının elinden alınmamış olmasına rağmen yapılan işlemin hakkın kullanımına olan etkilerine bakarak kararını 1993 yılında Mısır ve Yunanistan arasında imzalanan iki taraflı yatırım anlaşması hükümlerine dayandırarak dolaylı kamulaştırma olduğuna karar verip 2.20 milyon ABD doları tazminat ödenmesi gerektiğine karar vermiştir⁴⁶⁰.

Başlangıçta taahhüt edilen idari izinlerin dolaylı kamulaştırmaya konu edilip edilmeyeceği hususunda, Metalclad v. Meksika davasında bu durumun somut örneklerinden birini teşkil etmektedir. Uyuşmazlık konusu olayda Meksika tarafından yatırım faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için davacı şirkete yapım ve işletim izni verilmiş, bunun dışında söz konusu şirketin ihtiyaç duyacağı her türlü iznin verileceği hususunda da taahhütte etmiştir. Ancak sonraki aşamada davalı devletteki bir mahalli idare birimi (Municipality of Guadalupe) tarafından davacı şirkete inşaat yapım izninin verilmemesi üzerine, davacı şirket âdil ve hakkaniyete uygun muamele ilkesinin ihlal edildiği gerekçesiyle ICSID'e NAFTA Anlaşması çerçevesinde müracaat etmiştir. ICSID hakem heyeti değerlendirmesinde, yatırımın planlanması, işletilmesi ve tamamlanmasına etkide bulunan tüm hukuki sorumluluklar konusunda yatırımcının açıkça bilgilendirilmesi gerektiğine işaret etmiştir. ICSID heyeti bahsi geçen noktalardaki bir yanlış anlaşılmayı veya karışıklığı gidermenin Meksika otoritesinin görevi olduğunu tespit etmiş ve bu görevin yerine getirilemediğinden bahisle

⁴⁵⁹ Bkz. **Goetz and others v. Burundi**, ICSID Case No. ARB/95/3, Decision on Liability, 2 September 1998, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/cases/508> (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

⁴⁶⁰ Bkz. **Middle East Cement Shipping and Handling Co. S.A. v. Arab Republic of Egypt**, ICSID Case No. ARB/99/6, Award, 12 April 2002, (Çevrimiçi) https://icsid.worldbank.org/ICSID/FrontServlet?requestType=CasesRH&actionVal=showDoc&docId=D C595_En&caseId=C182 (Erişim Tarihi: 30.01.2016), par. 178, s. 645.

yatırımcının haklı beklentilerinin ihlal edildiği neticesine ulaşmış ve davacıya 16.70 milyon ABD doları miktarında tazminat ödenmesine karar vermiştir⁴⁶¹.

Esaslı mahrumiyet ölçütüne ilişkin diğer bir örnek dava SPP davasıdır. SPP v. Mısır davasında ICSID heyeti; ev sahibi ülkenin, yabancı yatırımcının turizm projesini iptal etmesini, devletin egemenlik gücünün tabii bir sonucu olarak görmüş ve bunu hukuki bir işlem olarak tanımlamıştır. Ancak kanuni bir kamulaştırma karşılığında da tazminat hakkının doğacağını belirterek, ev sahibi ülkenin davacıya tazminat ödemesine karar vermiştir⁴⁶².

Hakem heyetlerince dolaylı kamulaştırmanın gerçekleşip gerçekleşmediğine ilişkin yapılan incelemelerde kullanılan bir diğer değerlendirme ölçütünü de ev sahibi devlet tasarrufunun süreklilik arz edip etmediği hususudur. Bu hususa göre, içtihat hukukunda, yatırımcının iktisadi anlamda kaybına yol açan ev sahibi devlet tasarrufu geçici nitelik taşıyor ise bu tasarrufun dolaylı kamulaştırma neticesini doğurmayacağı kabul edilmektedir.

Dolaylı kamulaştırma kapsamında süreklilik ölçütünün incelendiği davalardan birisi de SD Myers v. Kanada davasıdır. Dava konusu olayda, davalı Kanada devletinin, kendisinin ABD'ye ihracatını on beş aylık süreyle men etmiş olması yer almaktadır. Davacı şirket bahse konu ihracat yasağı nedeniyle 10 milyon dolar zarara uğradığı iddiasıyla tahkime başvurmuştur. Yargılama sonunda UNCITRAL hakem heyeti, bahse konu ihracat yasağının geçici nitelikte olduğunu, bunun yanında davalı devletin mal veya menfaatlara doğrudan veya dolaylı olarak el koyduğuna ilişkin yeterli delil bulunmadığını ifade etmek suretiyle somut ihtilafta dolaylı kamulaştırmanın olmadığına hükmetmiştir⁴⁶³.

Diğer taraftan, Wena Hotels davasında ise hakem heyeti, davacı şirketin oteline bir yıl müddetle el konulması işlemini, dolaylı kamulaştırma olarak değerlendirmiştir. ICSID hakem heyeti, somut ihtilafta bir yıllık el koyma süresinin, davacı şirketi

⁴⁶¹ Bkz. **Metalclad Corporation v. USA**, par.131, s.35.

⁴⁶² Bkz. **Southern Pacific Properties (Middle East) Limited v. Arab Republic of Egypt**, ICSID Case No.ARB/84/3, Award, 20 May 1992, (Çevrimiçi) http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw6314_0.pdf (Erişim Tarihi: 30.01.2016), par.257, 397-398.

⁴⁶³ Enver Bozkurt ve Süleyman Dost, “Devletlerin Yabancı Yatırımcıların Mülkiyet Hakkına Müdahalesine İlişkin Olarak ICSID Tahkim Uygulamasında Ortaya Çıkan Genel Prensipler ve Sonuçları”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, C.I, S.1-2, 2005, s.12.

mülkiyet hakkının kullanımından esaslı biçimde mahrum etmek için yeterli olduğunu, dolayısıyla bahse konu davalı devlet tasarrufunun süreklilik arz ettiğinin kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir⁴⁶⁴.

Yukarıda örnek davalarda görüldüğü üzere, doktrinde, dolaylı kamulaştırma oluşturan müdahaleler: yatırım üzerindeki idareyi ele geçirme; ülkede faaliyeti devam ettirebilmek için gerekli izin ve ruhsatları iptal etme; uluslararası hukuka aykırı şekilde yabancı yatırımcıyı tutuklama veya sınır dışı etme; yatırımcının banka hesaplarını dondurma gibi işlem ve fiiller şeklinde gruplandırılmıştır⁴⁶⁵. Sonuç olarak, dolaylı kamulaştırma direkt bir alım olmayıp, kamulaştırmaya eşdeğer sonuçlar doğuran, geçici olmayan, yatırımın kullanımını ciddi anlamda etkisiz hale getiren fiil veya işlemdir diyebiliriz.

3.3.1.6 Tam Koruma ve Güvenlik

Çeşitli ikili ve çok taraflı yatırım anlaşmalarında “koruma ve güvenlik” veya “tam koruma ve güvenlik” (full protection and security) başlıkları altında yer alan koruma ve güvenlik ilkesi; taraf devletlerin kendi ülkelerindeki diğer taraf devlet yatırımcılarına ve bu yatırımcıların yatırımlarına yönelik gerçekleşebilecek olumsuz etkilere karşı aktif önlemler almalarını ifade etmektedir⁴⁶⁶. Özellikle, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, söz konusu ilkenin uygulama alanı muhtelif yatırım uyuşmazlıkları hakkında verilen kararlar kapsamında da tartışılmaya başlanmıştır.

İçtihat hukuku alanında verilen bazı kararlarda ikili ticaret anlaşmalarının etkisiyle şekillenen “fiziksel şiddet” anlayışının hâkim kılındığı görülmektedir. Örneğin, Saluka v.Czech Republic davasında, Çek Cumhuriyeti - Hollanda ikili yatırım anlaşması çerçevesinde verilen kararda görevli hakem heyeti, açıkça, koruma ve güvenlik ilkesinin yatırımcının ve yatırımın maruz kalması muhtemel fiziksel şiddet

⁴⁶⁴ Bkz. **Wena Hotels Ltd. v. Arab Republic of Egypt**, par.135, s.920.

⁴⁶⁵ Sornarajah, **a.g.e.**, s.358.

⁴⁶⁶ Dolzer ve Schreuer, **a.g.e.**, s.149.

eylemlerine karşı ev sahibi devlet tarafından alınması gereken önlemleri konu aldığı ifade edilmiştir⁴⁶⁷.

Bunun dışındaki çeşitli tahkim kararlarında da koruma ve güvenlik ilkesinin fiziksel şiddet eylemleriyle bağlantılı bir çerçevede ele alındığı görülmüştür. Söz gelimi, AAPL kararında tahkim hakem heyeti, Sri Lanka güvenlik güçlerinin Tamil gerillalarına karşı yaptığı askeri müdahalesi sonucunda davacı şirketin yatırım faaliyetinin zarar görmesini, Büyük Britanya ve Sri Lanka arasındaki İkili Yatırım Anlaşması hükümleri kapsamında koruma ve güvenlik ilkesinin ihlali olarak değerlendirmiştir⁴⁶⁸. Aynı yönde, AMT v. Zaire davası olayında, Zaire devletine ait güvenlik güçlerinin çıkardığı isyan sonucunda ABD menşeli davacı American Manufacturing and Trading (AMT) şirkete ait yatırım yağmalanmıştır. Heyet bu olayda Zaire devletinin AMT'ya ait yatırımın korunması ve güvenliğinin tesisi için gerekli tedbirleri almadığını ifade ederek söz konusu devletin ortaya çıkan yatırımcı zararından sorumlu olduğuna karar vermiştir. Sonuç olarak, ICSID heyeti, Demokratik Kongo Cumhuriyeti (1971 ile 1997 yılları arasında Zaire olarak) ve ABD arasındaki 1984 yılında imzalanan ikili yatırım anlaşmasında öngörülen koruma ve güvenlik ilkesinin ihlal edildiğinden dolayı davalıya 9 milyon ABD doları tazminat ödemesine hüküm etmiştir⁴⁶⁹. Diğer bir davada ise, dava konusu olayda hakem heyeti, davacıya ait otelin işçiler tarafından işgal edilmesi şeklinde gelişen olayda, güvenlik güçlerinin gerekli tedbirleri almadığından bahisle davalı Mısır devletinin koruma ve güvenlik ilkesi çerçevesinde sorumlu olduğuna karar vermiştir⁴⁷⁰. Adı geçen kararlardan da tespit edilebileceği üzere, koruma ve güvenlik ilkesi sadece ev sahibi devletin değil, aynı zamanda bu devlette bulunan özel kişilerin eylemlerine karşı da koruma sorumluluğunu da kapsamaktadır.

İçtihat hukuku alanında verilen bazı tahkim kararlarında, koruma ve güvenlik ilkesinin kapsamında yaşanan değişimlerin benimsendiği görülmektedir. Örneğin, Azurix v. Arjantin uyuşmazlığında davacı şirket, Arjantin hükümetinin yasal

⁴⁶⁷ Bkz. **Saluka Investments BV v. The Czech Republic**, UNCITRAL, Partial Award, 17 March 2006, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0740.pdf> (Erişim Tarihi: 04.02.2016), par.483, s.98.

⁴⁶⁸ Bkz. **Asian Agricultural Products Ltd. v. Republic of Sri Lanka**, ICSID Case No. ARB/87/3, Final Award, 27 June 1990, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita1034.pdf> (Erişim Tarihi: 19.02.2016), par.116, s.572–573.

⁴⁶⁹ Bkz. **American Manufacturing and Trading, Inc. v. Zaire**, s.41–42.

⁴⁷⁰ Bkz. **Wena Hotels Ltd. v. Arab Republic of Egypt**, par.134, s.920.

düzenlemelerden ve taraflar arasındaki imtiyaz sözleşmesinden kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmediğini ve bu suretle koruma ve güvenlik ilkesini ihlal ettiğini iddia etmiştir. ICSID hakem heyeti bu iddiaya ilişkin olarak; 1991 yılında Arjantin ve ABD arasında imzalanan ikili yatırım anlaşması çerçevesinde kapsamlı bir yorum yapmak suretiyle koruma ve güvenlik ilkesinin yatırımcının ve yatırımın hukuki güvenliğini de tekeffül ettiği sonucuna ulaşmıştır⁴⁷¹.

Sonuç olarak, koruma ve güvenlik ilkesinin önüne getirilen kıstaslardan hareketle hakem kararları arasında bir uyum sağlamak mümkün görünmemektedir. Diğer taraftan uluslararası yatırım hukuku doktrininde ise ittifakla, koruma ve güvenlik ilkesinin yatırımcının maddi ve hukuki güvenliğini beraberce içerecek kapsamda değerlendirilmesinin gerekli olduğu fikri savunulmaktadır⁴⁷².

3.3.1.7 İstikrar Kaydı

Ev sahibi devletlerin yatırımlarla ilgili mevzuatını yabancı yatırımcıların aleyhine sonuçlar doğuracak şekilde değiştirmeleri de, politik risk olarak değerlendirilmektedir. Yabancı yatırımcı ile ev sahibi devlet arasında yapılan sözleşmede yer alan istikrar kaydı (stabilization clause) ile, ev sahibi devletin yatırım mevzuatını değiştirmesinden dolayı ortaya çıkan politik risklere karşı hukukî bir koruma sağlamaktadır. Özellikle, istikrar kaydın, yabancı yatırımcı ile ev sahibi devlet arasındaki sözleşmede yer alması halinde, sözleşmenin yapıldığı tarihteki ev sahibi devlet hukukunun uygulanacak hukuk olacağı ve gelecekte, ev sahibi devlet tarafından yatırımcı aleyhinde gerçekleştirilecek hiçbir düzenlemenin, yatırımcıyı olumsuz yönde etkilemeyeceği önceden taahhüt edilmektedir. Dolayısıyla, sözleşme ile güvence altına alınan birtakım hakların, yeni hukukî düzenlemeler ve değişiklikler yoluyla yabancı yatırımcı aleyhine zararlı sonuçlar doğurması engellenmiş olacaktır.

Söz gelimi, Tecmed v. Meksika uyuşmazlık konusu davada, Meksika hükümetinin katı atık tesisi inşası için davacı İspanyol şirkete başlangıçta süresiz olarak verdiği lisansı, birtakım yerel protestolar ve politika değişiklikleri sonucu, belirli süreyle sınırlandırması üzerine ortaya çıkmıştır. Hakem heyeti davaya ilişkin kararında

⁴⁷¹ Bkz. **Azurix Corp. v. The Argentine Republic**, par. 442/3, s.158.

⁴⁷² Dolzer ve Schreuer, **a.g.e.**, s.149.; Sornarajah, **a.g.e.**, s.205.

öncelikle davacı şirket faaliyetlerini, ev sahibi devlet tarafından verilen taahhütler ile idari izinlere güvenerek planladığını ve devam ettirdiğini ifade etmiştir. Davacı şirketin ev sahibi devletten istikrarlı bir davranış tarzı beklemesinin haklılığına işaret eden heyet, başlangıçta verilen idari izinlerin sonradan keyfi biçimde geri alınmasının veya kısıtlanmasının bu beklentiyi ihlal ettiğine hükmetmiştir. Sonuç olarak, heyet, 1995 yılında Meksika ve İspanya arasındaki iki taraflı yatırım anlaşmasında öngörülen şeffaflık ve adil ve eşit muamele ilkesinin Meksika tarafından ihlal edildiğinden dolayı davalının davacıya 5.50 milyon ABD doları miktarında tazminat ödenmesine karar vermiştir⁴⁷³.

3.3.1.8 Tahkime Başvurma Hakkı

Genel olarak, bir yabancı yatırımcının uluslararası hukuk altında ev sahibi devlet aleyhine herhangi bir iddiada bulunmadan önce, iç hukuk yollarını tüketmiş olması aranmaktadır. Fakat ev sahibi devlet hukukunun tarafsız olamayacağı ve bu açıdan iç hukuk yollarının tüketilmesinin de hiçbir şekilde tatmin edici sonuçlar getiremeyeceği düşünüldüğünden dolayı, yapılacak yatırım anlaşmasının veya sözleşmesinin metninde iç hukuk yollarının tüketilmesi gerekliliği ile ilgili böyle bir şartın yer alınmamasının sağlanması gerekir. Başka bir ifadeyle, yabancı yatırımcı, uyuşmazlıkların ortaya çıkması durumunda direk tahkime başvurabileceği imkânı sözleşmede bulunmalıdır⁴⁷⁴.

İkili yatırım anlaşmalarında veya yabancı yatırımcı ile ev sahibi devlet arasındaki yatırım sözleşmelerinde yer alan tahkime başvurma hakkı ile taraflar arasında yatırımdan doğan uyuşmazlıkların müzakereler yoluyla halledilememesi durumunda, uyuşmazlığın bağımsız bir yargı mercii olarak hakem mahkemesi önüne getirilmesi sağlanmış olacaktır. Bu bakımdan yatırım anlaşması veya sözleşmesi metninde yer alan tahkime başvurma hakkı, ev sahibi devletteki politik risklerin sebep olduğu yatırım uyuşmazlıklarının uluslararası kurumsal veya adhoc tahkime görülebilmesine imkân

⁴⁷³ Bkz. **Técnicas Medioambientales Tecmed S.A. v. United Mexican States**, ICSID Case No. ARB(AF)/00/2, Award, 29 May 2003, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0854.pdf> (Erişim Tarihi: 03.02.2016), par.201, s.80.

⁴⁷⁴ Sophie Pouget, "Arbitrating and Mediating Disputes: Benchmarking Arbitration and Mediation Regimes for Commercial Disputes Related to Foreign Direct Investment", **Policy Research Working Paper; no. WPS 6632**, Washington D.C.: The World Bank, 2013, (Çevrimiçi) http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2013/10/02/000158349_20131002150412/Rendered/PDF/WPS6632.pdf (Erişim Tarihi: 21.09.2015), s.8.

sağlamakta, böylece yatırımların politik risklere karşı korunmasını, dolaylı da olsa, garanti altına alınmış olmaktadır⁴⁷⁵.

Diğer yandan, yabancı yatırımcı ile ev sahibi devlet arasındaki uyuşmazlıkların tahkim süreci sonunda yabancı yatırımcı lehine sonuçlanması yeterli olmayıp, anılan hakem kararının tanınması ve icra edilmesi gerekmektedir. Ancak, ev sahibi devletler, egemenlik kaynaklı muafiyet ilkesi gereği, bu tahkim kararını uygulamayabilirler. Bu nedenle, kanımızca, yabancı yatırımcılar, ev sahibi devlet ile gerçekleştirecekleri yatırım sözleşmelerine, tahkim kaydının yanı sıra, ev sahibi devletin egemenlik kaynaklı birtakım muafiyetlerden yararlanması gerektiği yönündeki iddialara karşı koruma sağlayacak “egemenlik kaynaklı muafiyetlerin reddi” kaydını da eklemelerinde fayda vardır.

3.3.2 Yabancı Yatırımcıları Koruyan Politik Risk Sigortaları

3.3.2.1 Genel Olarak Politik Risk Sigortası

Politik risklerden korunmanın en önemli yollarından biri de politik risk sigortasını yaptırmak olup; işbu sigorta, herhangi bir sektör ayrımı yapılmaksızın her türlü sektör için geçerli olan bir sigorta ürünüdür. Nitekim, doğrudan yabancı yatırımlar, iki ve çok taraflı yatırım anlaşmaları yanında, ev sahibi devlette gerçekleştirdikleri yatırımlarını çeşitli risk sigorta programları ve garanti sözleşmeleri çerçevesinde de koruma altına almaktadırlar. Özellikle, yatırımcıların normal şartlarda yapmayı göze alamadıkları veya yapsalar bile çok büyük maliyetlere sebep olacağı için büyük riskler taşıyan birtakım yatırım projelerini işbu politik risk sigortası aracılığıyla hayata geçirebilmektedirler.

3.3.2.2 Politik Risk Sigortası Sağlayıcı Kuruluşlar

Günümüzde, politik risk sigortası sağlayıcı kuruluşları ulusal⁴⁷⁶, bölgesel ve çok taraflı sigorta kuruluşlar olarak üç ana kategoride toplanmaktadır.

⁴⁷⁵ Şaban Kayıhan, “Ticaret Hukukunun Küreselleşmesi Bakımından Yabancı Yatırımların Uluslararası Boyutuna Bakış”, içinde **Prof.Dr. Fahiman Tekil’in Anısına Armağan**, der. Oğuz Caner, İstanbul: Beta Yayınları, 2003, s.420.

3.3.2.2.1 Ulusal Sigorta Kuruluşları

Nitekim, ABD, Fransa, Almanya ve İngiltere gibi gelişmiş ülkelerde, bu ülkelerin yatırımcılarının gelişmekte olan ülkelerdeki yatırımlarının doğrudan ve dolaylı kamulaştırmalara ve diğer politik risklere karşı korunması ve sigortalanması amacıyla kurulmuş bulunan çeşitli kamu, özel veya kamu-özel sektör işbirliği ile oluşturulmuş ulusal sigorta kuruluşları faaliyet göstermektedir. Bu kuruluşlar genellikle ticari sigorta şirketlerinin sattığı poliçelerin kapsam dışında bıraktığı veya ancak yüklü meblağlar karşısında kapsama dahil ettiği politik risklere karşı yatırımcılara “siyasi risk garantisi” vermektedir. Bu kuruluşlara örnek olarak ABD’de OPIC⁴⁷⁷, Almanya’da Euler Hermes⁴⁷⁸, Fransa’da COFACE⁴⁷⁹, İtalya’da SACE⁴⁸⁰, Avusturalya’da EFIC⁴⁸¹, Kanada’da EDC⁴⁸² ve Birleşik Krallık’ta ECGD⁴⁸³ verilebilir. Adı geçen ulusal sigorta kuruluşlarının bazıları hem kendi yatırımcılara hem yabancı ülke yatırımcılarına politik risk

⁴⁷⁶ Uygulamada bu ulusal sigorta kuruluşları “İhracat Kredi Kuruluşları” olarak da bilinmektedir. Genellikle, bu kuruluşlar, kendi ülkelerinin yatırımcı ve ihracatçıların yurtdışındaki projelerini desteklemek amacıyla yatırımcının yabancı bir ülkede maruz kalabileceği politik risklerini teminat altına alırlar.

⁴⁷⁷ ABD kamu tüzel kişiliği olarak 1971 yılında kurulan Denizaşırı Özel Yatırım Kurumu (Overseas Private Investment Corporation/OPIC), ABD menşeli şirketlerin denizaşırı yatırım yapmalarına yardımcı oluyor. Detay bilgi için bkz. (Çevrimiçi) <https://www.opic.gov/what-we-offer/political-risk-insurance> (Erişim Tarihi: 06.02.2016).

⁴⁷⁸ Euler Hermes, iki ya da daha çok ülkede faaliyet gösteren ve cirosu 500 milyon Euro’nun üzerinde olan çok uluslu müşterilere hizmet sunan özel bir sigorta kuruluşudur. Detay bilgi için bkz. (Çevrimiçi) <http://www.eulerhermes.com/products-solutions/multinationals/Pages/political-risk-insurance-old.aspx> (Erişim Tarihi: 06.02.2016).

⁴⁷⁹ COFACE (Compagnie Française d'Assurance pour le Commerce Extérieur / Fransa İhracat Sigorta Kuruluşu) 1946 yılında devlete bağlı ihracat kredisi ajansı olarak kurulmuştur. 1994 yılından itibaren ise, COFACE özelleştirilerek ticari bir kuruluş olarak faaliyetine devam etmektedir. Detay bilgi için bkz. (Çevrimiçi) <http://www.coface.com/Our-business/Credit-insurance/Single-Risk> (Erişim Tarihi: 06.02.2016).

⁴⁸⁰ İtalyan hükümetinin, yabancı ülkelerdeki yatırımcılarının korunmasına dönük SACE (Servizi Assicurativi del Commercio Estero / Italian Export Credit Agency) programını geliştirmiştir. Detay bilgi için bkz. (Çevrimiçi) <http://www.sace.it/en/products-and-services/products/investments-policy> (Erişim Tarihi: 06.02.2016).

⁴⁸¹ Avusturalya’nın resmî ihracat kredisi kuruluşu olan EFIC (Export Finance and Insurance Corporation), Avusturalyalı yatırımcıları politik oluşumların yarattığı kayıplara karşı, “Denizaşırı Yatırım Sigortası Programı (OIIF)” çerçevesinde koruma altına almaktadır. Detay bilgi için bkz. (Çevrimiçi) <http://www.efic.gov.au/client-solutions/overseas-direct-investment/> (Erişim Tarihi: 06.02.2016).

⁴⁸² Kanadalı yatırımcıların, gelişmekte olan ülkelerde karşılaştıkları politik risklere karşı korunma ihtiyacı, İhracat Teşvik Kuruluşu’nun (EDC) bu yatırımları politik risklere karşı koruyan sigorta programını ortaya çıkarmıştır. Detay bilgi için bkz. (Çevrimiçi) <http://www.edc.ca/EN/Our-Solutions/Insurance/Pages/political-risk-insurance.aspx> (Erişim Tarihi: 06.02.2016).

⁴⁸³ Birleşik Krallık, kıtalararası ticareti ve yatırımları, devlet destekli bir sigorta programı olan İhracat Kredisi Garanti Departmanı (ECGD) ile desteklemekte, politik risklere karşı ortaya çıkan kayıpların %90’lara varan ölçülerde tazminini sağlamaktadır. Detay bilgi için bkz. (Çevrimiçi) <https://www.gov.uk/guidance/overseas-investment-insurance> (Erişim Tarihi: 06.02.2016).

sigortalarını sağlamaktadırlar. Bu kuruluşlar ulusallıktan daha çok özel nitelikte olduğu için özel sigorta kuruluşları olarak adlandırılmaktadır.

Politik risk sigortası konusunda uzmanlaşan Lloyd's sendikaları⁴⁸⁴ ve Zurich Insurance gibi özel sigorta şirketler de bulunmaktadır. Özellikle, Zurich sigorta şirketi 2015 yılında Global Finance tarafından "En İyi Küresel Politik Risk Sigortacısı" olarak seçildi⁴⁸⁵. Özel sigorta piyasaları geleneksel politik risk teminatlarının yanı sıra gelişmekte olan ülkelere yönelik alacak riskini de sağlarlar. Kapasite ve fiyatlandırmada reasürörlerin sigorta şirketlerine sağlayacağı destek de çok önemlidir. Munich Re⁴⁸⁶, Hannover Re⁴⁸⁷, Swiss Re⁴⁸⁸ politik risk sigortasında önemli reasürörler arasındadır⁴⁸⁹.

3.3.2.2 Bölgesel Sigorta Kuruluşları

Kıtalarası faaliyet gösteren kuruluşlar ise bölgesel sigorta kuruluşları olarak bilinmektedir. Başka bir deyişle, bölgesel sigorta kuruluşları, faaliyet alanlarını belirli bir bölge ile sınırlandıran ve yalnız bu bölgedeki yatırım ve yatırımcılara hizmet veren kuruluşlardır. Amerikalılararası Kalkınma Bankası (The Inter-American Development Bank)⁴⁹⁰, Asya Kalkınma Bankası (The Asian Development Bank)⁴⁹¹ ve Araplararası

⁴⁸⁴ Lloyd's, Londra, İngiltere'de bulunan büyük sigorta borsası olup risk üstlenen yatırımcıları olan üyelerin bir araya gelerek risklerin bölüşülmesini sağlar. Böylece Lloyd's reasürans işlevini yerine getirmektedir. Ancak klâsik reasürörlerin aksine Lloyd's bir şirket değildir. Lloyd's tarafından sunulan politik risk sigortaları için bkz. (Çevrimiçi) <https://www.lloyds.com/the-market/tools-and-resources/tools-e-services/risk-locator/risk-locator-class-of-business/political-risk> (Erişim Tarihi: 06.02.2016).

⁴⁸⁵ Bkz. (Çevrimiçi) <https://www.gfmag.com/media/press-releases/global-finance-names-worlds-best-global-insurers-2015> (Erişim Tarihi: 06.02.2016).

⁴⁸⁶ Detaylı bilgi için bkz. (Çevrimiçi) <http://www.munichre.com/en/reinsurance/business/non-life/financial-risks/index.html>; Ayrıca, Zurich'in sunduğu politik risk sigortaları için bkz. (Çevrimiçi) <https://www.zurich.com/en/products-and-services/protect-your-business/what-we-protect/political-risk> (Erişim Tarihi: 06.02.2016).

⁴⁸⁷ Detaylı bilgi için bkz. (Çevrimiçi) <https://www.hannover-re.com/271259/credit-surety-and-political-risk> (Erişim Tarihi: 06.02.2016).

⁴⁸⁸ Detaylı bilgi için bkz. (Çevrimiçi) http://www.swissre.com/reinsurance/insurers/credit_surety/ (Erişim Tarihi: 06.02.2016).

⁴⁸⁹ DEİK, **a.g.e.**, s.12-13.

⁴⁹⁰ Günümüzde, üye ülke sayısı 48 ulaşan bu kuruluş, 1959 yılında, Amerika kıtasındaki devletlerin kalkınma sorunlarına yanıt aramak amacıyla Latin Amerika ve Karayip ülkesi ile ABD arasında kurulmuştur. Politik risklere karşı ortaya çıkan kayıpların %50'lere varan ölçülerde tazminini sağlamaktadır. Detay bilgi için bkz. (Çevrimiçi) <http://www.iadb.org/en/about-us/idb-financing/guarantees-,6040.html> (Erişim Tarihi: 06.02.2016).

⁴⁹¹ 1966 yılında kurulmuş olan Asya Kalkınma Bankası, belirli yatırım projelerini, politik risklere karşı tesis ettiği yatırım garantileri çerçevesinde korumaktadır. Detay bilgi için bkz. (Çevrimiçi) <http://www.adb.org/publications/guarantees-against-political-risks-brochure> (Erişim Tarihi: 06.02.2016).

Yatırım Garanti Kuruluşu (The Inter-Arab Investment Guarantee Corporation)⁴⁹², bu anlamda ifade edebileceğimiz sigorta kuruluşlarıdır. Bu sigorta kuruluşların tesis ettiği garantiler ekseriyetle, Dünya Bankası garantileri gibi, ev sahibi hükûmetlerin karşı garanti sağlaması suretiyle gerçekleştirilmektedir. Fakat işbu bölgesel kuruluşlarda daha geniş uluslararası çapta faaliyet gösteren çok taraflı sigorta kuruluşları da vardır.

“Politik Risk Sigortası” hizmeti veren en önemi bölgesel kuruluşlardan biri İslam Kalkınma Bankası’na bağlı “The Islamic Corporation for the Insurance of Investment and Export Credit- ICIEC (Yatırım Sigortası ve İhracat Kredisi için İslami Şirket) ”dir. ICIEC İslam Kalkınma Bankası ve İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) üyesi⁴⁹³ olan ülkeler ICIEC’in sunduğu hizmetlerden faydalanabilir. Haziran 2015 itibarıyla üye sayısı 45’dir⁴⁹⁴. ICIEC temel olarak: istimlak (ve benzeri tedbirler), savaş ve iç karışıklık, döviz transferi ve sözleşmenin ihlali gibi ticari olmayan risklere karşı poliçeler satmaktadır. Ancak, paranın devalüasyonu ve değer yitirmesi; poliçe sahibinin kabul ettiği veya sorumlu olduğu ev sahibi ülke veya Poliçe Hamili ülke makamlarının bir işlemi veya ihmali; sigorta sözleşmesinden önce ortaya çıkan ev sahibi ülke veya Poliçe Hamili ülke makamlarının bir işlemi veya ihmali durumlarda kayıplar sigorta edilmemektedir.

3.3.2.2.3 Çok Taraflı Sigorta Kuruluşu

Günümüzde, politik risk sigortası yapan çok taraflı kuruluş denildiğinde akla ilk gelen isim Çok Taraflı Yatırım Garanti Kuruluşu, MIGA’dır⁴⁹⁵. MIGA, tüm yatırımcılara ve kredi verenlere politik risk sigortası sağlayarak gelişmekte olan ülkelere doğrudan yabancı yatırımların ve teknoloji girişinin özendirilmektedir⁴⁹⁶. MIGA Konvansiyonu kapsamındaki risklerin, oldukça geniş bir biçimde ele alındığı

⁴⁹² 1975 yılında Kuveyt’te kurulmuş olan Araplararası Yatırım Garanti Kuruluşu (IAIGC), Komor Adaları hariç, bütün Arap ülkelerinin üyesi olduğu bölgesel bir yatırım garanti kuruluşudur. Detay bilgi için bkz. (Çevrimiçi) <http://www.iaigc.net/> (Erişim Tarihi: 06.02.2016).

⁴⁹³ Merkezi Cidde’de bulunan kuruluşa Türkiye de 1997 yılında ortak statütüsünde katılmış bulunmaktadır.

⁴⁹⁴ Üye ülkelerin listesi için bkz. <http://www.iciec.com/node/16>

⁴⁹⁵ Dünya Bankası grubunu oluşturan beş kuruluştan birisi olan MIGA’yı kuran sözleşme, 11 Ekim 1985 yılında Seul’de imzalanmış ve 1988 yılında yürürlüğe girmiştir.

⁴⁹⁶ Kevin W. Lu, Gero Verheyen ve Srilal M. Perera, **Investing with Confidence : Understanding Political Risk Management in the 21st Century**, Washington D.C.: The World Bank, 2009, (Çevrimiçi) http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2009/10/27/000333037_20091027004213/Rendered/PDF/512800PUB0Inve101Official0Use0Only1.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2016), s.4.

görülmektedir. Böyle kabul edilmesinin gerekçesi olarak bir oluşumun politik risk olarak değerlendirilmesi sırasında daha esnek davranılabilmesine imkân yaratmaktadır. MIGA tarafından; transfer riskleri⁴⁹⁷, kamulaştırma ve kamulaştırma benzeri etkiler doğuran riskler⁴⁹⁸, savaş ve iç kargaşa riskleri⁴⁹⁹ ve sözleşme ihlâli⁵⁰⁰ gibi politik risklere karşı garanti sağlamaktadır. Ayrıca, iki taraflı yatırım anlaşmaları çerçevesinde alınan tahkim kararlarının tenfiz edilmemesi, devlet veya devlete bağlı kurumların kendi mali yükümlülüklerini yerine getirilmemesi gibi ticari olmayan riskler de MIGA Yönetim Kurulu tarafının onayı ile yatırım garantisi altına alınabilmektedir⁵⁰¹. Fakat devalüasyon veya ulusal paranın değer kaybetmesinden (depreciation) kaynaklanan kayıplar⁵⁰² ve garanti sözleşmesinin imzalanmasından önce meydana gelen olaylardan doğan zararlar⁵⁰³ MIGA tarafından karşılanmamaktadır. MIGA Konvansiyonu'nun, yukarıda adı geçen bu risk türlerinin içeriği ve ayrıntılarına ilişkin hususlar, kuruluşun genel uygulamaları ve garanti sözleşmeleri çerçevesinde taraflarca belirlenmektedir.

MIGA'nın yatırım garantisinin hizmetlerinin yerine getirilebilmesi için öncelikle; yatırım⁵⁰⁴, yatırımcı⁵⁰⁵, ev sahibi devletler⁵⁰⁶ ve garantilenen risk türleri⁵⁰⁷ açısından belirli uygunluk koşullarının oluşması gerekmektedir. İşbu uygunluk koşullarının değerlendirilmesi, proje veya ev sahibi devlet bazında, MIGA'nın Dünya Bankası ve Uluslararası Finans Kurumu ile birlikte yapılmaktadır⁵⁰⁸.

MIGA, garanti sözleşmelerinin imzalanmasından önce, ev sahibi devlette gerçekleştirilmek istenilen yatırım projesinin bu ülkenin kalkınma hedefleri, politikaları, ihtiyaçları, hukuku ve mevzuatına uygunluğu içinde olup olmadığını araştırmaktadır⁵⁰⁹. Bununla birlikte, sahibi devletteki yatırım şartlarını da araştırır. Özellikle, MIGA'nın,

⁴⁹⁷ MIGA Konvansiyonu, md.11 (i); MIGA Uygulama Kuralları, md.1.25-1.30.

⁴⁹⁸ MIGA Konvansiyonu, md.11 (ii); MIGA Uygulama Kuralları, md.1.31-1.42.

⁴⁹⁹ MIGA Konvansiyonu, md.11 (iv); MIGA Uygulama Kuralları, md.1.46-1.52.

⁵⁰⁰ MIGA Konvansiyonu, md.11 (iii); MIGA Uygulama Kuralları, md.1.43-1.45.

⁵⁰¹ MIGA Konvansiyonu, md.11 (b); MIGA Uygulama Kuralları, md.1.53-1.55.

⁵⁰² MIGA Konvansiyonu, md.11 (b); MIGA Uygulama Kuralları, md.1.57.

⁵⁰³ MIGA Konvansiyonu, md.11 (c) (ii); MIGA Uygulama Kuralları, md.1.58.

⁵⁰⁴ MIGA; franchise, lisans, hizmet ve yönetim, üretim ya da kâr paylaşımı, inşaat, anahtar teslim, leasing sözleşmeleri gibi yatırım türlerini de uygun yatırım olarak kabul etmektedir. Bkz MIGA Konvansiyonu, md.12; MIGA Uygulama Kuralları, md.1.01-1.15.

⁵⁰⁵ MIGA Konvansiyonu, md.13; MIGA Uygulama Kuralları, md.1.16-1.21.

⁵⁰⁶ Uygunluk şartlarından birisi de yatırımın MIGA'ya üye gelişmekte olan bir devlette yapılması gereğidir. Aksi halde MIGA yatırımı garanti altına almaz. Bkz. MIGA Konvansiyonu, md.14; MIGA Uygulama Kuralları, md.1.22-1.23.

⁵⁰⁷ MIGA Konvansiyonu, md.11; MIGA Uygulama Kuralları, md. 1.24-1.59.

⁵⁰⁸ MIGA Uygulama Kuralları, md.5.17-5.19.

⁵⁰⁹ MIGA Konvansiyonu, md.12 (e); MIGA Uygulama Kuralları, md.3.02.

ev sahibi ülkedeki yatırım ortamının güvenli olduğundan, yabancı yatırımcılara hukuki açıdan korumanın sağlanacağından, âdil ve eşit muamelede bulunacağından emin olması gerekmektedir⁵¹⁰.

Belirtilmesi gereken husulardan birisi de garanti sözleşmelerinin geçerlilik şartıdır. MIGA Konvansiyonu gereğince, MIGA'nın yatırımcı ile yapacağı garanti sözleşmeleri, sadece ev sahibi devletlerin bu sözleşmeler ile ilgili onayının alınması sonrasında geçerli olmaktadır⁵¹¹. Ayrıca, ev sahibi devletlerin onayına ek olarak, garanti sözleşmeleri MIGA içerisindeki yetkili otoritelerin de onayını almak durumundadır. Başka bir ifadeyle, tüm şartları uygun olan garanti sözleşmeler Kurul direktifleri doğrultusunda MIGA Başkanı tarafından uygun görülme suretiyle yürürlüğe girmektedir⁵¹². Başka bir ifadeyle, yatırımcı tarafından yapılan garanti tescili talebine ilişkin başvurusu, ev sahibi devletin onayından ve MIGA tarafından kabul edildikten sonra yapılan yabancı yatırımlar MIGA tarafından garanti altına alınmaktadır.

MIGA, yatırımın projesinin uygunluk şartlarını taşıdığı kanaatine varırsa, yatırımcılar ile garanti sözleşmesi müzakerelerini başlatacaktır. Garanti sözleşmeleri, her iki taraf açısından da karşılıklı hak ve yükümlülüklerinin belirlendiği sözleşmelerdir. Bu sözleşmeler, garantinin konusunu ve süresini⁵¹³, garanti edilen riskleri, ödenecek primleri⁵¹⁴, garanti edilen miktar, ödemenin hangi para birimi⁵¹⁵ üzerinden ne ölçüde gerçekleşeceği hususları, sözleşmenin feshi ve değiştirilmesi⁵¹⁶,

⁵¹⁰ MIGA Uygulama Kuralları, md.3.18-3.20; Ayrıca bkz. Tiryakioğlu, **a.g.e.**, s.155–156.

⁵¹¹ MIGA Konvansiyonu, md.15; MIGA Uygulama Kuralları, md.3.22.

⁵¹² MIGA Konvansiyonu, md.16.

⁵¹³ MIGA'nın bir yatırım için sağladığı garantilerin süresi, 1 ile 15 yıl arasında değişmektedir. Ancak işbu süre, MIGA tarafından uygun bulunması halinde 20 yıla kadar uzatılabilmesi mümkündür. Bkz. MIGA Uygulama Kuralları, md.2.04(b).

⁵¹⁴ Prim değerleri, MIGA tarafından hem ülke hem de proje risklerine bağlı olarak belirlenmektedir. Yatırımcılar, yatırımlarını bir veya birden fazla risk türüne karşı garanti altına alınmasını istediklerinden dolayı; bir risk türü için ödenecek prim değerleri ile birden fazla risk için ödenecek prim değerleri birbirinden farklılık göstermektedir. Ayrıntılı bilgiler için bkz. MIGA Uygulama Kuralları, md.3.40-3.45.

⁵¹⁵ MIGA Uygulama Kuralları, md.2.11.

⁵¹⁶ MIGA Uygulama Kuralları, md.2.05.

uyuşmazlıkların çözümlü⁵¹⁷ ve uygulanacak hukukla⁵¹⁸ ilgili hükümleri kapsamaktadır⁵¹⁹.

MIGA Konvansiyonu kapsamında her bir proje için 220 milyon ABD doları miktarında sigorta sağlayabilmektedir⁵²⁰. MIGA tarafından ne kadarı tazmin edileceği konusu ise, MIGA ve yatırımcılar arasında imzalanan garanti sözleşmeleri çerçevesinde belirlenmektedir. MIGA Konvansiyonu'nda, garantilenen bir yatırımda kayıpların meydana gelmesi durumunda, işbu kayıpların tümü karşılanmayacağı⁵²¹ belirtilmekte olup yatırımcının da uğranılan zararın bir bölümüne katlanmak⁵²² zorunda olduğu ifade edilmektedir. Nitekim, garanti sözleşmeleri çerçevesinde garantilenen yatırım değerinin % 95 tazminat söz konusuken bu oranın istisnaî durumlarda % 99'a çıkarılabilmektedir⁵²³. Böylece, MIGA, garanti sözleşmeleri gereğince, yatırımcıların uğramış oldukları kayıpları karşıladığı için; yatırımcılar adına ev sahibi devletlerden alacaklı haline gelmekte⁵²⁴ ve bundan sonraki aşamada, MIGA ve ev sahibi ülkeler arasında belirlenmiş olan tazmin prosedürü (rücu hakkı) işlemeye başlamaktadır⁵²⁵. MIGA ve ev sahibi ülkeler arasındaki tazmin prosedürüne ilişkin ihtilafların ortaya çıkması halinde ise; bekleme süresinin⁵²⁶ sonunda, MIGA müzakere veya tahkim yoluyla tazminatı almak üzere tahkime başvurabilmektedir⁵²⁷.

⁵¹⁷ Taraflar arasındaki uyuşmazlıklar tahkim yolu ile nihai karara bağlanmaktadır. Genel olarak, garanti sözleşmeleri ICSID kuralları çerçevesinde oluşacak tahkim yargılamasını kabul etmektedir. Ancak, ICSID tahkim kurallarının kabul edilmesi zorunluluğu yoktur. Bkz. MIGA Konvansiyonu, md.58; MIGA Uygulama Kuralları, md.2.17; Tiryakioğlu, **a.g.e.**, s.158–159.

⁵¹⁸ MIGA Uygulama Kuralları, md.2.18.

⁵¹⁹ MIGA Uygulama Kuralları, md.2.01.

⁵²⁰ Bkz. (Çevrimiçi) <https://www.miga.org/who-we-are/frequently-asked-questions> (Erişim Tarihi: 11.02.2016).

⁵²¹ MIGA Konvansiyonu, md.16.

⁵²² Yatırımcının katlanacağı bu kısmın, yatırım değerinin %1'inden daha az bir değer olmayacağı ifade edilmektedir.

⁵²³ MIGA Uygulama Kuralları, md.2.09.

⁵²⁴ Pek çok sigorta poliçesinde olduğu gibi, politik risk sigortasında da sigortalı tazminat sonrası o sözleşmeyle ilgili doğan haklarını sigorta sağlayıcısına devreder. Ayrıca, bkz. MIGA Konvansiyonu, md.18.

⁵²⁵ MIGA Uygulama Kuralları, md.4.19- 4.22.

⁵²⁶ Politik risk sigortalarında uyuşmazlıkların çözümü için genelde bekleme süresi uygulaması bulunmakta olup; MIGA Konvansiyonu'nda bu süre için 120 gün öngörülmüştür. Bkz. MIGA Uygulama Kuralları, md.4.20.

⁵²⁷ MIGA Uygulama Kuralları, md.4.21.

3.4 Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözüm Mekanizmaları

Uluslararası yatırım hukukunda, genel olarak, ev sahibi ülke ile yabancı yatırımcı arasında çıkan uyuşmazlıklar iki yolla, yani mutabakata dayalı ve karara dayalı mekanizmaların işletilmesiyle çözümlenmektedir⁵²⁸.

3.4.1 Mutabakata Dayalı (Consensual) Mekanizmalar

3.4.1.1 Uyuşmazlıkların Müzakere Yoluyla Dostane Çözümü

Yatırım uyuşmazlıklarında, tarafların, ihtilafların çözümlenmesinde yargı yolunun uzun sürmesi, yüksek maliyet getirmesi, ilişkilerin zarar görmesi gibi hususları dikkate alarak tahkime başvurmadan önce diğer uyuşmazlık çözme yöntemlerini denemelerinin daha doğru olduğu düşünülmektedir. Bu yöntemlerin başında ihtilafların müzakereler yoluyla çözülmesi gelmektedir. Diğer bir ifadeyle, yatırımcı ile ev sahibi devlet arasında ortaya çıkan ihtilafların, hemen tahkime götürülmesi yerine öncelikle taraflar arasında yapılacak müzakere ve danışma (negotiation and consultation) yöntemiyle çözümlenmesi amaçlanmaktadır⁵²⁹.

Bu yöntemde taraflar, aralarında çıkan uyuşmazlıkları millî mahkemelerin veya hakemlerin önüne getirmeden, üçüncü kişilerin müdahalesi olmadan, kendi aralarında (zaman zaman avukatları aracılığıyla) yaptıkları dolaysız görüşmelerle uyuşmazlığı çözmektedirler⁵³⁰. En masrafsız yöntem olan müzakere yöntemi taraflara uyuşmazlığı henüz derinleşmeden halletme imkânı tanımaktadır. Müzakere usulü karşılıklı konuşma, danışma ve düşünce alışverişine dayanan bir yöntem olup ABD’de gayet sık olarak uygulanmaktadır⁵³¹.

⁵²⁸ World Bank, **New Foreign Direct Investment Regulations Data: Arbitrating and Mediating Disputes**, 2012, (Çevrimiçi) <http://iab.worldbank.org/~media/FPDKM/IAB/Documents/Data2012/Arbitrating-and-Mediating-Disputes.xls> (Erişim Tarihi: 21.10.2015).

⁵²⁹ Dikran M. Zenginkuzucu, **Uluslararası Ticaret ve Yatırım Uyuşmazlıklarında Dostane Çözüm: Kurumlar – Kurallar – Süreçler**, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2013, s.19 vd.

⁵³⁰ Ömer Özkan, “Uluslararası Ticari Sözleşmelerin Hazırlanmasında Dikkat Edilecek Hususlar”, **Akademik Bakış**, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, S. 4, Ekim 2004, (Çevrimiçi) <http://www.akademikbakis.org/eskisine/4/1.pdf> (Erişim Tarihi: 29.01.2016), s.28.

⁵³¹ Mustafa Özbek, **Alternatif Uyuşmazlık Çözümü**, Ankara: Yaklaşım Yayınları, 2004, s.73.

Müzakere yöntemiyle çözülen ihtilaflar, taraflardan birinin, müzakere sonucunda ulaşılan sonuç ve çözümlerden tatmin olmaması halinde, hakem mahkemesine taşınmaktadır. Özellikle, sözleşmede tahkim şartı varsa, yetkili kılınan hakem mahkemesinin kurallarında öngörülen başvuru süreleri (dava zamanaşımı süreleri) dikkate alınarak müzakerelerin belli bir sürede sona erdirilmekte ve sözleşmedeki hükümlere göre uyuşmazlığın yargı mercilerine taşınmaktadır. Bu nedenle, tarafların, müzakereler neticesinde bir çözüme ulaşmalarını sağlayabilmek amacıyla bu müzakere süreçleri, belli süreler ile kısıtlanmaktadır. Genellikle, müzakereler için 6 ay ile 12 ay arasında bir süre kısıtlaması konulmaktadır. Ayrıca, müzakere yönteminde, tarafların mahkemeye başvurma veya üçüncü bir kişilerden yardım talep etme hakları saklı kalmaktadır⁵³².

3.4.1.2 Uyuşmazlıkların Uzlaştırma ve Arabuluculuk Yoluyla Çözümü

Yabancı yatırımcı ile ev sahibi devlet arasında çıkan uyuşmazlıklar kendi aralarında gerçekleştirdikleri müzakerelerle çözülemediği durumlarda, bazen taraflar, üçüncü bir kişinin müdahalesi ile uyuşmazlığın çözülmesi yöntemini seçmektedirler. Müzakere ile halledilemeyen uyuşmazlıkların çözümünde, uzlaştırma veya arabuluculuk olarak bilinen yöntemler en ideal çözüm yöntemi olarak kabul edilmektedir⁵³³. Bu yöntemde, taraflar, müzakereler sonucunda bir çözüme varamadıklarında aralarında kendilerini uzlaştıracak bir uzlaştırıcı veya arabulucu üzerinde karar kılarlar⁵³⁴. Uzlaştırıcı veya arabulucu olarak, genelde, tarafların ihtiyaçları ve menfaatleri doğrultusunda çıkan uyuşmazlığı sonuçlandırmak için gerekli bilgi ve deneyime sahip olan uzman kişiler seçilmektedir⁵³⁵. Bu kişiler, uyuşmazlığın

⁵³² Cemal Şanlı, **Uluslararası Ticari Akitlerin Hazırlanması ve Uyuşmazlıkların Çözüm Yolları**, 6.b., İstanbul: Beta Yayınları, 2016, s.491 vd.

⁵³³ Uygulamada “uzlaştırma” ve “arabuluculuk” aynı müesseseyi ifade etmek üzere kullanılan kavramlardır. Doktrinde bu iki terimin farklı kurumları ifade ettiğini ileri süren yazarlar da bulunmaktadır. Ancak, söz konusu yazarların görüşleri incelendiğinde; uzlaştırma ve arabuluculuk usûllerini ayırmakta kullanılabilecek somut kriterlere ulaşamamıştır. Ayrıca, bir usûlün hangi kriterlerle uzlaştırma hangi kriterlerle arabuluculuk sayılacağı konusunda fikir birliği olmadığı görülmektedir. Bu terimlerin uluslararası kuruluşlarca yapılan düzenlemelerde de birbirinin yerine geçer şekilde kullanılmış olduğu da dikkate alındığında her iki müessese arasında kurumsal olarak bir fark olmadığı sonucuna varmak mümkündür. Bkz. Malike Polat, **Milletlerarası Usul Hukukunda Arabuluculuk**, Ankara: Yetkin Yayınları, 2010, s.160–161.

⁵³⁴ Uzlaştırma veya arabuluculuk yöntemine dava açılmadan önce başvurulabileceği gibi dava açıldıktan sonra da başvurulabilmektedir.

⁵³⁵ Douglas E. Noll, “A Theory of Mediation”, **Dispute Resolution Journal**, Vol. 56, Issue 2, July 2001, s.8–9.

sulh olarak çözümünü yolunda sadece tavsiye kararı verebilirler. Bu karara da taraflar uyup uymamakta serbesttir. Zira, uzlaştırıcının / arabulucunun görevi taraflar arasındaki uyuşmazlığı çözecek bir hüküm vermek değil, uyuşmazlık tarafların ortak bir noktada buluşmalarına yardım etmek ve taraflara yol göstericilik yapmaktır. Ayrıca, uyuşmazlığı uzlaştırıcıya / arabulucuya havale etmek tamamen ihtiyarî bir çözüm tarzı olduğundan uzlaştırıcının kararları da bağlayıcı nitelikte olmamaktadır. Yine uzlaştırma / arabuluculuk sonucunda verilen karara taraflardan biri uymaz ise, diğer taraf karşı tarafın sözleşmeden doğan yükümlülöklere uymaması sebebiyle diğer tarafa dava açması gerekmektedir. Başka bir ifade ile arabuluculuk sonucunda tutulan uzlaşma protokolü tahkim kararı gibi doğrudan icra edilemez.

Günümüzde, Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıkları Çözüm Merkezi (ICSID)⁵³⁶, Milletlerarası Ticaret Odası (MTO – ICC)⁵³⁷, Birleşmiş Milletler Uluslararası Ticaret Hukuku Komisyonu (UNCITRAL)⁵³⁸ ve MIGA gibi kuruluşlar, yatırım uyuşmazlığı söz konusu olduğunda, talep üzerine uzlaştırma / arabuluculuk hizmeti de sunmaktadır. Ancak, uzlaştırma / arabuluculuk hizmetinden şimdiye kadar çok az istifade edilmiştir.

3.4.2 Karara Dayalı (Adjudicative) Mekanizmalar

Müzakereler için tespit edilen süreler içinde bir çözüm bulunamaması halinde ilgili yatırımcının önünde iki seçenek bulunmaktadır. Bunlardan birincisi uyuşmazlığı, yatırım yapıldığı akit tarafın yetkili mahkemesi veya uluslararası tahkime götürmektir. Nitekim, Yatırım anlaşmalarına dayanan davaların sayısı özellikle 1990'lı yıllarında sonlarından itibaren ciddi bir artış göstermiştir. 1995'te 6 olan dava sayısı 2014 yılı sonunda 608'e ulaşmıştır⁵³⁹. Davaların sayısındaki artış, çeşitli etkenlere

⁵³⁶ Bkz. **ICSID Conciliation Rules**, 2006, (Çevrimiçi) https://icsid.worldbank.org/apps/ICSIDWEB/resources/Documents/2006%20CRR_English-final.pdf (Erişim Tarihi: 30.03.2016).

⁵³⁷ Bkz. **ICC Mediation Rules**, 2014, (Çevrimiçi) <http://www.iccwbo.org/Data/Documents/Buisness-Services/Dispute-Resolution-Services/Mediation/Rules/2012-Arbitration-Rules-and-2014-Mediation-Rules-ENGLISH-version/> (Erişim Tarihi: 30.03.2016).

⁵³⁸ UNCITRAL Uzlaştırma Kuralları ise, 23 Temmuz 1980 tarihinde Komisyon tarafından düzenlenerek 4 Aralık 1980 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nca 35/52 sayılı kararla tavsiye edilmiştir. Bkz. **UNCITRAL Conciliation Rules**, 1980, (Çevrimiçi) <http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/arbitration/conc-rules/conc-rules-e.pdf> (Erişim Tarihi: 30.03.2016).

⁵³⁹ UNCTAD, **Investor-State Dispute Settlement: Review of Developments in 2014**, IIA Issue Note, No. 2, 2015, (Çevrimiçi)

bağlanmaktadır. Öncelikle yabancı sermaye yatırımlarının artması, genel olarak bu yatırımlara ilişkin ve daha spesifik olarak ikili yatırım anlaşmaları ile ilgili uyuşmazlıkların da artmasına zemin oluşturmuştur. İkinci olarak, sayısı artan ikili yatırım anlaşmaları karşısında, daha fazla sayıda yatırımcı-devlet uyuşmazlığı, bu anlaşmaların ihlâli iddialarına dayanmaktadır. Ayrıca ev sahibi devletlere karşı ileri sürülen iddiaların başarı kazanması, daha fazla yatırımcıyı, iddia ve taleplerini yatırımcı-devlet uyuşmazlık çözüm mekanizmasına götürme konusunda cesaretlendirmiştir.

3.4.2.1 Uyuşmazlıkların Milli Mahkeme Yoluyla Çözümü

Genel olarak, ev sahibi ülke ile yatırımcı arasında çıkan uyuşmazlıklar, ev sahibi ülkenin iç hukuk mahkeme yoluyla çözülmektedir. Ancak, yabancı yatırımcıların yatırım yaptıkları ülkelerdeki yargı süreçleri hakkındaki kaygıları nedeniyle bu yol genellikle tercih edilmemektedir. Başka bir deyişle, ev sahibi ülke yargı organlarının tarafsızlığı ve yatırım alanında uzmanlığa sahip oldukları bir tartışma konusu olmuştur.

ICSID Konvansiyonun 26. maddesi uyarınca, eğer akit devlet tahkime rıza vermişse aksi belirtilmedikçe yatırımcı-devlet uyuşmazlıkları iç hukuk mahkemelerine ve diğer uyuşmazlık çözüm mekanizmalarına tabii değildir. Bazı YKTK Anlaşmalarında tahkime onay vermekle beraber iç hukuk yargı yollarına atıf yapılmıştır. Başka bir ifadeyle, standart olmamakla beraber bazı YKTK Anlaşmalarında akit taraf yatırımcısının uluslararası tahkime gidebilmesi için bazı koşulların varlığı aranmaktadır. Örneğin, bu anlaşmalarda, ilk önce ev sahibi ülkenin iç yargı mercilerine başvurulması gerektirdiği ve belli bir süre içinde (genellikle bir veya iki yıl) yerli mahkeme tarafından nihai kararın verilmemiş ise uluslararası tahkime gidebilecekleri belirtilmiştir⁵⁴⁰. Fakat bu hükümler, yabancı yatırımcılar tarafından en çok gözetilen

http://investmentpolicyhub.unctad.org/Upload/Documents/UNCTAD_WEB_DIAE_PCB_2015_%202%20IIA%20ISSUES%20NOTES%2013MAY%20.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2016), s.1.

⁵⁴⁰ Ad hoc komite AMCO – Endonezya davasında kararı, sözleşmeye göre başvurudan önce iç hukuk yollarının açık ve kesin şekilde tüketilmesi gerektiği nedeniyle iptal etmiştir. Bkz. **Amco Asia Corporation and others v. Republic of Indonesia**, ICSID Case No. ARB/81/1, 16 May 1986, (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/cases/3475> (Erişim Tarihi: 19.02.2016), par.526.

ulus kaydını gerekçe göstererek iç hukuk yollarını tüketmeden direk uluslararası tahkime müracaat edebilmektedirler⁵⁴¹.

3.4.2.2 Uyuşmazlıkların Uluslararası Tahkim Yoluyla Çözümü

Yatırımcı ile ev sahibi ülke arasında çıkan uyuşmazlığı uluslararası tahkime götürebilmek için öncelikle tarafların buna rızası olması gerekir. Uygulamada rıza; ev sahibi ülkeyle yatırımcının vatandaşı olduğu ülke arasında bir yatırım anlaşmasının akdedilmesi, yatırımcı ile ev sahibi ülke arasında bir yatırım sözleşmesinin⁵⁴² imzalanması ve ev sahibi ülkenin iç hukuk mevzuatı ile tahkim hakkının tanınması şeklinde üç yöntemle verilmektedir.

Söz gelimi, ev sahibi ülke ile yabancı yatırımcının tâbi olduğu ülke arasında akdedilmiş bir YKTK Anlaşmasının, yatırımcıya ICSID tahkimine başvurma yolunu açması, ICSID Konvansiyonunun akdinden uzun zaman sonra, 1990 yılında Asian Agricultural Products Ltd. (AAPL) v. Republic of Sri Lanka davasında⁵⁴³ verilen karar ile sağlanmıştır. Bu karardan sonra verilen tüm kararlarda, ev sahibi devlet ile yatırımcının tâbi olduğu devlet arasında akdedilmiş iki taraflı (veya çok taraflı) YKTK Anlaşmalarında yer alan tahkim şartlarının, yatırımcıların tahkime başvurmaları olanaklı kılabilmesi kabul edilmiştir. Günümüzde artık, ev sahibi devletin yatırımcının tâbi olduğu devlet ile akdetmiş olduğu YKTK Anlaşmalarında yer alan tahkim şartı, ev sahibi devletin yatırımcıya yaptığı bir icap, yatırımcının tahkime başvurusu ise, icabın kabulü olarak yorumlanmaktadır. Söz gelimi, Almanya ile Pakistan arasında imzalanan 1959 tarihli YKTK Anlaşmasında, yatırıma ilişkin uyuşmazlıklardan dolayı yatırımcının ilgili devleti tahkime götürebilmesine izin verilmemiş olup, yatırımcının zarara uğradığı iddia olunan olaya dair uyuşmazlığın ancak ve sadece yatırımcının ülkesi (“home state”) tarafından tahkim davasına konu edilebileceği ve böylece münhasıran iki devlet arasında tahkime gidilebileceği öngörülmekteydi⁵⁴⁴.

⁵⁴¹ Örnek için bkz. **Siemens A.G. v. The Argentine Republic**. par. 68.

⁵⁴² Yatırım sözleşmelerinin yanında, yatırımcı-devlet arasında, ayrıca hakemlik sözleşmeleri de akdedilebilmektedir. Yatırım sözleşmelerinin çeşitleri için bkz. s.

⁵⁴³ Bkz. **Asian Agricultural Products Ltd. v. Republic of Sri Lanka**.

⁵⁴⁴ Vaughan Lowe, **Changing Dimensions of International Investment Law**, Oxford Legal Studies Research Paper No. 4, 2007, (Çevrimiçi) http://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID970727_code607218.pdf?abstractid=970727&mirid=1 (Erişim Tarihi: 18.02.2016), s.14.

Başvuru imkânı getirilen tahkim mekanizması, bir kurumsal tahkim merkezine tabi kılınabildiği gibi, UNCITRAL tahkim kuralları⁵⁴⁵ çerçevesinde oluşturulacak ve herhangi bir kuruma bağlı olmayan ad hoc tahkim⁵⁴⁶ da olabilmektedir⁵⁴⁷. Uluslararası yatırım uyuşmazlıkların çözüm yeri olarak, başta ICSID Tahkimi⁵⁴⁸ olmak üzere Uluslararası Ticaret Odası Tahkim Mahkemesi (ICC)⁵⁴⁹, Londra Uluslararası Tahkim Mahkemesi (LCIA)⁵⁵⁰, Moskova Ticaret ve Sanayi Odası Uluslararası Tahkim Mahkemesi (MCCI)⁵⁵¹, Stockholm Ticaret Odası Tahkim Enstitüsü (SCC)⁵⁵² ve Uluslararası Daimi Tahkim Mahkemesi (PCC)⁵⁵³ tercih edilen kurumsal tahkim merkezleridir. Uyuşmazlığın çözümü için başvurulacak tahkim mercileri ister bölgesel nitelikli isterse uluslararası nitelikli kuruluşu olsun; YKTK Anlaşmalarında başvurulabilecek tahkim kuruluşlarına tek tek ismen yer verilmek zorunluluğu vardır. Yatırım anlaşmalarının bazen birden çok kurumsal tahkimi alternatif olarak bir arada, bazen de bunlardan sadece birini tercih ettiği gözlenmektedir⁵⁵⁴. Uluslararası nitelikli tahkim kuruluşları hemen tüm YKTK Anlaşmalarında yer alırken, bölgesel tahkim kuruluşlarına ise bütün yatırım anlaşmalarında yer verilmemektedir. Uyuşmazlıkların

⁵⁴⁵ UNCITRAL Tahkim Kurallarında kurumsallaşmış bir tahkim söz konusu değildir. Ayrıca, bu tahkim kuralları, milletlerarası bir sözleşme de değildir. Bu kurallar sadece milletlerarası ticari ve yatırım tahkim konusunda mevcut anlaşmaların uygulanması ve yorumlanması problemlerine kılavuz olması düşünülmüş kurallardır. Üye ülkelere milletlerarası ticari işlerde uygulanması tavsiye edilmektedir. Bkz. Armağan Ebru Bozkurt Yüksel, “UNCITRAL ve UNCITRAL Model Kanunu’na Genel Bir Bakış”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, C.2, Y.2, S.4, 2011, s.139.

⁵⁴⁶ Bu tür tahkimde, hakemler dışında tahkim yeri, tahkim usulü, esasa uygulanacak maddi hukuk taraflarca tayin edilir veya bu konuda hakemlere yetki verilir.

⁵⁴⁷ Bkz. Kayıhan ve Eski, **a.g.e.**, s.207.

⁵⁴⁸ 2016 başı itibarıyla ICSID tahkiminde 451 dava açılmıştır. ICSID hakkında bilgiler için bkz. **Yalçın Torun, Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözüm Merkezi (ICSID) Hakem Kararlarına Karşı Hukuki Başvuru Yolları**, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011, s.19.; **Sedat Çal, Uluslararası Yatırım Tahkimi ve Kamu Hukuku İlişkisi**, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2009, s.62.

⁵⁴⁹ Bkz. **International Chamber of Commerce (ICC)**, (Çevrimiçi) <http://www.iccwbo.org/products-and-services/arbitration-and-adr/> (Erişim Tarihi: 09.03.2016).

⁵⁵⁰ Bkz. **London Court of International Arbitration (LCIA)**, (Çevrimiçi) <http://www.lcia.org/> (Erişim Tarihi: 09.03.2016).

⁵⁵¹ Bkz. **Moscow Chamber of Commerce and Industry (MCCI)**, (Çevrimiçi) <http://www.mostpp.ru/arb?lang=en-us> (Erişim Tarihi: 09.03.2016).

⁵⁵² Bkz. **Stockholm Chamber of Commerce (SCC)**, (Çevrimiçi) <http://www.sccinstitute.com/> (Erişim Tarihi: 09.03.2016).

⁵⁵³ Lahey’de bulunan PCA, 1899 tarihli Uluslararası Uyuşmazlıkların Barışçı Çözümüne Dair Lahey Sözleşmesiyle kurulmuş uluslararası bir mahkemedir. Başlangıçta devletlerarası uyuşmazlıkları barışçı yöntemlerle çözmek amacıyla kurulan PCA, kabul edilen seçimlik hakemlik kuralları ile günümüzde devletler ile yatırımcılar arasındaki uyuşmazlıklarda hakemlik, uzlaştırma ve arabuluculuk hizmetleri vermektedir. Bkz. **Permanent Court of Arbitration (PCA)**, (Çevrimiçi) <https://pca-cpa.org/en/home/> (Erişim Tarihi: 09.03.2016).

⁵⁵⁴ Tiryakioğlu, **a.g.e.**, s.178.

çözümünde bölgesel nitelikteki tahkim kuruluşlarına başvurma yolu, akit devletlerin takdir ve tercihinine bağlı olarak YKTK Anlaşmalarına konulabilmektedir⁵⁵⁵.

Ayrıca, YKTK Anlaşmaları, uyuşmazlığın tahkime götürülmesi durumunda tahkim yargılamasında esasa ve usule uygulanacak hukuk kurullarına yönelik düzenlemeler de getirmektedirler. Uluslararası nitelikli ticari ilişkilerden doğan anlaşmazlıklar, tahkime havale edildiğinde, hukuk seçimi klostarı, yerli mahkemeye nispetle çok daha büyük önem taşımaktadır. Çünkü yerli mahkemelerin aksine, hakemler veya hakem mahkemeleri, doğrudan uygulayabilecekleri maddi hukuk kurallarını içeren bir koda, diğer bir deyişle lex fori'ye sahip değildirler. Dolayısıyla, uluslararası tahkimde; tarafların üzerinde anlaşmış oldukları hukuk kurallarına veya ev sahibi devlet hukukunun uluslararası hukuk kuralları ile birlikte vs. yöntemlerle çözümlenebilmektedir. Esasa uygulanacak hukuk yanında tahkim yargılamasında usule uygulanacak hukuk da önceden taraflarca tespit edilmektedir. Taraflar belirli bir tahkim kurumunun tahkim kurallarının uygulanacağı kararlaştırabilecekleri gibi bir devletin yargılama hukuku kurallarında da yollama yapabilmektedirler. Günümüzde, en çok ICSID tahkim kuralları⁵⁵⁶, UNCITRAL tahkim kuralları⁵⁵⁷, ICSID ek araç kuralları⁵⁵⁸ ve SCC tahkim kuralları⁵⁵⁹ taraflarca esasa uygulanacak hukuk kuralları olarak seçilmektedir. Böylece taraflar, tahkime gitmeden önce tahkim yargılama sürecinin en önemli unsurlarını karşılıklı olarak belirlemektedirler.

Bütün YKTK anlaşmalarında, tahkim sonucunda verilecek kararların her iki taraf için de kesin ve bağlayıcı olduğu ve tarafların, söz konusu tahkim kararını kendi kanunları ve ilgili mevzuatı çerçevesinde yerine getirme yükümlülüğünde olduklarına yönelik amir hükümler de yer almaktadır. Özellikle, ICSID'in 54. maddesi uyarınca

⁵⁵⁵ Detaylı bilgiler için bkz. Kemal Dayınlarlı, **Milletlerarası Tahkim Rehberi**, Ankara: Dayınlarlı Yayıncılık, 2014.

⁵⁵⁶ Bkz. **ICSID Arbitration Rules**, 2006, (Çevrimiçi) https://icsid.worldbank.org/apps/ICSIDWEB/resources/Documents/2006%20CRR_English-final.pdf (Erişim Tarihi: 30.03.2016).

⁵⁵⁷ Bkz. **UNCITRAL Arbitration Rules**, 2013, (Çevrimiçi) <http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/arbitration/arb-rules-2013/UNCITRAL-Arbitration-Rules-2013-e.pdf> (Erişim Tarihi: 30.03.2016).

⁵⁵⁸ ICSID İdari Konseyi 1978'de Sözleşme'nin 25/1. Maddesi gereği Merkez'in yargı yetkisi dışına düşen yatırım uyuşmazlıklarında da tarafların ICSID mekanizmasını kullanabilmelerine yönelik "Ek Araç Kuralları" metnini kabul etti. Metin 29 Eylül 2002'de bir takım değişikliklere uğradı ve son hali 10 Nisan 2006 itibarı ile yürürlüğe girdi. Bkz. **ICSID Additional Facility Rules**.

⁵⁵⁹ Bkz. **SCC Arbitration Rules**, 2010, (Çevrimiçi) http://www.sccinstitute.com/media/40120/arbitrationrules_eng_webbversion.pdf (Erişim Tarihi: 19.02.2016).

konvansiyona taraf olan bütün devletler konvansiyona uygun olarak verilen hakem kararının bağlayıcılığını kabul etmek ve karar verilen para borçlarının icra edilmesini sağlamakla yükümlüdürler. Bu yükümlülük sadece uyuşmazlığa taraf olan devleti değil konvansiyona taraf olup uyuşmazlığa taraf olmayan diğer devletleri de bağlar. Bu nedenle, ICSID konvansiyonu yabancı yatırımların korunması alanında en önemli uluslararası düzenlemelerden bir tanesi haline gelmiştir⁵⁶⁰.

⁵⁶⁰ Ziya Akıncı, **Milletlerarası Tahkim**, İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2013, s.44 vd.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRKİYE’NİN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM POLİTİKALARI

Bu aşamaya kadar ağırlıklı olarak dünya teşvik ve koruma uygulamalarından bahsedilmiş; ancak Türkiye’nin bu uygulamalar karşısındaki durumu üzerinde durulmamıştır. Bu bölümde tezin bu aşamasına kadar işlenen konular çerçevesinde Türkiye’nin karşı karşıya bulunduğu durum incelenecektir.

4.1 Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırım Mevzuatının Tarihsel Gelişimi

4.1.1 İçe Yönelik Kalkınma Dönemi Mevzuatları: 1923 -1979

Yabancı yatırımlara ilişkin Türkiye’de ilk resmi görüşler İzmir İktisat Kongresi’nde açıklanmış; yabancı yatırıma karşı olunmadığı belirtilmekle birlikte ülke çıkarlarının gözetilmesi bakımından tedbirli bir tutum sergileneceği ifade edilmiştir. Bu dönemden itibaren 1950’li yıllara kadar yabancı yatırımın geliş şekli, amacı, yabancı yatırım transferleri hakkında ilk düzenlemeler yapılmıştır⁵⁶¹. Fakat 1980 öncesinde ithal ikameci üretim ve sanayileşme politikası ön planda olduğundan dolayı; işbu politika beraberinde dışa kapalı bir ekonomik yapı ve korumacı dış ticaret politikasını getirmiş ve kabul edilen hukuki dayanaklar da bu çerçevede hazırlanmıştır.

Bu dönemde yabancı yatırım ile ilgili ilk mevzuat 30.05.1930 tarihinde yayınlanan 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu’dur⁵⁶². Bu kanun ile yabancı paraların (döviz) alım ve satımı Maliye Bakanlığı’nın iznine bağlanmıştır⁵⁶³. İşbu Kanun bu alanda yapılan ilk düzenleme olması ve sonraki çalışmalara ışık tutması bakımından oldukça önemli olmuştur. Ayrıca, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra dünyada yaşanmaya başlanan liberalleşme akımlarına paralel olarak, Türkiye’de de yabancı yatırımlara daha olumlu yaklaşılmaya başlanmıştır.

⁵⁶¹ Z. Ertunç Şirin, **Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Vergilendirilme Rejimi**, İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2005, s.25 vd.

⁵⁶² R.G. 30.05.1929, Sayı 1203. (Mülga Kanun)

⁵⁶³ T. Güngör Uras, **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**, İstanbul: İktisadi Yayınlar, 1979, s.108.

Türkiye'de yabancı yatırımın teşviki konusunda ilk çıkarılan kanun ise, 1 Mart 1950 tarih ve 5583 sayılı Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun'dur⁵⁶⁴. Bu kanun ile hem ülkeye gelen yabancı yatırıma transfer garantisi verilmiş ve hem de dışarıdan borç almak isteyen şirketlere borçlarını dövizle transfer etme imkânı getirilmiştir. Fakat yabancı yatırıma yurt içinde yatırım yapma izni sağlayan bu kanun yalnızca 1 yıl yürürlükte kalmıştır⁵⁶⁵. Yabancı yatırımın teşviki konusunda asıl önemli adım, 9 Ağustos 1951 tarih ve 5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu⁵⁶⁶ ile atılmıştır. 5821 sayılı Kanun, 5583 sayılı Kanun'un yerine geçmiş ve 2003 yılında 4875 sayılı Kanun'un kabul edilmesiyle yürürlükten kaldırılan 6224 sayılı Kanun'un temelini oluşturmuştur⁵⁶⁷.

Yabancı yatırımın teşvikine yönelik girişimlere ise 1950 yılında çok partili hayata geçilmesinin sonra hız verildiği görülmektedir. Bu çerçevede, 18.01.1954 tarihli ve 49 yıl yürürlükte kalan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu⁵⁶⁸ (YSTK) atılan önemli bir adımdır. Ne var ki, işbu kanun cazip hükümlerine rağmen politik, malî, ekonomik istikrarsızlık, gelir transferlerindeki aksamalar, kamulaştırma ve uluslararası tahkim ile ilgili herhangi bir hüküm içermemesi, kanun çerçevesinde getirilen izin prosedürünün uzaması gibi sebeplerle Türkiye'ye yabancı yatırım girişinin istenilen düzeye ulaşamamıştır⁵⁶⁹. Bu nedenlerle, 2003 yılında YSTK yürürlükten kaldırılmış; yerine yatırım yapılmadan önce izin alınması sistemini ortadan kaldıran, yabancı yatırımcıların haklarının korunması ile yatırım ve yatırımcı tanımlarında uluslararası ölçütlere uyulmasını ve kabul edilen politikalar yoluyla doğrudan yabancı yatırımların artırılmasını amaçlayan Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu (DYYK) kabul edilmiştir.

Yabancı yatırımlarla ilgili çıkarılan bir başka kanun ise Türkiye'de petrol arama, sondaj, üretim, dağıtım çalışmalarında yabancı teknolojilerden yararlanmayı hedefleyen 7 Mart 1954 tarihli ve 6326 sayılı Petrol Kanunudur⁵⁷⁰. İşbu Petrol Kanunu, yabancı

⁵⁶⁴ R.G. 04.03.1950, Sayı 7448. (Mülga Kanun)

⁵⁶⁵ Baykal, **a.g.e.**, s.159; Erten, **a.g.e.**, s.48.

⁵⁶⁶ R.G. 09.08.1951, Sayı 7880. (Mülga Kanun)

⁵⁶⁷ Baykal, **a.g.e.**, s.160.

⁵⁶⁸ R.G. 23.01.1954, Sayı 8615. (Mülga Kanun)

⁵⁶⁹ Dost, **a.g.e.**, s.110–114.

⁵⁷⁰ R.G. 16.03.1954, Sayı 8659. (Mülga Kanun)

yatırımcılara petrol arama ve işletme ruhsatıyla belge takip hakkını tanıyordu. Ayrıca, yatırımcı şirketlere, şirketin kurulduğu araziyi satın alma, kamulaştırma, her türlü petrol faaliyeti nedeniyle ihtiyaç duyduğu malzemeyi gümrük ödemeksizin ithal hakkı sunulmuştu⁵⁷¹. Fakat bu Kanun'da günün tüm ihtiyaçlarını karşılayamadığından 2013 yılından yeni Türk Petrol Kanunu⁵⁷² kabul edilmesiyle yürürlükten kaldırılmıştır.

1930 yılında kabul edilen ve günümüzde hala yürürlükte olan 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu⁵⁷³ Türkiye'nin kambiyo rejiminin esasını oluşturmaktadır. Bu Kanun'un amacı döviz ve yabancı yatırım hareketlerini düzenlemek ve denetlemektir. Bu kanun 1947 yılına kadar Türkiye'de yabancı yatırımı engelleme politikasının bir aracı olarak kullanılmış olsa da; bugünkü kambiyo rejimi, "Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 sayılı Karar'da ve bu Karar'ı açıklayan tebliğ ve genelgelerde düzenlenmiştir.

4.1.2 Dışa Yönelik Kalkınma Dönemi Mevzuatları: 1980 – Günümüz

1980'li yılların Türkiye ekonomisinde DYY'ler için bir dönüm noktası oluşturduğunu söyleyebiliriz. 1980 - 1989 dönemini genel olarak ele alırsak bu dönemin serbestleştirilmenin amaçlandığı, reformların yapıldığı bir dönem olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle, IMF ve Dünya Bankasının büyük desteğini kazanan ekonomik politikalar ve yasal düzenlemeler Türkiye'ye doğrudan yabancı yatırımların girişinde etkili olmuştur. 1983 yılında Turgut Özal hükümetinde iktidara gelmesiyle daha dışa açık bir strateji izleyen Türkiye ekonomisine yabancı yatırımlar girişlerinde artışlar olmuştur. 1980 yılından günümüze kadar kabul edilen önemli hukuki dayanakların başında 24 Ocak 1980 kararları gelmektedir.

Türkiye'de DYY konusunda en teşvik edici ve en reformist düzenlemeler ise bilindiği üzere 24 Ocak 1980 tarihinde yayınlanmıştır. 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleri ile uluslararası sermaye ile ilgili pek çok düzenleme kapsamında 8/168 sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi⁵⁷⁴ 1980 yılında yürürlüğe girmiştir. İşbu Kararname yabancı yatırım sorunları ile ilgilenmek, yabancı yatırım, karar ve

⁵⁷¹ Baykal, **a.g.e.**, s.163.

⁵⁷² 6491 Sayılı Tarihli **Türk Petrol Kanunu**, Bkz. R.G. 11.06.2013, Sayı 28674.

⁵⁷³ 1567 Sayılı Tarihli **Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu**, Bkz. R.G. 25.02.1930, Sayı 1433.

⁵⁷⁴ R.G. 25.01.1980, Sayı 16880.

uygulamalarına yön vermek üzere hazırlanmıştır. 1980 yılından sonra çerçeve kararları 1986 ve 1995⁵⁷⁵ yıllarında iki kez değiştirilmiştir. Ayrıca, 8/168 sayılı Kararname ile yabancı sermaye için Başbakanlığa bağlı, Yabancı Sermaye Dairesi kurulmuştur. Daha sonra ise bu kuruluş Devlet Planlama Teşkilatı'na bağlanmıştır. 17.7.1997 tarih ve 436 sayılı kararname ile Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü; 9.12.1994 tarih ve 4509 sayılı Kanun ile Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlıkları kurulması sonucunda, Hazine Müsteşarlığı bünyesinde 2011 yılına kadar Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü olarak faaliyetlerine devam etmiştir. 8 Haziran 2011 tarihli 637 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Ekonomi Bakanlığı'nın ana hizmet birimine dönüşmüştür.

Serbest bölgeler hukuki altyapısı 6 Haziran 1985 tarihinde yürürlüğe giren Serbest Bölgeler Kanunu⁵⁷⁶ ile yasallaştırılmıştır. Bu Kanun ile kurulacak serbest bölgelerde faaliyet gösterecek girişimlerde vergi, resim, harç, gümrük ve kambiyo yükümlülüklerine ilişkin mevzuatın uygulanmaması öngörülmüştür. Başka bir deyişle, bu kanunla serbest ticaret bölgesiyle Türkiye'nin diğer bölgeleri arasındaki ticaret, dış ticaret rejimi kapsamına alınmış ve buna karşılık, serbest bölgeler ile diğer ülkeler arasındaki ticari ilişkiler dış ticaret rejimi kapsamı dışında tutulmuştur.

1989 yılında Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar⁵⁷⁷ ile yabancı yatırıma teşvikler sağlanmış ve işbu karar sayesinde kambiyo rejimi serbestleştirilerek yabancı yatırımın giriş ve çıkışları önündeki engeller kaldırılmıştır. Ayrıca, 32 sayılı kararname ile yabancı yatırım üzerindeki miktar kısıtlamaları kaldırılmıştır. Bu bağlamda, yurt dışında yerleşik tüm gerçek ve tüzel kişilerin Türkiye'de döviz mevduat hesabı açma hakkı tanınmış, bankaların özel dış borçlanmalarının önü açılmış, altın ithalinin serbestleştirilmiş ve borsaya kote edilmiş Türk şirketlerine ait menkul kıymetleri satın alma olanağı sağlanmıştır⁵⁷⁸.

⁵⁷⁵ 07.06.1995 tarihinde kabul edilen 95/6990 sayılı kararda kâr transferi üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması, yabancı teknik ve idari personel istihdamına izin verilmesi ve altyapı ile ilgili kamu yatırımlarında yap-ışlet-devret modeli ile joint-venture (ortak yatırım) şeklindeki girişimlerin kabul edilmesi gibi teşvik tedbirleri yer almaktadır. Bkz. 95/6990 Sayılı **Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi**, Bkz. R.G. 23.07.1995, Sayı 22352.

⁵⁷⁶ 3218 Sayılı **Serbest Bölgeler Kanunu**, Bkz. R.G. 15.06.1985, Sayı 18785.

⁵⁷⁷ 89/14391 Sayılı **Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar**, Bkz. R.G. 11.08.1989 Sayı 20249.

⁵⁷⁸ Çelikel ve Gelgel, **a.g.e.**, s.322; Mehmet Melemen, **Uygulamalı Uluslararası Ticaret İşlemleri**, 3.b. İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2015, s.231.

Bu dönemde yabancı yatırıma ilişkin çıkarılan diğer bir yasa ise 1994 tarihli Yap-İşlet-Devret Kanunu'dur⁵⁷⁹. Bu kanun kapsamında kamu tarafından sağlanacak olan içme suyu, baraj, ulaşım, kanalizasyon gibi alt yapı ve enerji ile ilgili alanlar yabancı ve yerli sermayeye açılmıştır. Son olarak da, 2003 yılında 4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu⁵⁸⁰ yürürlüğe girmiştir.

4.2 Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Genel Çerçevesi

Türkiye’de, doğrudan yabancı yatırımların genel çerçevesini belirleyen 4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu, yukarıda belirttiğimiz gibi 2003 yılında yürürlüğe girmiştir. İşbu Kanun yürürlüğe girdikten kısa bir süre sonra doğrudan yabancı yatırım kanunun uygulanmasına ilişkin yönetmelik⁵⁸¹ ile doğrudan yabancı yatırımlarda yabancı personel istihdamı ile ilgili yönetmelik⁵⁸² çıkarılmıştır.

4.2.1 Türk Hukukunda Yabancı Yatırım

DYYK’nin 2b. Maddesinde, yabancı yatırım kavramı; yurt dışından getirilen ve yurt içinden sağlanan yatırım arasında ayırım yapılarak tanımlanmıştır. Nitekim, yabancı yatırımcı tarafından yurt dışından getirilen Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’na alım satımı yapılan konvertibl para şeklinde nakit sermaye; devlet tahvilleri hariç şirket menkul kıymetleri; makine ve teçhizat; sınaî ve fikrî mülkiyet hakları yurt dışından getirilen doğrudan yabancı yatırım (DYYK. md.2/b/1) olarak ifade edilmiştir. Yabancı yatırımcı tarafından yurt içinden sağlanan, yeniden yatırımda kullanılan kâr, hasılat, para alacağı veya malî değeri olan yatırımla ilgili diğer haklar ise yurt içinden sağlanan doğrudan yatırımlar olarak belirlenmiştir. Ayrıca, doğal kaynakların aranması ve çıkarılmasına ilişkin haklar da yurt içinden sağlanan doğrudan yabancı yatırımlar (DYYK. md.2/b/2) kapsamında değerlendirilmiştir.

Kanun’da, doğrudan yabancı yatırım aracı olabilecek her şey, en genel ifadelerle, belirtilmiştir. Bununla birlikte 2. maddede “gibi” ifadesi kullanılarak bu sayımın

⁵⁷⁹ 3996 Sayılı **Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yapıtılması Hakkında Kanun**, Bkz. R.G. 13.06.1994, Sayı 21959.

⁵⁸⁰ 4875 Sayılı **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu**, Bkz. R.G. 17.06.2003, Sayı 25141.

⁵⁸¹ **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Uygulama Yönetmeliği**, Bkz. R.G. 20.08.2003, Sayı 25205.

⁵⁸² **Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Yabancı Uyruklu Personel İstihdamı Hakkında Yönetmelik**, Bkz. R.G. 29.08.2003, Sayı 25214.

sınırlayıcı olmadığı belirtilmek istenmiştir. Böylece ekonominin ve teknolojinin gelişmesi neticesinde farklı yatırım araçlarının ortaya çıkması durumunda, bunların da yabancı doğrudan yatırım olarak kabul edilmesinin önü açılmak istenmiştir⁵⁸³.

4.2.2 Türk Hukukunda Yabancı Yatırımcı

Türkiye'nin taraf olduğu ikili ve çok taraflı yatırım anlaşmalarında gerçek kişilerin yatırımcılık sıfatı tespit edilirken genellikle vatandaşlık⁵⁸⁴ veya ikametgâh⁵⁸⁵ gibi kıstaslara yer verildiği görülmektedir. Bazı yatırım anlaşmalarında bu kıstaslardan birinin kullanılması tercih edilmekte, bazılarında birden fazlasına müracaat edilmektedir.

DYYK'nin amacı bakımından, yabancı yatırımcı, öncelikle, yabancı ülkelerin vatandaşlığına sahip olan gerçek kişileri kapsamaktadır⁵⁸⁶. İşbu Kanun'un 2/a maddesinde, yabancı ülkelerin kanunlarına göre kurulmuş tüzel kişiler ve uluslararası kuruluşlar da yabancı yatırımcı kavramına dâhildirler. Uluslararası kuruluşlara da yatırım imkânı tanınması söz konusu Kanun ile getirilen yeniliklerden birisidir. Ancak, doktrinde, bu düzenleme, hangi tür uluslararası kuruluşların bu haktan faydalanacağını açık olmaması nedeniyle eleştiriye tutulmuştur⁵⁸⁷.

DYYK'nin 2/a/1 maddesi uyarınca ise, yukarıda anılan klâsik yabancı kavramını genişleterek, yurtdışında ikamet eden Türk vatandaşlarının da yabancı yatırımcı sayılacağını düzenlemiştir⁵⁸⁸. Başka bir ifadeyle, yurtdışında yerleşik olan Türk Vatandaşlarının yaptığı yatırımlar da “Yabancı Yatırım” kapsamına alınmıştır. Fakat Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Uygulama Yönetmeliği'nin 10. maddesi ile de,

⁵⁸³ Lerzan Yılmaz, “4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu'nun Getirdiği Yenilikler”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 5 S. 10, 2006, s.137.

⁵⁸⁴ Türkiye'nin taraf olduğu ikili yatırım anlaşmalarında genellikle vatandaşlık unsurunun esas alındığı görülmektedir. Örneğin, Türkiye ile Şili arasındaki İkili Yatırım Anlaşmasında gerçek kişi yatırımcı, sözleşmeciler taraflardan her birinin yurtdışındaki hukukuna göre vatandaşlık statüsünü alan kişiler olarak tanımlanmıştır (md. I/1/a). RG. 03.01.2004/25335. Benzer nitelikteki hükümleri için bkz. Türkiye ile İsveç (md. I/2/a), İtalya (md. I/3), Özbekistan (md. I/1/a), İran (md. I/2/a) ve Lübnan (md. I/1/a) arasındaki İkili Yatırım Anlaşmaları.

⁵⁸⁵ Örneğin, Türkiye ile İspanya arasındaki İkili Yatırım Anlaşmasında ise gerçek kişi yabancı yatırımcı her bir âkit tarafın yurtdışındaki hukukuna göre mukim statüsünü almış olan kişileri ifade etmektedir (md.I/1/a). RG. 01.12.1997/23187.

⁵⁸⁶ Giray, Milletlerarası Yatırım Tahkiminde..., **a.g.e.**, s.28; Nuray Ekşi, **Yabancılar ve Uluslararası Koruma Hukuku**, 3.b., İstanbul: Beta Yayınları, 2015, s.351.

⁵⁸⁷ Gülören Tekinalp, **Türk Yabancılar Hukuku**, b.8., İstanbul: Beta Yayınları, 2003, s. 152.

⁵⁸⁸ Bu düzenleme ise doktrinde yerinde bulunmuştur. Bkz. Çelikel ve Gelgel, **a.g.e.**, s. 204.

bunların, “yurt dışında ikamet ettiğini çalışma veya ikamet izni ile belgeleyen” Türk vatandaşları olduğu belirtilmiştir.

4.2.3 Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Giriş Şekilleri

DYYK’nin 3/a/1 maddesinde, uluslararası anlaşmalar ve özel kanun hükümleri tarafından aksi öngörülmedikçe, yabancı yatırımcılar tarafından Türkiye’de doğrudan yabancı yatırım yapılmasının serbest olduğu vurgulanmıştır⁵⁸⁹. Ayrıca, Türkiye’de, DYYK ile yabancı yatırımlar için izin ve onay sistemi kaldırılıp, bilgilendirme mekanizmaları geliştirilmiş ve yabancı yatırımcıların Türkiye’de her türlü mal ve hizmet üretimine yönelik faaliyette bulunmalarının yolu açılmıştır. Başka bir ifadeyle, yabancı yatırımcı ülkeye girişi sırasında herhangi bir makam ya da merciden izin istenme yerine; yatırımın gerçekleşmesinden sonra sadece bildirimde bulunulması şartı getirilmiştir⁵⁹⁰. Özellikle, yabancı yatırımcılara, yurt içinden ve yurt dışından çeşitli iktisadi kıymetleri kullanarak Türkiye’de yeni bir şirket kurma, şube açma, mevcut bir şirkete iştirak olma veya ilgili idareden izin alınması kaydıyla irtibat bürosunu açma şeklinde yatırım yapmalarına ruhsat verilmiştir⁵⁹¹.

4.2.3.1 Yeni Bir Şirket Kurma

DYY Kanunu ile yabancı sermayeli olarak kurulacak şirketlerin şirket kuruluşu için Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü’nden almak zorunda oldukları ön izin kaldırılmıştır. Ayrıca DYYK ile yabancı sermayeli şirket kurmak için ortak başına asgari 50 bin dolar getirilmesi şartı kaldırmıştır. Böylece kuruluş işlemi tamamen yerli sermayeli şirketlerde olduğu gibi gerçekleştirilmektedir⁵⁹².

⁵⁸⁹ Bu esas, DYYK’nin, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu’ndan ayıran en önemli kuraldır.

⁵⁹⁰ DYYK kapsamındaki şirket ve şubeler, sermayeleri, faaliyetleri ve hisse devirlerine ilişkin bilgileri, belirli bir süre içinde Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü’ne bildirmekle yükümlüdür. Bkz. Uygulama Yönetmeliği, md.5

⁵⁹¹ 2014 yılı sonu itibarıyla Türkiye’de 42.150 adet uluslararası sermayeli şirket faaliyette bulunmaktadır. Bu şirketlerin 35.853 adedi uluslararası sermayeli şirket ve şube kuruluşu, 6.297 adedi ise yerli sermayeli şirketlere yapılan uluslararası sermaye iştirakidir. Bkz. T.C. Ekonomi Bakanlığı, **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2014 Yılı Raporu**, s.18.

⁵⁹² 17.06.2003 tarihinden önce Türkiye’de sadece limited ve anonim şirket kurabiliyor veya mevcut bir limited ve anonim şirkete ortak olabiliyorlardı. Günümüzde ise, Türkiye’de, özel kanunlarda aksine hüküm bulunmadıkça, anonim şirketler en az 50.000 TL sermaye ve asgari 1 ortak ile; Limited şirketler ise asgari 10.000 TL sermaye ve asgari 1 ortakla ile kurulmaktadır. Bkz. (Çevrimiçi) <http://www.ito.org.tr/wps/portal/tescil-ilan-kurulus?initView=true> (Erişim Tarihi: 26.03.2016).

Türkiye’de kurulan yabancı sermayeli şirketler Türk Şirketi sayıldığından bu şirketlerin hak ve yükümlülükleri de Türk Ticaret Kanunu⁵⁹³ ve diğer mevzuat ile Türk şirketleri için belirlenen tüm hak ve yükümlülükler yabancı sermayeli şirketler açısından da geçerli olmaktadır⁵⁹⁴. Dolayısıyla, yabancı yatırımcılar; anonim şirket, limited şirket, kolektif veya komandit şirket gibi Türk Ticaret Kanunu’nda düzenlenmiş şirketler kurabilmektedirler⁵⁹⁵.

4.2.3.2 Şube Açma

6102 sayılı Türk Ticaret Kanun’unda şube tanımı yapılmamıştır. Ancak, 5174 sayılı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Odalar ve Borsalar Kanunu’nun 9/2 maddesinde “bir merkeze bağlı olduğu halde müstakil sermayesi ve müstakil muhasebesi bulunan veya muhasebesi merkezde tutulduğu ve müstakil sermayesi olmadığı halde, kendi başına ticari muamele yapan yerler” şube olarak tanımlamıştır.

DYYK’nin 2/b/i maddesinde de, yabancı yatırımcılar, yurt dışındaki şirketlerinin Türkiye’de şubelerini de açabilirler. Ancak, 30 Kasım 1330 tarihli Ecnebi Anonim ve Sermayesi Eshama Münkasim Şirketler Kanun’un a⁵⁹⁶ göre yabancı uyruklu bir şirketin Türkiye şubesinin kuruluşu için Sanayi ve Ticaret Bakanlığı İç Ticaret Genel müdürlüğünden izin alınması gerekmektedir. Ayrıca, Türk Ticaret Kanunu’nun 40. Maddesinin 3. Fıkrası ve 5174 sayılı Kanun çerçevesinde, Ticaret Sicili’ne kaydolmaları gerekmektedir⁵⁹⁷. Fakat şube, her ne kadar ilgili Ticaret Sicili ’ne kayıtlı olduğundan dolayı ayrı bir tüzel kişilik olsa da kendi ana şirketinden tamamen bağımsız değildir. Şubeler iç ilişkilerinde ana şirkete bağlı olsalar da dış ilişkilerinde, kendi hesaplarına ve bağımsız olarak hareket edebilirler. Diğer bir ifadeyle, şubenin yükümlülükleri, şirket merkezindeki varlıkların teminatı altındadır. Ayrıca, şubelerin yönetim organları yoktur. Yabancı bir şirketin Türkiye’deki şubesi, Türkiye’de ikamet

⁵⁹³ 6102 Sayılı **Türk Ticaret Kanunu**, Bkz. R.G. 14.02.2011, Sayı 27846.

⁵⁹⁴ Çelikel ve Gelgel, **a.g.e.**, s.28.; Sibel Özel, “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, Prof. Dr. Gülören Tekinalp’e Armağan, C. 23, S.1-2, 2003, s.603.

⁵⁹⁵ 2015 yılı itibarıyla, yabancı ortakların toplam sermaye payının en az 1.216.115 TL olması durumunda, işbu yatırım özellik arz eden doğrudan yabancı yatırım olarak kabul edilmektedir. Bkz. Bkz. (Çevrimiçi) <http://www.calismaizni.gov.tr/yabancilar/dogrudan-yabanci-yatirimlar/> (Erişim Tarihi: 21.08.2015).

⁵⁹⁶ Bkz. Takvimi Vekayi ile Neşir ve İlân: 4 Kanunuevvel 1330, Sayı: 2025.

⁵⁹⁷ Şube kuruluşu için asgari bir sermaye şartı yoktur, ancak şubenin faaliyetleri için gereken fonlar şirket merkezi tarafından sağlanır. Şube tescil işlemleri için bkz. http://www.ito.org.tr/wps/portal/tescil-ilan-kurulus?WCM_GLOBAL_CONTEXT=yabanci_sermaye_yeni

eden ve bu göreve şirket merkezince düzenlenmiş ve bir vekâletname ile atanmış yabancı bir temsilci tarafından yönetilmektedir⁵⁹⁸.

4.2.3.3 Mevcut Bir Şirkete Ortak Olma

Türkiye’de, yabancı bir yatırımcı bazı istisnalar⁵⁹⁹ hariç, önceden bir izin veya onaya ihtiyaç duyulmaksızın, halihazırda mevcut bir şirketin hisselerini tamamen veya kısmen satın alabilmektedir. Bu bağlamda, DYYK’nin 2/b/ii maddesinde de, yabancı yatırımcı, menkul kıymet borsaları dışında hisse senedi edinimi yoluyla mevcut bir şirkete ortak olabileceği veya menkul kıymet borsalarından en az %10 hisse oranı ya da aynı oranda oy hakkı sağlayan edinimler yoluyla mevcut bir şirkete ortak olabileceği hüküm altına alınmıştır. Başka bir deyişle, Türkiye’de, yabancı yatırımcılar, adi ortaklıklar (iş ortaklıkları), konsorsiyum, ortak girişim gibi isimler altında sözleşmeye dayalı olarak çeşitli ortaklıklar da kurabiliyor ve bu ortaklıklara katılabilmektedirler⁶⁰⁰.

4.2.3.4 İrtibat Bürosu Kurma

Yabancı yatırımcı, Türkiye’de irtibat bürosu kurarak yatırım yapabilmektedir (DYYK. md.3/h). Ancak, Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu’nun Uygulama Yönetmenliğine göre Ekonomi Bakanlığına, yabancı ülke kanunlarına göre kurulmuş şirketlere, Türkiye’de ticari faaliyette bulunmamak kaydıyla, irtibat bürosu açma izni vermeye ve bu izinlerin süresini uzatmaya yetkili kılınmıştır. Görüldüğü üzere, DYYK temel olarak “izin ve onay” sisteminden “bilgilendirme” sistemine geçişi öngörmüş olmasına rağmen yabancı yatırımcıların irtibat bürosu açma konusunda izin alma zorunluluklarını korumuştur. İrtibat bürosu açma ile ilgili başka bir kanuni düzenleme olmadığından, kanun haksız rekabete yol açmamak için izin alma şartı getirmiştir. Buna göre yabancı şirketler pazar araştırması, ihraç ürünlerinin kalite kontrolü ve benzeri faaliyetleri yerine getirmek amacıyla Ekonomi Bakanlığında izin alarak irtibat bürosu açabilirler. Yönetmelik 6. maddesine göre kuruluş ve süre uzatımına ilişkin müracaatlar,

⁵⁹⁸ Çelikel ve Gelgel, **a.g.e.**, s.206.

⁵⁹⁹ Örneğin, 4054 Sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanunu’nun 7. Maddesinde şirketlerin birleşmeleri ve devir almalarında Rekabet Kurulundan izin alma zorunluluğu getirilmiştir.

⁶⁰⁰ Mevcut bir şirkete olma durumunda yapılması gereken tescil işlemleri için bkz. (Çevrimiçi) http://www.ito.org.tr/wps/portal/tescil-ilan-kurulus?name=yabanci_sermaye_sirketleri (Erişim Tarihi: 22.04.2016).

istenilen bilgi ve belgelerin⁶⁰¹ tam ve eksiksiz olması kaydıyla başvuru tarihinden itibaren 15 işgünü içinde sonuçlandırılmaktadır. İrtibat bürolarına ilk başvurularda, azami 3 yıl olmak üzere faaliyet izni verilmektedir. Her seferinde azami 5 veya 10 yıl olmak üzere süre uzatımı verilebilmektedir. Mevzuata aykırı davranan irtibat bürolarının izinleri Ekonomi Bakanlığı tarafından iptal edilebilmektedir⁶⁰².

4.2.4 Türkiye'deki Doğrudan Yabancı Yatırımların Mevcut Durumu

Türkiye sağladığı siyasi ve ekonomik istikrarın yanında öngörülebilir makroekonomik politikalar ile uluslararası işbirliği imkânları hususundaki açık tutumu sayesinde özellikle 2000'li yılların ortalarından itibaren uluslararası doğrudan yatırım performansını ciddi ölçüde artırarak, söz konusu vizyonun bir parçası olmayı başarmıştır. Türkiye'ye gelen toplam uluslararası doğrudan yatırım tutarı 1975 - 2004 döneminde sadece 19,6 milyar ABD Doları seviyesinde iken, 2005 - 2014 yılları arasında 8 kattan fazla artarak 144,3 milyar ABD Dolarına ulaşmıştır⁶⁰³.

2015 yılında ise Türkiye, AT Kearney Doğrudan Yatırım Güven Endeksi (Foreign Direct Investment Confidence Index)'inde, dünya genelinde en fazla uluslararası doğrudan yatırım çeken ülkeler sıralamasında 22. sıraya yerleşmiştir⁶⁰⁴.

4.3 Türkiye'nin Yabancı Yatırımları Teşvik Eden Politikaları

Günümüzde, Türkiye'de teşvik uygulamasının asıl hukuki dayanağını, 15.06.2012 tarih ve Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar⁶⁰⁵ ile ilgili Bakanlar Kurulu Kararı'nın uygulanmasına ilişkin usul ve esasları düzenleyen Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Kararın Uygulanmasına İlişkin Tebliğ⁶⁰⁶ teşkil etmektedir.

⁶⁰¹ İrtibata bürosu kurmak için gerekli belgeler için bkz Yönetmelik. md. 7.

⁶⁰² Ayrıntılı bilgiler için bkz. (Çevrimiçi) <http://www.yoikk.gov.tr/detay.cfm?MID=51> (Erişim Tarihi: 26.03.2016)

⁶⁰³ **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2014 Yılı Raporu**, s.3.

⁶⁰⁴ **The 2015 A.T. Kearney Foreign Direct Investment Confidence Index**, Bkz. (Çevrimiçi) <https://www.atkearney.com/research-studies/foreign-direct-investment-confidence-index/2015> (Erişim Tarihi: 22.04.2016).

⁶⁰⁵ 2012/3305 Sayılı **Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar**, Bkz. R.G. 19.06.2012, Sayı 28328.

⁶⁰⁶ 2012/1 Sayılı **Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Kararın Uygulanmasına İlişkin Tebliğ**, Bkz. R.G. 20.06.2012, Sayı 28329.

Ayrıca yukarıda belirtilen mevzuata ek olarak: vergi teşvikleri, Gelir Vergisi Kanunu⁶⁰⁷, Kurumlar Vergisi Kanunu⁶⁰⁸ ve Katma Değer Vergisi Kanunu'nda⁶⁰⁹; gümrük vergisi muafiyeti, Gümrük Kanunu'nda⁶¹⁰; sigorta primi teşvikleri Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nda⁶¹¹ yer alan düzenlemeler ile yeni teşvik sisteminin hukuki dayanaklarını oluşturmuştur. Yine, Ar-Ge faaliyetlerinin desteklenmesi⁶¹² ve turizmin teşvik edilmesine⁶¹³ dair düzenlemeleri de bu teşvik sistemine dahil edebiliriz.

4.3.1 Yatırım Teşvik Sistemi ve Özel Destekler

Türkiye'nin yatırım teşvik sistemi; üretim ve istihdamın artırılması, cari açığın kapatılması, uluslararası doğrudan yatırımların artırılması, en az gelişmiş bölgelere sağlanan yatırım desteklerinin genişletilmesi, destek unsuru miktarlarının artırılması, kümelenme faaliyetlerinin teşvik edilmesi, teknoloji dönüşümü sağlayacak yatırımların desteklenmesi amacıyla özel destek unsurları tasarlanmıştır⁶¹⁴.

Teşvik sistemi kapsamında öngörülen destek unsurlarından yararlanabilmesi için, öncelikle, malî ve teknik değerlendirmeler çerçevesinde projenin uygun görülmesi ve teşvik belgesi düzenlenmesi gerekir.

4.3.1.1 Yatırım Teşvik Belgesi

Yatırım teşvik belgesi alabilmek için gerçek kişiler, adi ortaklıklar, sermaye şirketleri, kooperatifler, iş ortaklıkları, kamu kurum ve kuruluşları (genel ve özel bütçeli kurum ve kuruluşlar, il özel idareleri, belediyeler ve kamu iktisadi teşebbüsleri ile bunların sermaye bileşimindeki hisse oranları %50'yi geçen kurum ve kuruluşlar) ve kamu kuruluşu niteliğindeki meslek kuruluşları, dernekler ve vakıflar ile yurt dışındaki

⁶⁰⁷ 193 Sayılı **Gelir Vergisi Kanunu**, Bkz. R.G. 06.01.1961, Sayı 10700.

⁶⁰⁸ 5520 Sayılı **Kurumlar Vergisi Kanunu**, Bkz. R.G. 21.06.2006, Sayı 26205.

⁶⁰⁹ 3065 Sayılı **Katma Değer Vergisi Kanunu**, Bkz. R.G. 02.11.1984, Sayı 18563.

⁶¹⁰ 4458 Sayılı **Gümrük Kanunu**, Bkz. R.G. 04.11.1999, Sayı 23866.

⁶¹¹ 5510 Sayılı **Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu**, Bkz. R.G. 16.06.2006, Sayı 26200.

⁶¹² 5746 Sayılı **Araştırma, Geliştirme ve Tasarım Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun**, Bkz. 12.03.2008, Sayı 26814.

⁶¹³ 2634 Sayılı **Turizmi Teşvik Kanunu**, Bkz. R.G. 16.03.1982, Sayı 17635.

⁶¹⁴ Ahmet İncekara, **Türkiye'de Teşvik Sistemi**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 10, 1995, s.9.

yabancı şirketlerin Türkiye'deki şubeleri müracaat edebilir⁶¹⁵. Kuruluş süreci tamamlanmamış tüzel kişiler adına yapılacak teşvik belgesi müracaatları ise değerlendirmeye alınmamaktadır.

Genel olarak, teşvik belgesi T.C. Ekonomi Bakanlığı tarafından düzenlenmektedir. Ancak, genel teşvik uygulamaları kapsamında yer alan, sabit yatırım tutarı on milyon Türk Lirasını aşmayan durumlarda ilgili yerel birimler de müracaat edilebilmektedir. Teşvik belgelerinin geçerlilik süresi içerisindeki işlemlerle ilgili müracaatlar, teşvik belgesi müracaatını değerlendiren ilgili kurum tarafından yapılmaktadır. Müracaatlar, yasalarca belirtilen esaslar çerçevesinde değerlendirilerek ilgili merci tarafından sonuçlandırılmaktadır. Ancak devir, satış, ihraç, kiralama ve yatırımcı talebine istinaden yapılan iptaller dışındaki teşvik belgesi iptali işlemlerine ilişkin müracaatlar ile yatırım konusu değişikliği ve yatırımın nakli konusundaki talepler Ekonomi Bakanlığı Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğünü görüşü alınarak yapılmaktadır⁶¹⁶.

4.3.1.2 Yatırım Teşvik Sistemindeki Uygulamalar

Türkiye'nin yeni yatırım teşvik sistemi; genel yatırım teşvik uygulaması, bölgesel yatırım teşvik uygulaması, büyük ölçekli yatırım teşvik uygulaması ve stratejik yatırım teşvik uygulaması olmak üzere dört ayrı rejimden ibaret olup yerli ve yabancı yatırımcılar işbu rejimlerden eşit oranda faydalanabilmektedir⁶¹⁷. Fakat teşvik sistemi uygulamaları altı bölgeye göre fark etmektedir. 15.06.2012 tarih ve 2012/3305 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe giren yeni teşvik sistemi kapsamında destek uygulamaları açısından iller, gelişmişlik seviyelerine göre altı farklı bölgeye ayrılmıştır⁶¹⁸.

⁶¹⁵ Rüknettin Kumkale, **100 Soruda Yeni Teşvik Uygulaması**, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013, s.157.

⁶¹⁶ 2012/1 Sayılı Tebliğ, md.5.

⁶¹⁷ Ali Ezer ve Suat Şimşek, **Yeni Teşvik Sistemi Kapsamında Yatırımlara Devlet Yardımı: Vergi İndirimleri, KDV ve Gümrük Vergisi Muafiyetleri**, Yatırım Yeri Tahsis, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013, s.211 vd.

⁶¹⁸ Yeni Yatırım Teşvik Programında Türkiye'deki tüm iller, Kalkınma Bakanlığı'nın 2011 yılında yapmış olduğu sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi çalışması kapsamında ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeylerine göre 6 farklı bölgeye ayrılmıştır. Bkz. (Çevrimiçi) <http://www.invest.gov.tr/tr-TR/investmentguide/investorguide/Pages/Incentives.aspx> (Erişim Tarihi: 09.03.2016).

4.3.1.2.1 Genel Yatırım Teşvik Uygulaması

Bölgesel, büyük ölçekli veya stratejik yatırım teşvik uygulamalarından herhangi birinin destek kapsamına girmeyen yatırımlar, bölge ayrımı yapılmaksızın tüm illerde genel teşvik uygulamaları çerçevesinde desteklenmektedir. Yatırım projelerinin genel teşvik uygulamalarından faydalanabilmesi için asgari yatırım tutarı, 1. ve 2. bölgeler için 1 milyon TL, diğer bölgeler için ise 500 bin TL olmalıdır.⁶¹⁹

Bu destek sayesinde şirketler yatırım teşvik belgesi alarak, gümrük vergisi muafiyetinden, katma değer vergisi (KDV) istisnasından, gelir vergisi stopajı desteğinden (6.ncı bölgede gerçekleştirilecek yatırımlar için) ve sigorta primi işveren hissesi desteğinden (tersanelerin gemi inşa yatırımları için) desteğinden faydalanabilmektedirler⁶²⁰.

4.3.1.2.2 Bölgesel Yatırım Teşvik Uygulaması

Bölgesel yatırım teşvik uygulamaları çerçevesinde verilen; gümrük vergisi muafiyeti, KDV istisnası, vergi indirimi, sigorta primi işveren hissesi desteği, yatırım yeri tahsisi, faiz desteği (3, 4, 5 ve 6.bölgeler için), gelir vergisi stopajı desteği (6.bölge için) ve sigorta primi (6.bölge için) desteklerin oran ve süreleri aşağıdaki tablo - 1'de gösterilmiştir.

Tablo - 1: Türkiye’de Bölgesel Teşvik Uygulamasında Sağlanan Destekler

Bölgesel Teşvik Uygulamasında Sağlanan Destekler							
Destek Unsurları		BÖLGELER					
		1	2	3	4	5	6
KDV İstisnası		VAR	VAR	VAR	VAR	VAR	VAR
Gümrük Vergisi Muafiyeti		VAR	VAR	VAR	VAR	VAR	VAR
Vergi İndirimi	Vergi İndirim Oranı	%50	%55	%60	%70	%80	%90
	Uygulanacak Vergi Oranı	%10	%9	%8	%6	%4	%2
	Yatırıma Katkı Oranı	%15	%20	%25	%30	%40	%50
Sigorta	Uygulama Süresi	2 yıl	3 yıl	5 yıl	6 yıl	7 yıl	10 yıl

⁶¹⁹ Bkz. 2012/3305 Sayılı Tebliğ, md.5.

⁶²⁰ Bkz. a.g.e., md. 4/2.

Primi İşveren Hissesi Desteği	Destek Tutarının Azami Miktarı (Destek Tutarının Sabit Yatırım Tutarına Oranı)	%10	%15	%20	%25	%35	Limitsiz
Yatırım Yeri Tahsisi		VAR	VAR	VAR	VAR	VAR	VAR
Faiz Desteği	İç Kredi	YOK	YOK	3 Puan	4 Puan	5 Puan	7 Puan
	Döviz / Dövizle Endeksli Kredi			1 Puan	1 Puan	2 Puan	2 Puan
	Azami Destek Tutarı (Bin TL)	YOK	YOK	500	600	700	900
Sigorta Primi Desteği (İşçi Hissesi)		YOK	YOK	YOK	YOK	YOK	10 yıl
Gelir Vergisi Stopajı Desteği		YOK	YOK	YOK	YOK	YOK	10 yıl

Kaynak: <http://www.ekonomi.gov.tr>

4.3.1.2.3 Büyük Ölçekli Yatırım Teşvik Uygulaması

Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki Uygulaması, Türkiye'nin teknoloji ve AR-GE kapasitesini artırma ve uluslararası rekabet üstünlüğü sağlama potansiyeli bulunan 12 farklı sektörde yapılacak yatırımlara destek sağlanmak üzere belirlenmiştir. Yatırım projelerinin işbu uygulama çerçevesinde desteklenebilmesi için ön şart, 12 yatırım konusu için belirlenmiş aşağıdaki tablo – 2'de yer alan asgari sabit yatırım miktarlarına sahip olmalarıdır.

Tablo - 2: Türkiye'de Büyük Ölçekli Yatırımlar

Büyük Ölçekli Yatırımlar		
	Yatırımın Konusu	Asgari Sabit Yatırım Tutarı (milyon TL)
1	Rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı	1000
2	Kimyasal madde ve ürünlerin imalatı	200
3	Liman ve liman hizmetleri	200
4	a) Motorlu kara taşıtları ana sanayi	200
	b) Motorlu kara taşıtları yan sanayi	50
5	Demir yolu ve tramvay lokomotifleri ve/veya vagon imalatı	50
6	Transit boru hattıyla taşımacılık hizmetleri	
7	Elektronik sanayi	
8	Tıbbi alet, hassas ve optik aletler imalatı	

9	İlaç üretimi	
10	Hava ve uzay taşıtları ve/veya parçaları imalatı	
11	Makine (elektrikli makine ve cihazlar dâhil) imalatı	
12	Madencilik (metal üretimi dâhil)	

Kaynak: 15/6/2012 tarihli ve 2012/3305 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı

Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki Uygulamasında da belirlenen yatırım konularına, yatırım teşvik araçları ile sağlanacak yardım yoğunlukları bölgelerin ekonomik gelişmişlik düzeyine göre tespit edilmiştir. Faiz Desteği dışında Bölgesel Yatırım Teşvik Uygulamasında sağlanan diğer tüm yatırım teşvik araçları, Büyük Ölçekli Yatırım Teşvik Uygulaması kapsamındaki yatırımlara da sağlanmaktadır. Büyük Ölçekli Yatırım Teşvik Uygulamaları kapsamında verilen desteklerin oran ve süreleri aşağıdaki tablo – 3’de gösterilmiştir.

Tablo - 3: Türkiye’de Büyük Ölçekli Yatırım Teşvik Uygulamaları

Büyük Ölçekli Yatırım Teşvik Uygulamaları								
Teşvik Unsurları		Bölge						
		I	II	III	IV	V	VI	
KDV İstisnası		VAR						
Gümrük Vergisi Muafiyeti		VAR						
Vergi İndirimi	Vergi İndirim Oranı (%)	50	55	60	70	80	90	
	İndirimli Vergi Oranı (%)	10	9	8	6	4	2	
Yatırıma Katkı Oranı (%)	OSB dışı	25	30	35	40	50	60	
	OSB içi	30	35	40	50	60	65	
Sosyal Sigortalar Prim Desteği (İşveren Payı)	Destek Süresi	OSB dışı	2 yıl	3 yıl	5 yıl	6 yıl	7 yıl	10 yıl
		OSB içi	3 yıl	5 yıl	6 yıl	7 yıl	10 yıl	12 yıl
	Destek Üst Sınırı (%)	OSB dışı	3	5	8	10	11	Sınır yok
		OSB içi	5	8	10	11	Sınır yok	Sınır yok
Arazi Tahsisi		VAR						
Sosyal Sigortalar Prim Desteği (Çalışan Payı)		YOK	YOK	YOK	YOK	YOK	10 yıl	
Gelir Vergisi Stopajı İndirimi		YOK	YOK	YOK	YOK	YOK	10 yıl	

Kaynak: <http://www.invest.gov.tr>

4.3.1.2.4 Stratejik Yatırım Teşvik Uygulaması

Aşağıdaki kriterlere uyan yatırımlar Stratejik Yatırım Teşvik Uygulamaları kapsamında değerlendirilerek desteklenmektedir⁶²¹:

- Yatırımla imal edilecek ürünle ilgili yurtiçi toplam üretim kapasitesinin ithalattan az olması;
- Asgari sabit yatırım tutarının 50 milyon TL'nin üzerinde olması;
- Yatırımla sağlanacak katma değer in asgari yüzde kırk olması (rafineri ve petrokimya yatırımlarında bu şart aranmamaktadır);
- Üretilecek ürünle ilgili olarak son bir yıl içerisinde gerçekleşen toplam ithalat tutarının 50 milyon ABD Dolarının üzerinde olması (yurt içi üretimi olmayan mallarda bu şart aranmamaktadır).

Stratejik Yatırım Teşvik Uygulamaları çerçevesinde verilen desteklerin oran ve süreleri ise aşağıdaki tablo-4'de gösterilmiştir.

Tablo - 4: Türkiye'de Stratejik Yatırım Teşvik Uygulamaları

Stratejik Yatırım Teşvik Uygulamaları						
Teşvik Unsurları		Bölge				
		I	II	III	IV	V
KDV İstisnası		VAR				
Gümrük Vergisi Muafiyeti		VAR				
Vergi İndirimi	Vergi İndirim Oranı (%)	90				
	İndirimli Vergi Oranı (%)	2				
Yatırıma Katkı Oranı (%)		50				
Sosyal Sigortalar Prim Desteği (İşveren Payı)	Destek Süresi	7 yıl (Bölge 6 için 10 yıl)				
	Destek Üst Sınırı (%)	15 (Bölge 6 için sınır bulunmamaktadır)				
Arazi Tahsisi		VAR				
Faiz Oranı Desteği	Yerli Krediler (puan)	5		5		
	Döviz Endeksli Krediler (puan)	2		2		

⁶²¹ Bkz. a.g.e., md. 8/1.

	Maksimum Destek Tutarı⁶²²	50 milyon TL	50 milyon TL
	Sosyal Sigortalar Prim Desteği (Çalışan Payı)	10 yıl (sadece Bölge 6'da gerçekleştirilecek yatırımlar için)	
	Gelir Vergisi Stopajı İndirimi	10 yıl (sadece Bölge 6'da gerçekleştirilecek yatırımlar için)	
	KDV İadesi	VAR (500 milyon TL'nin üzerindeki stratejik yatırımların inşaat harcamaları için)	

Kaynak: <http://www.invest.gov.tr>

4.3.1.3 Teşvik Sistemindeki Vergisel ve Diğer Desteklerin Çeşitleri

4.3.1.3.1 Gümrük Vergisi Muafiyeti

Türkiye'de uygulanan gümrük vergisi oranları fasıllar bazında İthalat Rejimi Kararı⁶²³ eki listelerde belirtilmektedir. 1996 yılında Türkiye'nin AB Gümrük Birliği'ne girmesi ile birlikte, AB'den ithal edilen makine teçhizatlar için gümrük vergisi uygulanmamaktadır. Üçüncü devletlerden ithal edilen makine teçhizat içinse, İthalat Rejimi Kararı'nda belirtilen gümrük vergisi oranları uygulanmaktadır. Bu nedenle, üçüncü devletlerden yapılacak makine teçhizat ithalinde bu destek unsuru teşvik özelliğini göstermektedir. Yatırım teşvik belgesi kapsamında bu devletlerden ithal edilecek makine teçhizat, İthalat Rejimi Kararı'nda belirtilen gümrük vergisinden muaf olarak temin edilebilmektedir⁶²⁴.

4.3.1.3.2 Katma Değer Vergisi İstisnası ve İadesi

Türkiye'de ticari, sınai, zirai ve serbest mesleki mal ve hizmetler; ithal ederek ülkeye giriş yapan mal ve hizmetler ile diğer faaliyetler yoluyla oluşturulan mal ve hizmet teslimatlarının tümü KDV'ye tabidir. Türkiye'de genel olarak uygulanan KDV oranları; % 1, % 8 ve % 18'dir⁶²⁵. KDV'nin en önemli özelliği, 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu gereğince, bu vergiye tabi olan mükelleflerin yaptıkları vergiye tabi işlemler üzerinden hesaplanan KDV'den gerçekleştirdikleri işlemlerle ilgili olarak ödemiş oldukları KDV'yi mahsup edebilmeleridir. Uygulamaya bakıldığında ise, bu

⁶²² Yatırım tutarının % 5'i aşmamak kaydıyla.

⁶²³ 95/7606 Sayılı **İthalat Rejimi Kararı**, Bkz. R.G. 31.12.1995 Sayı 22510.

⁶²⁴ Bkz. **2012/3305 Sayılı Tebliğ**, md. 9.

⁶²⁵ Yasalarca belirtilen özel haller dışında, yatırım teşvik belgesi kapsamında temin edilen yatırım malı makine ve teçhizat için belirlenen KDV oranı ise %18'dir.

istisnadan yararlanabilmek için öncelikle yatırımcıların KDV mükellefiyetinin bulunması gerekir. Bunun yanı sıra, yatırımcıların Ekonomi Bakanlığı ya da yatırımın yapılacağı yerdeki yerel idarecilerle⁶²⁶ düzenlenmiş yatırım teşvik belgesine sahip olmaları ve istisna konusu makine ve teçhizatı indirim hakkı tanınan işlemlerde kullanmaları gerekmektedir. Yatırımcılar, ayrıca, yapmış oldukları sabit yatırım tutarı 500 milyon TL'nin üzerinde olursa; yapacakları bina-inşaat harcamalarını da KDV'den indirebilirler⁶²⁷.

4.3.1.3.3 Vergi İndirimi

Türkiye uygulamasında, vergi indirimi denildiğinde, gelir veya kurumlar vergisinin, yatırım için öngörülen yatırıma katkı tutarına ulaşıncaya kadar, indirimli olarak uygulanması anlaşılmaktadır⁶²⁸. Başka bir ifadeyle, Vergi indirimi kapsamında yatırım yapmakta olan bir yatırımcı, yatırım yapmakta olduğu bölgeye göre değişen oranlarda gelir veya kurumlar vergisini indirimli olarak ödeyebilmekte ve bu indirimden yine bölgeye göre değişen oranlardaki yatırıma katkı tutarına ulaşıncaya kadar yararlanmaya devam edebilmektedir. Bu bağlamda, büyük ölçekli yatırımlar ile bölgesel uygulama kapsamında gerçekleştirilen yatırımlarda, 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu'nun 32/A maddesi çerçevesinde, kurumlar vergisi indirimi uygulanmaktadır. Ancak, arazi, arsa, royalti, yedek parça ve amortismanı tâbi olmayan diğer harcamalar ile 5520 sayılı Kanun gereği finans ve sigortacılık konularında faaliyet gösteren kurumlar, iş ortaklıkları, 4283 sayılı Yap-İşlet Modeli ile Elektrik Enerjisi Üretim Tesislerinin Kurulması ve İşletilmesi ile Enerji Satışının Düzenlenmesi Hakkında Kanun ve 3996 sayılı Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yapıtırılması Hakkında Kanun kapsamında gerçekleştirilen yatırımlar ve rödovans sözleşmesine bağlı olarak yapılan yatırımlar vergi indirimi desteği öngörülememektedir⁶²⁹.

⁶²⁶ Kalkınma Ajansları, Sanayi Odaları ve T.C. Ekonomi Bakanlığı tarafından görevlendirilecek diğer odaları.

⁶²⁷ Bkz. **2012/3305 Sayılı Tebliğ**, md. 10.

⁶²⁸ Yatırıma katkı oranı, yapılan sabit yatırımın vergi indirimine tabi tutulacak oranı; vergi indirimi ise, bu yatırıma katkı oranına ulaşıncaya kadar indirilecek gelir veya kurumlar vergisi oranıdır.

⁶²⁹ Bkz. **2012/3305 Sayılı Tebliğ**, md. 15.

4.3.1.3.4 Gelir Vergisi Stopajı Desteği

2012 yılında kabul edilen 6322 sayılı Kanunla⁶³⁰ GVK'ye eklenen geçici 80. madde hükmünde gelir vergisi stopajı teşvikine yer verilmiştir. Bu düzenlemede, bazı illerde gerçekleştirilecek yatırımlarda fiilen çalıştırılan işçi ücretlerinin asgari ücretin brüt tutarına karşılık gelen kısmı üzerinden hesaplanan gelir vergisinin yatırımın işletilmesine başlanıldığı tarihten itibaren 10 yıl süre ile terkin edilmesi öngörülmektedir. 2012/3305 sayılı Karar kapsamında, sadece 6. bölgede büyük ölçekli yatırımlar, stratejik yatırımlar ve bölgesel teşvik uygulamaları kapsamında yatırım teşvik belgesi düzenlenen şirketler gelir vergisi stopajı desteğinden yararlanabilmektedir⁶³¹. Desteğin değerlendirilmesinde, teşvik belgelerinde öngörülen ve fiilen istihdam edilen işçilerin ücretlerinin sanayi kesiminde çalışan 16 yaşından büyük işçiler için uygulanan asgari ücretin brüt tutarına tekabül eden kısmı üzerinden hesaplanan gelir vergisi esas alınmaktadır⁶³².

4.3.1.3.5 Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği

Türkiye'de sosyal güvenlik sistemi, 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile düzenlenmektedir. Anılan Kanun kapsamında, bir işverenin emrinde hizmet sözleşmesiyle çalışanların sosyal güvenlik sistemine dahil olması ve işverenlerce sosyal güvenlik sistemine bildiri ve sigorta primlerinin ödenmesi zorunludur. 2012/3305 sayılı Karar kapsamında yatırım teşvik belgesi düzenlemiş yatırımlara uygulanabilecek destek unsurları arasında aynen işbu sigorta primi işveren hissesi desteği yer almaktadır. Bu destek kapsamında; bölgesel, büyük ölçekli ve stratejik yatırımlarda belge konusu yatırımla sağlanan ilave istihdam için, yatırımcı tarafından ödenmesi gereken sigorta primi işveren hissesinin asgari ücrete tekabül eden kısmının belirli bir süre için Ekonomi Bakanlığı tarafından karşılanmaktadır⁶³³. Bu şekilde, yatırımcının işletme döneminde iş gücü maliyetlerinin azaltılması amaçlanmaktadır.

⁶³⁰ Bkz. 6322 Sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Bkz. R.G. 15.06.2012, Sayı 28324.

⁶³¹ Bkz. 2012/3305 Sayılı Tebliğ, md.14.

⁶³² Atamer, a.g.e., s.120.

⁶³³ Bkz. 2012/3305 Sayılı Tebliğ, md.12.

4.3.1.3.6 Sigorta Primi İşçi Hissesi Desteği

Sigorta Primi Desteğinde de, yatırım teşvik belgesi kapsamı yatırımla sağlanan ilave istihdam için ödenmesi gereken sigorta primi işçi hissesinin asgari ücrete tekabül eden kısım Ekonomi Bakanlığınca karşılanmaktadır. Ayrıca, Sosyal Sigortalar Prim Desteği için herhangi bir üst sınır bulunmamakta olup 10 yıl süreyle geçerlidir⁶³⁴.

4.3.1.3.7 Faiz Desteği

Faiz Desteği, bölgesel teşvik uygulamaları ve stratejik yatırımlar ile AR-GE ve çevre yatırımları kapsamında desteklerden yararlanacak yatırımlar için bankalardan kullanılan en az bir yıl vadeli yatırım kredileri için sağlanan bir finansman desteğidir. Bu destek kapsamında, teşvik belgesinde kayıtlı sabit yatırım tutarının %70'ine kadar kullanılan krediye ilişkin ödenecek faizin/kâr payının belli bir kısmı T.C. Ekonomi Bakanlığı tarafından karşılanmaktadır⁶³⁵. İşbu destek unsurundan faydalanabilmek için, öncelikle yatırım teşvik belgesinde faiz desteğinin öngörölmüş olması gerekmektedir. Yine, uygulamada, yatırımcı faiz desteğinden yararlanmak için, önce bankaya faiz ödemesini yapması; daha sonra Ekonomi Bakanlığı bütçesinden yatırımcının banka hesabına hesaplanan faiz tutarı geri yatırılmaktadır⁶³⁶.

4.3.1.3.8 Yatırım Yeri Tahsisi

Türkiye'de, yatırım teşvik belgesi düzenlenmiş büyük ölçekli yatırımlar, stratejik yatırımlar ve bölgesel desteklerden yararlanacak yatırımlar için 29/6/2001 tarihli ve 4706 sayılı Kanun'un⁶³⁷ ek 3 üncü maddesi kapsamında Maliye Bakanlığınca belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde, yatırımın yapılacağı ilde yatırıma uygun arazi-arsa olması halinde ihale yoluyla yatırım yeri tahsis edilebilmektedir⁶³⁸. Bu destek unsurundan yararlanabilmek için öncelikle söz konusu yatırım için düzenlenmiş yatırım teşvik belgesinin bulunması ve bedelsiz yatırım yeri tahsisinin belgeye işlenmiş olması şartı

⁶³⁴ Bkz. a.g.e., md.13.

⁶³⁵ Bkz. a.g.e., md.11.

⁶³⁶ T.C. Ekonomi Bakanlığı, **Yatırım Teşvik Belgesi Kapsamında Devlet Destekleri Adım Adım Uygulama Rehberi**, Ankara: Ekonomi Bakanlığı, 2013, s.7.

⁶³⁷ 4706 Sayılı **Hazineye Ait Taşınmaz Malların Değerlendirilmesi ve Katma Değer Vergisi Kanununda Değerliklik Yapılması Hakkında Kanun**, Bkz. R.G. 18.07.2001, Sayı 24466.

⁶³⁸ Bkz. 2012/3305 Sayılı Tebliğ, md.16.

aranmaktadır. Bununla birlikte, uygulamada bu destekten faydalanma oranının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Söz gelimi, desteğin verilmeye başlandığı tarihten 2015 Nisan ayı sonuna kadar sadece 1.441 adet yatırım teşvik belgesinde bu destek unsuru yer almaktadır⁶³⁹.

Türkiye’de, ayrıca, yatırımlar için özel olarak tahsis edilen bölgeler bulunmaktadır. Bu bölgeler arasında yer alan organize sanayi bölgeleri⁶⁴⁰, teknoloji geliştirme bölgeleri⁶⁴¹ ve endüstri bölgelerine⁶⁴² ilişkin yasal düzenlemeler mevcuttur.

4.3.1.4 Türkiye’de Serbest Bölgeler ve Teşvikler

Serbest bölgeler, Türkiye Gümrük Bölgesinin parçaları olmakla beraber, bazı mevzuatların uygulanması bakımından Türkiye Gümrük Bölgesi dışında olduğu kabul edilen yerlerdir⁶⁴³. Türkiye’de serbest bölgeler konusunda düzenleme getiren esas kanun 15 Haziran 1985 tarih ve 3218 Sayılı Serbest Bölgeler Kanunu’dur. Söz konusu Kanun serbest bölgeler ile ilgili genel hükümleri ortaya koymakta, bu kanuna istinaden çıkarılan Serbest Bölgeler Uygulama Yönetmeliği’nde de uygulamaya yönelik kurallar yer almaktadır⁶⁴⁴. 3218 sayılı Kanunu’nda serbest bölgelerin kurulması ve işletilmesindeki temel hedefler; ihracata yönelik yatırım ve üretimi teşvik edilmesi, doğrudan yabancı yatırımları ve teknoloji girişini hızlandırılması, şirketleri ihracata yönlendirilmesi ve uluslararası ticaretin geliştirilmesi olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda, serbest bölgelerin düzenlenmesi, kurulması, güvenliği, giriş çıkışlar, alt ve üst yapı oluşturulması yukarıda adı geçen kanun ve yönetmelik ve diğer genelgeler ve tebliğler ile sağlanmıştır.

Türkiye’de temel olarak ihracata dayalı yatırım ve üretimi teşvik etmek amacıyla 1987 yılından bu yana: Akdeniz kıyısında, Mersin, Antalya ve Adana-Yumurtalık Serbest Bölgeleri; Ege Bölgesinde Ege (İzmir), Denizli ve İzmir Serbest Bölgeleri;

⁶³⁹ Atamer, **a.g.e.**, s.121.

⁶⁴⁰ 4562 Sayılı **Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu**, Bkz. R.G. 15.04.2000, Sayı 24021.

⁶⁴¹ 4691 Sayılı **Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu**, Bkz. R.G. 06.07.2001, Sayı 24454.

⁶⁴² 4737 Sayılı **Endüstri Bölgeleri Kanunu**, Bkz. R.G. 19.01.2002, Sayı 24645.

⁶⁴³ Ayşe Yiğit Şakar, **Vergi Hukukunda Serbest Bölgeler**, Ankara: Yaklaşım Yayıncılık, 2008, s.207 vd.

⁶⁴⁴ **Serbest Bölgeler Uygulama Yönetmeliği**, Bkz. R.G. 10.03.1993, Sayı 21520.

Marmara Bölgesinde, İstanbul Atatürk Havalimanı, İstanbul Endüstri ve Ticaret, İstanbul Trakya, Avrupa, Kocaeli, Tübitak- Marmara Araştırma Merkezi Teknoloji⁶⁴⁵ ve Bursa Serbest Bölgeleri; Karadeniz kıyısında, Trabzon, Rize ve Samsun Serbest Bölgeleri; Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Mardin ve Gaziantep Serbest Bölgeleri; İç Anadolu Bölgesinde, Kayseri Serbest Bölgesi faaliyet göstermektedir.

Serbest bölgelerdeki yatırımcı şirketlere sağlanan muafiyet ve teşvikler 3218 Sayılı Kanun'un 6. maddesinde hükme bağlanmıştır. Bu maddede kapsamındaki teşvik ve avantajlardan yerli ve yabancı tüm şirketler eşit olarak yararlanmaktadır. Serbest bölgelerin teşviklerinden faydalanmak isteyen şirketler, T.C. Ekonomi Bakanlığına bağlı Serbest Bölgeler, Yurtdışı Yatırım ve Hizmetler Genel Müdürlüğü'nden ruhsat almak kaydıyla serbest bölgede faaliyette bulunabilmektedirler⁶⁴⁶. Bu bölgelerde, Yüksek Planlama Kurulu'nca uygun görülecek her türlü sınai, ticari ve hizmetle ilgili faaliyetler yapılabilmektedir⁶⁴⁷.

4.3.1.4.1 Kurumlar Vergisi Bakımından

3218 sayılı Kanun'un 3/2 maddesi gereğince, 06.02.2004 tarihinden sonra serbest bölgede faaliyet yürütmek için ruhsat almış olan mükelleflerden imalat işi ile uğraşanların elde etmiş oldukları kazançlar Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğin gerçekleştiği tarihi içeren yıllık vergilendirme döneminin sonuna kadar gelir ve kurumlar vergisinden muaf tutulmuşlardır. Başka bir ifadeyle, 06.02.2004 tarihinden sonra serbest bölgede imalat işiyle uğraşan yeni faaliyete geçen şirketler ile bu tarihten önce bölgede faaliyette bulunan şirketler, faaliyet ruhsatlarında belirtilen süre ile sınırlı olmak üzere bu istisnadan yararlanabilecektir⁶⁴⁸.

4.3.1.4.2 Gelir Vergisi Bakımından

Serbest bölgelerdeki istihdamın korunması ve yeni istihdamın teşviki amacıyla; 5810 sayılı Kanun'un 7. maddesi ile 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu'nun geçici

⁶⁴⁵ Teknoloji Serbest Bölgesi hakkında detaylı bilgiler için bkz. Alp Aktaş, **Teknoloji Serbest Bölgesi'nde Uygulanan İstisna, Muafiyet ve Destekler**, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2014.

⁶⁴⁶ DTM, **Serbest Bölgeler Mevzuatı**, 5.b., Ankara: Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü, 2003, s.2.

⁶⁴⁷ **Serbest Bölgeler Kanunu Yönetmeliği**, md.10.

⁶⁴⁸ Yıldırım Taylar, **Türk Vergi Hukuku Açısından Serbest Bölgeler**, Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları, 2008, s.59 vd.

3/2b.maddesinde değişikliğe gidilerek 01.01.2009 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere değiştirilmiş, imalat işi ile uğraşan şirketler için personellerine ödedikleri ücretlerde gelir vergisi istisnası getirilmiştir. Başka bir ifadeyle, 01.01.2009 tarihinden geçerli olmak üzere, AB'ye tam üyeliğın gerçekleştiğı tarihi içeren yılın vergilendirme döneminin sonuna kadar serbest bölgede üretilerek ihraç edilen ürünlerin FOB bedelinin en az % 85'inin yurt dışına ihraç edilmesi koşuluyla istihdam edilen personele ödenen ücretler gelir vergisinden istisna edilmiştir. Bu sayede işgücü maliyeti yaklaşık olarak %25-40 oranında daha düşük gerçekleşmektedir.

4.3.1.4.3 Katma Değer Vergisi Bakımından

Serbest bölgelerden yapılan mal teslimi ve hizmet ifalarında katma değer vergisi uygulamasının nasıl olması gerektiğı konusunda 3218 sayılı Kanun ve 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu'nun (KDV) istisna hükümlerinde ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. KDV Kanun'un 1. maddesine göre Türkiye'de yapılan mal teslimi ve hizmet ifaları verginin konusunu oluşturduğu göz önüne alındığında, serbest bölgeler ülkenin siyasi sınırları içinde olmakla birlikte gümrük hattı dışında kaldıklarından bölge içinde yapılan mal teslimleri KDV'ye tabi tutulmamaktadır. Nitekim, KDV Kanunu'nun 16/1c maddesi uyarınca serbest bölgelerdeki mal teslimleri ve 17/4 maddesi gereğince ise de serbest bölgelerde verilen hizmetler KDV'den muaf edilmiştir.

4.3.1.4.4 Damga Vergisi ve Harçlar Bakımından

5810 sayılı Kanun'la, 01.01.2009 tarihinden AB'ye tam üyeliğın gerçekleşeceği tarihi içeren yılın vergilendirme döneminin sonuna kadar, serbest bölgelerde gerçekleştirilen faaliyetlerle ilgili olarak yapılan işlemler ve düzenlenen kâğıtlar damga vergisi⁶⁴⁹ ve harçlardan muaf edilmiştir⁶⁵⁰. Fakat söz konusu muaf hükmü münhasıran serbest bölge içinde düzenlenen belgeleri kapsamaktadır. Bu belgelerin dava konusu olarak Türkiye'de bir mahkemeye ibrazı ya da delil olarak ülke içinde resmi mercilere sunulması halinde damga vergisinin ödenmesi gerekmektedir.

⁶⁴⁹ Türkiye'de: "yazılıp imzalanmak veya imza yerine geçen bir işaret konmak suretiyle düzenlenen ve herhangi bir hususu ispat veya belli etmek için ibraz edilebilecek olan belgeler ile elektronik imza kullanılmak suretiyle manyetik ortamda ve elektronik veri şeklinde oluşturulan belgeler" damga vergisine tabidir. Bkz. 488 Sayılı **Damga Vergisi Kanunu**, Bkz. R.G. 11.07.1964, Sayı 11751.

⁶⁵⁰ 5810 Sayılı **Serbest Bölgeler Kanunu ile Gümrük Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun**, Bkz. R.G. 25.11.2008, Sayı 27065.

4.3.1.4.5 Gümrük Vergisi Bakımından

3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu'nun 8. maddesi ile serbest bölge ile Türkiye'nin diğer yerleri arasında yapılacak ticaret, dış ticaret rejimine tabidir. Ancak, Serbest Bölgeler ile diğer ülkeler ve diğer serbest bölgeler arasından dış ticaret rejimi hükümleri uygulanmamaktadır. 4458 sayılı Gümrük Kanunu'nun 152. maddesinde, serbest bölgeler Türkiye gümrük bölgesinin dışında kabul edilmektedir. Serbest Bölgeler Uygulama Yönetmeliği'nin 28. maddesinde ise, serbest bölgeye giriş çıkış noktalarında gümrük kanunu ve ilgili mevzuat hükümleri uygulanmakla beraber, bölgeye giren ve bölgeden yurt dışına çıkan mallar için gümrük vergisi uygulanmaz denilmektedir. Dolayısıyla, serbest bölgede yer alan şirketler yurt dışından aldıkları mal için gümrük vergisi ödememektedirler.

AB ile Türkiye arasındaki Gümrük Birliği Anlaşması⁶⁵¹ gereğince, serbest bölgeye getirilen AB menşeli ya da AB'de serbest dolaşım statusündeki eşyaların, buradan Türkiye'ye veya AB üyesi ülkelere girişinde gümrük vergisi ödenmemektedir. Ancak serbest bölgelerden Türkiye'ye veya AB ülkelerine gönderilen serbest dolaşım durumunda olmayan üçüncü ülke menşeli eşyalar için Ortak Gümrük Tarifesinde (OGT) belirtilen oran üzerinden gümrük vergisi ödenmektedir. Başka bir ifadeyle, serbest bölgeler "Türkiye-AB Gümrük Bölgesi"nin parçası sayıldığından, serbest bölgelerden Türkiye veya AB menşeli ürünler ile Türkiye'de serbest dolaşım durumunda bulunan gümrük birliği kapsamındaki ürünler gümrük vergisi ödenerek serbest dolaşıma geçirildikten sonra A.TR Belgesi⁶⁵² düzenlenerek AB'ye gönderilmektedir.

4.3.1.4.6 Diğer Teşvikler Bakımından

Türkiye'de, yukarıda belirtilen vergisel teşvikler dışında, serbest bölgelerde faaliyette bulunan tüm yatırımcılara Türkiye Cumhuriyeti Hazinesi'nin mülkiyetinde bulunan arazi, arsa ve binaları kiralama veya bunlar üzerine 49 yıllığına kadar

⁶⁵¹ Türkiye ile AB arasında 5 Mart 1995 tarihinde yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında alınan 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı (OKK) uyarınca, Türkiye-AB Gümrük Birliği 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ayrıntılı bilgiler için bkz. (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/1-95-sayili-ortaklik-konseyi-karari-gumruk-birligi-karari.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 26.03.2016)

⁶⁵² A.TR Dolaşım Belgesi, Türkiye ile AB arasındaki serbest dolaşımda kullanılan, eşyanın Türkiye veya AB'de serbest dolaşımda olduğunu gösteren ve eşyanın tercihli rejiminden faydalanmasını sağlayan bir belgedir.

yararlanma hakkı tanınmıştır. Bununla birlikte, serbest bölgeler kambiyo mevzuatı hükümleri kapsamı dışında tutulduğundan, serbest bölge faaliyetlerinden elde edilen kazanç ve gelirler kambiyo rejimine ve herhangi bir izne veya ücrete tabi olmaksızın, yurt dışına veya Türkiye'ye transfer edilebilmektedir.

4.3.2 Yatırım Ortamını İyileştiren Düzenleyici Teşvikler

4.3.2.1 Fikrî Mülkiyet Haklarının Korunması

Türkiye 1995 tarihinde WTO'ya ve dolayısıyla WTO'nun Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPS)'a taraf olması ve yine aynı tarihte AB ile Gümrük Birliği'ni gerçekleştirmesi Türk fikrî mülkiyet mevzuatını ciddi tarzda etkilemiştir. Özellikle, 4875 sayılı DYY Kanunu'nun 2/b. Maddesine göre; yabancı yatırımcı tarafından yurt dışından getirilen sınaî ve fikrî mülkiyet hakları doğrudan yabancı yatırım olarak sayılmıştır. Dolayısıyla, yabancı yatırımcının bu seçimi yapmasında Türk hukukundaki Fikri Mülkiyet Hak (FMH)'lara ilişkin düzenlemeler de belirleyici rol oynamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'de, sınaî mülkiyet haklarının (patent⁶⁵³, ticari marka⁶⁵⁴, endüstriyel tasarım⁶⁵⁵, vs.) ve fikri mülkiyet haklarının⁶⁵⁶ (telif hakkı, vs.) korunması konusunda önemli adımlar atılmıştır. Ayrıca, Türkiye 1996 Gümrük Birliği uyarınca “fikri, sınaî ve ticari mülkiyet hakları” konusundaki ulusal mevzuatını, ilgili AB mevzuatı ve uluslararası (WTO ve WIPO) standartlarına uyumlu hale getireceğini taahhüt etmiştir⁶⁵⁷. Bu reformlar çerçevesinde, adalet sistemi ekonominin dönüşmesi ve yeni kabul edilen mevzuat nedeniyle Fikri mülkiyet haklarının korunması alanında giderek artan dava sayısına göre ayarlanmış, Mart 2005 tarihinden itibaren fikri ve sınaî mülkiyet hakları konusunda, bu konularda eğitilmiş hakimlerle birlikte, dokuz asliye ihtisas mahkemesi kurulmuştur.

⁶⁵³ 551 Sayılı **Patent Haklarının Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname**, Bkz. R.G. 27.06.1995, Sayı 22326.

⁶⁵⁴ 556 Sayılı **Markaların Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname**, Bkz. R.G. 08.06.1995, Sayı 22326. Türkiye, marka hakları konusunda 12.7.1995 tarihli Bakanlar Kurulu Kararıyla Nis, Viyana, Anlaşmalarına ve Gümrük Birliği'nin 8. Maddesine istinaden 01.01.1999 tarihinden itibaren Madrid Sözleşmesine katılmıştır.

⁶⁵⁵ 554 Sayılı **Endüstriyel Tasarımların Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname**, Bkz. R.G. 27.06.1995, Sayı 22326. Türkiye, endüstriyel tasarımların sınıflandırılmasına ilişkin yaptığı Locarno Anlaşması ile sorumluluk yüklenmiştir.

⁶⁵⁶ 5846 Sayılı **Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu**, Bkz. R.G. 13.12.1951, Sayı 7981.

⁶⁵⁷ Bkz. 6 Mart 1995 tarihli Avrupa Topluluğu – Türkiye İşbirliği Konseyi Kararı 1/95, Ek 8.

4.3.2.2 Çevre Koruma Tedbirleri

Türk çevre mevzuatı, anayasada yer alan maddeler doğrultusunda, kanunlar, uluslararası sözleşmeler, tüzükler, yönetmelikler, tebliğler ve çeşitli kararlardan oluşmaktadır. Türk çevre mevzuatının temel yasası Çevre Kanunu'dur⁶⁵⁸. İşbu Kanunu'n 10. maddesi uyarınca, Türkiye'de gerçekleştirmeyi plânladıkları faaliyetleri sonucu çevre sorunlarına yol açabilecek yerli ve yabancı yatırımcılar, "Çevresel Etki Değerlendirmesi Raporu" veya proje tanıtım dosyası hazırlamakla yükümlüdürler. Ayrıca, "Çevresel Etki Değerlendirmesi Olumlu Kararı veya Çevresel Etki Değerlendirmesi Gerekli Değildir Kararı" alınmadıkça bu projelerle ilgili onay, izin, teşvik, yapı ve kullanım ruhsatı verilmemektedir.

Diğer taraftan, hava kirliliğine neden olan tesisleri izin almadan kuran ve işleten veya iznin iptal edilmesine karşın kurmaya ve işletmeye devam edenlere ise belli miktarda ceza uygulanabilmektedir. Kanun'da gürültü kirliliğinin önlenmesi de hedef alınmaktadır. Nitekim, işbu Kanunu'n 14. maddesinde "ulaşım araçları, şantiye, fabrika, atölye, işyeri, eğlence yeri, hizmet binaları ve konutlardan kaynaklanan gürültü ve titreşimin standartlara indirilmesi için gerekli tedbirler, yatırımcılar tarafından alınmalıdır" denilmektedir.

Görüldüğü üzere, yeni Çevre Kanunu yabancı yatırımcıların çevresel yükümlülüklerinin artırmakta ve cezai yaptırımları somutlaştırmaktadır. Bununla beraber bir çerçeve kanun niteliği taşımasından dolayı birçok mali ve teknik konular yönetmeliklerle düzenlenmektedir.

4.3.2.3 Yabancı Personel Çalıştırma

T.C. Anayasa'sında yer alan çalışma hakkı düzenlemelerinin⁶⁵⁹ hiçbirisinde sadece Türk vatandaşlarına özel olarak uygulanacağı hükmü yer almadığından bu hakların yabancı uyruklu çalışanlar için de geçerli olacağı varsayılmaktadır. Ancak alt düzenlemelerle yabancıların bu haklardan nasıl faydalanabileceği, hangi şartlarda

⁶⁵⁸ 2872 Sayılı Çevre Kanunu, Bkz. R.G. 11.08.1983, Sayı 18132.

⁶⁵⁹ Türkiye'de çalışma hakkı 1982 Anayasası'nın ikinci kısmı olan Temel Haklar ve Ödevler'in üçüncü bölümünde yer alan Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler içerisinde (md.49) düzenlenmiştir.

çalışabilecekleri ve bu haklardan yararlanma kısıtlamaları ve sınırları belirlenmiştir⁶⁶⁰. Örneğin, diş hekimliği⁶⁶¹, eczacılık⁶⁶², veterinerlik⁶⁶³, özel hastanelerde sorumlu müdürlük⁶⁶⁴, avukatlık⁶⁶⁵, noterlik⁶⁶⁶, gümrük müşavirliği⁶⁶⁷, kaptanlık⁶⁶⁸ gibi meslekler yabancıların çalışmalarının yasak olduğu mesleklerdir⁶⁶⁹.

Türkiye'nin taraf olduğu ikili ya da çok taraflı sözleşmelerde aksi öngörülmedikçe, Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun⁶⁷⁰ (YÇİHK) gereğince, yabancıların Türkiye'de çalışmaya başlamadan önce, kural olarak, çalışma izni almaları gerekmektedir. YÇİHK'da, yabancılar için; süreli, süresiz, bağımsız ve istisnai çalışma izni olmak üzere 4 çeşit çalışma izni öngörülmüş olup işbu kanunda belirtilen istisnalar dışında, yabancıların çalışma izinlerinin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından verileceği hükme bağlanmıştır.

Türk yabancı yatırım mevzuatında da, 4875 Sayılı Kanun 3/g maddesi hem de 4817 sayılı Kanun'un 23. maddesi uyarınca yayınlanan doğrudan yabancı yatırımlarda yabancıların istihdamına ilişkin yönetmelikte ile yabancı yatırım mevzuatına “özellik arz eden doğrudan yabancı yatırım”⁶⁷¹ ve “kilit personel”⁶⁷² kavramı girmiştir. İşbu

⁶⁶⁰ Detaylı bilgiler için bkz. Ali İhsan Öztürk, **100 Soruda Yabancı Uyrukluların Türkiye'de Çalışması**, 3.b., Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2015.; Hamit Tiryaki, **Yabancıların Türkiye'de Çalışma İzinleri**, Ankara: Bilge Yayınları, 2015.

⁶⁶¹ 1219 sayılı **Tababet ve Şuabatı San'atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun**, bkz. R.G. 14.04.1928, Sayı 863.

⁶⁶² 6197 sayılı **Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanunu**, md.2, bkz. R.G. 24.12.1953, Sayı 8591.

⁶⁶³ 6343 sayılı **Veteriner Hekimliği Mesleğinin İcrasına, Türk Veteriner Hekimleri Birliği İle Odalarının Teşekkül Tarzına ve Göreceği İşlere Dair Kanunu**, md.2, bkz. R.G. 18.03.1954, Sayı 8661.

⁶⁶⁴ 2219 Sayılı **Hususi Hastahaneler Kanunu**, bkz. R.G. 05.06.1933, Sayı 2419.

⁶⁶⁵ 1136 sayılı **Avukatlık Kanunu**, md.3, bkz. R.G. 07.04.1969, Sayı 13168.

⁶⁶⁶ 1512 Sayılı **Noterlik Kanunu**, bkz. R.G. 05.02.1972, Sayı 14090.

⁶⁶⁷ 4458 sayılı **Gümrük Kanunu**, bkz. md.227.

⁶⁶⁸ 815 sayılı **Türkiye Sahillerinde Nakliyatı Bahriye (Kabotaj) ve Limanlarla Kara Suları Dâhilinde İcrayı Sanat ve Ticaret Hakkında Kanunu**, R.G. 29.04.1926, Sayı 359.

⁶⁶⁹ Arif Temir, **Türkiye'de Yabancıların Çalışma İzinleri**, Ankara: Yaklaşım Yayıncılık, 2015, s.20.

⁶⁷⁰ 4817 Sayılı **Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun**, Bkz. R.G. 06.03.2003, Sayı 25040.

⁶⁷¹ Özellik arz eden doğrudan yabancı yatırım belirlenmesinde temel olarak yatırım miktarını dikkate alınmaktadır. 2015 yılı itibarıyla, Özellik arz eden doğrudan yabancı yatırım, 4875 sayılı Kanun kapsamına giren ve aşağıdaki şartların en az birini sağlayan şirket veya şubeyi ifade etmektedir:

- Yabancı ortakların toplam sermaye payının en az 1.216.115 Türk Lirası olması kaydıyla, şirket veya şubenin son yıl cirosunun en az 91,4 milyon Türk Lirası olması,
- Yabancı ortakların toplam sermaye payının en az 1.216.115 Türk Lirası olması kaydıyla, şirket veya şubenin son yıl ihracatının en az 1 milyon ABD Doları olması,
- Yabancı ortakların toplam sermaye payının en az 1.216.115 Türk Lirası olması kaydıyla, şirket veya şubede son yıl içinde Sosyal Sigortalar Kurumu'na kayıtlı en az 250 personelin istihdam edilmesi,
- Şirket veya şubenin yatırımda bulunacak olması halinde, öngörülen asgari sabit yatırım tutarının en az 30,4 Milyon Türk Lirası olması,

yönetmelikte sadece özellik arzeden doğrudan yabancı yatırımlarda ve irtibat bürolarında istihdam edilecek yabancı uyruklu kilit personellerin çalışma izinleri özel hükümlere tabi tutulmuştur. Bunların dışındaki doğrudan yabancı yatırımlarda istihdam edilecek personel için talep edilen çalışma izin başvuruları genel hükümlere tabidir⁶⁷³.

Yine Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun'un Yönetmeliği'nde⁶⁷⁴ yer aldığı üzere, özellik arzeden doğrudan yabancı yatırımlarda istihdam edilecek kilit personel statüsündeki yabancılar için "başvurulan iş için ülke içinde, dört haftalık süre içerisinde o işi yapacak aynı niteliğe sahip kişinin bulunmaması" şartı aranmamaktadır. Ayrıca, özellik arzeden doğrudan yabancı yatırımlarda mesleki eğitim alanı dışındaki bir görevde istihdam edilecek yabancı uyruklu kilit personel için ilgili mercilerden mesleki yeterlilik konusunda görüş alınmamaktadır⁶⁷⁵.

4 Nisan 2013 tarihli Yabancılar ve Uluslararası Koruma Yasası⁶⁷⁶ ile 4817 sayılı YÇİHK kapsamında verilen Çalışma İzni Muafiyet Teyit Belgesinin, ikamet izni sayılması da, son dönemlerde kabul edilen yabancılar açısından en önemli gelişmelerden biridir.

Yukarıda adı geçen bu muafiyetler, doğrudan yabancı yatırımlar için ihtiyaç duyulan nitelikli yabancı personelin temini açısından önemli kolaylık ve hızlılık sağlamaktadır. Böylece, Türkiye'de, yabancı yatırımcıların ihtiyaç duyacağı uzman ve nitelikli işgücünün daha kolay ve seri bir biçimde ulaşmasına hizmet eden bir yasal çerçeve belirlenmiş bulunmaktadır⁶⁷⁷.

e) Ana şirketin merkezinin bulunduğu ülke dışında en az bir ülkede daha doğrudan yabancı yatırım bulunması. Bkz. (Çevrimiçi) <http://www.calismaizni.gov.tr/yabancilar/dogrudan-yabanci-yatirimlar/> (Erişim Tarihi: 21.08.2015).

⁶⁷² Kilit personel ise, Türkiye'de kurulu bulunan aşağıdaki şartlardan en az birini sağlayan personelidir:

- a) Şirket ortağı, yönetim kurulu başkanı, yönetim kurulu üyesi, genel müdür, genel müdür yardımcısı, şirket müdürü, şirket müdür yardımcısı ve benzeri mevkilerde görev yapan kişi;
- b) Şirketin hizmetleri, araştırma cihazları, teknikleri ya da yönetimi için temel sayılan bilgiye sahip kişi;
- c) İrtibat bürolarında, yurt dışındaki ana şirket tarafından adına yetki belgesi düzenlenen en fazla bir kişidir. Bkz. Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Yabancı Uyruklu Personel İstihdamı Hakkında Yönetmeliği, md.4.

⁶⁷³ Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Yabancı Uyruklu Personel İstihdamı Hakkında Yönetmeliği, md.2.

⁶⁷⁴ **Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliği**, Bkz. R.G. 29.08.2003, Sayı 25214.

⁶⁷⁵ **Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Yabancı Uyruklu Personel İstihdamı Hakkında Yönetmeliği**, md.14.

⁶⁷⁶ 6458 Sayılı **Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu**, Bkz. R.G. 11.04.2013, Sayı 28615.

⁶⁷⁷ Bülent Çiçekli, **Yabancılar ve Mülteci Hukuku**, 5.b., Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2014, s.111 vd.

4.3.2.4 Rekabete İlişkin Düzenlemeler

Türkiye’de rekabetin korunması yönünde 1994 yılında Rekabetin Korunması Hakkında Kanun kabul edilmiştir⁶⁷⁸. İşbu kanun ile mal ve hizmet piyasalarındaki rekabeti engelleyici, bozucu veya kısıtlayıcı anlaşma, karar ve uygulamaları ve piyasaya hâkim olan yerli ve yabancı yatırımcıların bu hâkimiyetlerini kötüye kullanmalarını önlemek, bunun için gerekli düzenleme ve denetimleri yaparak rekabet ortamının gelişmesini sağlamak hedeflenmiştir. Türk rekabet kanunu büyük ölçüde AB uygulamalarından yararlanılmış olmasının yanı sıra aynı zamanda Türk Avrupa Topluluğu Ortaklık Konseyi’nin 95/1 sayılı kararıyla oluşturulan Gümrük Birliği ilkelerine de uygun olarak hazırlanmıştır. Çünkü anılan kararlar Türkiye rekabet hukuku konusunda Avrupa Topluluğunun mevzuatına ve iç hatlarına uyum sağlamayı taahhüt etmiştir. Bu kanunu uygulamak üzere ise 1997 yılında serbest piyasa ekonomisinin güvencesi olan Rekabet Kurumu kurulmuş ve kurumun işleyişine ilişkin çeşitli düzenlemeler yapılmıştır.

Türk rekabet kanunu genel tüm rekabet kanunlarında olduğu gibi rekabeti sınırlamanın üç şekline ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan birincisi, iki veya daha fazla şirketin belirli bir mal veya hizmet piyasasında doğrudan veya dolaylı olarak rekabeti engelleme, bozma ya da kısıtlama amacını taşıyan veya bu etkiyi doğuran yahut doğurabilecek nitelikte olan aralarında yapacakları anlaşmalarla rekabeti sınırlamalarını yasaklamaktadır (Madde 4). İkincisi, tek bir şirketin ülkenin bütününde ya da bir bölümünde bir mal veya hizmet piyasasındaki hakim durumunu tek başına yahut başkaları ile yapacağı anlaşmalar ya da birlikte davranışlar ile kötüye kullanılmasını yasaklamaktadır (Madde 6). Üçüncüsü, şirketlerin pazarda hakim durum yaratacak veya mevcut bir hakim durumu güçlendirecek şekilde birleşmelerini yasaklamaktadır (Madde 7). Birleşme yoluyla ülkeye yatırım yapmak isteyen yabancı yatırımcılar aynen işbu üçüncü gruba ait düzenlemelere daha çok önem vermektedirler.

Rekabetin Korunması Hakkında Kanunu’nun 7. Maddesinde şirketlerin birleşmeleri ve devir almalarında Rekabet Kurulundan izin alma zorunluluğu getirilmiştir. Ancak Kurul yapmış olduğu çalışma sonunda bu yasanın genel niteliğinin yani şirketlerin birleşme ve devir alınmalarının tamamının bildirilme zorunluluğunu

⁶⁷⁸ 4054 Sayılı **Rekabetin Korunması Hakkındaki Kanun**, Bkz. R.G. 13.12.1994, Sayı 22140.

ortadan kaldırmış, bu konudaki tebliğ⁶⁷⁹ Resmi Gazete’de yayınlanmıştır. Ancak, 29.12.2012 tarihinde yapılmış olan değişik ile adı geçen Tebliğ’in 7. maddesi uyarınca, bir birleşme veya devralma işleminde;

a) İşlem taraflarının Türkiye ciroları toplamının 100 milyon TL’yi ve işlem taraflarından en az ikisinin Türkiye cirolarının ayrı ayrı 30 milyon TL’yi veya

b) İşlem taraflarından birinin dünya cirosunun 500 milyon TL’yi ve diğer işlem taraflarından en az birinin Türkiye cirosunun 5 milyon TL’yi,

aşması halinde söz konusu işlemin hukuki geçerlilik kazanabilmesi için Rekabet Kuruldan izin alınması zorunluluğu getirilmiştir. Bunun dışındakiler bu kapsam dışında tutulmuştur.

4.3.3.5 Taşınmaz Mal Edinimi

Türkiye’de, yabancı yatırımcıların taşınmaz⁶⁸⁰ edinmelerine ilişkin hükümler Tapu Kanunu ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu başta olmak üzere; özelleştirme⁶⁸¹, maden⁶⁸², petrol⁶⁸³, turizmi teşviki⁶⁸⁴, yap-işlet-devret modeli⁶⁸⁵, Milli Parklar⁶⁸⁶, Kültür Yatırımları⁶⁸⁷, Petrolün Boru Hatları⁶⁸⁸, Elektrik Piyasası⁶⁸⁹, Bankacılık⁶⁹⁰, Endüstri Bölgeleri⁶⁹¹ ve Petrol Piyasası⁶⁹² ile ilgili özel kanunlarda düzenlenmiştir. Söz gelimi, 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile “yabancı yatırımcıların Türkiye’de kurdukları veya iştirak ettikleri tüzel kişiliğe sahip

⁶⁷⁹ 2010/4 Sayılı **Rekabet Kurulundan İzin Alınması Gereken Birleşme ve Devralmalar Hakkında Tebliğ**, Bkz. R.G. 07.10.2010, Sayı 27722.

⁶⁸⁰ Genel olarak, taşınmaz mülkiyeti ve kazanılması hakkında bkz. Hüseyin Hatemi ve Aydın Aybay, **Eşya Hukuku**, 4.b., İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2014, s.156.

⁶⁸¹ Bkz. 4046 Sayılı **Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanunu**, Bkz. R.G. 27.11.1994, Sayı 22124, md.14.

⁶⁸² Bkz. 3213 Sayılı **Maden Kanunu**, R.G. 15.06.1985, Sayı 18785.

⁶⁸³ Bkz. 6491 Sayılı Tarihli Türk Petrol Kanunu.

⁶⁸⁴ Bkz. 2634 Sayılı Turizmi Teşvik Kanunu.

⁶⁸⁵ Bkz. 3996 Sayılı Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yapıtılması Hakkında Kanun.

⁶⁸⁶ Bkz. 2873 Sayılı **Milli Parklar Kanunu**, Bkz. R.G. 11.08.1983, Sayı 18132.

⁶⁸⁷ Bkz. 5225 Sayılı **Kültür Yatırımları ve Girişimlerini Teşvik Kanunu**, Bkz. R.G. 21.07.2004, Sayı 25529.

⁶⁸⁸ Bkz. 4586 Sayılı **Petrolün Boru Hatları İle Transit Geçişine Dair Kanun**, Bkz. R.G. 29.06.2000, Sayı 24094.

⁶⁸⁹ Bkz. 6446 Sayılı **Elektrik Piyasası Kanunu**, Bkz. R.G. 30.03.2013, Sayı 28603.

⁶⁹⁰ Bkz. 5411 Sayılı **Bankacılık Kanunu**, Bkz. R.G. 01.11.2005, Sayı 25983 (Mük.).

⁶⁹¹ Bkz. 4737 Sayılı Endüstri Bölgeleri Kanunu.

⁶⁹² Bkz. 5015 Sayılı **Petrol Piyasası Kanunu**, Bkz. R.G. 20.12.2003, Sayı 25322.

şirketlerin, Türk vatandaşlarının edinimine açık olan bölgelerde taşınmaz mülkiyeti veya sınırlı aynı hak edinmelerinin serbest” olduğu (Md.3/d) belirtilmiştir. 4046 Sayılı Özelleştirme Kanunu’nun 14. Maddesinde ise, özelleştirme uygulaması çerçevesinde yabancı uyruklu gerçek ve tüzel kişilere gayrimenkul satışı veya devrinin mümkün olduğunu ifade edilmektedir. 2634 sayılı Turizm Teşvik Kanunu’nun 8/e maddesi gereğince ise, imar planında turizm kullanımına ayrılmış alanlarda, turizm sektöründe faaliyette bulunmak şartıyla, 2644 sayılı Tapu Kanunu’nun⁶⁹³ 35 ve Köy Kanunu’nun 87 inci maddelerinde yer alan koşul ve sınırlamalardan Bakanlar Kurulu Kararı ile istisna edilebilmekte olup, bu alanlarda bu amaçlarla taşınmaz mal edinebilmektedirler. Ancak, Maden Kanunu’nun 4. maddesine, madenler devletin hüküm ve tasarrufu altında olup üzerinde bulunan arazinin mülkiyetine tabi değildir; dolayısıyla madenlerin mülkiyetinin yabancılar tarafından edinilmesi söz konusu da olmamaktadır.

Diğer taraftan, Türkiye’nin taraf olduğu ikili yatırım anlaşmalarının hepsinde yatırım değerleri arasında “taşınmazlar” yer almasına rağmen; Türkiye’nin taraf olduğu ikili yatırım anlaşmalarında yabancılar için açıkça taşınmazlar üzerinde hak tanımaya dair açık bir hüküm bulunmamaktadır.

6302 Sayılı Kanun⁶⁹⁴ ile 2644 Sayılı Tapu Kanunu’nun 35. ve 36. maddesinin yeniden düzenlenmesi ile yabancıların taşınmaz edinimleri ile ilgili Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana muhafaza edilen temel şartlarda değişikliğe gidilmiştir. Yapılan düzenleme ile mevzuattan söz konusu ilke çıkarılmış bulunmaktadır. Ancak 18 Mayıs 2012 tarih ve 6302 Sayılı Kanun ile değişik “kanuni sınırlamalara uyulması” ve “uluslararası ikili ilişkiler yönünden ve ülke menfaatlerinin gerektirdiği hallerde Bakanlar Kurulu tarafından belirlenen ülkelerin vatandaşı olma” gibi ölçütlere göre yabancılar için taşınmaz edinme hakkının verilmesinde fiilen karşılıklı işlem ilkesinin esas alınması gerektiği vurgulanmıştır.

⁶⁹³ 2644 Sayılı **Tapu Kanunu**, Bkz. R.G. 29.12.1934, Sayı 2892.

⁶⁹⁴ 6302 Sayılı **Tapu Kanunu ve Kadastro Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun**, Bkz. R.G. 18.05.2012, Sayı 28296.

4.3.3.5.1 Yabancı Gerçek Kişilerin Gayrimenkul Edinmesi

Türkiye’de, daha önceki dönemlerde geçerli olan karşılıklılık ilkesi⁶⁹⁵, 3 Mayıs 2012 tarihinde gerçekleştirilen Tapu Kanunu 35. maddesi değişikliği ile yasalarca belirlenen sınırlamalara⁶⁹⁶ uyulmak kaydıyla, uluslararası ikili ilişkiler yönünden ve ülke menfaatlerinin gerektirdiği hallerde Bakanlar Kurulu tarafından belirlenen ülkelerin vatandaşı olan yabancı uyruklu gerçek kişiler taşınmaz mal edinebilmektedir⁶⁹⁷. Başka bir ifadeyle, yabancı uyruklu gerçek kişiler, kanuni sınırlamalara uyulmak kaydıyla, Türkiye’de nitelik bakımından her türlü taşınmaz (Konut, İşyeri, Arsa, Tarla) edinebilmektedir.

Ancak, Tapu Kanunu’nun 35. maddesinin mevcut durumu yabancı gerçek kişilerin taşınmaz edinimi konusunda, Bakanlar Kuruluna sınırlandırma ve durdurma yetkisinin verimesi; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin mülkiyet hakkını garanti altına alan 1 No’lu Ek Protokolündeki uluslararası hukuk prensiplerine, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 17. maddesine ve dolayısıyla T.C. Anayasasının 16. maddesine aykırılık teşkil etmektedir⁶⁹⁸.

4.3.3.5.2 Yabancı Sermayeli Şirketlerin Gayrimenkul Edinmesi

Yabancı sermayeli şirketler⁶⁹⁹ de esasen Türk şirketi olup, ortaklık yapısı ya da sermayesi nedeniyle taşınmaz ediniminin faaliyetine uygun olması şartıyla mümkün bulunduğu yerli şirketlerdir. Bu şirketlerin taşınmaz edinimi 2644 sayılı Tapu

⁶⁹⁵ Karşılıklılık, en az iki devlet arasında uygulanan ve bir ülkede diğ erinin vatandaşlarına aynı mahiyette hakların benzer şartlarda tanınmasını ifade eden bir ilkedir. Bu ilkenin, kaldırılması da T.C. Anayasasına aykırılık teşkil etmemektedir. Çünkü Anayasasının 35. maddesinde vatandaş ve yabancı ayrımı yapılmaksızın herkesin mülkiyet ve miras haklarına sahip olduğu ifade edilmiştir.

⁶⁹⁶ Türkiye’de, yabancı uyruklu bir gerçek kişi, en fazla 30 hektar ve özel mülkiyete konu ilçe yüz ölçümünün %10’una kadar taşınmaz taşınmaz satın alabilir ve sınırlı aynı hak edinebilir. Fakat yabancı uyruklu gerçek kişiler, satın aldıkları yapısız taşınmazda (Arsa, Tarla) geliştireceği projeyi iki yıl içinde ilgili Bakanlığın onayına sunmak zorundadır. Ayrıca, Yabancıların askeri yasak bölgeler ve güvenlik bölgelerinde taşınmaz edinimi ve izin almadıkça kiralaması mümkün değildir. Bkz. Mehmet Köksal, **Yabancıların Taşınmazlarda Mülkiyet ve Sınırlı Aynı Hak Edinmeleri**, Ankara: Adalet Yayınevi, 2015, s.51 vd.

⁶⁹⁷ Ekşi, Yabancılar..., **a.g.e.**, s.287 vd.

⁶⁹⁸ Alper Çağrı Yılmaz, “6302 Sayılı Kanun Hükümleri Uyarınca Yabancı Gerçek Kişilerin Türkiye’de Taşınmaz Edinimi”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 17, S. 1-2, 2013, s.1124.

⁶⁹⁹ Yabancı yatırımcıların %50’den fazla hisseye sahip olduğu veya yabancıların, yöneticilerin çoğunluğunu atayabilme veya görevden alabilme yetkisine sahip olduğu Türkiye’de kurulmuş şirkettir.

Kanunu'nun 36. maddesi ve 16.08.2012 tarihli Yönetmelik⁷⁰⁰ ile yabancı sermayeli şirketler, faaliyetlerinin gereği olmak kaydıyla diledikleri miktarda taşınmaz edinebilmektedirler. Fakat edinilecek taşınmazın, askeri güvenlik/stratejik bölgelerde kalması halinde Genelkurmay Başkanlığının, özel güvenlik bölgelerinde kalması durumunda ise İçişleri Bakanlığının izni gerekmektedir.

4.3.3.5.3 Yabancı Şirketlerin Gayrimenkul Edinmesi

2644 Sayılı Kanun'un 2005 tarih ve 5444 Sayılı Kanun'la değişik 35. maddesinde "Yabancı ülkelerde kendi ülkelerinin kanunlarına göre kurulan tüzel kişiliğe sahip ticaret şirketleri, ancak özel kanun hükümleri çerçevesinde taşınmaz mülkiyeti ve taşınmazlar üzerinde sınırlı aynı hak edinebilirler" hükmü yer almaktadır. 2008 tarih ve 5782 sayılı Kanun ile değişik 2644 Sayılı Kanun'un 36. maddesi ile yabancı ülkelerde kendi ülkelerinin kanunlarına göre kurulan tüzel kişiliğe sahip ticaret şirketlerinin, ancak özel kanun hükümleri çerçevesinde taşınmaz mülkiyeti ve taşınmazlar üzerinde sınırlı aynı hak edinebilecekleri açıkça hüküm altına alınmıştır. 6302 Sayılı Kanun ile 2644 Sayılı Kanun'da yapılan değişiklik ile de bu düzenleme korunmuştur. Bu hükümle yabancı tüzel kişilerin kapsamı daraltılmış ve yabancı ülkelerde bu ülkelerin yasalarına göre kurulan yabancı ticaret şirketlerinin 4721 Sayılı Kanun ile düzenlenen sınırlı aynı haklardan yararlanmaları, ancak Türkiye'de özel kanun hükümleri yani 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu, 4737 sayılı Endüstri Bölgeleri Kanunu ve 6326 sayılı Petrol Kanunu çerçevesinde mümkün hale getirilmiştir⁷⁰¹.

4.4 Türkiye'de Yabancı Yatırımları Koruyan Enstrümanlar ve Koruma Standartları

4.4.1 Türk Hukukunda Yabancı Yatırımları Koruyan Enstrümanlar

Türkiye'de, yabancı yatırımlar başta T.C. Anayasası olmak üzere çeşitli kanun, kanun hükmündeki kararname, tüzük, yönetmelik, tebliğ, mahkeme kararları ve

⁷⁰⁰ 2644 Sayılı Tapu Kanunu'nun 36.ncı Maddesi Kapsamındaki Şirketlerin ve İştiraklerin Taşınmaz Mülkiyeti ve Sınırlı Aynı Hak Edinimine İlişkin Yönetmelik, Bkz. R.G. 16.08.2012, Sayı 28386.; Ayrıca, konuyla ilgili olarak "Yabancı sermayeli şirketlerin taşınmaz ve sınırlı aynı hak edinmeleri" konulu, 2012/13(1735) sayılı genelge yayınlanmıştır.

⁷⁰¹ Tanrıvermiş ve Mengi, a.g.e., s.38.

milletlerarası anlaşmalar⁷⁰² çerçevesinde korunmaktadır. Özellikle, 4875 sayılı doğrudan yabancı yatırımlar kanunu, çok taraflı yatırım anlaşmaları, serbest ticaret anlaşmaları, çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmaları, kamu özel işbirliği kapsamında yapılan imtiyaz niteliğindeki yatırım sözleşmeleri ve çeşitli yatırım sigortaları yabancı yatırımcılara özel hukuki koruma sağlamaktadır.

4.4.1.1 Türk Ulusal Mevzuatı

4.4.1.1.1 Türk Yatırım Mevzuatı

Türkiye'nin yatırım mevzuatı, başta T.C. Anayasası ve 4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu olmak üzere diğer özel kanun ve düzenlemelerden ibarettir. Öncelikle, Türk hukukunun, uluslararası standartlara uygunluğu ve sadeliğinin yanında tüm yerli ve yabancı yatırımcılara eşit muamele sunduğunu belirtmek gerekir. Nitekim, T.C. Anayasa'sının 10. maddesinde yer alan "Herkes, dil, ırk renk cinsiyet siyasi düşünce felsefi inanç din mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir" denilmektedir. Bunun yanında, 12. maddesinde "herkes kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilemez, vazgeçilemez temel hak ve özgürlüklere sahip" olduğu vurgulanmıştır. Bununla birlikte, 2003 yılında yürürlüğe giren 4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu'nda da yabancı yatırımcıların haklarının korunması ile ilgili esaslar düzenlenmiştir⁷⁰³. İşbu Kanun, yabancı yatırımcılar ve doğrudan yabancı yatırımların bir tanımını yapmakla birlikte; yatırım yapma serbestisi, milli muamele, haksız kamulaştırmanın önlenmesi, gelirlerin serbest transferi, uyuşmazlık çözüm yöntemleri, nakit dışı sermayenin değerlendirilmesi, yabancı personel istihdamı ve irtibat büroları gibi doğrudan yabancı yatırımlar açısından önemli olan ilkelerini de açıklamaktadır⁷⁰⁴.

⁷⁰² T.C. Anayasanın 90. maddesine göre, usulüne uygun yürürlüğe konmuş milletlerarası anlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile, Anayasa mahkemesine başvurulamaz.

⁷⁰³ Bu esaslar, işbu çalışmanın "Türk hukukunda öngörülen temel koruma standartları" başlığı altında detaylı olarak incelenmiştir.

⁷⁰⁴ İşbu kanun hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. Erten, **a.g.e.**, s.67 vd.; Çelikel ve Gelgel, **a.g.e.**, s.203 vd.; Ekşi, *Yabancılar...*, **a.g.e.**, s.349 vd.; Baykal, **a.g.e.**, s.168 vd.

4.4.1.1.2 İmtiyaz Niteliğindeki Yatırım Sözleşmeleri

Türkiye’de, imtiyaz niteliğindeki yatırım sözleşmeleri halen yürürlükte olan 10 Haziran 1326 (1910) tarihli Menafii Umumiyyeye Müteallik İmtiyazat Hakkında Kanun ile düzenlenmiştir⁷⁰⁵. 11 maddeden işbu Kanun’a göre, devlet adına kamu hizmeti imtiyazı tesis etme yetkisi, özel kanunlar saklı olmak üzere, genel olarak Bakanlar Kurulu’na verilmiştir. 1982 Anayasası’nın 155. maddesine göre de herhangi bir kişi ile imtiyaz sözleşmesi akdedilirken 2575 sayılı Danıştay Kanunu’nun 23. maddesi uyarınca Danıştay’ın görüşünün alınması zorunlu kılınmıştır. Ancak Danıştay tarafından en geç iki ay içerisinde bildirilecek olan bu görüşle idare bağlı değildir. Bakanlar Kurulu ya da yetkili idare, Danıştay’ın görüşünü uygun görmezse, sözleşmeyi önceden belirlediği şekilde akdedebilir⁷⁰⁶. Ayrıca, 21.01.2000 tarihli ve 4501 sayılı Kanun’la ise özel hukuk sözleşmeleri yanında imtiyaz sözleşmelerine de tahkim ve uluslararası tahkim imkânı getirilmiştir.

1910 tarihli Kanun’un dışında idareye imtiyaz verme yetkisi veren bir başka kanun da 3 Temmuz 2005 tarihli ve 5393 sayılı Belediye Kanunu’dur. Belediye Kanunu’nun 15. maddesine göre belediye, Kanun’un e (su tedariki, atık sular), f (toplu taşıma) ve g (katı atık) bentlerinde belirtilen hizmetleri, Danıştay’ın görüşü ve İçişleri Bakanlığının kararıyla süresi 49 yılı geçmemek üzere imtiyaz yoluyla devredebilir⁷⁰⁷. Görüldüğü gibi imtiyazı verecek olan idare hangisi olursa olsun, konu hakkında Danıştay’ın görüşünün alınması gerekmektedir.

Türkiye’de, geleneksel alım veya imtiyaz modeli dışında altyapı projelerinin ve hizmetlerinin özel sektör tarafından gerçekleştirilmesini hedefleyen ilk hukuki düzenlemeler 1980’li yıllarda yapılmaya başlanmıştır⁷⁰⁸. Yukarıda zikredilen kanunlar bir anlamda geleneksel imtiyaz verme usullerini düzenlerken, ayrıca aşağıda belirtilen kanun ve kanun hükmündeki kararnamelerde de bazen imtiyaz kavramını zikrederek bazen de bu kavram kullanılmadan yine imtiyaz olarak nitelenebilecek sözleşmelerin akdedilmesini düzenlemektedir:

⁷⁰⁵ İşbu kanun kapsamında ulusal (telefon, elektrik hizmetleri gibi) ve yerel nitelikli (İstanbul’daki Beyoğlu Tüneli gibi) birçok imtiyaz sözleşmeleri yapılmıştır.

⁷⁰⁶ Kemal Gözler ve Gürsel Kaplan, **İdare Hukuku Dersleri**, 17b., Bursa: Ekin Yayınevi, 2015, s.460.

⁷⁰⁷ İmtiyaz verme yetkisi Belediye Meclisi’ne aittir.

⁷⁰⁸ Türkiye’de kamu özel işbirliğini düzenleyen genel bir yasa bulunmamaktadır.

- a) Aralık 1984 tarih ve 3096 sayılı Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtımı ve Ticareti ile Görevlendirilmesi Hakkında Kanun⁷⁰⁹. İşbu Kanun'da enerji sektöründe, Türkiye Elektrik Kurumu dışındaki özel hukuk hükümlerine tabi sermaye şirketleri statüsüne sahip yerli ve yabancı şirketlerin YİD yöntemiyle elektrik üretimi, iletimi, dağıtımı ve ticareti ile görevlendirilmesini düzenlenmiştir.
- b) 28 Mayıs 1988 Tarih ve 3465 Sayılı Karayolları Genel Müdürlüğü Dışındaki Kuruluşların Erişme Kontrollü Karayolu Yapımı, Bakımı ve İşletilmesi İle Görevlendirilmesi Hakkında Kanun⁷¹⁰. İşbu Kanun'un ile otoyolların ve üzerindeki hizmet tesislerinin yapımı, bakımı ve işletilmesi konusunda özel hukuk hükümlerine tabi sermaye şirketlerinin YİD modeline göre görevlendirilebilmesini düzenlenmiştir.
- c) 8 Haziran 1994 tarih ve 3996 sayılı Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanun⁷¹¹. Bu kanun, özellikle, altyapı sektöründeki⁷¹² yatırım ve hizmetlerin yaptırılması, işletilmesi ve devredilmesi konularında, yap-işlet-devret⁷¹³ modeli çerçevesinde sermaye şirketlerinin veya yabancı şirketlerin görevlendirilmesine ilişkin usul ve esasları düzenlemektedir⁷¹⁴.

⁷⁰⁹ 3096 sayılı Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtımı ve Ticareti ile Görevlendirilmesi Hakkında Kanun, Bkz. R.G. 19.12.1984, Sayı 18610.

⁷¹⁰ 3465 Sayılı Karayolları Genel Müdürlüğü Dışındaki Kuruluşların Erişme Kontrollü Karayolu Yapımı, Bakımı ve İşletilmesi İle Görevlendirilmesi Hakkında Kanun, Bkz. R.G. 02.06.1988, Sayı 19830.

⁷¹¹ 3996 Sayılı Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanun.

⁷¹² Örneğin, köprü, tünel, baraj, sulama, içme ve kullanma suyu, arıtma tesisi, kanalizasyon, haberleşme, kongre merkezi, kültür ve turizm yatırımları, ticari bina ve tesisler, spor tesisleri, yurtlar, tema parklar, balıkçı barınakları, silo ve depo tesisleri, jeotermal ve atık ısıya dayalı tesisler ve ısıtma sistemleri, elektrik üretim, iletim, dağıtım ve ticareti maden ve işletmeleri, fabrika ve benzeri tesisler, çevre kirliliğini önleyici yatırımlar, otoyol, trafiği yoğun karayolu, demiryolu ve raylı sistemler, gar kompleksi ve istasyonları, teleferik ve telesiyer tesisleri, lojistik merkezi, yeraltı ve yerüstü otoparkı ve sivil kullanıma yönelik deniz ve hava alanları ve limanları, yük ve/veya yolcu ve yat limanları ile kompleksleri vs. Bkz. **3996 Sayılı Kanun**, md.2.

⁷¹³ İşbu Kanun'da "Yap-İşlet-Devret" modeli: "ileri teknoloji ve yüksek maddi kaynak ihtiyacı duyulan projelerin gerçekleşmesinde kullanılmak üzere geliştirilen özel bir finansman modeli" olarak tanımlanmıştır.

⁷¹⁴ Boğaz Avrasya Tüp Geçiş Projesi, Gebze-İzmir Otoyolu ve Körfez Geçiş Köprüsü Projesi, Üçüncü Boğaz Köprüsü ve Bağlantı Yolları Projesi gibi projeler işbu kanun kapsamında gerçekleştirilmektedir.

- d) 24 Kasım 1994 tarih ve 4046 Sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun⁷¹⁵. İşbu Kanun'un özelleştirme yöntemlerini sıralayan 18. maddesi işletme hakkının verilmesini düzenlemekte olup bu Kanun kapsamında Özelleştirme İdaresi tarafından liman, elektrik dağıtım, araç muayene ve elektrik santralleri alanında çok sayıda İşletme Hakkı Devri⁷¹⁶ projesi gerçekleştirilmiştir. Özellikle, 1988–1995 yılları arasında Türkiye'de gerçekleşen doğrudan yatırımların yaklaşık olarak %15'inin özelleştirme kaynaklı olduğu görülmüştür⁷¹⁷.
- e) 16 Temmuz 1997 tarih ve 4283 Sayılı Yap-İşlet Modeli ile Elektrik Enerjisi Üretim Tesislerinin Kurulması ve İşletilmesi ile Satışının Düzenlenmesi Hakkında Kanun⁷¹⁸. İşbu Kanun ile; hidroelektrik, jeotermal, nükleer santraller ve diğer yenilenebilir enerji kaynakları ile çalıştırılacak santraller kapsam dışında bırakılarak; yalnızca termik santraller için, Yap-İşlet Modeli ile, üretim şirketlerine, mülkiyetleri kendilerine ait olmak üzere, tesis kurma ve işletme izni verilmesi ile enerji satışına dair esas ve usuller düzenlenmiştir⁷¹⁹.
- f) 21 Nisan 2005 tarih ve 5335 Sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun⁷²⁰. İşbu Kanun'un 33. maddesindeki düzenleme ile Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğünün (DHMİ) işletiminde bulunan hava alanları ile Yap-İşlet-Devret modeli çerçevesinde yaptırmış olduğu ve işletimini özel sektöre verdiği terminalleri ve gerekli diğer tesisleri, 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Düzenlenmesine Dair Kanun'da belirtilen kiralama ve/veya işletme

⁷¹⁵ Bkz. R.G. 27.11.1994, Sayı 22124.

⁷¹⁶ İşletme hakkı devri yöntemi, son dönemlerde özellikle özelleştirme uygulamasının mülkiyet devri şeklinde yapılamaması halinde kullanılan bir yöntem olmuştur. Bkz. (Çevrimiçi) http://www.oib.gov.tr/program/uygulamalar/ozellestirme_yontemleri.htm (Erişim Tarihi: 26.03.2016).

⁷¹⁷ İSO, **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar ve Türkiye Durum Tespiti ve Stratejik Plan**, İstanbul: İstanbul Sanayi Odası, 2002, s.18–19.

⁷¹⁸ 4283 Sayılı **Yap-İşlet Modeli ile Elektrik Enerjisi Üretim Tesislerinin Kurulması ve İşletilmesi ile Satışının Düzenlenmesi Hakkında Kanun**, Bkz. R.G. 19.07.1997, Sayı 23054.

⁷¹⁹ İşbu kanun iptal davalarıyla tıkanan 3096 sayılı Kanun ile gerçekleştirilemeyen termik santral projelerinin Yap İşlet modeliyle gerçekleştirilmesi için çıkarılmıştır. Ayrıca, bu Kanun modelinin 3096 sayılı Kanun'dan en önemli farkı, Kanunun görevlendirme modelini değil açık ihale yöntemini benimsemesi ve santrallerin mülkiyetinin özel sektöre ait olmasıdır.

⁷²⁰ 5335 Sayılı **Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun**, Bkz. R.G. 27.04.2005, Sayı 25798.

hakkının verilmesi yöntemlerini kullanarak ihale yoluyla özel hukuk tüzel kişilerine 49 yılı geçmemek üzere devredebileceği belirtilmektedir.

- g) 25 Ağustos 2011 tarih ve 652 Sayılı Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname⁷²¹. İşbu kararnamenin 23. maddesinde Milli Eğitim Bakanlığı da, Sağlık Bakanlığının Yap-Kirala modelini okul ve eğitim yerleşkesi gibi eğitim tesislerine uygulamak için düzenlemiştir.
- h) 21 Şubat 2013 tarih ve 6428 sayılı Sağlık Bakanlığınca Kamu Özel İş Birliği Modeli ile Tesis Yapıtırılması, Yenilenmesi ve Hizmet Alınması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun⁷²². İşbu Kanun'un 4. maddesindeki "sözleşme özel hukuk hükümlerine tabi olup süresi, tesisin özelliklerine ve fizibilite raporuna bağlı olarak sözleşmede belirtilen sabit yatırım dönemi hariç otuz yılı geçmemek üzere idarece belirlenir" ifadesiyle söz konusu sürenin sabit yatırım dönemi hariç en fazla 30 yıl olacağı belirtilmiştir.
- i) 406 sayılı Telgraf ve Telefon Kanunu⁷²³. İşbu Kanun ile 2813 sayılı Telsiz Kanunu çerçevesinde telekomünikasyon hizmetlerinin yürütülmesi ve/veya altyapısının işletilmesi için bakanlık ve işletmeci arasında yapılan sözleşme imtiyaz olarak kabul edilmiştir.

4.4.1.1.3 Yatırım Sigortaları ve Hazine Garantisi

Türkiye'de yatırımcılara yatırım sigortası sağlayan kuruluşların başında Türk Eximbank⁷²⁴'i gelmektedir. 1987 yılında kurulan Türk Eximbank, gelişmiş ülkelerdeki benzer ihracat finansman kuruluşlarından yaklaşık 50 yıl sonra faaliyete geçmiş olmasına rağmen, performansı ile dünyadaki ihracat destek kurumları arasında ilk 20 kuruluş arasına girmiştir. Türk Eximbank, ihracatçıları, ihracata yönelik üretim yapan

⁷²¹ 652 Sayılı Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, Bkz. R.G. 14.09.2011, Sayı 28054.

⁷²² 6428 sayılı Sağlık Bakanlığınca Kamu Özel İş Birliği Modeli ile Tesis Yapıtırılması, Yenilenmesi ve Hizmet Alınması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Bkz. R.G. 09.03.2013, Sayı 28582.

⁷²³ 406 sayılı Telgraf ve Telefon Kanunu, Bkz. R.G. 21.02.1924, Sayı 59.

⁷²⁴ Türk Eximbank, yani Türkiye İhracat Kredi Bankası A.Ş., 31 Mart 1987 tarihli R.G.'de yayımlanan 3332 sayılı Kanun'un verdiği yetkiye istinaden 21 Ağustos 1987 tarihli R.G. yayımlanan 87/11914 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulmuştur.

imalatçıları ve yurt dışında faaliyet gösteren müteahhit ve girişimcileri kısa, orta ve uzun vadeli nakdi ve gayri nakdi kredi, sigorta ve garanti programları ile güvence sağlamaktadır⁷²⁵. Sigortalar sayesinde; kontratta değişiklik, kamulaştırma, politik şiddet, para transferi ve diğer paralara dönüştürülmesi, alıcının ülkesinde meydana gelen savaş, ihtilal, iç savaş, isyan ve benzeri haller nedeniyle mal bedellerinin ödenmemesi gibi politik risk unsurları sigortalanmaktadır. Koruma, ilgili projenin zamanla değişen risk unsuruna göre farklılık göstermekte, ödemeler de ülkeye ve iş yapılan sektöre göre değişmektedir.

Türkiye’de, 2009 yılında, 87/11914 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı Eki’nde yer alan ve Devlet Yatırım Bankası’nın Türkiye İhracat Kredi Bankası A.Ş. (Türk Eximbank) adıyla yeniden düzenlenmesine ilişkin esasların 8/3. maddesine, müteahhitlik sektöründe faaliyet gösteren firmaların mevcut pazarlarda kalıcılığının sağlanması ve yeni pazarlara açılmalarının desteklenmesi amacıyla Yurt Dışı Müteahhitlik Hizmetleri Teminat Mektuplarının Haksız Nakde Çevrilme Sigorta Programı uygulamaya konulmuştur⁷²⁶. Aynı yönde, yurt dışı inşaat şirketlerinin hakedişlerini alamama, makine ve ekipman parkına el konulması, döviz transferinin kısıtlanması, savaş, iç savaş, ayaklanma gibi politik riskler nedeniyle uğrayabilecekleri zararları teminat altına alan Yurt Dışı Müteahhitlik Hizmetleri Politik Risk Sigortası da 2013 yılının Haziran ayında yürürlüğe girmiştir⁷²⁷. Ayrıca, uluslararası sigorta kuruluşu olan MIGA’nın hem Türkiye’deki projeleri⁷²⁸ hem Türk Şirketlerinin⁷²⁹ yurtdışındaki projelerini de desteklemeye devam ettiğini burada belirmemiz gerekir.

⁷²⁵ Türk Eximbank’ın Kuruluş Kanunu’na 3659 sayılı Kanun ile eklenen 4/C maddesi ve 4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanunun 10. maddesi uyarınca, Banka’nın kredi, sigorta ve garanti faaliyetlerini yerine getirirken, politik riskler nedeniyle uğradığı zararlar Hazine Müsteşarlığı tarafından karşılanmaktadır.

⁷²⁶ Bkz. (Çevrimiçi) <https://www.eximbank.gov.tr/TR,773/teminat-mektuplarinin-haksiz-nakde-cevrilme-sigortasi.html> (Erişim Tarihi: 26.03.2016).

⁷²⁷ Bkz. **Türk Eximbank 2013 Yılı Faaliyet Raporu**, s.12, (Çevrimiçi) http://www.eximbank.gov.tr/dosyalar/kurumsal/FaaliyetRaporlari/Eximbank_FaaliyetRaporu_2013.pdf (Erişim Tarihi: 26.03.2016).

⁷²⁸ MIGA Türkiye’deki Kamu Sağlık Hizmetlerini Desteklemeye Devam Ediyor, (Çevrimiçi) <http://www.ekoyapidergisi.org/1223-miga-turkiyedeki-kamu-saglik-hizmetlerini-desteklemeye-devam-ediyor.html> (Erişim Tarihi: 26.03.2016).

⁷²⁹ Örneğin, Doğuş Grubu şirketlerinden Doğuş İnşaat, Libya’da ortaya çıkan olaylar öncesinde Politik Risk Sigortası yaptıran ve olaylar sonrasında teminatının tamamını tahsil eden Türkiye’deki ilk ve tek müteahhitlik şirketi oldu. Bkz. (Çevrimiçi) <http://www.ntv.com.tr/turkiye/dogus-politik-risk-sigortasinda-ilk-oldu,bnnLLIxQLEK02PKmMFDkvg> (Erişim Tarihi: 26.03.2016).

4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun⁷³⁰ ile getirilen düzenlemeye göre hazine, merkezi yönetim kapsamındaki kamu idareleri, sosyal güvenlik kurumları, kamu iktisadi teşebbüslerini, sermayesinin %50 fazlası kamuya ait olan kuruluşları, fonları, kamu bankalarını, yatırım ve kalkınma bankalarını, büyükşehir belediyelerini, belediyeleri ve bunlara bağlı kuruluşlar ile sair yerel yönetim kuruluşlarına gerçekleştirecekleri yap-işlet-devret, yap-işlet, işletme hakkı devri ve benzeri finansman modelleri kapsamındaki projeler için garanti verebilmektedir (Madde 2). Bu garantilere ilişkin usul ve esaslar Hazine Müsteşarlığı Tarafından Gerçekleştirilecek Borç Üstlenimi Hakkında Yönetmelik⁷³¹,te düzenlenmektedir. Buna göre bahse konu projelere yapılacak yatırımların belirli bir tutarın⁷³² üzerine çıkması halinde projeler için sağlanan dış kredilere hazine garantisi verilebilmektedir. Hazine garantisi, büyük ölçekli kamu yatırımlarında KÖİ modellerine önemli bir teşvik niteliğine haiz olup Türkiye’de KÖİ modellerinin yaygınlaşmasına büyük katkı sağlamıştır.

4.4.1.2 İki Taraflı Yatırım Anlaşmaları

4.4.1.2.1 Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA)

Türkiye’nin, üçüncü ülkelerle serbest ticaret anlaşmaları akdetmesinin temellerini esasen 1980 yılında başlayan “yeni pazarlar bulmak” ve “ihracatı ürün bazında çeşitlendirmek” en önemli hedefler olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, Türkiye’nin AB’nin tercihli rejimini üstlenme yönündeki girişimlerinin ilk adımını, Türkiye ile EFTA

⁷³⁰ 4749 sayılı **Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun**, Bkz. R.G. 09.04.2002, Sayı 24721.

⁷³¹ R.G. 19.04.2014, Sayı 28977.

⁷³² 3996 sayılı Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yapılması Hakkında Kanun hükümlerine göre yap-işlet-devret modeli ile gerçekleştirilmesi planlanan ve yatırım tutarı asgari **bir milyar Türk Lirası** olması öngörülen yatırım ve hizmetlere ilişkin sözleşmeler ile 6428 sayılı Sağlık Bakanlığınca Kamu Özel İş Birliği Modeli ile Tesis Yapılması, Yenilenmesi ve Hizmet Alınması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ve 652 sayılı Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname hükümlerine göre yap-kirala-devret modeli ile gerçekleştirilmesi planlanan ve yatırım tutarı asgari **beşyüz milyon Türk Lirası** olması öngörülen yatırım (Madde 1).

ülkeleri arasında 10 Aralık 1991 tarihinde imzalanan ve 1 Nisan 1992 tarihinde yürürlüğe giren Serbest Ticaret Anlaşması oluşturmuştur⁷³³.

Günümüzde, Türkiye, EFTA'nın yanı sıra İsrail, Makedonya, Bosna-Hersek, Filistin, Tunus, Fas, Suriye, Mısır, Arnavutluk, Ürdün, Karadağ, Şili ve Malezya ile STA imzalamış ve bunlar yürürlüğe konulmuştur. Türkiye'nin, imzaladığı STA'ları incelendiğinde genel amacın özetle, taraflar arasındaki ekonomik işbirliğinin artırılması ve güçlendirilmesi, tarım da dahil olmak üzere mal ticaretindeki kısıtlamaların tedricen giderilmesi, uygun rekabet koşullarının yaratılması, yatırımların teşvik edilmesi, tarafların üçüncü ülke piyasalarındaki ticaret ve işbirliğinin geliştirilmesi olduğu görülmektedir. Hatta bazı STA'ların kapsamı o kadar geniş ki taraflar arasında serbest ticaret alanı tesis edilmesi, anlaşmanın içerdiği bölümlerden sadece birini ifade etmektedir. Bazı anlaşmalar; sadece bir serbest ticaret anlaşmasıyken taraflara sağladığı fayda, görülen lüzum ve yarattığı ortam dikkate alınarak ekonomik ve ticari ilişkilerin ötesinde siyasi konularda da işbirliğini sağlamak üzere farklı ve çeşitli alanları kapsayıcı bir ortaklık kurulması hususunda tarafları görüşmeye ikna etmiştir⁷³⁴.

4.4.1.2.2 İki Taraflı Yatırımların Teşvik Edilmesi ve Korunmasına İlişkin Anlaşmalar

Türkiye, ülkeye yabancı yatırım çekebilmek amacıyla birçok ülkeyle yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması konusunda ikili anlaşmalar imzalamıştır. Söz konusu anlaşmalarda kimlerin yatırımcı sayılacağı, yabancı yatırımların nasıl teşvik edileceği, yabancı yatırımların nasıl korunacağı, yatırım gelirlerinin transferi, yatırımın kamulaştırılması halinde yargı yolu ve tazminat ve yatırım uyuşmazlıklarının çözüm yolları düzenlenmiştir. Türkiye'nin Taraf Olduğu Yatırımların Karşılıklı Korunması ve Teşviki Anlaşmaları⁷³⁵ 1954 yılında Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun yürürlüğe

⁷³³ Bkz. Ali Kemal Aydın, "Serbest Ticaret Anlaşmalarının Yeri ve Türkiye'nin Dış Ticaretinin Geliştirilmesindeki Önemi", **Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi**, S. XII, 2004, (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/serbest-ticaret-anlasmalarinin-yeri-ve-turkiye_nin-dis-ticaretinin-gelistirilmesindeki-onemi.tr.mfa (Erişim Tarihi: 26.03.2016).

⁷³⁴ Bkz. (Çevrimiçi) http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/SerbestTic/Genel_Bilgi.html?#!%40%40%3F_a df.ctrl-state%3Di0n739f5h_4 (Erişim Tarihi: 26.03.2016).

⁷³⁵ Bazı Anlaşmalar için bkz. Mesut Çakmak ve Çağdaş Evrim Ergün, **Türkiye'nin Taraf Olduğu Yatırımların Karşılıklı Korunması ve Teşviki Anlaşmaları (Bilateral Investment Treaties of Turkey)**, Ankara: Çakmak Yayınevi, 2011.

girmesiyle, yabancı sermayeyi çekmek amacıyla ilk olarak 1962 yılında, Almanya ile YKTK anlaşması imzalanmıştır. 1985 yılı itibarıyla YKTK anlaşmaları müzakerelerine hız verilmiştir⁷³⁶. Türkiye, bugüne kadar 93 ülke ile YKTK Anlaşması imzalamıştır. Türkiye, son olarak: 2013 yılında, Morityus, Gambiya, Gine, Cibuti ve Benin; 2014 yılında Vietnam, Kenya, Sudan, Kolombiya; ve 2015 yılında Çin⁷³⁷ ile YKTK anlaşmaları yapmıştır.

Türkiye'nin yapmış olduğu ikili yatırım sözleşmelerini, öngördükleri çözüm yöntemlerine göre üç grup içinde değerlendirilmektedir. Birinci grup anlaşmalarda uyuşmazlıkların çözüm metodu olarak ICSID tahkimi öngörülmüştür⁷³⁸. Bu anlaşmalara göre, ikili anlaşmanın tarafı ülke ile bu ülkede yatırım yapan diğer akit ülke vatandaşı arasındaki yatırım uyuşmazlıkları ICSID Tahkim Merkezine götürülecek ve bunlar bu kuruluşun tahkim kurallarına göre çözümlenecektir. İkinci grup anlaşmalarda alternatif olarak başvurulabilecek birden çok hakem mahkemeleri öngörülmüş bulunmaktadır. Bu anlaşmalar uyarınca, uyuşmazlığın ortaya çıkması durumunda, davacı taraf anlaşmada belirtilen hakem mahkemelerinden herhangi birine başvurabilir. Genellikle bu tip anlaşmalarda alternatif olarak ICSID, MTO, Stockholm Tahkim Enstitüsü ve UNCITRAL tahkimleri belirlenmektedir⁷³⁹. Üçüncü grup anlaşmalarda ise uyuşmazlıkların çözüm şekli hiç düzenlenmemiştir. Örneğin, Türkiye-Almanya⁷⁴⁰ arasındaki yatırım anlaşmasında ev sahibi devlet ile yatırımcı arasında çıkacak uyuşmazlıkların herhangi bir çözüm yöntemi öngörülmemiştir. Bu durumda, uyuşmazlıkların çözüm mercii genel hükümlere göre devlet mahkemeleri olacaktır⁷⁴¹.

Belirtilmelidir ki, yabancı yatırımcı ile yatırım yapılan ülke arasında akdedilen yatırım sözleşmesinde iki taraflı yatırım anlaşmasındakinden farklı bir tahkim seçilebilir. İkili yatırım anlaşmalarının hükümleri buna engel değildir. Bu durumda,

⁷³⁶ Türkiye'de bir YKTK model anlaşma taslak metni hazırlamıştır. Bu model ikili yatırım anlaşması taslak metni resmî olarak yayınlanmamakta ve böylece bu metin üzerinde hem düzenli olarak hem de çok özel müzakereler çerçevesinde değişiklik yapılabilmektedir. Düzenli olarak güncellenen bu metin, en son 2011 yılında gözden geçirilmiştir.

⁷³⁷ 13.11.1990 tarihinde Çin ile imzalanan anlaşmayı yenilemek amacıyla Türkiye ile Çin arasında 29.07.2015 yeni YKTK Anlaşması imzalanmıştır.

⁷³⁸ Örneğin Türkiye-Hollanda (RG. 08.08.1989, Sayı: 20276), Türkiye-ABD (RG. 13.08.1989, Sayı: 20251), Türkiye-İsviçre (RG. 06.10.1989, Sayı: 20304) anlaşmaları.

⁷³⁹ Bu tür anlaşmalara örnek olarak Türkiye-Gürcistan (RG. 04.06.1995, Sayı: 22303), Türkiye-Hırvatistan (R.G. 11.04.1998, Sayı: 23316) anlaşmaları.

⁷⁴⁰ R.G. 08.10.1963, Sayı: 11525.

⁷⁴¹ Şanlı, Uluslararası Ticari Akitlerin..., **a.g.e.**, s.554 vd.

yatırımcı ile yatırımın gerçekleştiği ülke arasında bir uyuşmazlık meydana geldiğinde, öncelikle taraflar arasındaki yatırım sözleşmesinde kararlaştırılan tahkim mahkemesine başvurulacaktır⁷⁴².

Türkiye'nin taraf olduğu birçok ikili yatırım anlaşmasında “tahkim kararları uyuşmazlığın bütün tarafları için kesin ve bağlayıcıdır. Her bir taraf verilen kararı milli hukuku çerçevesinde yerine getirecektir” hükmü yer almaktadır. Bu halde, Türkiye'ye yatırım yapan yabancı yatırımcı ile Türkiye Cumhuriyeti arasında bir yatırım uyuşmazlığı çıktığı durumda, ilgili iki taraflı yatırım anlaşmalarının hükümleri çerçevesinde MTO, Stockholm Tahkim Enstitüsü veya UNCITRAL Tahkim Kuralları uygulanarak verilen hakem kararları Türkiye'de kesin ve bağlayıcı sayılacaktır. Bu kararlar Türkiye'de verilmiş olsa bile, milli hakem kararı olmadıklarından New York Konvansiyonu hükümlerine göre tenfiz edilecektir.

4.4.1.2.3 Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmaları

Çifte vergilendirme sorununu çözmek için Türkiye'nin genel olarak kullandığı yöntem çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmalarıdır. Türkiye, ilk çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmasını 1970 yılında Avusturya ile imzalamıştır. 1971 yılında Norveç ile imzalanan Anlaşmanın ardından 1983 yılına kadar anlaşma imzalanmamış, ancak bu dönemden sonra taraf olunan anlaşma sayısı dönemler itibarıyla kademeli olarak artmış, yürürlükte bulunan anlaşma sayısı 01.01.2016 tarihi itibarıyla 82'ye çıkmıştır⁷⁴³. Bu anlaşmaların müzakeresi ve sonuçlandırılması, Dış İşleri Bakanlığı'nın 5 Mayıs 1969 sayılı Milletlerarası Münasebetlerin Yürütülmesi ve Koordinasyonu Hakkındaki Kanun'da belirtilen yükümlülükleri saklı kalmak kaydıyla, Maliye Bakanlığı'nın yetki ve sorumlulukları arasına girmektedir.

Türkiye'nin taraf olduğu anlaşmaların kapsamına gelir üzerinden alınan vergiler dahil edilmektedir. Yani, Türkiye'de anlaşma konusu olan vergiler gelir ve kurumlar

⁷⁴² Ergin Nomer, Nuray Ekşi, ve Günseli Öztekin Gelgel, **Milletlerarası Tahkim Hukuku**, Cilt:1, 4.b., İstanbul: Beta Yayınları, 2013, s.152.

⁷⁴³ Türkiye'nin bugüne kadar imzaladığı ve halen yürürlükte olan Anlaşmaları Gelir İdaresi Başkanlığı'nın Web sayfasında “www.gib.gov.tr” yer almaktadır. Bkz. http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/uluslararası_mevzuat/VERGIANLASMALIST.htm

vergisidir⁷⁴⁴. Fakat taraf olunan anlaşmaların bazılarında servet üzerinden alınan vergilerde kapsama dahil olmaktadır. Türkiye’de çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmaları kapsamında: gayrimenkul varlıklardan elde edilen gelirler, ticari kazançlar, uluslararası taşımacılık kazançları, temettü gelirleri, faiz gelirleri, gayrimaddi hak bedelleri (royalty gelirleri), sermaye değer artış kazançları, serbest meslek faaliyetlerinden elde edilen gelirler, ücret gelirleri, şirket yönetim kurulu üyelerinin gelirleri, sanatçı ve sporcu gelirleri, özel sektör çalışanlarının emekli maaşları, kamu çalışanlarının ücret gelirleri ve emekli maaşları, öğretmenler ve öğrencilerin elde ettikleri gelirler ve diğer gelirler gibi gelir unsurları düzenlenmiştir⁷⁴⁵.

Yukarıda adı geçen gelir unsurları Anlaşmalarda ayrı ayrı ele alınmakta ve vergileme yetkisi duruma göre mukim olunan ülkeye veya gelirin elde edildiği kaynak ülkeye bırakılmakta, bazen de her iki ülke arasında paylaştırılmaktadır. Vergilemenin her iki Devlette de yapıldığı durumda aynı kazançlar üzerinden mükerrer vergilendirmeyi önlemek için diğer Devlette ödenen vergi mukim olunan devlette Anlaşmanın Çifte Vergilendirmenin Önlenmesine ilişkin madde hükümleri çerçevesinde duruma göre mahsup veya istisna edilmektedir⁷⁴⁶. Örneğin, Türkiye ile Özbekistan arasında imzalanan çifte vergilemenin önlenmesi anlaşmasında⁷⁴⁷, diğer devlette ifa edilen müteahhitlik hizmetlerinin ne kadar sürmesi halinde bir işyeri oluşturacağı⁷⁴⁸; gayrimenkul gelirlerin ne şekilde vergilendirileceği (md.6); işyeri ticarî kazancının ne şekilde tespit edileceği (md.7); uluslararası taşımacılık kazançlarının hangi ülkede vergilendirileceği (md.8); temettü (md.10); faiz (md.11) ve royalty (md.12) gelirlerinin elde edildiği devlette azamî hangi oranda vergilendirileceği; diğer devlette bağımlı faaliyette bulunan kamu (md.18) ve özel sektör çalışanlarının ücret gelirleri ile serbest meslek faaliyetinde (md.14) bulunanların elde ettikleri kazançların hangi şartların yerine getirilmesi halinde diğer devlette vergilendirileceği hususlar

⁷⁴⁴ Cevdet Okan Bahar, **Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşmaları ve Yabancıların Türkiye’de Vergilendirilmeleri**, 2.b., Ankara: Yaklaşım Yayıncılık, 2007.

⁷⁴⁵ GİB. **Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmaları**. 2016. (Çevrimiçi) http://www.gib.gov.tr/fileadmin/CifteVergilendirme/cifte_vergilendirme.htm (Erişim Tarihi: 19.04.2016).

⁷⁴⁶ GİB (2016). **a.g.e.**

⁷⁴⁷ **Özbekistan Cumhuriyeti Hükümeti İle Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması**, Bkz. R.G. 07.09.1997, Sayı 23103.

⁷⁴⁸ Md. 5/2g’de bu süre 36 ay olarak belirlenmiştir.

düzenlenmektedir⁷⁴⁹. Bahsi edilen tüm hususlar, Türkiye yönünden, çifte vergilendirme aşağıdaki şekilde önlenmektedir (md.22/2):

- a) Bir Türkiye mukimi, bu Anlaşma hükümleri uyarınca Özbekistan'da vergilendirilebilen bir gelir elde ettiğinde, Türkiye, Özbekistan'da gelir üzerinden ödenen vergiye eşit bir miktarı doğrudan doğruya veya indirim yapmak suretiyle, bu mukimin geliri üzerinden ödeyeceği vergiden mahsup edilmektedir. Bununla beraber söz konusu mahsup, Özbekistan'da vergilendirilebilen gelire atfedilen gelir üzerinden alınan vergi miktarını (mahsuptan önce ödenen) aşmamaktadır;
- b) Bir Türkiye mukimi, bu Anlaşma hükümleri uyarınca yalnızca Özbekistan'da vergilendirilebilen bir gelir elde ettiğinde, Türkiye, bu geliri vergi matrahına dahil edebilmektedir; ancak, söz konusu gelir için ödenecek vergiden, Özbekistan'dan elde edilen gelire atfedilen vergi miktarının indirilmesine müsaade etmektedir.

4.4.2 Türk Hukukunda Öngörülen Temel Koruma Standartları

4.4.2.1 Millî Muamele

Türkiye'de, "Millî Muamele" koruma standardı sayesinde, yerli yatırımcılarla yabancı yatırımcılar arasında eşitlik sağlanmıştır. Nitekim, çok taraflı sözleşmelerde bu koruma standardı sıklıkla ele alınmıştır. Avrupa Ekonomik Topluluğu Sözleşmesi, Türkiye'nin buna katılışına ait 1964 tarihli Ankara Anlaşması⁷⁵⁰ ve geçiş dönemini düzenleyen Katma Protokol⁷⁵¹, Kişilerin Seyahatleri ile İlgili Avrupa Sözleşmesi⁷⁵² ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)⁷⁵³ bunlara örnek olabilir. Özellikle, Türkiye'nin taraf olduğu bazı ikili yatırım anlaşmalarında millî muamele

⁷⁴⁹ Yücel Güçlü, "Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmaları ve Türkiye", **Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi**, Sayı XI, Kasım 2003, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/cifte-vergilendirmeyi-onleme-anlasmalari-ve-turkiye.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 19.03.2016).

⁷⁵⁰ RG 17.11.1961, Sayı 11858.

⁷⁵¹ RG. 29.6.1972, Sayı 14406.

⁷⁵² RG.1.12.1961, Sayı 10972, Söz konusu sözleşme üye devlet vatandaşlarına vize zorunluluğu olmadan üye devlet topraklarına girme hakkı vermektedir. Ülkeye giriş, ikamet ve seyahat konularında getirilen kolaylıklar vatandaş yabancı ayrımının kaldırıldığını göstermesi açısından önemlidir.

⁷⁵³ RG 31.12.1953, Sayı 8597; İşbu sözleşme sayesinde devletlerin özellikle gümrük indiriminden en çok gözetilen ulus kaydı ile yararlanmaları amacını taşımaktadır.

kaydı tüm yatırım sürecini kapsayacak biçimde kaleme alınmıştır. Söz gelimi ABD (md.II/1 ve 2) ve İsrail (md.3) ile yapılan ikili yatırım anlaşmalarında bu yaklaşım benimsenmiştir. Buna karşılık bazı ikili yatırım anlaşmalarında ise yatırımın ülkeye kabulü bakımından sadece en çok gözetilen ulus kaydına gönderme yapılırken, yatırımın kabulden sonra tâbi olacağı muamele açısından ise milli muamele ve en çok gözetilen ulus kaydı alternatifli olarak kabul edilmiştir. Türkiye'nin Küba (md. II/1 ve 2), Hırvatistan (md. II/1 ve 3), Bulgaristan (md. II/1 ve 2) ve Makedonya (md. II/2 ve 3) ile imzaladığı ikili yatırım anlaşmalarında bu yaklaşım benimsenmiştir. Bu durumda yatırım için söz konusu kayıtlardan hangisi daha elverişli ise o uygulanacaktır. Ancak, bazı anlaşmalarda ise milli muamele kaydına yer verilmemiştir⁷⁵⁴.

DYYK'nin 3/a maddesi uyarınca da, uluslararası anlaşmalar ve özel kanun hükümleri aksini öngörmedikçe, Türkiye'de yabancı yatırımcılar tarafından doğrudan yabancı yatırım yapılması serbesttir ve yabancı yatırımcılar yerli yatırımcılarla eşit muameleye, yani milli muamele ilkesine tabi tutulmaktadır. Fakat yatırım serbestisi ve milli muamele ilkesine, "uluslararası anlaşmalar ve özel kanun hükümleri tarafından aksi öngörülmedikçe" şeklinde bir sınırlama⁷⁵⁵ da getirilmiş bulunmaktadır. Böylece, 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun⁷⁵⁶, 815 sayılı Türkiye Sahillerinde Nakliyatı Bahriye (Kabotaj) ve Limanlarla Karasuları Dahilinde İcrayı Sanat ve Ticaret Hakkında Kanun⁷⁵⁷, 2920 sayılı Türk Sivil Havacılık Kanunu⁷⁵⁸, 406 sayılı Telgraf ve Telefon Kanunu⁷⁵⁹ gibi çeşitli yasalarda kamu düzeni, kamu güvenliği, kamu sağlığı ve kamu yararı gerekçeleriyle öngörülmuş kısıtlamalar

⁷⁵⁴ Örneğin, Türkiye ile Çin, Finlandiya, İsveç ve Malezya arasındaki ikili yatırım anlaşmalarında milli muamele kaydına yer verilmemiştir.

⁷⁵⁵ Nitekim, T.C. Anayasasının 16. maddesinde: "Temel hak ve hürriyetler, yabancılar için, milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlanabilir" denilmektedir.

⁷⁵⁶ Bkz. R.G. 03.03.2011, Sayı 27863. İşbu Kanun'un 19/1f. maddesi gereğince, bir medya hizmet sağlayıcı kuruluşta doğrudan toplam yabancı sermaye payı, ödenmiş sermayenin yüzde 50 geçmesi yasaklanmıştır. Ayrıca, yabancı bir gerçek veya tüzel kişi en fazla iki medya hizmet sağlayıcı kuruluşta doğrudan ortak olabilmektedir.

⁷⁵⁷ R.G. 29.04.1926, Sayı 359.

⁷⁵⁸ R.G. 19.10.1983, Sayı 18196. İşbu Kanun'un 31. Maddesi uyarınca, Türkiye Cumhuriyeti ülkesi içinde, iki nokta arasında havayolu ile ticari amaçla yolcu, posta ve yük taşımaları yalnız Türk hava araçları ile yapılmasına izin vermiştir. Dolayısıyla, yabancılar için Türkiye sınırları içerisinde hava yolu ile yük ve yolcu taşıma yasaklanmıştır.

⁷⁵⁹ R.G. 21.02.1924, Sayı 59.

bulunmaktadır. Bununla birlikte, birçok sektörde yönetim pozisyonları için Türk vatandaşı olmak gerekmektedir⁷⁶⁰.

Ayrıca, 3213 sayılı Maden Kanunu, 2872 sayılı Çevre Kanunu, 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu ve 6491 sayılı Türk Petrol Kanunu vb.lerinde yer alan izin alma zorunluluğu da devam etmektedir. Dolayısıyla, bu kanunlarda yabancılar için kısıtlama, şart, izin gibi durumlar varsa, yabancı yatırımlara ilişkin bu hükümler, DYYK'deki hükümlere göre öncelikle uygulanacaktır.

4.4.2.2 En Çok Gözetilen Ulus Kaydı

Türkiye'nin taraf olduğu ve hâlihazırda yürürlüğe giren ikili yatırım anlaşmalarının tamamında en çok gözetilen ulus kaydına yer verilmiştir⁷⁶¹. Örneğin, Türkiye ile ABD Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına Dair Anlaşmanın 2/1maddesinde: “Taraflardan her biri, üçüncü bir ülkenin vatandaş ve şirketlerinin benzer yatırımlarına uygulanandan daha az elverişli olmamak kaydıyla ve kendi kanun ve yönetmelikleri çerçevesi içinde, kendi ülkesinin vatandaş ve şirketlerinin yatırımlarına uygulanandan daha az elverişli şartlarda olmamak kaydıyla, kendi ülkesinde yatırımlara ve ilgili faaliyetlere müsaade edecektir.” ifadesiyle en çok gözetilen ulus kaydını iki taraflı yatırım anlaşması içerisinde değerlendirmiştir.

Diğer taraftan, Türkiye'nin taraf olduğu ikili yatırım anlaşmalarında da en çok gözetilen ulus kaydının bazı alanlarda sınırlandırıldığı görülmektedir. Örneğin, Türkiye ile Malezya arasındaki ikili yatırım anlaşmasında “Bu Anlaşmanın herhangi bir üçüncü Devlet yatırımcılarına izin verilenden daha az elverişli olmayan koşulların garanti edilmesiyle ilgili hükümleri bir âkit tarafın diğerinin (âkit tarafın) yatırımcılarına; (a) Âkit taraflardan herhangi birinin taraf olduğu veya olabileceği hâlihazırda yapılmış ya da gelecekte yapılacak gümrük birliği veya serbest ticaret bölgesi, ortak pazar, parasal birlik veya benzeri uluslararası anlaşma veya bölgesel işbirliğinin diğer şekilleri; ya da makul bir zamanın içinde bu tip bir birlik veya bölgenin oluşturulmasına ya da süresinin

⁷⁶⁰ Örneğin, 6112 Sayılı Kanun'un 19. maddesinde: “Medya hizmet sağlayıcı kuruluşların ortağı olan şirketlere yabancı gerçek veya tüzel kişilerin iştirak ederek yayın kuruluşlarına dolaylı ortak olmaları hâlinde, yayıncı kuruluşların yönetim kurulu başkanı, başkan vekili ile yönetim kurulu çoğunluğu ve genel müdürünün Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olması ve ayrıca yayıncı kuruluş genel kurullarında oy çoğunluğunun Türkiye Cumhuriyeti tabiiyetini haiz gerçek veya tüzel kişilerde bulunması zorunludur” denilmektedir.

⁷⁶¹ Yılmaz, Uluslararası Enerji..., a.g.e., s.234.

uzatılmasına öncülük edecek şekilde tasarlanmış bir anlaşmanın kabulü ya da; (b) tamamen ya da esas olarak vergilendirmeye ilişkin herhangi bir uluslararası anlaşma ya da düzenleme veya tamamen ya da esas olarak vergilendirmeye ilişkin herhangi bir dâhili mevzuattan kaynaklanan; herhangi bir muamele, tercih ya da ayrıcalığın faydalarını diğer âkit taraf yatırımcılarına sunmakla yükümlü olduğu anlamında yorumlanamaz” hükmüne yer verilmiştir. Benzer nitelikteki istisnai hükümlere; Türkiye ile Finlandiya (md. V), Avustralya (md. 4/4) ve Fransa (md. 3/4 ve 5) arasındaki ikili yatırım anlaşmalarında da verilmiştir.

Dolayısıyla, ulusal muamele koruma standardı ile ev sahibi devlet vatandaşlarının, en çok gözetilen ulus kaydı ilkesiyle ise bir başka devlet vatandaşlarının, yatırımlarına uygulanacak muamelenin vatandaşlarının yatırımlarına uygulanacak muameleden daha avantajlı ve korunaklı olmamasını sabit kılmaya çalışmaktadırlar.

4.4.2.3 Yatırımcıya Adil ve Hakkaniyete Uygun Davranma

Türkiye'nin taraf olduğu ikili yatırım anlaşmalarında âdil ve hakkaniyete uygun muamele ilkesine yer verilmiştir. Adil ve hakkaniyete uygun muamele esası, genel olarak, “ayrımcı olmama”, “keyfi ve haksız işlem yapmama”, “yatırımların ve idaresini ve yararlanılmasını engelleyici hükümlerden kaçınma” gibi kapsamaktadır. Bu hususlar zaman zaman birlikte zaman zaman ise ayrı biçimler içerisinde görünüm kazanmaktadırlar. Söz gelimi, Türkiye ile Fas arasındaki İkili Yatırım Anlaşmasında “Âkit taraflardan her biri, diğer âkit tarafın yatırımcılarının yatırımlarına âdil ve eşit muamelede bulunacak...” hükmüne yer verilmiştir (md.2/2). Benzer şekilde Türkiye ve Avustralya arasındaki İkili Yatırım Anlaşması da “Her bir tarafın yatırımcılarının yatırımları daima âdil ve eşit bir muameleye tabi tutulacak...” hükmünü âmirdir (md.3/2).

Adil ve hakkaniyete uygun muamele esasının iki taraflı yatırım anlaşmalarında genellikle ve en çok kullanılan biçimine örnek olarak ise Türkiye Cumhuriyeti ile Arnavutluk Cumhuriyeti Arasında 27.06.1996 Tarihinde İmzalanmış Bulunan Yatırımların Karşılıklı Korunmasına İlişkin Anlaşma⁷⁶²,nın başlangıç bölümünde yer alan tanım benzeri... “İstikrarlı bir yatırım ortamı meydana getirmek ve ekonomik

⁷⁶² RG. T. 27.06.1996, Sayı: 22679.

kaynakların en etkin biçimde kullanılmalarını sağlamak üzere, yatırımların adil ve hakkaniyete uygun muameleye tabi tutulmasının arzu edildiğini kabul ederek”... ifadeler gösterilebilir. Benzer şekilde, Türkiye ile Çin, Bangladeş, Birleşik Arap Emirlikleri ve Gürcistan arasındaki Anlaşmalarda da âdil ve hakkaniyete uygun muamele ilkesi Anlaşmaların dibace kısmında düzenlenmiştir⁷⁶³.

Âdil ve hakkaniyete uygun muamele ilkesinin izah edilen özelliği sebebiyle, bazı ikili yatırım anlaşmalarında bu ilkenin sağladığı hukuki korumanın, milli muamele ve en çok gözetilen ulus kaydının sağladığı korumadan daha hafif olamayacağını işaret eden hükümlere yer verilmektedir. Söz gelimi Türkiye ile İsviçre arasındaki İkili Yatırım Anlaşmasında: “Âkit taraflardan her biri kendi ülkesi dâhilinde diğer âkit tarafın yatırımcıları tarafından yapılan yatırımlara adilane ve eşit muamele edecektir. Bu muamele, âkit tarafın kendi yatırımcıları tarafından yapılan yatırımlara veya en ziyade müsaadeye mazhar ülke yatırımcıları tarafından yapılan yatırımlara uygulanan muameleden daha az elverişli olmayacaktır” (m. 3/2) şeklinde vurgulanmıştır.

Ayrıca, Milletlerarası Tahkim Kanunu uyarınca tahkim yargılamasında tarafların eşitliği ilkesi hâkimdir. Bu durumda yargılama boyunca taraflar eşit hak ve yetkilere sahiptirler. (md.8/b1). Tarafların iddia ve savunmalarını ileri sürmeleri hususunda da eşit muamele görmeleri gerekmektedir. Taraflara eşit davranma borcu tüm hakemler açısından geçerlidir⁷⁶⁴.

4.4.2.4 Haksız Kamulaştırmanın Önlenmesi

T.C. Anayasa’sının 46. Maddesi ve 35. maddesinde, devletin kamu yararının gerektirdiği durumlarda, karşılığını peşin ödemek şartıyla kanun ile kamulaştırma yapabileceği düzenlenmiştir. Benzer şekilde, DYYK’ya göre de, “doğrudan yabancı yatırımlar yürürlükteki mevzuat gereğince kamu yararı gerekmedikçe ve karşılıkları ödenmedikçe kamulaştırılmaz ve devletleştirilemez” (md.3/2/b) denilmektedir. Bu hüküm yabancı yatırımın ticari olmayan risklere karşı da korunabilmesi amacıyla getirilmiştir⁷⁶⁵. Yine, Menafii Umumiyyeye Müteallik İmtiyazat Hakkında Kanun’un 2. maddesi uyarınca kamulaştırma bedeli imtiyaz sahibi tarafından ödenmek koşulu ile,

⁷⁶³ Yılmaz, Uluslararası Enerji..., **a.g.e.**, s.199–200.

⁷⁶⁴ Akıncı, Milletlerarası Tahkim, s.124.

⁷⁶⁵ Çelikel ve Gelgel, **a.g.e.**, s.163–164.

kamu hizmeti imtiyazcısı lehine de kamulaştırma yapma hakkı verilmiştir. Aynı yönde, 3096 sayılı Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtımı ve Ticareti İle Görevlendirilmesi Hakkında Kanun' un 11. maddesinde, 3996 sayılı Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanunu'nun 10. Maddesinde, 6491 sayılı Türk Petrol Kanunu'nun 10. Maddesinde, 3213 sayılı Maden Kanunu'nun 46. maddesinde kamulaştırmanın hangi şartlarda yapılabileceği doğrultusunda düzenlemeler yapılmıştır.

Aynı zamanda, Türkiye kamulaştırmaya ilişkin düzenlemeler içeren birçok uluslararası yatırım anlaşmalarına taraftır. Bu anlaşmalara örnek olarak ECT Antlaşması ve iki taraflı yatırım anlaşmaları gösterilebilir. Özellikle, “haksız kamulaştırmanın önlenmesi” ilkesine, Türkiye'nin taraf olduğu tüm ikili yatırım anlaşmalarında da yer verilmiştir⁷⁶⁶. Söz gelimi, Türkiye ile Slovenya arasındaki ikili yatırım anlaşmasında; “Bir âkit taraf yatırımcıları tarafından diğer âkit taraf ülkesinde yapılan yatırımlar, kamu yararına olmadıkça, ayrımcı olmayacak biçimde yapılmadıkça ilgili yasa hükümlerine uygun olarak ve anında, yeterli ve etkin tazminat ödenmedikçe, kamulaştırılmayacak, devletleştirilmeyecek veya kamulaştırma ya da devletleştirmeye (bundan sonra "kamulaştırma" olarak anılacaktır) benzer etkisi olan tedbirlere konu edilmeyecektir” hükmüne yer verilmek suretiyle vurgulanmıştır (md. 4/1). Diğer taraftan Türkiye ve Suudi Arabistan arasındaki ikili yatırım anlaşmasında ise diğer anlaşmalardan farklı olarak; “Her bir âkit tarafın yatırımcılarının yatırımları kamulaştırılmayacak, millileştirilemeyecek veya kamu amacıyla, ayrımcı olmayacak bir şekilde, hızlı, yeterli ve etkin tazminat ödenerek ve hukuka uygun olarak yapılanlar dışında, diğer âkit tarafça doğrudan ve dolaylı olarak etkisi kamulaştırmaya veya millileştirmeye eşit olacak herhangi bir tedbire konu edilemeyecektir” (md. 4/1) denilmiştir⁷⁶⁷.

Türkiye'nin taraf olduğu ikili yatırım anlaşmalarında doğrudan kamulaştırmanın yanı sıra dolaylı kamulaştırma olgusuna da yer verilmiştir. Anlaşmaların büyük çoğunluğunda bu husus, öncelikle “doğrudan” ve “dolaylı” kamulaştırma ibarelerinin kullanılması suretiyle vurgulanmış, bunun yanında herhangi bir tereddüde yer

⁷⁶⁶ Örnek olarak bkz. Türkiye ile Katar (md. III), Slovenya (md. 4), Ukrayna (md. III), Yunanistan (md. IV), ABD (md. III), Büyük Britanya (md. 5), İsviçre (md. 5) ve Macaristan (md. 4) arasında imzalanan ikili yatırım anlaşmaları.

⁷⁶⁷ Türkiye çeşitli ülkelerle yaptığı yatırım anlaşmalarında, Hull Formülü çerçevesindeki “derhal, yeterli ve etkili” tazminat kriterlerini kabul etmiştir: Örneğin, Türkiye-Azerbaycan Yatırım Anlaşması, md. III/1; Türkiye-Belçika-Lüksemburg arasında Yatırımların Karşılıklı Korunması ve Teşviki Anlaşması, md. V/1.

vermemek adına “eş etkili tedbirlerden” de bahsedilmiştir. Örneğin, Türkiye ile ABD arasındaki ikili yatırım anlaşmasında; “*Yatırımlar...dolaylı veya doğrudan doğruya kamulaştırılmayacak veya devletleştirilmeyecek veya kamulaştırma veya devletleştirmeye (kamulaştırma) eşit işlemlere tabi tutulmayacaktır*” hükmüne yer verilmiştir (md. III/1). Bazı anlaşmalarda ise “dolaylı kamulaştırma” ibaresine yer verilmeksizin, sadece “eş etkili tedbirlerden” bahsedilmiştir. Örneğin, Türkiye ile Slovenya arasındaki ikili yatırım anlaşmasında; “Bir âkit taraf yatırımcıları tarafından diğer âkit taraf ülkesinde yapılan yatırımlar,..., kamulaştırılmayacak, devletleştirilmeyecek veya kamulaştırma ya da devletleştirmeye (bundan sonra "kamulaştırma" olarak anılacaktır) benzer etkisi olan tedbirlere konu edilmeyecektir” hükmüne yer verilmiştir (md. 4/1). Bununla birlikte bazı anlaşmalarda ise ne “dolaylı kamulaştırma” ne de “eş etkili tedbirler” ifadelerine yer verilmiş, bunun yerine bahse konu ibarelerin anlamının açıklanması tercih edilmiştir. Söz gelimi, Türkiye İtalya arasındaki ikili yatırım anlaşmasında aynen “Bu Anlaşma kapsamındaki yatırımlar...ortak mülkiyetlerini, zilyetliğini, kontrol ya da kullanımını devamlı ya da geçici olarak sınırlandırabilecek herhangi bir tasarrufa maruz bırakılmayacaklardır” hükmüne yer verilmiştir (md.5/1/a).

4.4.2.5 Gelir Transfer Hakkı

Türkiye’de transfer serbestisi temeli, 1989 yılında Kabul edilen Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar’ına⁷⁶⁸ dayanmaktadır. İşbu karar ile yabancı yatırım üzerindeki miktar kısıtlamaları kaldırılmış ve yabancıların, Türkiye’deki menkul kıymet piyasasından alım yapabilmelerine izin verilmiş ve yabancıların döviz bozdurmaksızın yurtiçinde elde ettikleri gayrimenkullere ve aynı haklara ait gelirlerin, yurtiçinde kullanımı veya yurtdışına transferi serbest bırakılmıştır. Özellikle, Türkiye’de yerleşik kişilerin beraberlerinde döviz bulundurmaları, bankalar, yetkili müesseseler, PTT, kıymetli maden aracı kuruluşları ile yurt dışında döviz alım satımına yetkili kuruluşlardan döviz satın almaları ve bunlara döviz satmaları, dövizleri bankalarda açacakları döviz hesaplarında tutmaları, efektif olarak kullanmaları, bankalar vasıtasıyla yurt içinde ve yurt dışında tasarruf etmeleri serbestleştirilmiştir (md. 4b).

⁷⁶⁸ Bkz. 11.08.1989 tarihli ve 20249 sayılı R.G.’de yayımlanan 89/14391 sayılı T.C. Bakanlar Kurulu Kararı.

Türkiye’de, yerli ve yabancı tüm yatırımcılar, bankalar vasıtasıyla yurt dışına döviz transferini serbestçe gerçekleştirmektedirler. Ancak, bankalar, ithalat, ihracat ve görünmeyen işlemler dışındaki yurt dışına yapılan 50 bin dolar ve eşiti döviz aşan transferlere (döviz tevdiat hesaplarından yapılan transferler dâhil) ilişkin bilgileri, transfer tarihinden itibaren 30 gün içinde T.C. Merkez Bankası’na bildirmeleri zorunlu kılınmıştır (md.4e). Söz gelimi, Türkiye’nin tarafı olduğu MIGA Konvansiyonu’nun yabancı yatırımcılara tanıdığı garantilerden biri de döviz transferi konusundadır. Yabancı yatırımcının bu tür bir transfer müracaatının makul bir süre içinde karşılanamaması gibi, ev sahibi ülkenin parasının serbestçe kullanılabilir para veya yabancı yatırımcının da kabul edeceği bir döviz cinsinden yurtdışına transferine ev sahibi ülkenin getirdiği kısıtlamalar risk olarak değerlendirilmiş ve anlaşma tarafından garanti altına almıştır.

Bununla birlikte, 2015 yılında 32 Sayılı Karar’da yapılan değişik ile, Türkiye’de, eğer, yolcu beraberinde 10.000 Avro veya eşitini aşan döviz yurt dışına götürmek istediği zaman gümrük idarelerine beyanda bulunmaları zorunlu kılınmıştır (md.4f). Eğer, yolcu beraberinde, 25.000 TL’yi aşan Türk parası ve Türk parası ile ödemeyi sağlayan belge ile yurt dışına çıkarsa da, aynı şekilde, gümrük idarelerine beyanda bulunmak zorundadır (md.3d).

Doğrudan yabancı yatırımlar Kanunu’n 3/2c maddesince de, yabancı yatırımların Türkiye’deki faaliyetlerinden doğan net kâr, temettü, satış, tasfiye ve tazminat bedelleri, lisans, yönetim ve benzeri anlaşmalardan doğan alacakları, dış kredi, ana para, faiz ödemeleri bankalar ve özel finans kurumları aracılığıyla yurt dışına serbestçe transfer edilebileceği hükme bağlanmıştır.

Türkiye’nin diğer devletler ile yapmış olduğu uluslararası anlaşmaların çoğunluğunda, yatırımlardan doğan gelirlerin tümünün yurt içine veya yurt dışına serbestçe transfer edilebileceği hüküm altına alınmaktadır. Ancak, Türkiye’nin imzalamış olduğu iki taraflı yatırım anlaşmalarında liste olarak düzenlenen transfer maddesi içerik bazında farklı farklı değerleri barındırmaktadır. Söz gelimi, Türkiye ile ABD arasında imzalanmış bulunan iki taraflı yatırım anlaşmasınının 4/1. maddesinde yer alan “Taraflardan her biri, yatırımlarla ilgili bütün transferlerin kendi ülkesinden içeri ve dışarı serbestçe ve gecikmeksizin gerçekleştirilmesine müsaade edecektir” ifadesi

Çin Halk Cumhuriyeti ile Fransa arasındaki anlaşmada kullanılan “makul bir zaman zarfında” ifadesine göre çok daha belirli ve etkin bir şart koşmaktadır. “Makul bir zaman” ifadesi anlaşma ekinde uluslararası mali uygulama ile uygun bir şekilde transfer işlemlerini tamamlamak için genel olarak gereken zaman dilimi olarak açıklanmıştır. Buna karşın Türkiye ve ABD iki taraflı yatırım anlaşmasının protokolünde “serbestçe ve gecikmeksizin” ifadesi anlaşma protokolünde “transferlerin, normal ticari işlem kuralları çerçevesi içinde mümkün olduğu kadar çabuk tamamlanması ve hiçbir şekilde başvuru tarihinden itibaren iki aydan fazla gecikmemesidir.”⁷⁶⁹ Bazı yatırım anlaşmalarında ise bazı değerler transfer edilebilecek değerler⁷⁷⁰ arasına alınmamıştır. Örneğin, Türkiye’nin İsveç ile yaptığı iki taraflı yatırım anlaşmasında “yatırım uyumsuzluğundan doğan ödemeler” transferi mümkün değerler arasında sayılmamıştır. Türkiye’nin Sırbistan ile yaptığı iki taraflı yatırım anlaşmasında ise “sermaye ve yatırımları sürdürmek veya arttırmak için gerekli ek meblağlar” transferi mümkün değerler arasında yer almamaktadır.

4.4.2.6 Tam Koruma ve Güvenlik

Türkiye’nin taraf olduğu ikili yatırım anlaşmalarında koruma ve güvenlik ilkesine, diğer koruma standartlarına nazaran daha az yer verildiği dikkat çekmektedir. Bu ilkeye yer verilen anlaşmalar arasında Türkiye’nin ABD (md. II/3), Avustralya (md. 3/2), Etiyopya (md. II/2) ve Filipinler (md. II/2) ile imzaladığı ikili yatırım anlaşmaları örnek olabilir. Buna karşılık bazı anlaşmalarda ise tam koruma ve güvenlik ilkesinin uygulama alanının daraltılması yoluna gidilmiştir. Söz gelimi, Türkiye ile Fransa arasındaki ikili yatırım anlaşmasında koruma ve güvenlik ilkesi “Kamulaştırma” başlığı altında ele alınmıştır (md. 4/1). Diğer taraftan, Türkiye ile Arnavutluk, Bahreyn ve Hindistan arasında yapılan ikili yatırım anlaşmalarında tam koruma ve güvenlik ilkesine yer verilmemiştir. Fakat adı geçen anlaşmalarda en çok gözetilen ulus kaydına yer

⁷⁶⁹ İste, **a.g.e.**, s.61.

⁷⁷⁰ Yatırım anlaşmalarında transferine izin verilen değerler arasında gelirler; yatırımın satımı yada tasfiyesi sonucu elde edilen gelirler; kamulaştırma, devletleştirme ya da ticari olmayan riskler nedeniyle ödenen tazminatlar; alınan kredilerin ana para veya faiz ödemeleri; istihdam edilen yabancı personelin elde ettiği gelirler; ve yatırım uyumsuzluklarından kaynaklanan ödemeler sayılmaktadır. Bkz. Erten, **a.g.e.**, s.170; Tiryakioğlu, **a.g.e.**, s.176.

verilmiş olması karşısında, koruma ve güvenlik ilkesinin bulunmamasının, yatırımların korunması anlamında bir eksikliğe vücut vermeyeceği ifade edilebilir⁷⁷¹.

4.4.2.7 Tahkime Başvurma Hakkı

Türkiye’de, 13 Ağustos 1999 tarihinde 4446 sayılı kanun ile Anayasanın 47. maddesine “*Devlet, kamu iktisadî teşebbüsleri ve diğer kamu tüzelkişileri tarafından yürütülen yatırım ve hizmetlerden hangilerinin özel hukuk sözleşmeleri ile gerçek veya tüzelkişilere yaptırılabilceği veya devredilebileceği kanunla belirlenir*” hükmü eklenmek suretiyle kamu hizmeti imtiyaz sözleşmesi olarak nitelendirilen bazı yatırım sözleşmeleri özel hukuk sözleşmeleri olarak nitelenebilmesi imkanı sağlandı. Bu düzenlemeden önce, Türk hukukunda, sadece özel hukuk sözleşmelerinin tahkime gidilmesine izin verilmekteydi. Adı geçen düzenlemeyle, bir idari sözleşmenin özel hukuk sözleşmesi olarak tanımlanması halinde, ev sahibi ülke ile yabancı yatırımcı arasında yapılan yatırım sözleşmeleri için dolaylı olarak tahkime gidilebilmesine yol açmıştır.

Bununla birlikte, 4446 sayılı Kanun’la idarenin işlemlerine karşı yargı yolunun düzenlendiği Anayasanın 125. maddesine “... *Kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinde bunlardan doğan uyuşmazlıkların millî veya milletlerarası tahkim yoluyla çözülmesi öngörülebilir. Milletlerarası tahkime ancak yabancılık unsuru taşıyan uyuşmazlıklar için gidilebilir*” hükmü eklemiştir. Böylece imtiyaz niteliğindeki tüm yatırım sözleşmelerinden doğan uyuşmazlıkların tahkim yoluyla çözümlenmesine şüpheye yer bırakmayacak şekilde izin verilmiştir. Fakat söz konusu maddede tahkime gidilmesini zorunlu olarak şart koşmamakta açık bir ifadeyle “... *millî ya da milletlerarası tahkime gidilebilir*” denilmektedir. Dolayısıyla hangi tahkime gidilmesi tarafların iradesine bırakılmıştır.

1999 Anayasa değişikliğiyle Anayasa’ya giren milletlerarası tahkim kurumunun usul ve esaslarını düzenlemek amacıyla, önce 2000 tarihinde 4501 sayılı Kamu Hizmetleri İle İlgili İmtiyaz Şartlaşma ve Sözleşmelerinden Doğan Uyuşmazlıklarda

⁷⁷¹ Yılmaz, Uluslararası Enerji..., a.g.e., s.188.

Tahkim Yoluna Başvurulması Halinde Uyulması Gereken İlgelere Dair Kanunu⁷⁷², daha sonra 2001 yılında, 4686 sayılı Milletlerarası Tahkim Kanunu⁷⁷³ yürürlüğe girmiştir.

4501 Sayılı Kanun'da; sadece yabancılık unsuru taşıyan imtiyaz sözleşmelerine ilişkin tahkim sözleşmesi yapılırken, uyulması gerekli ilke ve esasları düzenlemektedir. Nitekim, bu Kanun'un 2/a maddesi uyarınca, yabancılık unsuru⁷⁷⁴ taşıyan ve imtiyaz sözleşmelerinden doğan uyuşmazlıkların milletlerarası tahkime, yani ad hoc tahkime veya kurumsal tahkime götürülebileceği belirtilmiştir⁷⁷⁵.

Yabancılık unsurunun bulunduğu kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinden doğan uyuşmazlıklarda uyulması gereken usul ve esaslar ise, 21 Haziran 2001 tarihinde 4686 sayılı Kanun'da düzenlenmiştir. Dolayısıyla ev sahibi ülke ile yabancı yatırımcı arasında akdedilen yatırım sözleşmesine, milli tahkim hükümleri değil 4686 sayılı Kanun hükümleri uygulanacaktır⁷⁷⁶. 4686 sayılı Kanun'un uygulanabilmesi için ise: 1- uyuşmazlığın yabancılık unsuru taşıması ve 2- Tahkim yerinin Türkiye olarak belirlenmesi veya Kanun'un taraflar veya hakemlerce seçilmiş olması gibi iki zorunlu unsurun bir araya gelmesine bağlanmıştır (md.1). Ayrıca, işbu Kanuna göre, tahkim anlaşmasının yazılı şekilde yapılmasını şart koşturmaktadır (md 4). Yazılı şekil şartının yerine getirilmiş sayılması için de, tahkim anlaşmasının taraflarca imzalanmış yazılı bir belgeye veya taraflar arasında teati edilen mektup, telgraf, teleks, faks gibi bir iletişim aracına veya elektronik ortama geçirilmiş olması ya da dava dilekçesinde yazılı bir tahkim anlaşmasının varlığının iddia edilmesine davalının verdiği

⁷⁷² 4501 Sayılı **Kamu Hizmetleri ile İlgili İmtiyaz Şartlaşma ve Sözleşmelerden Doğan Uyuşmazlıklarda Tahkim Yoluna Başvurulması Halinde Uyulması Gereken İlgelere Dair Kanun**, Bkz. R.G. 22.01.2000, Sayı 23941.

⁷⁷³ İşbu Kanun, UNCITRAL Model Kanunu'nda yer alan kurallar ile İsviçre Milletlerarası Özel Hukuk Kanunu'nda yer alan milletlerarası tahkime ilişkin hükümlerden esinlenerek hazırlanmıştır. Bkz. Nomer, Ekşi, ve Gelgel, **a.g.e.**, s.33.

⁷⁷⁴ Yabancılık unsurundan kastedilen imtiyaz niteliğindeki yatırım sözleşmesinin karşı tarafının yabancı şirket olacağı değildir. 4501 sayılı kanunun 2/1c. maddesinde yabancılık unsuru: *“Sözleşmeye taraf kurulu veya kurulacak şirket ortaklarından en az birinin yabancı sermayeyi teşvik mevzuatı hükümlerine göre yabancı menşeli olması veya sözleşmenin uygulanabilmesi için yurt dışı kaynaklı sermaye veya kredi veya teminat sözleşmelerinin akdedilmesinin gerekli olması hallerinden biri”* olarak tarif edilmektedir.

⁷⁷⁵ Buna göre, kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinden kaynaklanan uyuşmazlıkların,

- Türkiye'de toplanarak Türk hukukuna ya da yabancı hukuka göre karar verecek hakem veya hakem kurulunda veya
- yabancı bir ülkede toplanarak Türk hukukuna ya da yabancı hukuka göre karar verecek hakem veya hakem kurulunda veya
- kendi tahkim usulü bulunan milletlerarası tahkim kuruluşlarında çözümü kabul edilmektedir.

⁷⁷⁶ Milletlerarası Tahkim Kanunu yürürlüğe girmeden önce, Türkiye'de tahkim uygulamaları, yabancılık unsuru olsun veya olmasın, Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanun'una tabi olmaktadır.

cevap dilekçesinde itiraz edilmemiş olması gerekmektedir (md 4/2). Hükme göre, asıl sözleşmenin bir parçası haline getirilmek amacıyla tahkim şartı içeren bir belgeye yollama yapılması halinde de geçerli bir tahkim anlaşması yapılmış sayılmaktadır⁷⁷⁷.

5 Haziran 2003 tarih ve 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımcılar Kanunu'nun 3/e maddesindeki “Özel hukuka tabi olan yatırım sözleşmelerinden kaynaklanan uyuşmazlıkların çözümü ile yabancı yatırımcıların idare ile yaptıkları kamu hizmeti imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinden kaynaklanan yatırım uyuşmazlıklarının çözümlenmesi için; görevli ve yetkili mahkemelerin yanı sıra, ilgili mevzuatta yer alan koşulların oluşması ve tarafların anlaşması kaydıyla, milli ya da milletlerarası tahkim ya da diğer uyuşmazlık çözüm yollarına başvurulabilir” hükmü ile uyuşmazlık çözüm yöntemi olarak tahkimin benimsenmesine olanak vermiştir.

4875 sayılı Kanun ile, 1999 Anayasa değişikliği ve 4686 sayılı Milletlerarası Tahkim Kanun'una paralel olarak uluslararası tahkimin yanında, arabuluculuk ve uzlaşma gibi, diğer uyuşmazlık çözüm yollarına başvurma imkanı da getirilmiştir. Nitekim, bu doğrultuda, Türkiye'de de hukuk uyuşmazlıklarının arabuluculuk vasıtasıyla çözümüne ilişkin 6325 Sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu⁷⁷⁸ kabul edilmiştir⁷⁷⁹. İşbu Kanun'un 2. maddesine göre : “Bu Kanun, yabancılık unsuru taşıyanlar da dahil olmak üzere, ancak tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebilecekleri iş veya işlemlerden doğan özel hukuk uyuşmazlıklarının çözümlenmesinde uygulanacaktır” denilmektedir. Arabuluculuk sürecinde taraflar, eşit konumdadır ve arabulucuya başvurmak, süreci sonlandırmak, arabuluculuktan vazgeçmek tarafların iradelerine bırakılmıştır (md.3). Arabuluculuk faaliyetinden önce dava açılmadı ise, taraflar uyuşmazlığın çözümü için mahkemeye yargı yoluna başvurabilirler.

Son olarak da, yabancı yatırımcılar açısından çok önemli olan diğer bir mevzu olan; yabancı hakem kararlarının Türkiye'de tanınması ve tenfiz edilmesine ilişkin

⁷⁷⁷ Fakat işbu Kanun'da, Türkiye'de bulunan taşınmaz mallar üzerindeki aynî haklara ilişkin uyuşmazlıklar ile iki tarafın iradelerine tâbi olmayan uyuşmazlıklarda tahkim yolu kapatılmıştır (md.1)

⁷⁷⁸ R.G. 22.06.2012, Sayı 28331.

⁷⁷⁹ 4686 sayı ve 21 Haziran 2001 tarihli “Milletlerarası Tahkim Kanunu” UNCITRAL Uluslararası Ticarî Tahkim hakkında Model Kanun örnek alınmak suretiyle hazırlanmıştır. Yine “Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu” hazırlanırken de UNCITRAL Uzlaştırmaya ilişkin Model Kanun'dan istifade edilmiştir.

hususlar hakkında genel olarak bahsedilmesi gerekir⁷⁸⁰. Türkiye’de, yabancı bir hakem kararının tanınması ve tenfizi yapılmak istendiğinde; konu hem 5718 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkındaki Kanun (MÖHUK), hem de Türkiye’nin tarafı olduğu yabancı hakem kararlarının tanınması ve tenfizine ilişkin milletlerarası anlaşma olan New York Konvansiyonu ve ICSID Konvansiyonu kapsamına girebilmektedir. Ayrıca, Türkiye’nin imzalamış olduğu birçok ülke ile hukuki ve ticari konularda ikili adli yardımlaşma anlaşmalarında da yabancı hakem kararlarının tanınması ve tenfizine ilişkin hükümleri de kapsamaktadır⁷⁸¹. Özellikle, Türkiye’nin taraf olduğu birçok ikili yatırım anlaşmasında “tahkim kararları uyuşmazlığın bütün tarafları için kesin ve bağlayıcı olacaktır. Her bir taraf verilen kararı milli hukuku çerçevesinde yerine getirecektir” hükmü yer almaktadır.

MÖHUK kapsamını düzenleyen 1. maddesinde, “Yabancılık unsuru taşıyan özel hukuka ilişkin işlem ve ilişkilerde uygulanacak hukuk, Türk mahkemelerinin milletlerarası yetkisi, yabancı kararların tanınması ve tenfizi bu Kanun’la düzenlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin taraf olduğu milletlerarası sözleşme hükümleri saklıdır.” şeklinde belirtilmiştir⁷⁸². Böylelikle MÖHUK’ta, tanınma ve tenfiz konusunda milletlerarası sözleşmeleri öncelikli tutmuştur. Fakat tanınması ve tenfizi istenilen yabancı hakem kararları; kamu düzeni ve genel ahlaka aykırı olması ve uyuşmazlığın Türk Kanunlarına göre tahkim yolu ile çözümü mümkün olmaması halinde MÖHUK kapsamında tanıma ve tenfiz talebi reddedilebilmektedir (MÖHUK md.62/b,c).

Yabancı hakem kararlarının New York Konvansiyonu kapsamında tanıma ve tenfizinin yapılabilmesi için: a) tanınması ve tenfizi istenen devletten başka bir devlette,

⁷⁸⁰ Tanınma; yabancı bir hakem kararının Türkiye’de kabul edilmesidir. Tenfiz ise; Türkiye’de tanınan yabancı bir hakem kararının sonuçlarının Türkiye’de icra edilebilmesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz.Pelin Güven, **Tanınma – Tenfiz: Yabancı Mahkeme Kararlarının Tanınması ve Tenfizi**, Ankara: Yetkin Yayınları, 2013, s.83 vd.

⁷⁸¹ Ayrıca Türkiye’nin cezai konulara ilişkin yapmış olduğu ikili adli yardımlaşma anlaşmaları da mevcuttur. Bazı anlaşmalar ise her üçünü de, yani hukuki, ticari ve cezai konularda adli yardımlaşmayı kapsayacak şekilde akdedilmiştir. İki taraflı adli yardımlaşma anlaşmalarının listesi için bkz. Uluslararası Hukuk ve Dışişikiler Genel Müdürlüğü, (Çevrimiçi) <http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/sozlesmeler/ikili.html> (Erişim Tarihi: 26.03.2016).

⁷⁸² Genel olarak, Türkiye’de, yabancı hakem kararının tenfizinde yetkili mahkeme Asliye Mahkemesi’dir. Fakat taraflar arasında böyle bir anlaşma olmadığı takdirde, bu kararlar kendisine karşı tenfiz istenen kişinin Türkiye’deki yerleşim yeri, yoksa sâkin olduğu yer mahkemesinden, Türkiye’de yerleşim yeri veya sâkin olduğu bir yer mevcut değilse Ankara, İstanbul veya İzmir mahkemelerinden birinden istenebilmektedir (MÖHUK md.51).

verilen hakem kararı olması⁷⁸³ ve b) yabancı hakem kararlarının olması gibi iki kriter aranmaktadır. Başka bir deyişle, yabancı hakem kararı New York Konvansiyonu kapsamına giriyor ise, artık MÖHUK hükümleri değil, New York Konvansiyonu hükümleri uygulanacaktır. New York Konvansiyonu kapsamı dışındaki hakem kararları hakkında ise, MÖHUK hükümlerine göre tenfiz yapılacaktır.

ICSID 54. madde düzenlemesi; üye ülkelerin Konvansiyona uygun verilen hakem kararları ile, bağlı oldukları ve parasal yükümlülüklerini kendi sınırları içerisinde kendi devlet mahkemesinin nihai kararları gibi yerine getirecekleri hükmü sebebiyle, hakem kararlarının üye ülkelerin ilamı kuvvetinde olduğuna işaret edilmiştir⁷⁸⁴. Başka bir ifadeyle, ICSID tahkiminde verilen hakem kararları ICSID Konvansiyonu'nun öngörmüş olduğu kendine özgü tenfiz mekanizma sayesinde aynen milli mahkeme kararları gibi yerine getirilecektir⁷⁸⁵. Bu kararların tenfiz edilebilmesi için kararların onaylı ve tercüme edilmiş bir örneğinin yetkili mahkemeye sunulması yeterli olacaktır. Mahkeme, sadece hakem kararının ICSID Konvansiyonu'na göre taraflar açısından bağlayıcılık kazanıp kazanmadığını araştırarak ve bu şartın oluştuğunu tespit ettiğinde doğrudan exequatur kararı verecektir. Mahkemede hakem kararına karşı itiraz ileri sürülemeyecek ve icrası durdurulamayacaktır. Exequatur kararı verilen hakem kararı, iç hukukta yürürlükte olan ilamlı icra hükümlerine göre yerine getirilecektir⁷⁸⁶.

Türkiye'nin imzaladığı ikili yatırım anlaşmalarında yatırım uyuşmazlıkları ve bu uyuşmazlıkların çözüm yolları değerlendirilmektedir. Bu anlaşmaların hemen hepsinde uyuşmazlıkların çözüm yolu olarak tahkim yargısı diğer çözüm yöntemleri yanında öngörülmüş bulunmaktadır. Örneğin, Türkiye ile Federal Almanya arasında imzalanan anlaşmanın 11. maddesi uyarınca adhoc tahkim kabul edilmiştir. Azerbaycan, Hırvatistan, İspanya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Türkmenistan, Gürcistan, Özbekistan, Makedonya, Litvanya, Pakistan, Moldovya, Kırgızistan, Kazakistan, Estonya, Letonya ile akdedilen yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması anlaşmalarında üçlü bir sistem benimsenmiştir. Buna göre, akit taraflar uyuşmazlığı ICSID'e veya UNCITRAL'e veya

⁷⁸³ Örneğin, Almanya'da verilen bir hakem kararının Türkiye'de tanınması ve tenfizi istendiği takdirde, New York Konvansiyonu kapsamına giriyor ise, Türkiye'de tenfiz edilirken New York Konvansiyonu uygulanacaktır.

⁷⁸⁴ Salih Tuynun, **ICSID Tahkimine İlişkin Hakem Kararlarının İcra Edilmesi**, İzmir: Güncel Hukuk Yayınları, 2007, s.169.

⁷⁸⁵ ICSID Tahkim Kurallarına göre verilen hakem kararlarının tenfizi New York Konvansiyonu ve 5718 sayılı MÖHUK hükümlerine tabi değildir.

⁷⁸⁶ Şanlı, Uluslararası Ticari Akitlerin..., **a.g.e.**, s.548.

ICC'ye götürebileceklerdir. Moğolistan ile akdedilen anlaşmalar da ICSID, UNCITRAL veya Stockholm Ticaret Odası Tahkim Enstitüsünde çözümlenecektir. Çin, Arjantin, Macaristan, Arnavutluk, Endonezya, Bulgaristan, Çek ve Slovakya ve Tacikistan ile akdettiği yatırım anlaşmalarında ICSID ve UNCITRAL prosedürünü içeren ikili çözüm yolunu öngörmüşlerdir. Hollanda, Belçika, Lüksemburg, Bangladeş, Amerika, İsviçre, Avusturya, Kuveyt, Danimarka, Japonya, Romanya, Güney Kore, Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda ve İsveç ile akdedilen anlaşmalarda ise çözüm yolu olarak sadece ICSID öngörülmüştür⁷⁸⁷.

⁷⁸⁷ Faruk Kerem Giray, "Türkiye'nin Taraf Olduğu İki Taraflı Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmalarında Öngörülen İhtilaf Çözüm Yolları", **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. 17, S.1-2, Prof. Dr. Yılmaz Altuğ'a Armağan, 1998 1997, s.223.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. ÖZBEKİSTAN'IN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM POLİTİKALARI

Bu aşamaya kadar ağırlıklı olarak dünya ve Türkiye'de uygulanan doğrudan yabancı yatırım politikalarından bahsedilmiş; ancak Özbekistan'ın bu uygulamalar karşısındaki durumu üzerinde durulmamıştır. Bu bölümde tezin bu aşamasına kadar işlenen konular çerçevesinde Özbekistan'ın doğrudan yabancı yatırım politikaları incelenecektir.

5.1 Özbekistan'da Doğrudan Yabancı Yatırım Mevzuatının Tarihsel Gelişimi

5.1.1 Bağımsızlık Öncesi Sovyet Dönemi

1917 yılı büyük devriminden sonra Rusya'da kurulmuş olan yeni komünist düzen, bir umudun doğuşu, gün ışığına çıkışı, yeni bir dünya olayı idi. 1924'teki düzenlemelerle Türkistan hanlıkları (Hiva Hanlığı, Buhara Hanlığı ve Kokand Hanlığı) yerine bölgelere ayrılmış ve Tacikistan Özerk SSC'yi de içine alacak şekilde Özbekistan SSC oluşturulmuştur. Ancak 1929'da Tacikistan, Özbekistan'dan ayrılarak ittifak cumhuriyeti statüsüne geçirilmiştir⁷⁸⁸.

Sovyetler Birliği kurulduktan sonra, Özbekistan ekonomisi, sosyalizmin can damarı olan planlı yönetime dayandırılmıştı. Sovyetler, Özbekistan'a birer hammadde ambarı gözüyle baktığından; sanayi ve teknolojik yatırımları sadece hammadde kaynaklarını işletmeye yetecek kadar yapmıştır. Bununla birlikte, Sovyetler Birliği'nin ekonomik sisteminin içinde Özbekistan, tarım ve yarı mamul malları alanında uzmanlaşmaya zorlanmıştır. Özellikle, Sovyetler Birliği'nin pamukta kendi kendine yeterli hale gelme çabalarının sonucunda, Özbekistan bir "pamuk cumhuriyeti"⁷⁸⁹ haline getirilmişti. Ancak, pamuk üretiminde uzmanlaşmanın Özbekistan'da tekstil sanayiinin

⁷⁸⁸ Ahmet Kanlıdere (ed.), **Orta Asya Türk Tarihi**, 4.b., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2013, s.196.

⁷⁸⁹ Günümüzde de, Özbekistan, Çin, ABD, Hindistan ve Pakistan'dan sonra 5.inci en büyük pamuk üreticisi ve ABD'den sonra 2.inci en büyük pamuk ihracatçısı konumundadır. Pamuk ihracatından ülkede elde edilen döviz gelirinین dörtte birinden daha fazlasını oluşturmaktadır.

gelişimine hemen hemen hiç bir katkısı olmamıştı. Sovyet döneminde üretilen pamuğun çok az bir kısmı Özbekistan'da işlenip kumaş haline getiriliyordu⁷⁹⁰.

Sovyetler Birliği'nin içinde yer alan Özbekistan Cumhuriyeti'nin de başarısızlığının en önemli nedenlerinden biri özel mülkiyet çok sınırlandırılmış ve ekonominin neredeyse tamamı kamulaştırılmış olmasıydı. Ayrıca, Sovyet ekonomik sistemi içinde şirketler arasında rekabet sistemi de yoktu. Bunun yerine ekonomiyi ileri götürmek amacıyla sosyalist yarışma kullanılıyordu. Rekabete göre tek farklı tarafı, hangi şirket planı gerçekleştirip, mal üretiminde ilk sırada yer alırsa devlet tarafından mükâfatlandırılacaktı. Geliri ne kadar olursa olsun hepsi devletin hesabına yatırılacaktı. Planı gerçekleştirilmeyen ve üretim maliyetini karşılamayan şirketler ise, iflasa bile uğramazdı. Çünkü şirketin zararı, diğer karlı çalışan şirketin geliri ile karşılanırdı. Eğer böyle yapmazsa, şirket kapatılıp, işsizlik ortaya çıkacaktı. Bu ise sosyalizme aykırıydı.

Üretilmiş malın kalitesi ve satılıp satılmaması ise o kadar önemli değildi. Çünkü sovyet ekonomisinde üretilen malın maliyet değeri hesap edilmesi, fiyatlar bilimsel bir esasa göre yapılmazdı. Piyasadaki ihtiyaç için üretim yapılmadığına göre, üretilen malın kaç mal olacağını hesap edilmesine ihtiyaç duyulmazdı.

Sovyetler Birliği'nde, planlama gereği bütün ekonomik eylemler bir merkezden plaklaştırılır, örgütlenir ve idare edilir. Hatta, her fabrikanın üretim eylemlerinden idari işlerine kadar her şey merkezden idare edilirdi. Üretimi gerçekleştiren kamu kuruluşlarının büyük bir kısmı tekelleşmiş, fiyatlar ve yatırım kararları merkezi idare tarafından kontrol edilir hale gelmiştir. Dolayısıyla, yüksek bütçe açıkları, kontrol edilemez hale gelen ücretler, para arzının sınırsız artışı ve yüksek enflasyon, makroekonomik dengelerin bozulmasına neden olmuştur.

Bu problemlerle 1980'li yıllara gelen Sovyet Sistemi'nde bazı reformlar başlamıştır. Özellikle, Mihail Gorbaçov tarafından "perestroika" adı altında başlatılan reformlar, iç ekonomik ilişkilerde; sınırlı özel girişime izin verilmesi, ekonominin planlara göre değil toplumun ihtiyaçlarına göre yönlendirilmesi ve ülke genelinde çalışanların üretime daha aktif katılımının sağlanması şeklinde özetlenebilir. Dış ekonomik ilişkilerde ise, ideolojik farklılıklar gözetilmeden gelişmiş ülkelerle işbirliği

⁷⁹⁰ 1990 yılında Sovyetler Birliği'nin pamuk ipliği üretiminin %60'ını sağlarken, kendi tekstil fabrikaları bu hammaddenin sadece %10'unu kullanabiliyorlardı.

ve yabancı yatırımcılara Sovyetler genelinde yatırım yapma imkanı sağlanmasını öngörmekteydi. Sonuçta, Gorbaçov'un niyeti herhalde Sovyet sistemini değiştirmek değil, kimi onarım ve değişimlerle bu ekonomik sistemin işlerliğini sağlamaktı. Ancak, 1989 yılında Gorbaçov iktidardan uzaklaştırılarak, 80 yılı aşan bir sosyalist ve plancı uygulama bütün kurumları ile son buldu. 9 Kasım 1989 tarihinde ünlü Berlin Duvarı'nın yıkılışı 70 yıllık komünist dönemin ve deneyiminin sona ermiş olması anlamını taşıdı. Birçok düşünür ve gözlemeciye göre, 1917 - 1990 yılları arasındaki dönemde sadece ekonomi değil, insan hakları alanlarındaki başarısızlıklar da komünist düzenin hızla çökmesine sebep olan faktörlerin başında gelmiştir. Sosyalist ekonomi iflas etmiş, Sovyetler Birliği ve bütün ekonomik sistemi parçalanmıştır.

Özbekistan da, diğer eski Sovyet cumhuriyetleri gibi, Sovyetler Birliği'ni saran ağır ekonomik kriz ortamında 1 Eylül 1991 tarihinden itibaren bağımsızlığını ilan etmiştir. 29 Aralık 1991 yılında yapılan seçimlerde İslam Abduganiyevič Karimov, oyların % 86'sını alarak ülkenin ilk cumhurbaşkanı seçildi⁷⁹¹.

5.1.2 Bağımsızlık Sonrası Geçiş Ekonomisi Dönemi

Bağımsızlık ilan edilen tarihten itibaren, Özbekistan ekonomisinin, Sovyet ekonomik sisteme en bağımlı olan cumhuriyetlerden birisi olması ve sahip olduğu tek yönlü tarımsal ekonomik yapısı geçiş dönemi zorluklarını artırmış ve Özbekistan yönetimini ülkenin ekonomik yapısını değiştirme arayışlarına itmiştir.

Serbest piyasa ekonomisine hızlı geçiş modelini eleştiren Özbekistan yönetimi, bir ülkenin geçiş döneminin başlangıcında sahip olduğu başlangıç şartlarının önemli olduğunu vurgulamıştır. Başka bir anlatımla, Özbekistan yönetimi, Sovyet tipi ekonominin mirasından kurtulmanın o kadar kolay olmadığını ve hızlı serbestleşmenin ekonomiyi çöküntüye uğratacağı düşündüğünden ekonominin kademeli bir dönüşüm politikasını izlemeyi seçmiştir. Bu nedenlerle, Özbekistan'ın öncelikli hedefleri; benimsediği temel ekonomik strateji, ihracat ve tarımdan sanayi ve diğer bazı sektörlere kaynak aktarma yoluyla sanayileşmek, stratejik olarak gördüğü bazı mallarda kendi

⁷⁹¹ Attila Özer, **Türk Cumhuriyetlerinin Hukuki Yapısı: Yasama-Yürütme-Yargı**, Ankara: Turhan Kitabevi, 2008, s.38 vd.

kendine yeterliliğe ulaşmak ve "bebek sanayilerini"⁷⁹² geliştirmek olmuştur. Nitekim, 1997 yılında yayınlanan İslam Kerimov'un kitabında Özbekistan'ın ithal ikâmesi stratejisi ortaya konmuş ve bu strateji ekonomide lokomotif rolü oynayacak öncelikli sektörler çerçevesinde ele alınmıştır. Ayrıca, Özbekistan'da merkezi planlama sisteminden piyasa ekonomisine geçişi, öncelikle; ekonomi siyasetin üzerinde, devletin ana reformcu, hukukun üstünlüğü, düşük gelirli nüfusun sosyal haklarının korunması ve piyasa ekonomisine kademeli geçiş yöntemi gibi 5 ilkeye dayandırılmıştır⁷⁹³. Buna göre, Özbekistan'ın şartları hızlı geçişe değil, emin ve sağlam adımlarla yavaş geçişe daha uygun görülmüştür.

Özbekistan'ın öncelikli sektörler stratejisi de, İslam Kerimov'un kendi kitabında belirttiği görüşleri çerçevesinde şekillenmiştir. Özellikle, geçiş ekonomilerinde gerçek piyasa şartları olmadığı için, öncelikli sektörlerin seçimi ve desteklenmesi gerekliliği savunulmuştur. Sonuçta, 1997 yılından itibaren Özbekistan ithal ikameci stratejisini izlemiş ve bunun beraberinde yerli üreticiyi dış rekabete karşı korumak ve dış ticarete açık vermemek amacıyla ağır idari müdahale ve kısıtlayıcı döviz ve ithalat kontrolü rejimleri⁷⁹⁴ uygulanmaya başlamıştır⁷⁹⁵. Özellikle, Özbekistan hükümetinin ithalat ve ihracat üzerindeki tarife dışı kontrolleri günümüzde de devam etmektedir. Nitekim, 20.06.2000 tarihinde yürürlüğe giren Dış Ekonomik Faaliyetler Hakkında Kanun⁷⁹⁶'un 24. maddesi gereğince, Bakanlar Kurulu kararıyla ithalat malları ile ilgili koruyucu önlemler uygulanabilmektedir. Bu bağlamda, ithalat sözleşmelerinin gümrük idaresine zorunlu kaydı yapılmaktadır. Belirli malların ithalat ve ihracatı hükümetin belirlediği

⁷⁹² Yeni kurulmakta ya da gelişmesini henüz tamamlamamış olan ulusal sanayi dallarının dış rekabete karşı belli bir süre korunması demektir.

⁷⁹³ Bu ilkeler Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından ilan edilmiştir. Bkz. İslam Karimov, **Özbekistan: 21. Yüzyılın Eşiğinde**, Ankara: Bilig Yayınları, 1997, s.7.

⁷⁹⁴ Özbek Hükümeti tarafından uygulanan bu politika IMF tarafından eleştirilmiş ve sonuç olarak 185 milyon dolarlık stand-by kredisi dondurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. IMF, **Republic of Uzbekistan: Recent Economic Developments**, IMF Staff Country Report No. 00/36, Washington D.C.: IMF Publication, 2000, (Çevrimiçi) <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2000/cr0036.pdf> (Erişim Tarihi: 11.02.2016).

⁷⁹⁵ Dildora Tadjibaeva ve Iroda Komilova, "The Influence of Tax Reforms on The Prosperity of Micro-Firms and Small Business in Uzbekistan", **Asia- Pasific Development Journal**, Vol. 16, No. 2, December 2009, s.34.

⁷⁹⁶ 77-II Sayılı ve 26 Mayıs 2000 Tarihli **Dış Ekonomik Faaliyetler Hakkında Ö.C. Kanunu**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni, № 5-6, 2000.

idarelerin iznine tabidir. Belirli malların ithalat ve ihracatı yine miktar kısıtlamalarına tabi tutulmaktadır⁷⁹⁷.

Diğer taraftan da yabancı yatırımları çekebilmek için, gerekli uygun ve elverişli koşulları yaratmak için çaba gösteren ve liberalizasyon hedeflerine doğru çalışıldığını ilan eden Özbekistan, dış ticaret rejimini, finansal sistemlerini ve kamu/özel sektör dengesini bu hedefe doğru adım adım yapılandırdıklarını da açıklamıştır. Bu yönde konu başlıkları olarak ileride açıklayacağımız önemli adımlar göze çarpmaktadır. Özbekistan hükümeti ekonominin öncelikli sektörlerinin gelişimini hızlandırmanın yolu olarak seçtiği adımlara özelleştirme, yabancı yatırım mevzuatının yürürlüğe konulması ve serbest bölge uygulamalarına başlanması sayılabilir⁷⁹⁸.

Burada belirtilmesi gereken husus, Özbekistan’da, küçük şirketlerin hızla özelleştirilmesi ve fiyat liberalleşmesi bağımsızlığının ilanından sonra birkaç yıl içinde gerçekleşmiştir. Büyük şirketlerin özelleştirilmesi ise, daha yavaş ve kısmi olarak gerçekleşmiş ve çoğunlukla bu durum devletin resmi özelleştirmeden sonra bu şirketlerdeki rolünün etkinleşmesi ile sonuçlanmıştır⁷⁹⁹. Washington Mutabakatı yolunda ilerlemektense, Özbekistan ekonomik kalkınma için gelişim odaklı devlet yönetimi altında kademeli kapitalizme geçiş yaklaşımı izlemiştir⁸⁰⁰.

Özbekistan’da uygulanan ithal ikamesi stratejisinin en etkili araçlarından birisi, döviz kuru sistemidir. Kasım 1996’da kabul edilen “Merkezîleştirilmiş Döviz Meblağlarının Tüketim Malları İthalatı İçin Kullanılması Hakkında” 405 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, “konvertibilite” ile ilgili yeni düzenlemeler getirmiştir. Döviz işlemlerini geliştirerek, merkezîleştirilmiş döviz meblağlarını daha verimli şekilde kullanmak ve Özbekistan iç pazarına düşük kaliteli malların girmesini engellemek

⁷⁹⁷ Özbekistan’da ithalat ve ihracatı yapılacak malların belirli kategorilerde olanları için ya Bakanlar Kurulu’ndan ya da Dış Ekonomik İlişkiler, Yatırımlar ve Ticaret Bakanlığı’ndan izin alınması gerekmektedir. Bakanlar Kurulu bazı malların ithal ve ihracatına kotalar getirmektedir. Fiyatlarını denetim altında tutmaktadır. Özellikle pamuk, pamuk ipliği, altın, petrol, doğal gaz gibi stratejik malların fiyatları devletin kontrolündedir.

⁷⁹⁸ UZINFOINVEST, **Invest in Uzbekistan**, Taşkent: UNDP, 2013, (Çevrimiçi) <http://www.uz.undp.org/content/dam/uzbekistan/docs/Publications/Invest%20Uzbekistan.pdf?download> (Erişim Tarihi: 24.10.2015).

⁷⁹⁹ Vinyamin Ginsburg ve Manuela Troshke, “Mejdu Kitayem i Rossiyey: Osobennosti Privatizatsii v Centralnoaziatskih Stranah” (Çin ve Rusya Arasında: Orta Asya Ülkelerinde Özelleştirmenin Özellikleri), **Centralnaya Aziya i Kavkaz**, No:5 (41), 2005, s.181.

⁸⁰⁰ David M. Kotz, “The ‘Uzbek Growth Puzzle’ and The Washington Consensus”, **Union for Radical Political Economics**, San Diego, 3 January 2004, (Çevrimiçi) http://people.umass.edu/dmkotz/Uzbek_Growth_Puzzle_04_01.pdf (Erişim Tarihi: 11.07.2015), s.4.

amacıyla hazırlanan yasa, daha önceki yasalarla özel ve tüzel şahıslara tanınan Sum'u dövize çevirme hakkını sağlayan düzenlemeleri iptal etmiştir.

Bu kur sisteminde ülkede aynı anda birkaç döviz kuru işlemektedir. Kanunî olmayan kurlar göz ardı edilse bile, ülkede resmî olarak iki döviz kurunun varlığından bahsedilebilir. Halbuki bunlar dışında bir de piyasada oluşmuş ve yasal kovuşturmalara rağmen, varlığını sürdüren karaborsa döviz kuru mevcuttur. Böylece, Özbekistan'ın izlediği resmi kur politikası ülkede çoklu kur ortamını, en az üç döviz kurunun geçerli olduğu bir ortamı yaratmıştır. Bunun nedeni, resmi kurların aşırı değerlenmiş olması ve arz talep ilişkisini yansıtmamasıdır. Resmi kura gelince, bu kur aşırı değerlenmiş olduğu için, ihracatı cezalandırıcı ve vergilendirici; ithalatı ise kolaylaştırıcı ve teşvik edicidir.

Bunun amacı bazı ithal mallarını Özbekistan üreticileri ve tüketicileri için daha ucuz kılmaktır. Mesela, bu yolla Özbekistan'ın aldığı birçok makine teçhizat ucuz olmaktadır. Çoklu döviz kuru, özellikle, Devlet Yatırım Programı'nın hedeflerine ulaşmak için kullanılmaktadır. Özellikle son yıllarda çoklu döviz kuru politikası yardımıyla kurulan birçok yeni fabrika için ucuz donanım elde edilmiştir. Bunun dışında, ithal edilen bazı tüketim mallarını ucuzlatmak için de bu döviz kuru sistemi kullanılmıştır⁸⁰¹.

Özbekistan'da yabancı yatırım süreçlerinin kurumsallaştırılması da önem arz etmektedir. Bu açıdan yatırım süreci katılımcılarının faaliyetini koordine etmeye, yatırım programlarının gerçekleştirmesinin gidişatına ve yabancı sermayeli projelerin gerçekleştirmesinin takibini yapmaya yükümlü Özbekistan Cumhurbaşkanlığı bünyesinde Reformlar ve Yatırımlar Kurulu⁸⁰², Özbekistan Cumhuriyeti Dış Ekonomik İlişkiler, Yatırımlar ve Ticaret Bakanlığı bünyesinde "Uzinfoinvest" Yatırım Destek ve Teşvik Ajansı kurulmuştur⁸⁰³.

⁸⁰¹ Mevcut döviz kuru sistemi, aslında ihracatçı sektörlerden ithal ikâmecî sektörler'e kaynak aktarımının bir mekanizmasıdır. Bu şekilde, Özbekistan'da gerçekleştirilmesi planlanan sanayileşme, büyük ölçüde pamuk ve altın ihracatıyla finanse edilmektedir.

⁸⁰² 895-P Sayılı ve 23 Eylül 1998 Tarihli **Özbekistan Cumhurbaşkanlığı Bünyesinde Reformlar ve Yatırımlar Kurulu'nun Kurulması Hakkında Ö.C.C. Kararı**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni, № 9, 1998.

⁸⁰³ 578 Sayılı ve 6 Şubat 2007 Tarihli **Uzinfoinvest Yatırım Destek ve Teşvik Ajansı'nın Kurulması Hakkında Ö.C.C. Kararı**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu, № 4-6, 2007.

5.2 Özbekistan’da Doğrudan Yabancı Yatırımların Genel Çerçevesi

5.2.1 Özbek Hukukunda Yabancı Yatırım Kavramı

1998 tarihli Yabancı Yatırımlar Hakkında Kanun (YYHK)⁸⁰⁴ ile Özbek hukukunda ilk defa yabancı yatırım kavramı kullanılmakta ve Kanun’da bu kavrama açıklık getirilmektedir. Buna göre, yabancı yatırımcıların, kar amaçlı ve girişimcilik faaliyeti ve mevzuatlarca yasaklanmamış diğer faaliyetler için yatıracağı maddi ve maddi olmayan zenginlikleri, bu çerçevedeki hakları (telif hakları dahil) Özbekistan Cumhuriyeti’nde yabancı yatırım olarak anlaşılmaktadır (YYHK, md.3/1). Ayrıca, Özbek Yabancı Yatırım Kanunu’una göre, Özbekistan Cumhuriyeti’nde yatırım yapmaktan elde edilen herhangi bir meblağ, gelir, faizler, kar payları, royalti, lisans, teknik yardım, teknik servis için yapılan ödemeler vb.ları yabancı yatırım değeri olarak kabul edilmektedir (YYHK, md.3/2).

5.2.2 Özbek Hukukunda Yabancı Yatırımcı Kavramı

Yabancı Yatırımlar Kanunu’nun 4. maddesine göre: yabancı ülkeler ve yabancı ülkelerin idari kuruluşları⁸⁰⁵; devletlerarası anlaşma veya diğer anlaşmalara göre kurulan yahut uluslararası hukuk özneleri olan uluslararası kuruluşlar⁸⁰⁶; yabancı ülkelerin mevzuatlarına göre kurulan ve faaliyette bulunan tüzel kişiler ve herhangi bir şirket, kuruluş ve birlik; yabancı ülke vatandaşı ve yabancı ülkelerde devamlı ikamete tabi vatandaşlığı olmayan şahıslar, Özbekistan’da yabancı yatırımcı olarak ifade edilmiştir.

5.2.3 Özbekistan’da Doğrudan Yabancı Yatırımların Giriş Şekilleri

Doğrudan Yabancı Yatırımlar pek çok şekilde ülkeye girebilmektedir. Özbek Yabancı Yatırımlar Kanun’una göre, yabancı yatırımcıların Özbekistan’a ne tür şekilde

⁸⁰⁴ 609-I Sayılı ve 30 Nisan 1998 Tarihli **Yabancı Yatırımlar Hakkında Ö.C. Kanunu**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti’nin Oliy Meclis Bülteni, № 5-6, 1998.

⁸⁰⁵ Türk Doğrudan Yabancı Yatırım Kanunu’nda yabancı yatırımcılar olarak yabancı devletlerden bahsedilmezken, Özbek kanununda yabancı devletler de yabancı yatırımcı olabilir.

⁸⁰⁶ Özbek kanununa göre sadece yatırım yapma hakkı tanınan uluslararası kuruluşlar Özbekistan’da yatırım yapabilirler. Özbekistan ile anlaşması bulunmayan uluslararası kuruluşlar böyle bir statüye sahip olsalar dahi yatırım yapamazlar.

yatırım yapabilecekleri sayılmıştır. Buna göre, yabancı yatırımcılar, yerli gerçek ve tüzel kişiler ile birlikte joint-venture kurarak yatırım yapabileceği gibi, 100 % yabancı sermayeli şirket kurarak yatırım da yapabilirler (YYHK, md.6). Mevcut şirketleri satın almakta başka bir yatırım şekli olarak zikredilmiştir. Bunun gibi, yabancı yatırımcılar, Özbekistan'da şube veya temsilcilik açarak da yatırım yapabilir (YYHK, md.7). Fakat Özbekistan'daki düzenlemelere göre, bir şirketin yabancı yatırım şirketi⁸⁰⁷ sayılabilmesi için, kuruluş sermayesinin en az 150.000 USD değerinde olması, kuruculardan birinin yabancı tüzel kişilik olması ve yabancı yatırım sermaye payının en az %30 oranında olması gerekmektedir (YYHK, md.6)⁸⁰⁸.

Genel olarak, Özbekistan'daki tüm tüzel kişiler, devlet tarafından kaydı yapıldığı günden itibaren tüzel kişi sayılmaktadır⁸⁰⁹. Ayrıca, Özbekistan'da şirketler, şirketin faaliyeti ve sermayesine göre çeşitli devlet kurumları tarafından kayda alınmaktadır. Yani: avukatlık, sigorta, borsa ve Taşkent şehrinde kurulacak olan yabancı sermayeli şirketler Özbekistan Adalet Bakanlığı; Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti ve diğer vilayetlerde kurulacak yabancı sermayeli şirketler Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı ve Özbekistan vilayetlerindeki şubeleri; ve şirketin yerleştiği yerdeki ilçe ve şehir hakimiyetleri (Belediyeler) tarafından kayda alınmaktadır⁸¹⁰. Ayrıca, doğrudan yabancı yatırımlı şirketlerin resmi kayda alınmasını da kolaylaştırmak için “tek gişe” uygulamasına gidilmesi ve doğrudan yabancı yatırımlı şirket kurucularına, onların şirketteki paylarının bulunduğu süre boyunca çoklu giriş-çıkışlı vize verilmesi öngörülmektedir⁸¹¹.

⁸⁰⁷ Ayrıca, Anonim Şirket'in devlet kaydına alınması için en az 400.000 ABD doları (1.188.000 TL), Limited Şirket'in ise cari asgari ücretin en az 50 katı (Yani, yaklaşık 2.238 ABD doları: 6.650 TL) değerinde olması gerekmektedir. Özbekistan'da, 1 Ocak 2016 Tarihi itibarıyla asgari ücret 130.240,00 som olarak belirlenmiştir. (11 Mayıs 2016 tarihi itibarıyla, Özbekistan Merkez Bankası verilerine göre 1 ABD doları 2.909,25 som'dur.)

⁸⁰⁸ Burada hatırlatılması gereken husus şudur: Orta Asya ülkelerinde Özbekistan ile Türkmenistan'da böyle sermaye kısıtlamaları uygulanmakta olup Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da böyle kısıtlamalar yoktur. Bkz.UNCTAD, **Investment Guide to the Silk Road**, New York and Geneva: United Nations Publications, 2014, (Çevrimiçi) http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/diae2014d3_en.pdf (Erişim Tarihi: 21.04.2016), s.15.

⁸⁰⁹ 21 Aralık 1995 Tarihli **Ö.C. Medeni Kanunu, I-Kısım**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni, № 2, 1995, md.44/4.

⁸¹⁰ 357 Sayılı ve 20 Ağustos 2003 Tarihli **İşletmelerin Devlet Kaydına ve İzin Verici Evrakların Resmileştirilmesi İlişkin Ö.C.B.K.Kararı**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu, № 15-16, 2003.

⁸¹¹ UNDP, “Perspektivy Vnedreniya v Uzbekistane Sistemy Okazaniya Uslug İnostrannym İvestoram po Printsipu Odnogo Okna (**Özbekistan'da Yabancı Yatırımcılara Hizmet Sunumunda Tek Bir Pencere İlkesinin Tanıtımı**)”, Analiz Raporu, Taşkent: UNDP, 2008, (Çevrimiçi)

Özbekistan’da yabancı yatırımcıların yatırım yapmaları serbesttir⁸¹². Özbekistan kanunlarında aksi belirtilmediyse, yabancı yatırımcılar yatırım miktarını, şeklini serbestçe seçebilmektedirler. Fakat yabancı yatırımcılar da Özbek Lisanslama ile ilgili kanuna⁸¹³ göre, lisans alınması zorunlu faaliyetleri yaparken lisans almak zorundadır ve bu faaliyetler için lisans almadan başlatılamaz⁸¹⁴.

5.2.4 Özbekistan’daki Doğrudan Yabancı Yatırımların Mevcut Durumu

Özbekistan’ın doğrudan yabancı yatırım çekme konusundaki durumuna bakıldığında, 2000’li yıllarda doğrudan yabancı yatırımların girişi çok düşüktü ve 2004 yılında toplam hacmi 1 milyar ABD doları geçememekteydi. Doğrudan yabancı yatırımların payı genel sermaye yatırımlarının sadece %10 oluşturuyor ve ekonominin yapısal değişiklik sürecinde, endüstrinin gelişiminde ve dış ticaret hacminin arttırılmasında pek de büyük etkiye sahip değildi⁸¹⁵. Yabancı yatırımları teşvik eden Özbekistan’da, 2011 yılında 4.000’in üzerinde yabancı sermayeli şirketin faaliyet gösterdiği bilinmektedir⁸¹⁶. Özbekistan’da yabancı yatırım olarak 2014 yılında 2.944,68 milyon ABD \$’lık yatırım yapıldığı açıklanmıştır⁸¹⁷. Fakat genel olarak Özbekistan yabancı yatırımları istediği ölçüde alamamıştır. Buradaki yabancı yatırımlar, diğer geçiş ülkelere göre çok düşüktür.

1 Ocak 2015 tarihi itibarıyla Özbekistan’da 4883 yabancı şirket ya da şirket temsilciliğinin faaliyet gösterdiği ifade edilmektedir⁸¹⁸. Şirket sayısı itibarıyla Rusya Federasyonu, Türkiye ve Güney Kore ilk sıralarda yer almaktadır. Özbekistan’da faaliyet gösteren yabancı sermayeli şirketlerin ülkelere göre dağılımı incelendiğinde,

http://www.uz.undp.org/content/dam/uzbekistan/docs/Publications/economicgovernance/One-stop-shop_Institution/un_uzb_one-stop-shop_Institution.pdf?download (Erişim Tarihi: 24.10.2015).

⁸¹² YYHK’nin 5. maddesi yabancı yatırımcıların hangi işler ile iştigal edebileceğini düzenlemektedir.

⁸¹³ 71-II Sayılı ve 25 Mayıs 2000 Tarihli **Belirli Tip Faaliyetlerin Ruhsatlandırılması Hakkında Ö.C. Kanunu**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti’nin Oliy Meclis Bülteni, № 5-6.

⁸¹⁴ Lisans gerekli olduğu faaliyetler listesi (rusça) için bkz. (Çevrimiçi) http://www.lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=69142 (Erişim Tarihi: 21.04.2016).

⁸¹⁵ Muzaffar M. Karimov, “Pryamyie inostrannyye investitsii kak faktor povysheniya konkurentosposobnosti ekonomiki Uzbekistana (Foreign Direct Investments as the Factor of Improvement the Uzbek Economy Competitiveness)”, **Sovremennaya Ekonomika: Problemi, Tendentsii, Perspektivi**, No 8, 2013, s.31.

⁸¹⁶ Doğrudan yabancı yatırımların projeler bazındaki ayrıntılı bilgi ile yatırımcı şirketler ve ülkeler bazındaki dağılımı konusunda, Özbekistan resmi makamlarından bilgi elde edilememektedir.

⁸¹⁷ Söz konusu yabancı sermaye yatırımının 2.511,8 milyon ABD \$’lık kısmı doğrudan yabancı yatırımlardan, 441,3 milyon ABD \$’lık kısmı ise sağlanan dış kredilerden oluşmaktadır.

⁸¹⁸ Bkz. (Çevrimiçi) <https://www.gazeta.uz/2015/01/21/foreign/> (Erişim Tarihi: 27.04.2016).

Rusya 915, Türkiye 433, G. Kore 418, Çin 411, ABD 191, Kazakistan 182 ve Almanya'nın 114 şirkete sahip olduğu görülmektedir⁸¹⁹.

5.3 Özbekistan'ın Yabancı Yatırımları Teşvik Eden Politikaları

5.3.1 Özbek Yatırım Teşvik Sistemi

Özbekistan yatırım mevzuatında yabancı yatırımcılar için esasen vergisel teşvikler öngörüldüğünden dolayı, yatırım teşvik sisteminin değerlendirilmesinden önce Özbekistan vergi sistemine göz atmamız gerekir.

5.3.1.1 Özbekistan Vergi Sistemi

Günümüzde Özbekistan'ın vergi sistemi ülkenin reformları çerçevesinde gelişmektedir. Özbekistan'da vergi ilişkilerini düzenleyici ana kaynağını, ilk versiyonu 1998 yılında kabul edilen, ancak, 1 Ocak 2008 tarihi itibarıyla tamamen yeniden düzenlenerek yürürlüğe giren 136 Sayılı Vergi Kanunu⁸²⁰ oluşturmaktadır. Bu kanun dışında Özbekistan'da, vergi hususundaki ilişkileri yönlendiren çeşitli Cumhurbaşkanlığı Kararları, Bakanlar Kurulu Kararları ve Vergi İdaresinin Genelgeleri mevcuttur.

Özbekistan vergi sistemi, vergiler ve ödenmesi zorunlu olan diğer ödemelerden ibarettir. Vergi Kanun'unda; kurumsal gelir vergisi (md.126-166), kişisel gelir vergisi (md.167-196), katma değer vergisi (KDV)⁸²¹, aksiz vergisi (özel tüketim vergisi)⁸²², maden kaynaklarının kullanıcıları için özel ödeme ve vergiler (md.242-256), su kaynaklarının kullanımı vergisi (md.257-264), emlak vergisi (md.265-277), arazi vergisi (md.278-294), sosyal altyapının iyileştirilmesi ve geliştirilmesine ilişkin vergi (md.295-300) ve araçlar için benzin, motorin ve gaz tüketimi vergisi (md.301-304) olmak üzere 10 çeşit vergi bulunmaktadır.

⁸¹⁹ T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2014 Özbekistan Ülke Raporu, Taşkent: T.C. Taşkent Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2015, s.38.

⁸²⁰ 136 Sayılı ve 25 Aralık 2007 Tarihli Ö.C. Vergi Kanunu, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu, № 52 (II).

⁸²¹ Ö.C. Vergi Kanunu, md.197-228; Ayrıca, 548-I Sayılı ve 26 Aralık 1997 Tarihli Ö.C. Gümrük Kanunu, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni, № 2, 1997, md.103-104.

⁸²² Ö.C. Vergi Kanunu, md.229-241; Ö.C. Gümrük Kanunu, md.103-104; Aksiz vergisi, ithal edilen bazı mallardan alınan bir çeşit bandrol vergisi olup, Özbekistan'ın kendi üretimi bulunan ürünlerde koruma amaçlı çıkarılan vergidir. Aksiz vergisi oranları % 5'ten başlamakta ve mal cinsine göre değişebilmektedir.

Ödenmesi zorunlu olan ödemeler ise: sosyal (emeklilik) fon ödemeleri (md.305-315); cumhuriyet yolu fonu ödemeleri (md.316-325); okulların, mesleki ve akademik liselerin ve tıbbi kurumların yenilenmesi ve donatılması için bütçe dışı fona ödenmesi zorunlu olan katkılar, devlet ücreti⁸²³, gümrük vergileri (md.343-344) ve belirli malların perakende satımı ve belirli hizmetlerin çeşitlerinin sağlanması için zorunlu olan ödemelerden (md.345-347) ibarettir.

Özbekistan’da iki çeşit vergilendirme rejimi mevcuttur. İlki, tüzel kişiler için gelir vergisi, KDV, emlak vergisi gibi diğer yerleşmiş ve zorunlu ödemelerin ve vergilerin toplamının hesaplanması ve ödenmesini öngören “Genel Vergilendirme” rejimidir⁸²⁴. Tek vergi dışında, gümrük vergileri, KDV (gümrük), ithal mal aksiz vergisi⁸²⁵, devlet ücretleri ve bütçe dışı fon ödemeleri genel vergilendirme kapsamında ödenmektedir. Aşağıdaki tablo-5’de, Özbekistan’da uygulanan işbu “Genel Vergilendirme” rejimi genel hatlarıyla gösterilmiştir.

5.3.1.1.1 Genel Vergilendirme

Tablo - 5: Özbekistan’da Uygulanan “Genel Vergilendirme” Rejimi

VERGİ TÜRÜ	VERGİLENDİRİLECEK TABAN	% ORANI
Kurumsal Gelir Vergisi	Toplam gelir ve indirilemeyen giderler arasındaki fark	7.5 ⁸²⁶
KDV (Katma Değer Vergisi)	Malların satışındaki Ciro (işleri, hizmet)	20
Emlak Vergisi	Duran varlıklar ve maddi olmayan duran varlıkların fiyatlarının yıllık ortalaması	3,5
Altyapının iyileştirilmesi ve geliştirilmesinden elde edilen net kâr üzerinden alınan vergi	Tüzel kişilerin gelir vergisi alındıktan sonra tüzel kişilerin hesabında kalan gelir	8
Zorunlu Ödeme ve Sosyal Katkılar	Vergilendirilecek Taban	% Oranı
TSÖ (Tek sosyal ödemeler)	Ücretlerden elde edilen gelirler	25
Bütçe Dışı Fonlar İçin Zorunlu Ödemeler Türü	Vergilendirilecek Taban	% Oranı

⁸²³ Ö.C. Vergi Kanunu, md.326-342; Ö.C. Gümrük Kanunu, md.103-104.

⁸²⁴ IFC, **Tax Compliance and Reporting Costs for Business in Uzbekistan**, Tashkent: Uzbekistan Investment Climate Project, 2010, s.35.

⁸²⁵ ÖTV işler ve hizmetler.

⁸²⁶ Bankalar için bu oran % 15’dir.

Cumhuriyet yol fonu ödemesi	Net gelir (İnşaat şirketleri için kendileri tarafından yapılan inşaat işleri çalışma maliyetinden, KDV hariç)	1,4 - 1,5
Sosyal (emeklilik) fonu ödemesi		1,6
Okulların, mesleki ve akademik liselerin ve tıbbi kurumların yenilenmesi ve donatılması için bütçe dışı fona ödenmesi zorunlu olan katkısı		0,5

Kaynak: T.C. Taşkent Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2014 Özbekistan Ülke Raporu, s.24

Diğeri ise bazı şirketler için özel olan (küçük şirketler), “Sadeleştirilmiş Vergilendirme” adı altında, tek bir vergi üzerinden devlet ve yerel vergilerin yerine geçen belli bir ödemedir.

5.3.1.1.2 Sadeleştirilmiş Vergilendirme

Tablo - 6: Özbekistan’da Uygulanan “Sadeleştirilmiş Vergilendirme” Rejimi

Vergi Türü	Vergilendirilecek Taban	% Oranı
TVÖ (Tek Vergi Ödemesi)	Malların satışından (işler, hizmetler) elde edilen brüt gelirleri: İnşaat şirketleri için kendileri tarafından yapılan inşaat işleri ve hizmet gelirleri;	5
Zorunlu Ödeme ve Sosyal Katkıların Türü	Vergilendirilecek Taban	% Oranı
TSÖ (Tek sosyal ödemeler) (Ücretler Fon’undan ödenecek)	Ücretlerden elde edilen gelirler	25

Kaynak: T.C. Taşkent Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2014 Özbekistan Ülke Raporu, s.25

Özbekistan’daki şirketler, tek vergi ödemesi ile; gelir vergisi, KDV, çevre vergisi, su ve yer altı kaynak kullanımı vergisinin yanı sıra tüm yerel vergiler ve harçların (emlak vergisi hariç) ödemelerini yerine getirilmektedirler.

5.3.1.2 Vergisel Teşvik Sistemi Uygulamaları

Özbekistan'da doğrudan yabancı sermaye yatırımları çekmek için çeşitli vergisel ve gümrük teşvikleri uygulanmaktadır. Bu teşvikler belli sektörlere göre veya serbest bölgelere göre değişmektedir.

5.3.1.2.1 Sektörel Teşvikler

Özbekistan Cumhuriyeti'nde diğer geçiş ekonomilerinde görüldüğü gibi yatırım teşvik sisteminin iktisadi ve piyasa ekonomisine göre düzenlenmesi, ülkenin yabancı yatırımcılar için cazip hale getirilmesi çalışmaları ve bu doğrultuda mevzuatların şekillendirilmesi 90'lı yıllardan itibaren uygulanmaya başlamıştır. Bu mevzuatların başında, gümrük vergisinin istisnalarıyla ilgili, 24 Temmuz 1992 tarihli kararda⁸²⁷, 1 Ağustos 1992 tarihinden 1 Ocak 1994 tarihine kadar tüm ithalat vergilerin durdurulduğu ve bazı mallar için de gümrük vergilerinin kaldırıldığı belirtilmekteydi. Söz gelimi, 15 Nisan 1994 tarihinde Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması gereğince de, akit ülkelerin gümrük bölgelerinden yapılan ithalatların, gümrük vergisine tabi olmadığı vurgulanması gerekir. Söz konusu ülkeler; Rusya, Moldova, Ukrayna, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Kazakistan, Gürcistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan'dır⁸²⁸. Bu ülkelerde, ithalatların gümrük vergisinden muaf olması da Özbekistan'da yatırım yapan yabancı yatırımcılara adı geçen ülkelerin pazarlarına girişinde çok önemli bir avantajlar yaratmaktadır.

Yine, 26 Ağustos 1997 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından imzalanan 1831 Sayılı Kararda⁸²⁹, kolayca dönüştürülebilir para birimi ile kendi üretim ürünlerini ihraç eden yabancı sermayeli şirketler için, ek muafiyetler ve ayrıcalıklar belirlenmiştir. Bu ek muafiyetler ve ayrıcalıklar kapsamında, yabancı sermayeli şirketlere; kendi imalat ürünleri için ihracat gümrük vergileri ödememe, hiç bir ön ödeme ve akreditif açmak

⁸²⁷ 445 Sayılı ve 24 Temmuz 1992 Tarihli **Dış Ticaretin Teşvik Edilmesi ve Yabancı Yatırımların Korunması İle İlgili Önlemler Hakkında Ö.C.C.'nin Kararı**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti Yüksek Konseyi Bülteni, № 9, 1992.

⁸²⁸ İşbu ülkelerin listesi 8 Nisan 1998 tarihinde Ö.C. Adalet Bakanlığı tarafından №: 429 ile tescil edilmiştir. Bkz. (Çevrimiçi) http://www.lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=670287 (Erişim Tarihi: 05.02.2016).

⁸²⁹ 1831 Sayılı ve 26 Ağustos 1997 Tarihli **Yabancı Sermayeli Şirketler Tarafından Üretilen Ürünlerin İhracatını Teşvik Etmek İçin Ek Önlemler Hakkında Ö.C.C.'nin Kararı**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni, № 8, 1997.

gerekmezsizin kendi ürünlerini ihraç etme, kendi imal ettiği ürünlerin (lisanslı malların ihracı dışında) tedariki için ihracat sözleşmelerinin tescil etmeme hakkı tanınmıştır.

2000'li yıllardan itibaren ise, yabancı yatırımcıların ilgisini çekecek kayda değer ciddi vergisel teşviklerin hukuki alt yapıları oluşturulmuştur. Söz gelimi, 28 Nisan 2000 tarihinde Özbekistan Cumhurbaşkanı tarafından imzalanan karar⁸³⁰ gereğince; petrol ve gaz arama ve prospeksiyon yapan, yabancı müteahhitleri ve taşeron şirketleri dahil eden yabancı yatırımcı şirketler: jeolojik araştırmaların süresi boyunca her türlü vergi ve bütçe dışı fonlara zorunlu katkılarından; arama, keşif ve diğer ilgili işleri yapmak için gerekli ekipman, malzeme, teknik kaynaklar ve hizmetler ithalatını yaparken, gümrük vergilerinden (gümrük işlemleri masrafları hariç) muaf olmuşlardır. Ayrıca, aynı karar ile petrol ve doğalgaz prospeksiyonu ve keşifi yapan yabancı şirketlerin katılımı ile oluşturulan petrol ve gaz sondajını yapan ortak şirketler, petrol veya doğalgaz sondajının başlamasından itibaren, 7 yıl süreyle gelir vergisinden muaf olmuşlardır (Madde 7).

11 Nisan 2005 tarihinde ise Özbekistan Cumhurbaşkanı imzalamış olduğu diğer kararda⁸³¹ ülkede yatırım ortamının daha da geliştirilmesi, özelleştirme, üretimin modernize edilmesi, yeniden yapılandırılması; işsizliğin fazla olduğu bölgelerde yeni istihdam alanlarının yaratılmasına ilişkin yatırım programının gerçekleştirilmesi için yabancı yatırımların çekilmesi ve yabancı yatırımcılar için güvenli hukuksal bir altyapının oluşturulması kararlaştırılmıştır.

Aynı yönde, 21 Ocak 2012 tarihinde yukarıda adı geçen karar çerçevesinde, doğrudan özel yabancı yatırımları çeken şirketler için, Ö.C. Maliye Bakanlığı, Devlet Vergi Komitesi ve Ö.C. Ekonomi Bakanlığı tarafından, vergi teşviklerinin uygulama yönetmeliği⁸³² onaylanarak yürürlüğe girmiştir. İşbu Yönetmelikte, doğrudan yabancı yatırımlı şirketlerine; ana faaliyeti için uygulanan gelir vergisi, mülkiyet vergisi, sosyal-altyapı ve çevre düzenleme vergisi, küçük ölçekli şirketler için uygulanan özel tek

⁸³⁰ 2598 Sayılı ve 28 Nisan 2000 Tarihli **Petrol ve Doğalgaz Arama ve Sondaj İçin Doğrudan Yabancı Yatırımları Çekmek İçin Tedbirleri Hakkında Ö.C.C.'nin Kararı**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni, № 4, 2000, md.4.

⁸³¹ 3594 Sayılı ve 11 Nisan 2005 Tarihli **Doğrudan Özel Yabancı Yatırımların Teşvik Edilmesine İlişkin Ek Tedbirler Hakkında Ö.C.'nin Kararı**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu, № 15-16 (109), 2005.

⁸³² 2312 Yevmiye no'lu ve 21 Ocak 2012 Tarihli **Doğrudan Özel Yabancı Yatırımları Çeken Şirketler İçin Vergi Teşviklerinin Uygulama Yönetmeliği**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu, № 2, 2012.

vergisiz ve Cumhuriyet yol fonu için uygulanan zorunlu harçlardan muaf tutulacağı kararlaştırılmıştır (md.1). Fakat bu vergi teşviklerinin, aynı yönetmeliğin ekinde bulunan bilgisayar mühendisliği, tekstil, kimya, petrokimya, metal işleme, mikrobiyolojik, medikal, ilaç, gıda işleme, inşaat malzemeleri gibi sektörlere yatırım yapılması halinde uygulanacağı hükmü getirilmiştir. Ayrıca, bu vergi kolaylıkları; doğrudan yabancı sermayesi 300 bin ABD dolardan 3 milyon ABD dolara kadar olan şirketler için 3 yıla kadar, 3 milyon ABD dolardan 10 milyon ABD dolara kadar olan şirketler için 5 yıla kadar, 10 milyon ABD dolardan fazla olan şirketler için ise 7 yıla kadar uygulanmıştır (md.5).

10 Nisan 2012 tarih ve 4434 Sayılı Ö.C. Cumhurbaşkanının Kararında⁸³³ da yabancı yatırımcılar ve yabancı sermayeli şirketler için temel teminatlar ve imtiyazlar öngörmektedir. İşbu Karar'a göre, şirketteki kayıtlı sermayede en az %33 yatırım payı olan yabancı sermayeli şirketler veya yatırım miktarı 50 milyon ABD doları üzerinde olan yabancı şirketler, devlet tescilinden itibaren 2 yıl boyunca kendi üretim ihtiyacı için getirmiş oldukları mallar, yabancı yatırımcılar ile yapılan iş sözleşmeleri uyarınca kişisel ihtiyaçları için ithal edilen mallar ve yapmış oldukları yatırım gereği getirilmiş teknolojik ekipmanları gümrük vergilerinden muaf tutulmaktadırlar⁸³⁴. Ayrıca, bu kararın I/9 maddesi gereğince, yabancı sermayeli şirketler için kendi üretim ihtiyaçları için Özbekistan kanunlarına uygun şekilde, lisanssız mal ithal etme hakkı tanınmıştır⁸³⁵.

Diğer bir önemli adım, 7 Nisan 2014 tarihinde onaylanan Özbekistan Cumhuriyeti'nde Yatırım Ortamı ve Girişimciliğin Geliştirilmesine ilişkin Cumhurbaşkanı'nın Kararı ile atılmıştır⁸³⁶. Söz konusu Karar ile, şirketlerin banka hesapları sadece mahkeme kararı ile durdurabileceği, küçük büyüklükteki şirketlerin ise 1 Ocak 2015 tarihinden itibaren ilgili kuruma yılda sadece bir kez istatistik bilgi

⁸³³ 4434 Sayılı ve 10 Nisan 2012 Tarihli **Doğrudan Yabancı Yatırımların Teşvik Edilmesi İçin Ek Önlemler Hakkında Ö.C.C.'nin Kararı**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu, № 15, 2012.

⁸³⁴ 470-I Sayılı ve 29 Ağustos 1997 Tarihli **Gümrük Tarifesi Hakkında Ö.C. Kanunu**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni, № 9, 1997, md.33.

⁸³⁵ Ayrıca bkz. 136 Sayılı ve 16 Mayıs 2011 Tarihli **Yabancı Sermayeli Şirketlerin Tarafından Kendi Üretim İhtiyaçları İçin Getirilen Malların İthalatının Belgelendirme Mekanizmalarını Geliştirilmesi İçin Ek Önlemler Hakkında Ö.C.B.K. Kararı**, Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu, № 20-21, 2011.

⁸³⁶ 4609 Sayılı ve 7 Nisan 2014 Tarihli **Özbekistan Cumhuriyeti'nde Yatırım Ortamı ve Girişimciliğin Geliştirilmesine İlişkin Ek Tedbirler Hakkında Ö.C.C.'nin Kararı**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu, № 15, 2014.

vereceği, vergi kurallarını ihlal etmeyen (ek vergi ve diğer zorunlu ödemeleri zamanında gerçekleştiren) küçük büyüklükteki şirketlerin de 1 Ocak 2017 tarihine kadar vergi denetiminden muaf tutulacağı belirtilmiştir.

4 Aralık 2014 tarihli Cumhurbaşkanın kararının gereğince, Özbekistan'a ithal edilen bütün mallardan gümrük vergileri dışında %20 oranında KDV tahsil edilmektedir⁸³⁷. Ancak, yabancı yatırımcılar, teknolojik ekipmanların tedariki için yaptıkları sözleşme kapsamında ithal ettikleri teknolojik donanımlar için ithalatta gümrük vergisinden muaf oldukları gibi KDV'den de muafiyetinden yararlanmaktadırlar⁸³⁸. Ayrıca, yabancı yatırımcıların, sabit sermaye için yatırım yükümlülükleri çerçevesinde getirdikleri yatırım malları da KDV'den muaftır⁸³⁹.

5.3.1.2.2 Serbest Bölge Teşvikleri

Özbekistan'da, serbest ekonomik bölgeler hakkında temel kanun 1 Haziran 1996 tarihinde yürürlüğe girmiş ve ilgili gümrük ve vergi mevzuatı ile ayrıcalıklı hukuksal düzenlemeler yapılmıştır⁸⁴⁰. İşbu kanunla, öncelikle bölgenin sosyo-ekonomik kalkınmasını için teknoloji ve yönetim deneyimi olan yerli ve yabancı yatırımcıları çekmek amacıyla oluşturulmuştur. İşbu bölgelerde yerli ve yabancı yatırımcılar için özel döviz rejimi⁸⁴¹ ve vergi imtiyazları⁸⁴² uygulanmaktadır. Uzun vadede, işbu serbest ekonomik bölge uygulamaları ile Özbekistan'da stratejik sektörlerin gelişimi ve teknoloji transferini sağlanması beklenmektedir. İhracat odaklı ve daha çok ithal ikameci politikalar sayesinde, kısa vadede, ekonomide istihdam yaratılması öngörülmektedir⁸⁴³.

Navoi Serbest Endüstri Ekonomik Bölgesi

⁸³⁷ 2270 Sayılı ve 4 Aralık 2014 Tarihli **2015 İçin Özbekistan Devlet Bütçesinin Temel Makroekonomik Göstergelerin ve Parametrelerin Tahmini Hakkında Ö.C.C.'nin Kararı**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu, № 50, 2014.

⁸³⁸ **Ö.C. Vergi Kanunu**, md.211/7.

⁸³⁹ **Ö.C. Vergi Kanunu**, md.211/8.

⁸⁴⁰ 220-I Sayılı ve 25 Nisan 1996 Tarihli **Serbest Ekonomik Bölgeler Hakkında Ö.C. Kanunu**, Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni, № 5-6, 1996.

⁸⁴¹ Ö.C. Serbest Ekonomik Bölgeler Hakkında Kanunu, md.13.

⁸⁴² Ö.C. Serbest Ekonomik Bölgeler Hakkında Kanunu, md.14.

⁸⁴³ UNDP, "Sostoyaniye i Perspektivy Razvitiya Svobodnykh Ekonomicheskikh Zon v Respublike Uzbekistane (Özbekistan Cumhuriyeti'nde Serbest Ekonomik Bölgelerin Durumu ve Geleceği)", Analiz Raporu, Taşkent: UNDP, 2015, (Çevrimiçi) http://www.uz.undp.org/content/dam/uzbekistan/docs/Publications/economicgovernance/report_sez/un_uz_report_sez.pdf?download (Erişim Tarihi: 24.10.2015).

2 Aralık 2008 tarihinde, Cumhurbaşkanının, “Navoi” bölgesinde serbest endüstriyel ve ekonomik bölgenin kurulmasına ilişkin kararıyla⁸⁴⁴ 30 yıllık bir süre ile (sonrasında sürenin uzatılabiliyor) 564 hektarlık alanda, "Navoi" Serbest Endüstriyel ve Ekonomik Bölgesi (SEEB) kurulmuştur. Bu SEEB’inde faaliyet yürüten yerli ve yabancı şirketler aracılığıyla dünya çapında rekabete dayanaklı yüksek performanslı ekipman ve ileri teknoloji ürünlerin piyasaya sunulması hedeflenmiştir⁸⁴⁵. Serbest bölgede; 3 milyon €’dan 10 milyon €’ya kadar yatırım yapan yabancı şirketlere 7 yıl, 10 milyon €’dan 30 milyon €’ya kadar yatırım yapan yabancı şirketlere 10 yıl⁸⁴⁶ ve 30 milyon €’dan fazla yatırım yapan yabancı şirketlere 15 yıl⁸⁴⁷ boyunca vergilerden⁸⁴⁸ muaf tutulmaktadırlar. Bu bölgede yatırım yapmak isteyen yabancı şirketlere özel gümrük, yabancı para ve vergi rejimleri yanı sıra basitleştirilmiş işlem kolaylıkları sağlanmaktadır. Bu bağlamda, “Navoi” SEEB’inde kayda alınmış yabancı şirketler, ihracata yönelik ürünlerin üretilmesi için gerekli olan teçhizatlar, hammaddeler ve yedek parçalar ithal edildiğinde gümrük bedelleri ödemesinden (gümrük çıkış masraflarının dışında) de muaftırlar. Ayrıca, Özbekistan iç piyasası için üretim amacıyla ithal edilen hammadde ve yedek parçalar için % 50 indirimli gümrük bedellerini (gümrük çıkış masrafları dışında) Özbek yasalarında daha makul süre tanınmadığı sürece 180 gün gecikmeli ödeme yapma imkanı verilmektedir⁸⁴⁹.

Angren Serbest Ekonomik Bölgesi

“Navoi” SEEB’inden sonra, Özbekistan Cumhurbaşkanının 13 Nisan 2012 tarihli kararıyla “Angren” Özel Sanayi Bölgesi (ÖSB) kurulmuş olup ilk etapta 30 yıl için planlanan işbu sanayi bölgesinin bu süresinin sonradan daha da uzatılabileceği

⁸⁴⁴ 4059 Sayılı ve 2 Aralık 2008 Tarihli **Navoi İlinde Serbest Endüstriyel ve Ekonomik Bölgenin Kurulması Hakkında Ö.C.C.’nin Kararı**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti’nin Mevzuat Koleksiyonu, № 49, 2008.

⁸⁴⁵ İ. O. Ulaşev, “Svobodnaya Ekonomicheskaya Zona: Put k Regionalnomu Razvitiyu Proizvodstva (Serbest Ekonomik Bölge: Bölgeleşel Üretim Geliştirilmesinin Yolu)”, **Gorniy Vestnik Uzbekistana**, No:4 (43), Aralık 2010, s.117.

⁸⁴⁶ Sonraki 5 yıl için kurumlar vergisi ve küçük şirketlerin ödediği tek vergi ödemesi % 50 oranında uygulanacaktır.

⁸⁴⁷ Daha sonraki 10 yıl için ise, kurumlar vergisi ve küçük şirketlerin ödediği tek vergi ödemesi % 50 oranında uygulanacaktır.

⁸⁴⁸ Bu bölgeye yatırım yapan yerli ve yabancı yatırımcılar; arazi vergisi, emlak vergisi, kurumlar vergisi, sosyal altyapının geliştirilmesi ve iyileştirilmesi vergisi ve küçük şirketlerin ödediği tek vergi ve okulların, mesleki ve akademik liselerin ve tıbbi kurumların yenilenmesi ve donatılması için bütçe dışı fona ödemesinden muaf tutulmaktadırlar. Bkz. Navoi İlinde Serbest Endüstriyel ve Ekonomik Bölgenin Kurulması Hakkında Ö.C.C. Kararı, md.3.

⁸⁴⁹ Bkz. Navoi İlinde Serbest Endüstriyel ve Ekonomik Bölgenin Kurulması Hakkında Ö.C.C. Kararı, md.4.

kaydedilmiştir. Böylece, yerli ve yabancı yatırımcılara elverişli yatırım ortamının oluşturulması amacıyla, Özbekistan’da ilk defa stratejik öneme sahip olan Özel Sanayi Bölgesi Taşkent ilin Angren ilçesinde kurulmuş oldu. İstihdam konusunda önemli bir potansiyel teşkil edecek işbu bölgede iç ve dış pazarlara yönelik üretim yapan yerli ve yabancı sermayeli şirketlere gerekli tüm imkan ve kolaylıklar sağlanmıştır. Özellikle, “Angren” ÖSB’inde faaliyet yürüten yerli ve yabancı şirketler; kurumlar vergisi, emlak vergisi, sosyal altyapının geliştirilmesi ve iyileştirmesi vergisi, küçük şirketlerin ödediği tek vergisi ve bunlarla birlikte, cumhuriyet yol fonu harç ve ödemelerinden muaf tutulmaktadırlar. Yine, bunlara ilave olarak ülkede üretilmeyen ve “Angren” ÖSB’si hududuna getirilen donanım, parçaları ve malzemeleri gümrük ödemelerinden (gümrük resimleri dışında) muaf tutulmaktadır. Yukarıda bahsi geçen bu muafiyetler, 300 bin \$ ile 3 milyon \$ arasındaki yatırım yapan şirketlere 3 yıl, 3 milyon \$ ile 10 milyon \$ arasındaki yatırım yapan şirketlere 5 yıl, 10 milyon \$’lık yatırım ve üzeri yatırım yapan şirketlere ise 7 yıllık boyunca yararlanabilme imkânı tanınmıştır⁸⁵⁰.

Cizzah Özel Sanayi Bölgesi

Öte yandan, Cumhurbaşkanı tarafından 18 Mart 2013 tarihinde Cizzah ilinde Cizzah Özel Sanayi Bölgesi’nin uzatmalı olarak 30 yıllık bir süre için kurulmasına ilişkin 4516 Sayılı Karar’ı imzalanmıştır⁸⁵¹. “Cizzah” ÖSB’inde de, faaliyet yürüten şirketler; kurumlar vergisi, emlak vergisi, sosyal altyapının geliştirilmesi ve iyileştirilmesi vergisi, küçük şirketlerin ödediği tek vergi ve cumhuriyet yol fonu harç ve ödemelerinden muaf tutulmaktadırlar. Bunlara ek olarak, Bakanlar Kurulu tarafından onaylanan projelerin uygulanmasında çerçevesinde; ülkede üretilmeyen ve “Cizzah” SEB’si alanına getirilecek donanım, parçaları ve malzemeleri gümrük ödemelerinden (gümrük resimleri dışında) muaf tutulmaktadır (md.5). İşbu muafiyetler, “Angren” ÖSB’nde olduğu gibi 300 bin ile 3 milyon dolar arasında yatırım yapan şirketlere 3 yıl, 3 milyon ile 10 milyon dolar arasında yatırım şirketlere 5 yıl, 10 milyon doların üzerinde yatırım yapan şirketlere de 7 yıl boyunca vergi ve gümrük kolaylıkları tanınmıştır. Bu kolaylıklar sadece yatırım sözleşmesinde öngörülen ve Cizzah ÖSB’nde faaliyet gösteren şirketler için geçerlidir.

⁸⁵⁰ 4436 Sayılı ve 13 Nisan 2012 Tarihli **Angren Özel Sanayi Bölgesinin Kurulması Hakkında Ö.C.C. Kararı**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti’nin Mevzuat Koleksiyonu, № 16, 2012.

⁸⁵¹ 4516 Sayılı ve 18 Mart 2013 Tarihli **Cizzah Özel Sanayi Bölgesinin Kurulması Hakkında Ö.C.C. Kararı**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti’nin Mevzuat Koleksiyonu, № 12, 2013.

Yukarıda adı geçen SEEB ve Özel Sanyı Bölgeleri ile hem yerel ekonominin gelişimini sağlanması hem yabancı yatırımcılar için elverişli yatırım ortamının oluşturulması amacını güdülmektedir. Özellikle, Özbekistan Cumhuriyeti'nin yetkili idarelerinin hesaplamalarına göre bu ÖSB'lerde faaliyetini yürütecek olan yabancı sermayeli şirketler de %10-15 oranında üretim maliyetlerinde tasarruf edebilecekleri tahmin edilmektedir⁸⁵². 2016 yılında Özbekistan'daki Serbest Ekonomik Bölgeler'de toplam değeri 500 milyon dolar olan yatırım projelerinin hayata geçirileceği açıklanırken, kimya, elektronik, metalürji, hafif ve gıda sanayisine ağırlık verileceği vurgulanmıştır⁸⁵³.

5.3.2 Yatırım Ortamını İyileştiren Düzenleyici Teşvikler

5.3.2.1 Fikrî Mülkiyet Haklarının Korunmasına İlişkin Düzenlemeler

Özbekistan'da, ticari marka⁸⁵⁴ ve patent⁸⁵⁵ gibi sınaî mülkiyet haklarının ve fikri mülkiyet haklarının (telif hakkı⁸⁵⁶, vs.) korunması ile ilgili hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca, YYHK, 12/8 maddesinde de, "Özbekistan'da fikri mülkiyetlerin korunması amacıyla milli mevzuatlarda yabancı yatırımcılar ve yabancı sermayeli şirketlere ait, buluşlara patent alınması ve üretime uygulanması Özbekistan kanunlarında belirtilen şekilde yapılacaktır" denilmektedir. Bu düzenlemelerde öngörülen hakların korunması, uygulanması ve denetimi ile ilgili Özbekistan'da, 2011 yılında Fikri Mülkiyet Ajansı⁸⁵⁷ kurulmuştur. Ajans; buluşlar, faydalı model, endüstriyel tasarım, ticari ve hizmet markaları, bilim, edebiyat ve sanat eserleri (telif hakları ve bağlantılı haklar) gibi tüm fikri mülkiyet haklarının tescil işlemlerini yapmakla beraber bu hakların ihlallerine dair tüm yerli ve yabancı yatırımcıların

⁸⁵² Nigora Burieva ve Azamat Ostonokulov, "Free Economic Zones in Uzbekistan: The Conditions and Expected Efficiency", *International Journal of Research in Business Management*, Vol. 1, Issue 7, December 2013, s.11.

⁸⁵³ Kaynak: www.Uzdaily.uz

⁸⁵⁴ 267-II Sayılı ve 30 Ağustos 2001 Tarihli **Markalar, Hizmet Markaları ve Eşyaların Menşee Adları Hakkında Ö.C. Kanunu**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni, № 9-10, 2001.

⁸⁵⁵ 397-II Sayılı ve 29 Ağustos 2002 Tarihli **Buluşlar, Faydalı Modeller ve Endüstriyel Tasarımlar Hakkında Ö.C. Kanunu**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni, № 9, 2002.

⁸⁵⁶ 42 Sayılı ve 20 Temmuz 2006 Tarihli **Telif Hakkı ve İlgili Haklar Hakkında Ö.C. Kanunu**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu, № 28-29, 2006.

⁸⁵⁷ 1536 Sayılı ve 24 Mayıs 2011 Tarihli **Ö.C. Fikri Mülkiyet Ajansının Kurulması Hakkında Ö.C.C.'nin Kararı**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu, № 22-23, 2011.

şikâyetlerini değerlendirmektedir⁸⁵⁸. Ancak, Özbekistan'ın, henüz WTO'ya ve dolayısıyla WTO'nun Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPS)'a taraf olmaması yabancı yatırımcılar tarafından ciddi eksiklik olarak değerlendirilmektedir.

5.3.2.2 Çevre Koruma Tedbirleri

Özbekistan'da yabancı yatırımcılar yatırım faaliyetini yaparken; yatırım projelerinde Özbekistan kanunlarında belirtilen sağlık, hijyen, ekoloji ve diğer taleplere uyulduğu hakkındaki sonuç eksper raporlarını almaları şarttır (YYHK, md.11/4). Eksper raporlarının düzenlenmesi ile ilgili esas ve usuller ise 2000 yılında kabul edilen Çevrenin Değerlendirilmesi Kanunu⁸⁵⁹'nda belirlenmiştir. Bu Kanun'da belirtilen görevler için Ö.C. Doğa Koruma Devlet Komitesi yetkili kılınmıştır. 2001 yılında kabul edilen Devlet Çevre Değerlendirme Yönetmeliği'nin ekinde de çevre değerlendirme raporunun alınması gerekli olduğu yatırım faaliyetlerinin listesi hazırlanmıştır⁸⁶⁰.

5.3.2.3 Yabancı Personel Çalıştırma

1995 yılında kabul edilen Özbekistan İş Kanunu⁸⁶¹'nin 11. maddesine göre “söz konusu kanun Özbekistan'da iş sözleşmesi esasında çalışan bütün yabancılara ve vatansızlara uygulanmaktadır. Nitekim, YYHK,'un 12/10 maddesinde de yabancı sermayeli şirket çalışanlarının iş ilişkileri Özbekistan kanunlarına göre düzleneceği ve hükme bağlanmıştır. Aynı Kanun'un 14. maddesinde de yabancı yatırımcılara kendi şirketlerinde yabancı personel çalıştırma imkânı tanınmıştır. Ayrıca, yıl Özbekistan Cumhuriyeti'ne Yabancı İşgücü 'nün Çekilmesi ve Kullanımı Hakkında Yönetmelik⁸⁶² kabul edilmiş olup işbu yönetmelikte yabancılara verilecek çalışma izinlerine ilişkin esaslar düzenlenmiştir.

⁸⁵⁸ Özbekistan'da özel fikri mülkiyet mahkemeleri olmadığından dolayı fikri mülkiyetinin korunması ile ilgili davalar tüm davalar sıradan medeni mahkemelerinde açılmaktadır.

⁸⁵⁹ 73-II Sayılı ve 25 Mayıs 2000 Tarihli **Çevrenin Değerlendirilmesi Hakkında Ö.C. Kanunu**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni, № 5-6, 2000.

⁸⁶⁰ Bkz. (Çevrimiçi) http://www.lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=375711#375744 (Erişim Tarihi: 27.04.2016)

⁸⁶¹ 21 Aralık 1995 Tarihli **Ö.C. İş Kanunu**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni, № 1'in Eki, 1995.

⁸⁶² 408 Yevmiye no'lu ve 19 Ekim 1995 Tarihli **Özbekistan Cumhuriyeti'ne Yabancı İşgücü'nün Çekilmesi ve Kullanımı Hakkında Yönetmelik**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti Hükümetinin Kararlar Koleksiyonu, № 10, 1995.

Özbekistan hükümeti tarafından yapılan son değişiklikle⁸⁶³, özel ve tüzel şahıs niteliğindeki yabancı yatırımcılara yabancı yatırımlı şirketlerde kendi paylarının (hisseleri, pay senedi) bulunduğu tüm süre boyunca çoklu giriş-çıkışlı vizeleri alarak Özbekistan Cumhuriyeti'ne giriş ve burada kalma hakkı tanınmıştır (YYHK, md.10/12). Öte yandan, yabancı yatırımcılar ve yabancı yatırımlı şirketler, Özbekistan mevzuatı uyarınca, her türlü yabancı ülke vatandaşları ile ve Özbekistan Cumhuriyeti dışında sürekli yaşayan ve vatandaşlığı olmayan kişiler ile yatırım faaliyetini gerçekleştirmek amacıyla iş sözleşmelerini serbestçe yapma hakkı tanınmıştır. Söz konusu şahıslar iş sözleşmesinin geçerlilik süresi boyunca çoklu giriş-çıkışlı vizeler almak suretiyle Özbekistan Cumhuriyeti'ne giriş yapabilmektedirler (YYHK, md.14/1).

5.3.2.4 Rekabete İlişkin Düzenlemeler

Özbekistan'da rekabetin korunması yönünde 2012 yılında Rekabet Hakkında Kanun⁸⁶⁴'u kabul edilmiştir. Bu kanun ile mal ve finansal piyasalarındaki rekabeti engelleyici, bozucu veya kısıtlayıcı anlaşma, karar ve uygulamaları ve piyasaya hâkim olan yerli ve yabancı yatırımcıların bu hâkimiyetlerini kötüye kullanmalarını önlemek, bunun için gerekli düzenleme ve denetimleri yaparak rekabet ortamının gelişmesini sağlamak amaçlanmıştır. Bu amaçların gerçekleştirilmesi için Özbekistan Cumhuriyeti'nin Özelleştirme, Tekelciliğin Kaldırılması ve Rekabetin Geliştirilmesi Komitesi ve bölgesel idareleri yetkili kılınmıştır. Özbekistan'da rekabete ilişkin diğer bir düzenleme ise Doğal Monopoliler Kanunu'dur. Bu kanuna göre, doğal monopoliler olarak nitelendirilen kuruluşlarca⁸⁶⁵ kendi hisselerinin %10'u ve üzerinin elden çıkarılması veya alınması durumunda yukarıda adı geçen idareden yazılı onay almaları gerekmektedir.

⁸⁶³ 4434 Sayılı ve 10 Nisan 2012 Tarihli **Doğrudan Yabancı Yatırımların Teşvik Edilmesi İçin Ek Önlemler Hakkında Ö.C.C.'nin Kararı**, md.10.

⁸⁶⁴ 319 Sayılı ve 6 Ocak 2012 Tarihli **Rekabet Hakkında Ö.C. Kanunu**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu, № 1, 2012.

⁸⁶⁵ Doğal monopol kuruluşlar: demiryolu, enerji üretimi ve petrol gibi önemli sektörlerde faaliyet yürüten şirketlerdir.

5.3.2.5 Taşınmaz Mal Edinimi

Özbekistan’da, yabancıların taşınmaz edinimleri; Özbekistan Medeni Kanunu, Mülkiyet Kanunu⁸⁶⁶, Yabancı Yatırımlar Kanunu⁸⁶⁷, Arazi Kanunu⁸⁶⁸, Konut Kanunu⁸⁶⁹ ve diğer birçok hukuki düzenlemelere dayalı olarak gerçekleşmektedir. Özellikle, Özbekistan Medeni Kanunu’nda: “bu kanunda düzenlenen tüm haklara yabancı gerçek ve tüzel kişiler ile vatansızlar da sahiptir, bir şartla ki kanunda aksi düzenlenmemiş olsun” denilmektedir⁸⁷⁰. Başka bir ifadeyle, Özbekistan’da yabancıların hukuki statüsünün esasını eşitlik ilkesi, yani yabancıların ülke vatandaşları ile eşit olmaları ilkesini oluşturmaktadır.

Özbekistan’da, yabancı yatırımcılar, arazi üzerinde istisna hallerde⁸⁷¹ mülkiyet hakkı kazanabildiği gibi, esasen kullanım ve kira hakkı kazanabilmektedir. Arazi Kanunu’na göre Özbekistan hukukunda yabancılar, ülke vatandaşları ile birlikte arazi üzerinde kullanma hakkına sahip olabilir⁸⁷². Ayrıca, araziler, yabancı tüzel ve gerçek kişilere Özbekistan Bakanlar Kurulu tarafından kiralanabilmektedir. Fakat yabancıların arazinin kira sözleşmesi ile edinebilmeleri için Bakanlar Kurulunun kararı ve bu kararın yerine getirilerek hasılat kirası sözleşmesinin minimum 30 yıl maksimum 50 yıl süreyle yapılması talep edilmektedir⁸⁷³.

Özbek Miras hukukunun hükümlerini düzenleyen Özbekistan Medeni Kanunu’nun 5. bölümünde yabancılarla ilgili olarak herhangi özel bir hüküm

⁸⁶⁶ 152-XII Sayılı ve 31 Ekim 1990 Tarihli **Mülkiyet Hakkında Ö.C. Kanunu**, Özbekistan Cumhuriyeti Yüksek Konseyi Bülteni, № 5, 1993, md.29–30.

⁸⁶⁷ Ö.C. Yabancı Yatırımlar Hakkında Kanunu, md.12/12 gereğince, yabancı yatırımlı şirketlerin kanunlarda belirtilen hal ve şartlarda arazi satın almaları mümkündür.

⁸⁶⁸ Özbekistan’da arazi varlığı üzerinde mülkiyet hakkı, sınırlı ayni haklar ve kira hakkının tesis edilmesine ilişkin ve diğer hukuki ilişkileri düzenleyen 1998 tarihli Arazi Kanunu genel kural olarak hiç kimsenin (yani hem vatandaşların, hem de yabancıların) arazi üzerinde mülkiyet hakkı elde edemeyeceğini belirtilmiştir. Detaylı bilgi için 30 Nisan 1998 Tarihli **Ö.C. Arazi Kanunu**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti’nin Oliy Meclis Bülteni, № 5-6, 1998.

⁸⁶⁹ 24 Aralık 1998 Tarihli **Ö.C. Konut Kanunu**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti’nin Oliy Meclis Bülteni, № 1, 1999, md.2.

⁸⁷⁰ 21 Aralık 1995 Tarihli **Ö.C. Medeni Kanunu**, I-Kısım, md.2/3.

⁸⁷¹ Özbekistan hukukunda arazi üzerinde mülkiyet hakkının istisnalardan başka hem Özbekistan vatandaşları, hem de yabancılar verilmesi kanunen yasaklanmıştır. Örneğin, tüzel veya gerçek kişiler ticaret ve hizmet binalarını (kurumları ve müesseselerini) özelleştirerek mülkiyetlerine alırken, onların altındaki arazileri de özelleştirilerek onların mülkiyetine verilmektedir. Bkz. **Ö.C. Arazi Kanunu**, md.18/1.

⁸⁷² Özbek hukukuna göre, süreli ve süresiz kullanım haklarını vatandaşlar, sanayi, taşımacılık, kentsel faaliyetlere yönelik müesseseler ve şirketleri, yabancı sermayeli müesseseler, uluslararası şirketler, yabancı tüzel ve gerçek kişiler edinebilir. Bkz. **Ö.C. Arazi Kanunu**, md.20.

⁸⁷³ Bkz. **Ö.C. Arazi Kanunu**, md.24/2.

düzenlememiştir. Bu sebeple yabancıların Özbekistan vatandaşlarına ve Özbekistan'da miras bırakan yabancılara mirasçı olması ve miras paylarını almaları Özbekistan vatandaşlarıyla aynı kurallar ile yerine getirilmektedir.

Genel olarak, yabancı yatırımcılar, Özbekistan'da bina, yani mesken, iş hanı, müstakil ev, kat, villa, mağaza, fabrika ve özel mülkiyete konu olabilen diğer taşınmazlar üzerinde tüm aynı hakları edinebilirler⁸⁷⁴. Fakat birçok ülkede olduğu gibi, Özbekistan'da da yabancıların hakları kanun veya uluslararası sözleşmelere uygun olarak kısıtlanabilmektedir. Nitekim, yabancıların taşınmaz edinimleri açısından de büyük öneme sahip olan karşılıklılık ilkesi açısından; Özbekistan Cumhuriyeti Medeni Kanunu'nun "retorsiya" başlığını taşıyan hükmü gereğince yabancıların Özbekistan'da taşınmaz edinme hakkı kısıtlanmaktadır⁸⁷⁵.

5.4 Özbekistan'da Yabancı Yatırımları Koruyan Enstrümanlar ve Koruma Standartları

5.4.1 Özbek Hukukunda Yabancı Yatırımları Koruyan Enstrümanlar

5.4.1.1 Özbek Ulusal Mevzuatı

5.4.1.1.1 Özbek Yatırım Mevzuat

Özbekistan'da, diğer alanlarda olduğu gibi, yabancı yatırım alanında çeşitli hukuk düzenlemeler yapmıştır. Bu alanda kabul ettiği başlıca kanunlardan yukarıda anılan

⁸⁷⁴ Özbekistan hukukunda aynı haklar Özbekistan Medeni Kanunu'nun "Mülkiyet Hakkı ve Diğer Aynı Haklar" başlığını taşıyan 3. bölümde, 164-234. maddeleri arasında düzenlenmiş ve ilgili maddelerde ve diğer yasal düzenlemelerde Özbekistan'da yabancıların konut üzerinde mülkiyet hakkı da dahil olmakla diğer aynı hakları edinmesini yasaklayan herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Fakat 1999 tarihli Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulunun Kararı gereğince, Taşkent şehri veya Taşkent ilinden konut edinmek isteyen kişiler, ancak Taşkent şehir ve Taşkent ili için geçerli olan daimi ikamet iznini aldıktan sonra edinebilirler. Bkz. 92 Sayılı ve 27 Şubat 1999 Tarihli **Özbekistan Cumhuriyeti'nde Yabancı Uyraklı ve Vatansız Kişilerin Konut Ediniminin Düzenlenmesi Hakkında Ö.C.B.K.Kararı**, Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu, № 17, 2012.

⁸⁷⁵ İlgili hükme göre "yabancı devlet kendi ülkesinde Özbekistan Cumhuriyeti vatandaşlarının ve tüzel kişilerinin hak ve özgürlüklerine kısıtlama getirirse, Özbekistan Cumhuriyeti Hükümeti de aynı devletin vatandaşları ve tüzel kişileri için aynı kısıtlamalar getirebilme" hakkına sahiptir. 29 Ağustos 1996 Tarihli **Ö.C. Medeni Kanunu, II-Kısım**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni, № 11-12, 1996 m.1167.

1998 tarihli Yabancı Yatırımlar Hakkında Kanunu ile Yabancı Yatırımcı Haklarının Korunması ve Garanti Edilmesi Hakkında Kanunu (YYHK-GEHK)⁸⁷⁶, nu zikredebiliriz.

30 Mayıs 1998 tarihinde Özbek Hükümeti tarafından kabul edilen YYHK ile yatırım ortamını iyileştirmek ve ülkeye daha fazla yatırım çekilmesi amaçlanmıştır. Bu kanuna göre yabancı sermayeli şirketlere çeşitli vergi istisnaları ve sermaye malları için gümrük vergisi muafiyeti tanınmıştır. Söz konusu Kanun, 2014 yılında tekrar revize edilmiş olup, yapılan değişikliklerle, yabancı yatırımcılara, yatırım faaliyetleri sonucunda elde edilen meblağların, vergi ve diğer zorunlu ödemeleri yapıldıktan sonra serbest şekilde ve bağımsız olarak tasarruf etmesine de imkân tanınmaktadır.

Öte yandan, anılan Kanuna istinaden, Bakanlıklar, devlet komiteleri, kurum ve kuruluşlar, yerel yönetim birimleri, adli kolluk organları ve bankalar tarafından yabancı yatırımcıların ve yabancı yatırım iştirakindeki şirketlerin faaliyetine ilişkin ek talepler ve sınırlamalar getirilmesi yasaklanmıştır (YYHK, md.19/3). Çünkü Özbekistan'da, çeşitli devlet kurumlarca sık sık ve uzun süren denetimler yapılmaktadır. Denetim sırasında yabancı yatırımcı şirketlerinin bazı bölümleri ya da tamamen kapatılarak, faaliyetler askıya alınarak denetim yapılması söz konusu olabilmektedir. Bu nedenlerle, yukarıda adı geçen kanunda, eğer, yabancı yatırımcı, devlet yönetim organları, yerel devlet hâkimiyetleri ve onların yetkili şahıslarının kanunlara aykırı hareketlerinden (hareketsizliğinden) ve aldığı kararlardan dolayı zarar görürse tazminat ödeneceği belirtilmiştir (YYHK, md.10/11).

Bununla birlikte, 15 Mayıs 2015 tarihinde, Cumhurbaşkanı tarafından imzalanan Karar⁸⁷⁷ ile girişimcilik faaliyetine yasa dışı olarak karışan ve faaliyetlerine engelleyen ve özel mülkiyet sahiplerinin haklarını ihlal eden kamu, adli kolluk kuvvetleri ve denetim kurumu görevlilerine daha ağır cezalar verileceği belirtilmiştir. Ayrıca, özel mülkiyet ve girişimcilik faaliyetlerini düzenleyen kanunların daha da liberalleştirilmesi, işletme belgesi ve ruhsat alımı ile ilgili tüm işlemlerin kolaylaştırılması ve

⁸⁷⁶ 611-I Sayılı ve 30 Nisan 1998 Tarihli **Yabancı Yatırımcı Haklarının Korunması ve Garanti Edilmesi Hakkında Ö.C. Kanunu**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni, № 5-6, 1998.

⁸⁷⁷ 4725 Sayılı ve 15 Mayıs 2015 Tarihli **Özel Mülkiyet, Küçük Boyutlu İşletmeler ve Özel Girişimciliğin Güvenilir Koruma Altına Alınması ve Hızla Geliştirilmesindeki Engellerin Bertaraf Edilmesine Yönelik Tedbirlere İlişkin** Ö.C.C.'nin Kararı, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu, № 20, 2015.

sadeleştirilmesi, girişimcilik faaliyetlerinin teşvik edilmesi ve elverişli iş yapma ortamının⁸⁷⁸ yaratılması öngörülmektedir⁸⁷⁹.

30 Nisan 1998 yılında kabul edilen YYHK-GEHK'nin çerçevesinde ise, yabancı yatırımcıların haklarının korunması ve garanti edilmesine ilişkin tedbirleri belirlenmiştir. İşbu Kanun'da, yabancı yatırımcıların; Özbekistan ekonomisinin yapısal değişmesini ve devamlı ekonomik büyümeyi sağlayacak alanlara yönelik alanlara, modern yüksek teknoloji endüstrisine, ihracat gücünün artırılmasını sağlayacak projelere, hammadde işlenmesine, istihdam imkânlarının yaratılmasına yönelik yatırım yapılmaları halinde, devlet tarafından ek imtiyaz ve garantiler verilmiştir (YYHK-GEHK, md.4).

5.4.1.1.2 İmtiyaz Niteliğindeki Yatırım Sözleşmeleri

Özbekistan'da yabancı yatırımcılar ile KÖİ çerçevesinde yapılan yatırım anlaşmalarının çoğu imtiyaz niteliğini taşımaktadır⁸⁸⁰. İmtiyazlar, Özbekistan kanunlarında yasaklanmamış ve yapılan anlaşmaların amaçlarına cevap verecek nitelikte olması halinde tüm faaliyet türlerine uygulanabilmektedir (YYHK. Md.13). Ancak, uygulamada daha çok maden sektöründe faaliyet gösteren yabancı yatırımcılarla imtiyaz niteliğindeki anlaşmalar yapılmıştır. Doğal gaz ve petrol keşif ve üretimi ağırlıklı olarak Maden Kanunu⁸⁸¹, İmtiyazlar Kanunu⁸⁸² ve Üretim Paylaşım Anlaşmaları (PSA) Kanunu⁸⁸³ gibi yasalar tarafından düzenlenmektedir. Arama ve üretim yapan yabancı yatırımcılar tarafından tercih edilen yatırım şekilleri Ortaklıklar veya Üretim Paylaşım Anlaşmalarıdır.

⁸⁷⁸ Dünya Bankası'nın Doing Business 2016 Derecelendirme listesinde Özbekistan, "iş yapma endeksi" sıralamasında 103. sıradan 2015 yılında 87. sıraya yükselmiştir. Bkz. World Bank, Doing Business 2016..., **a.g.e.**, s.5.

⁸⁷⁹ Özbekistan "Halk Sözü" Gazetesi, 16 Mayıs 2015, № 98 (6251).

⁸⁸⁰ Nurmuhhammad Yusupov ve Farrukh Karabaev, "Teoriya İ Praktika Gosudarstvenno-Chastnogo Partnerstva (**Kamu-Özel Ortaklığı Teorisi ve Pratiği**)", Taşkent: UNDP, 2013, (Çevrimiçi) http://www.uz.undp.org/content/dam/uzbekistan/docs/Publications/economicgovernance/Theory_and-practice_of_public-private_partnership/un_uzb_Theory_and_practice_of_public-private_partnership.pdf?download (Erişim Tarihi: 24.10.2015).

⁸⁸¹ 444-II Sayılı ve 13 Aralık 2002 Tarihli **Madenler Hakkında Ö.C. Kanunu**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu, № 1-2(61-62), 2002.

⁸⁸² 110-I Sayılı ve 30 Ağustos 1995 Tarihli **İmtiyazlar Hakkında Ö.C. Kanunu**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni, № 9, 1995.

⁸⁸³ 312-II Sayılı ve 7 Aralık 2001 Tarihli **Üretim Paylaşım Anlaşmaları Hakkında Ö.C. Kanunu**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni, № 1, 2001.

Nitekim, yabancı yatırımcı için doğal kaynakların aranması, çıkarılması, kullanılması ve saha ile ilgili diğer faaliyetler için imtiyazlar, yabancı yatırımcı ve Özbekistan hükümetinin yetkili idareleri arasında kanunlarda belirtilen esaslar çerçevesinde verilmektedir. Örneğin, Özbekistan hükümeti petrol ve doğal gaz sektörüne daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekmek amacıyla 28 Nisan 2000 tarihinde Özbekistan Cumhurbaşkanı Kararı⁸⁸⁴ kabul etmiştir. İşbu karar yabancı yatırımcıların ilgisini çekecek çeşitli hükümler içermektedir. Birincisi, Üstyurt bölgesinde (ve diğer bölgelerde de) keşif çalışmalarını yürütecek olan şirketlere bir ile 25 yıllık süre için “geliştirme süresinin uzatılması hakkı ile” yeni keşfedilen petrol ve doğal gaz yatakları verilebilir. Ayrıca, petrol ve doğal gaz yataklarında, arama çalışmaları yapan şirketlere “bir imtiyaz sözleşmesi” şeklinde tanınmakta olup petrol ve doğal gaz arama çalışmaları yapan yabancı şirketler bir dizi hakların yanı sıra özel yatırım rejiminden yararlanabilmektedirler⁸⁸⁵.

Günümüzde, ülkede gaz ve petrol sektörlerinde dikey entegre devlet tekeli olan “Uzbekneftegaz” (UNG) adındaki ulusal holding tarafından işletilmektedir. UNG, iştirakleri aracılığı ile gaz ve petrol arama ve üretim, işleme, nakliye ve dağıtım, depolama dahil olmak üzere aşağı yukarı tüm önemli faaliyetleri denetlemektedir. Hükümet ayrıca, hidrokarbon keşfi ya da üretim yapan ortak girişim şirketleri için 7 yıllık kurumlar vergisi muafiyeti ve bunun yanı sıra hisse başına düzenlenmiş kar vergisi muafiyeti sunmaktadır⁸⁸⁶.

5.4.1.1.3 Yatırım Sigortaları

YYHK'nin 16. maddesi uyarınca, yatırımlar ve yabancı yatırımcıların risklerinin sigortalanması isteğe bağlı olarak yapılabilmektedir. Başka bir ifadeyle, yabancı yatırımcılar, yerli yatırımcılarla eşit şartlarda Özbekistan'da her türlü sigorta kuruluşunca sigortalanabilirler. Ayrıca, yabancı yatırımcılar isteklerine göre uluslararası sigorta kuruluşlarının, diğer ülkelerin ihracat kredi kuruluşları ve sigorta şirketlerinin

⁸⁸⁴ 2598 Sayılı ve 28 Nisan 2000 Tarihli **Petrol ve Doğalgaz Arama ve Sondaj İçin Doğrudan Yabancı Yatırımları Çekmek İçin Tedbirleri Hakkında Ö.C.C.'nin Kararı**.

⁸⁸⁵ Michael P. Barry, “Foreign Direct Investments in Central Asian Energy: A CGE Model”, **Eurasian Journal of Business and Economics**, 2 (3), 2009, s.42.

⁸⁸⁶ Sunil Kumar Khosla vd., **Uzbekistan - Energy and Power Sector Issues Note**, Report No: ACS4146 The World Bank, 2013, (Çevrimiçi) http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/2014/01/31/000333037_20140131162043/Rendered/PDF/ACS41460WP0Box0Issues0Note00PUBLIC0.pdf (Erişim Tarihi: 24.10.2015), s.4.

hizmetlerinden faydalanarak sigortalanabilirler. Yabancı yatırımların politik ve diğer risklere karşı sigortalanması: kamulaştırma, döviz transferi, ayrımcı mevzuat değişiklikleri, yatırım faaliyetine kanunsuz müdahale, savaşlar, halk isyanları veya diğer benzer olaylar gibi ticari olmayan riskleri kapsayabilir. Örneğin, Özbekistan’da yatırım faaliyetlerini yürütmekte olan LUKOIL Overseas Uzbekistan Ltd. şirketi; transfer kısıtlamaları başta olmak üzere kamulaştırma, sözleşme ihlali ve savaş gibi risklere karşı MIGA çerçevesinde 119.500.000 ABD Dolarına “Khauzak-Shady Blok ve Kandym Alan Grubu Projesi”ni sigortalatmıştır⁸⁸⁷.

5.4.1.2 İkili Yatırım ve Vergi Anlaşmaları

Özbekistan, yabancı yatırımları ülkeye çekebilmek için birçok ülkeyle yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması konusunda ikili anlaşmalar imzalamıştır. Söz konusu anlaşmalarda, Türkiye’nin imzaladığı ikili yatırım anlaşmalarında olduğu gibi; nelerin yatırım olarak ifade edileceği, kimlerin yatırımcı sayılacağı, yabancı yatırımların nasıl teşvik edileceği, yabancı yatırımların nasıl korunacağı, yatırım gelirlerinin transferi, yatırımın kamulaştırılması halinde yargı yolu ve tazminat ve yatırım uyuşmazlıklarının çözüm yolları düzenlenmiştir. Özbekistan, yabancı yatırımı çekmek amacıyla ilk olarak 13 Mart 1992 yılında Çin ile yapmıştır⁸⁸⁸. İkinci olarak ise 28 Nisan 1992 tarihinde Türkiye ile YKTK anlaşmasını imzalanmıştır. Özbekistan, bugüne kadar 50 yakın ülke ile YKTK Anlaşması imzalamıştır⁸⁸⁹.

Özbekistan, diğer ülkeler gibi çifte vergilendirme sorununu çözmek için genel olarak çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmalarını yapmaktadır. Özbekistan, ilk çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmasını 29 Temmuz 1993 yılında Hindistan ile imzalamıştır. Türkiye ile ise çifte vergilenmenin önleme anlaşması 8 Mayıs 1996’da imzalanarak 30 Eylül 1997 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Günümüzde, yürürlükte

⁸⁸⁷ World Bank Group, **World Bank Group – Uzbekistan Partnership: Country Program Snapshot**, 2015, (Çevrimiçi) <http://pubdocs.worldbank.org/pubdocs/publicdoc/2015/10/420141446025649239/Uzbekistan-Snapshot.pdf> (Erişim Tarihi: 21.04.2016), s.35.

⁸⁸⁸ İşbu anlaşma 2011 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. 19 Nisan 2011 yılında taraflar işbu anlaşmayı yenilemişlerdir. Yeni anlaşma ise 1 Eylül 2011 itibarıyla yürürlüğe girmiştir.

⁸⁸⁹ Ülke listesi için Bkz. (Çevrimiçi) <http://investmentpolicyhub.unctad.org/IIA/CountryBits/226#iiaInnerMenu> (Erişim Tarihi: 18.01.2016).

bulunan anlaşma sayısı Ocak 2015 tarihi itibarıyla 54'2 çıkmış olup bunlardan 50'si yürürlüktedir⁸⁹⁰.

Milletlerarası yatırım hukukunun esaslarını oluşturan milletlerarası sözleşmeler de Özbekistan hukuk sisteminin bir parçasını oluşturmaktadır. Nitekim, Özbek mevzuatlarına göre, milletlerarası sözleşmelerin üstünlüğü kabul edilmiştir. Başka bir ifadeyle, Özbekistan Medeni Kanunu'nun 7. maddesinde, "Eğer kanunlarda aksi öngörülmemişse, Özbekistan Cumhuriyeti'nin taraf olduğu milletlerarası sözleşmeler hükümleri uygulanır" denilmektedir. Fakat Özbek Medeni Kanun'un Milletlerarası Özel Hukukla ilgili bölümünde, Özbekistan'ın kamu düzenine aykırı olan yabancı hukukun uygulanmayacağını, aksine bu durumlarda sadece Özbek hukuku uygulanacağı belirtilmiştir (md. 1164).

5.4.2 Özbek Hukukunda Öngörülen Temel Koruma Standartları

5.4.2.1 İstikrar Kaydı

Özbek Yabancı Yatırımlar Kanun'da dikkat çeken en önemli unsurlardan birisi de, kanunda yer alan istikrar kaydıdır. Bununla Özbek kanun koyucusu, yatırım yaptığı zaman mevcut olan kanunda değişiklik olduğu takdirde, yatırımcıya yatırım yapıldığı andaki mevzuatı uygulamaya imkân tanımaktadır. Başka bir ifadeyle, yeni yayımlanan Özbekistan Cumhuriyeti mevzuatının Yabancı yatırımcıları olumsuz yönde etkilemesi durumunda, yatırımın yapıldığı tarihten itibaren 10 yıl boyunca o sırada yürürlükte olan mevzuat hükümleri uygulanır (YYHK-GEHK, md.3). Bununla birlikte, yabancı yatırımcı, kendi takdirine bağlı olarak yaptığı yatırım şartlarını iyileştiren yeni mevzuatın hükümlerini uygulama hakkına da sahiptir (YYHK-GEHK, md.11).

Fakat 10.04.2012 tarihli Özbekistan Cumhuriyeti cumhurbaşkanının kararnamesine istinaden, yukarıda adı geçen garanti için yatırım miktarı şartı belirlenmiştir. İşbu kararnamede, yabancı yatırımcının payı en az 5 milyon ABD Doları olan yabancı yatırımlı şirketlerin, vergi mevzuatının değişmesi halinde, kayda alındığı tarihten sonra 10 yıl boyunca; kayıt tarihinde geçerli olan ve listesi Özbekistan

⁸⁹⁰ Bkz. **Double Tax Treaties in Uzbekistan**, (Çevrimiçi) <http://www2.deloitte.com/kz/en/pages/uzbekistan/articles/international-tax-treaties.html> (Erişim Tarihi: 21.04.2016)

Cumhurbaşkanı Kararı ile onaylanan vergi ve diğer zorunlu ödemelere⁸⁹¹ ilişkin mevzuatı uygulayabilecekler⁸⁹². Yerel Devlet Yönetim Organları ve Devlet Otorite Kurumları tarafından yabancı yatırımcıların haklarını ihlal eden yönetmelikler çıkarılırsa, ayrıca yabancı yatırımcıların iş faaliyetlerine yasadışı şekilde karıştıkları durumlarda, bu kurumların neden olduğu kayıplar mahkeme yoluyla telafi edilir (YYHK-GEHK, md.11).

5.4.2.2 Milli Muamele Kaydı

Özbek hukuku, yabancı yatırımlar için milli muamele ilkesini kabul etmiştir. Buna göre, yabancı yatırımcıların hukuk rejimi, Özbekistan Cumhuriyeti'nin gerçek ve tüzel kişilerinin tâbi olduğu hukuk rejiminden daha elverişsiz olamaz (YYHK, md.9/3).⁸⁹³ Ayrıca, Özbekistan'da, Ö.C. Anayasası başta olmak üzere birçok özel kanunlarda ayrımcılık yasaklanmıştır. Nitekim, YYHK-GEHK'nin 3. maddesinde, yabancı yatırımcılara karşı her türlü ayrımcılık menedilmiştir.

Ayrıca belirtmeli ki, uluslararası hukuk normlarına uygun olarak, Özbekistan kanunlarında, Özbekistan'ın milli güvenliğinin korunması amacıyla ekonominin ve faaliyetinin belirli sahalarında yabancı yatırımlar için kısıtlamalar veya yasaklamalar uygulanabilmektedir (YYHK md.9/4). Örneğin, yabancı yatırımcılara havayolları, demiryolları, enerji üretimi, telekomünikasyon gibi sektörler milli güvenlik açısından yasaklanmıştır. Ayrıca, böyle kısıtlamalar medya, finans ve sigorta gibi faaliyetler için de uygulanmaktadır. Örneğin, medya kuruluşlarında yabancı yatırımcının hissesi %30 ile sınırlıdır. Finans sektörüne yatırım yapmak isteyen yabancı yatırımcılar sadece yerli ortaklarla beraber Ortak Girişim şeklinde şirket kurarak faaliyet yürütebilirler⁸⁹⁴. Turizm sektöründe ise, yabancı yatırımcının hissesi %49 aşamaz.

⁸⁹¹ Tüzel kişiler gelir vergisini, Katma Değer Vergisini (malların, işler ve hizmetler satış cirosu), emlak vergisini, sosyal altyapının iyileştirilme ve geliştirilme vergisini, birleşik sosyal vergisini, birleşik vergisini, zorunlu Cumhuriyet yol fonu katkıları.

⁸⁹² Ö.C. Yabancı Yatırımlar Hakkında Kanunu, md.12/3 ve Doğrudan yabancı yatırımları çekmek için ek önlemler hakkında Özbekistan cumhuriyeti cumhurbaşkanının 10.04.2012 tarihli ve YII-4434 numaralı kararname, Md.2.

⁸⁹³ Ayrıca bkz. Ö.C. Kanunu, 29 Ağustos 1996 Tarihli **Ö.C. Medeni Kanunu, II-Kısım**, md.1177.

⁸⁹⁴ Ancak, böyle durumda, yabancı yatırımcılar, ticari bankalar için 10.000.000 €, özel bankalar için 5.000.000 € ve sigorta şirketleri için € 1,5-6.000.000 asgari sermaye yatırmak zorundalar.

5.4.2.3 En Çok Gözetilen Ulus Kaydı

31 Mart 1998 tarih ve 137 sayılı Kararın⁸⁹⁵ 6. maddesi gereğince ise; yasalarca belirtilen gümrük vergisi oranları, sadece En Çok Gözetilen Ülke statüsünde yer alan ülkeler için geçerli olup işbu statüsü dışındaki ülkeler için iki katı oranı miktarında gümrük tarifesi uygulanmaktadır. Ayrıca, Özbekistan'da, WTO'ya üye olmadığından dolayı, bu örgütün kuruluş anlaşmasında yer alan ve üye ülkelerin uymakla yükümlü oldukları Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi'ni (Generalized System of Preferences) uygulanmamaktadır. Dolayısıyla, bazı ülkelere en çok gözetilen ülke muamelesini yapmaktadır. Nitekim, Özbekistan'ın en çok gözetilen ülke muamelesi yaptığı ülkeler: Avusturya, Bangladeş, Belçika, Bulgaristan, Brezilya, Birleşik Krallık, Macaristan, Vietnam, Almanya, Yunanistan, Danimarka, Mısır, İsrail, Hindistan, Endonezya, İran, İrlanda, İspanya, İtalya, Ürdün, Kıbrıs, Güney Kore, Çin, Letonya, Litvanya, Malta, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz, Pakistan, Polonya, Slovenya, Romanya, Slovakya, Singapur, ABD, Türkiye, Finlandiya, Fransa, Çek Cumhuriyeti, İsviçre, İsveç, Estonya, Japonya, Suudi Arabistan ve Malezya'dır⁸⁹⁶.

Özbekistan'ın taraf olduğu ve hâlihazırda yürürlüğe giren ikili yatırım anlaşmalarının çoğunda en çok gözetilen ulus kaydına yer verilmiştir. Örneğin, Türkiye ile Özbekistan Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmasında, her bir Taraf, kendi ülkesindeki yatırımlara ve bunlarla ilgili faaliyetlere, herhangi bir üçüncü ülkenin yatırımcılarının yatırımlarına, benzer durumda uygulanandan daha az elverişli olmayan koşullarda, ilgili yasaları ve diğer mevzuatına uygun olarak izin verilecektir (md.II/1). Bunun gibi, “gerçekleşmiş olan yatırımlara; kendi yatırımcılarının ya da herhangi bir üçüncü ülkenin yatırımcılarının yatırımlarına, benzer durumda, uygulanandan -hangisi daha elverişli ise- daha az elverişli olmayan bir muamele uygulanmasını sağlayacaktır” (md.II/2) denilmektedir. Benzer nitelikteki hükümlere; Özbekistan ile Çin (md.4), Hindistan (md.3), Singapur (md.4), İsveç (md.3) ve Birleşik Krallık (md.3) arasındaki ikili yatırım anlaşmalarında yer verilmiştir.

⁸⁹⁵ 137 Sayılı ve 31 Mart 1998 Tarihli **Özbekistan'ın Dış Ekonomik Faaliyetlerinin Liberalleştirilmesi İçin Alınan İlave Önlemler Hakkında Ö.C.B.K. Kararı**. Bkz. (Çevrimiçi) http://www.lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=702652 (Erişim Tarihi: 05.02.2016).

⁸⁹⁶ İşbu ülkelerin listesi 8 Nisan 1998 tarihinde Ö. C. Adalet Bakanlığı tarafından №: 426 ile tescil edilmiştir. Bkz. (Çevrimiçi) http://www.lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=665136 (Erişim Tarihi: 05.02.2016).

5.4.2.4 Yatırımcıya Adil ve Hakkaniyete Uygun Davranma

YYHK'nin 9/2 maddesinde, yabancı yatırımcılara ve yabancı yatırımlara adaletli ve eşit hukuklu rejim uygulanacağı ve bu rejimin Özbekistan'ın uluslararası anlaşmalarında belirtilen rejimlerden elverişsiz olamayacağı belirtilmiştir. Nitekim, Özbekistan'da yabancı yatırımcılar, kendilerinin veya kurdukları şirketlerle ilgili olarak haklarını ve menfaatlerini koruyabilmek için yürürlükte olan kanunlara ve devlet mahkemelerinin öngördüğü kurumsal mekanizmalara, savcılığa başvurabilirler.

Özbekistan'ın imzalamış olduğu YKKT anlaşmalarının çoğunda adil ve hakkaniyete uygun davranma ilkesi bulunmaktadır. Söz gelimi, Türkiye ile Özbekistan Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması'nın giriş kısmında "yatırımların adil ve hakkaniyete uygun muameleye tabi tutulmasına gerektiği hususunda mutabık kalarak" başlanmış olması bu koruma standardının ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Benzer nitelikteki hükümlere; Özbekistan ile Finlandiya (md.3), Hollanda (md.3), İsviçre (md.3/2) ve Birleşik Arap Emirlikleri (md.2/2) arasındaki ikili yatırım anlaşmalarında yer verilmiştir.

5.4.2.5 Yurt Dışına Transfer İmkânı

YYHK-GEHK'nin 7. maddesinde, yabancı yatırımcılar, yatırım faaliyetleri ile ilgili yabancı dövizdeki gelirlerini, kârını ve diğer legal nakitleri⁸⁹⁷ yurt dışına herhangi bir kısıtlama olmaksızın serbestçe transfer etme hakkına sahiptirler⁸⁹⁸. Ancak bunun için, Özbekistan kanunlarında belirlenen şekilde vergi ve diğer zorunlu ödemeleri ödemek zorundadırlar. Aynı yönde belirtilmesi gereken diğer bir husus; Özbekistan, Ekim 2003'te IMF Anlaşmasının cari hesap işlemleri için konvertibilite yapılması ile

⁸⁹⁷ Söz konusu havaleler aşağıdakileri içerir:

- a) Yabancı yatırım miktarının artırılması veya desteklenmesine yönelik tahsis edilen ilk ve ilave kaynaklar;
- b) Yatırım sonucunda sağlanan gelir;
- c) İşbu yabancı yatırım mevzuatına dayalı olarak, getirilen zarar karşılığında alınan parasal kaynaklar;
- d) Anlaşmaların yerine getirilmesine ilişkin ödemeler;
- e) Yabancı yatırımın bir kısmı veya tamamının satılmasından sağlanan gelir;
- f) Tartışmaların mahkeme yoluyla çözülmesi sonucunda elde edilen gelir;
- g) Personele ödenecek aylık maaş ve diğer ödemeler;
- h) Mevzuata uygun bir şekilde diğer kanallardan sağlanan gelir.

⁸⁹⁸ Ayrıca bkz. 556-II Sayılı ve 11 Aralık 2003 Tarihli **Döviz Yönetmeliği Hakkında Ö.C. Kanunu**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu, № 36, 2003.

ilgili VIII. Maddesinin kabul etmiştir⁸⁹⁹. Başka bir ifadeyle, Özbekistan’da yabancı yatırımcılar, artık, sınırlama olmaksızın Özbekistan’ın içine ve dışına, mevzuata uygun olarak tüm vergi ve diğer mali yükümlülüklerini ödemiş olmaları kaydıyla, döviz transferi yapabilmektedirler.

Özbekistan’da yatırım yapan yabancı girişimcilerin elde ettikleri kârlarını yurtdışına çıkarmalarında kimi kısıtların uygulandığı, bu ülkede yatırım yapan girişimcilerin iyi bildiği bir husustur. Buna göre, yabancı girişimci vergi sonrası kârının belirli bir yüzdesini Özbek para birimi olan Som cinsinden tutmak zorunda kalmakta, kendisine ancak belirli bir yüzde için yabancı dövize dönüştürme hakkı tanınmaktadır. Özbekistan’da Türkiye’de olduğu gibi⁹⁰⁰ bir para serbestisi (“konvertibilite”) rejimi bulunmadığı için, yatırımcının elde ettiği yerli para cinsinden kârını serbest piyasada dövize tahvil etme ve serbestçe ülke dışına aktarma imkanı da bulunmamaktadır. Yatırımcının Som cinsinden elde ettiği kârını dövize dönüştürebilmesi için, resmi kurumlardan dövize çevrilmesini talep etmesi ve bunun da resmi makamlarca kabul edilerek resmi kur üzerinden hesaplanacak dövizin kendisine tahsisi gerekmektedir⁹⁰¹. Nitekim, 24 Ocak kararları öncesinde Türkiye’deki uygulama da bundan farklı değildi; yabancı yatırımcının yurt içindeki kazançlarını dışarıya döviz olarak aktarabilmesini teminen TCMB’den Türk Lirası (TL) karşılığı döviz tahsisini talep etmesi gerekiyordu.

Türkiye Cumhuriyeti ile Özbekistan Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması’nın 4. Maddesine göre, “her bir taraf, bir yatırımla ilgili tüm transferleri kendi ülkesi içine ve dışına makul olmayan bir gecikme olmaksızın yapılmasına iyi niyetle izin vermesi” gerekliliği belirtilmiştir. Ayrıca, transferlerin, yatırımcı ile ev sahibi Taraf arasındaki aksi kararlaştırılmadığı takdirde, yatırımın yapıldığı konvertibl para birimi üzerinden ya da herhangi bir konvertibl para birimi ile transfer tarihinde geçerli olan kambiyo kuru üzerinden yapılması uygun bulunmuştur. Benzer nitelikteki hükümlere; Özbekistan ile Avusturya (md.7), Macaristan (md.6),

⁸⁹⁹ Ulugbek Olimov ve Yadgar Fayzullaev, **Assesing Developmnet Strategies to Achieve the MDGs in The Republic of Uzbekistan**, New York: UN Department for Social and Economic Affairs, Mart 2011, (Çevrimiçi) http://www.un.org/en/development/desa/policy/capacity/output_studies/roa87_study_uzb.pdf (Erişim Tarihi: 24.10.2015), s.6.

⁹⁰⁰ Türkiye’de konvertibiliteye 24 Ocak kararlarıyla uygulanmaya başlanan mali liberalizasyon kapsamında 1988 yılında yapılan değişikliklerle geçilmiştir

⁹⁰¹ Uygulamada, Özbekistan döviz piyasası üçe ayrılır; bunlardan ikisi resmi ve bu tür sıkı düzenlemelerin sonucunda üçüncüsü gayri resmi piyasanın oluşması pek doğaldır. En kapsamlı olanı sözde açık arttırma piyasası Özbek Cumhuriyet Döviz Borsasıdır (ÖCDB). Bu pazarda, hükümet piyasa takas seviyesinin çok altında olan, idari bir değer kazanmış döviz kuru belirlenir.

Singapur (md.8) ve Endonezya (md.6) arasındaki ikili yatırım anlaşmalarında yer verilmiştir.

5.4.2.6 Kamulaştırma ve Devletleştirmeye Karşı Koruma

Özbekistan Anayasasının 53. maddesine göre, mülk sahibi, sadece kanunla belirlenen durum ve şekillerde mülkiyetinden yoksun bırakılabilir. Ancak, bu durumlarda bedelini ödenerek alınabileceği yasalarca belirtilmektedir⁹⁰². Özellikle, Özbekistan'daki yabancı yatırımlar ve yabancı yatırımcıların diğer varlıkları kamulaştırmaya tabi değildir (YYHK-GEHK, md.5/1). Fakat tabii afetler, kazalar, salgın hastalıklar gibi olağanüstü durumlarda bunlara karşı mücadele etmek için yabancı yatırımcıların, yabancı sermayeli şirketlerin malvarlığını karşılığını ödeyerek alabilmek için sadece kanunda belirlenen durumlarda izin verilebilmektedir (YYHK-GEHK, md.5/2). Yabancı yatırımcıların ve yabancı sermayeli şirketlerin malvarlığı istimlak edildiğinde ise eşit miktardaki tazminat bedelini ödeneceği de ayrıca kanunlarda belirtilmiştir (YYHK, md.10/10)⁹⁰³.

Özbekistan'ın diğer ülkelerle imzalamış olduğu YKKT Anlaşmalarında da kamulaştırma ve devletleştirmeye karşı korunacağı hususları açıkça ifade edilmiştir. Örneğin, Türkiye ile Özbekistan Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması'nın 3/1-3 maddesinde da hangi durumlarda kamulaştırma ve devletleştirme yapılabileceği belirlenmiştir. Buna göre, kamulaştırma yapılabilmesi için: kamu yararı olması; ayrımcılık yapılmaması; zamanında, yeterli ve etkin tazminat ödenmesi; kanuni yollar ve yatırımların korunması ve teşviki ile ilgili genel ilkelere uyulması gerekmektedir. Benzer nitelikteki hükümlere; Özbekistan ile Yunanistan (md.4), İtalya (md.5), Güney Kore (md.5) ve İspanya (md.5) arasındaki ikili yatırım anlaşmalarında yer verilmiştir.

⁹⁰² Ö.C. Kanunu, 21 Aralık 1995 Tarihli **Ö.C. Medeni Kanunu, I-Kısım**, md.202.

⁹⁰³ Aynı yöndeki hükümler için bkz. 380 Sayılı ve 9 Aralık 2014 Tarihli **Yatırım Faaliyeti Hakkında Ö.C. Kanunu**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu, № 50, 2014, md.24.

5.4.2.7 Tam Koruma ve Güvenlik

Özbekistan Medeni Usul Kanunu⁹⁰⁴, un 386/1. maddesinde, yabancı vatandaşlara ve kuruluşlara Özbekistan Cumhuriyeti mahkemelerine başvurma hakkı tanınmaktadır ve Özbekistan Cumhuriyeti vatandaşları gibi kendi menfaatlerin koruması için aynı dava haklarına sahiptir. Fakat Medeni Usul Kanunu'nun 386. maddesinde, Özbekistan Cumhuriyeti vatandaşlarının dava haklarına özel sınırlamalar getiren yabancı devletin vatandaşlarına da karşılıklı olarak sınırlamalar getirilebileceği vurgulanmıştır. Ayrıca, YYHK'nin 9/2 maddesinde, yabancı yatırımcıların ve yabancı yatırımların korunması ve güvenliği sağlanacağı ve bu hukuki rejimin Özbekistan'ın uluslararası anlaşmalarında belirtilen rejimlerden elverişsiz olamaz" denilmektedir.

Özbekistan'ın diğer devletlerle imzalamış olduğu YKKT Anlaşmalarında da tam koruma ve güvenlik koruma standardı açıkça ifade edilmiştir. Örneğin, Özbekistan ile Birleşik Krallık (md.2/2), Japonya (md.3/1), Macaristan (md.2/2) ve Çin (md.5/3) arasındaki ikili yatırım anlaşmalarında yer verilmiştir.

5.4.2.8 Tahkime Başvurma

Özbekistan'da yatırım ve ticari faaliyetlerden doğan uyuşmazlıkların çözüm yöntemleri, genel olarak, İktisadi Usul Kanunu⁹⁰⁵, Tahkim Mahkemeleri Kanunu⁹⁰⁶ ve Ticari İşletmeler Faaliyetlerinin Sözleşmesel-Hukuki Esasları Hakkında Kanun⁹⁰⁷ gibi düzenlemelerde belirtilmiştir. Nitekim, İktisadi Usul Kanunu'nun 221. maddesinde yabancı teşkilatlara, uluslararası örgütlere ve girişimcilik faaliyette bulunan yabancı şahıslara ve vatansızlara kendi hukuki menfaatlerini korumak amacıyla Özbekistan Cumhuriyeti'nin mahkemelerine başvurma hakkı tanınmıştır. Aynı Kanun'un 223. maddesinde de, "İktisadi mahkemeleri"nin hukuki davalarda görevleri belirlenmiştir. Buna göre, Özbekistan İktisadi mahkemeleri yabancı unsurlu davalarda, eğer davalı şirket Özbekistan'da bulunuyorsa veya davalının ikametgahı varsa yetkili olduğu

⁹⁰⁴ 30 Ağustos 1997 Tarihli **Ö.C. Medeni Usul Kanun**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni, № 9, 1997.

⁹⁰⁵ 30 Ağustos 1997 Tarihli **Ö.C. İktisadi Usul Kanunu**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni, № 9, 1997.

⁹⁰⁶ 64 Sayılı ve 16 Ekim 2006 Tarihli **Tahkim Mahkemeleri Hakkında Ö.C. Kanunu**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu, № 42, 2006.

⁹⁰⁷ 670-I Sayılı ve 29 Ağustos 1998 Tarihli **Ticari İşletmeler Faaliyetlerinin Sözleşmesel-Hukuki Esasları Hakkında Ö.C. Kanunu**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni, № 9, 1998.

düzenlenmiştir. Yine, Ö.C. Anayasası'nın 111. maddesi uyarınca, şirketler, idareler ve teşkilatlarla ilgili ticari davalar, Üst İktisadi Mahkeme ve yetki sınırları içerisinde iktisadi mahkemeleri tarafından incelenmektedir⁹⁰⁸.

YYHK-GEHK'nin 10. Maddesinde ise taraflar arasında çıkabilecek uyuşmazlıkların çözümü düzenlemiştir. Buna göre, Özbekistan'ın sınırlarında yabancı yatırım faaliyetleri nedeniyle meydana gelen uyuşmazlıklar, müzakere veya Özbekistan'ın ticaret mahkemesinde veya tarafların anlaşması ile tahkim aracılığıyla çözülmektedir. Görüldüğü gibi, Özbek hukukunda yabancı yatırımlardan kaynaklanan uyuşmazlıklarda tahkime olanak tanınmaktadır⁹⁰⁹.

Özbekistan, birçok ülke ile yatırımın karşılıklı teşviki ve korunması anlaşmaları yapmıştır. Genel olarak içeriği aynı olan bu anlaşmaların tümünde yabancı yatırımcı ile yatırım yapılan devlet arasında çıkacak uyuşmazlıkların çözüm metodu olarak tahkim yolu öngörülmüştür. Örneğin, Türkiye ile imzalanan YKKT Anlaşması'nın 7. maddesinde, yatırımcı ile ev sahibi devlet arasında çıkan ihtilaflar altı ay içinde çözüme kavuşturulamaması halinde, ilgili yatırımcı, ihtilaf konusunu ev sahibi devletin usul ve yasalarına göre yerli adli mahkemesine götürebilir. Fakat işbu yerli mahkemelerde de bir yıl içinde karar verilmemiş ise, söz konusu ihtilaf, yatırımcının kararına göre; ICSID'e veya UNCITRAL'ın Hakem Mahkemesi ya da Paris Uluslararası Ticaret Odasının Hakem Mahkemesi gibi Uluslararası Yargı Makamlarına sunabilmektedir.

Medeni Usul Kanunu'nun 391. maddesi uyarınca, Özbekistan'da, yabancı mahkeme ve hakem kararlarının tanınması ve tenfizi şartları ve usûlü Özbekistan'ın taraf olduğu uluslararası anlaşmalarla göre belirlenmektedir. Başka bir deyişle, Gelişmiş ve gelişmekte olan birçok devlette uygulandığı gibi, yabancı mahkeme tarafından verilen kararın, Özbekistan'da verilen bir karar niteliğinde kabul edilmesi ve icra kabiliyetini

⁹⁰⁸ Özbekistan, Üst İktisadi Mahkeme'sinin 2006-2007 verilerine incelenen 4922 davadan 3834'u yabancı yatırımcılar ve doğrudan yabancı yatırımlarla ilgili olmuştur. Bkz. UNDP, "Sovershenstvovaniye Sistemy Razresheniya Investitsionnykh Sporov v Uzbekistane (Özbekistan'da Yatırım Uyuşmazlıkları Çözüm Sisteminin Geliştirilmesi)", Analiz Raporu, Taşkent: UNDP, 2008, (Çevrimiçi) [http://www.uz.undp.org/content/dam/uzbekistan/docs/Publications/economicgovernance/Improvement_of_investment_dispute_settlement_system_in_Uzbekistan.pdf?download](http://www.uz.undp.org/content/dam/uzbekistan/docs/Publications/economicgovernance/Improvement_of_investment_dispute_settlement_system_in_Uzbekistan/un_uzb_Improvement_of_investment_dispute_settlement_system_in_Uzbekistan.pdf?download) (Erişim Tarihi: 24.10.2015).

⁹⁰⁹ Özbekistan Ticaret ve Sanayi Odası, **Ticari Sözleşmeler ve Uyuşmazlıkların Tahkim Yoluyla Çözümü: Uygulama Kılavuzu (Özbekçe)**, Taşkent: UNDP, 2010, (Çevrimiçi) http://www.uz.undp.org/content/dam/uzbekistan/docs/Publications/economicgovernance/Civil_Legal_Contracts/un_uzb_Civil_Legal_Contracts.pdf?download (Erişim Tarihi: 24.10.2015), s.558 vd.

haiz olması için tanıma ve tenfiz (exequatur) prosedürlerinin işletilmesini gerektirir. Özbek hukukunda yabancı mahkeme kararlarının tanınması ve tenfizine ilişkin hükümler Özbekistan Cumhuriyeti Medenî Usûl Kanunu ve Adli ve Diğer Kuruluşlara Ait İşlemlerin İcrası Kanunu⁹¹⁰ yer almaktadır. Ayrıca, Özbekistan'ın taraf olduğu iki ve çok taraflı uluslararası anlaşmalarda da tanıma ve tenfize ilişkin hükümler mevcuttur. Örneğin, günümüzde, Özbekistan 17 devlet ile adli yardımlaşma anlaşması imzalamıştır⁹¹¹. Bu devletler şunlardır: Türkiye, Letonya, Gürcistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Litvanya, Kazakistan, Azerbaycan, Çin, Ukrayna, Hindistan, İran, Tacikistan, Pakistan, Çek Cumhuriyeti, Güney Kore ve Bulgaristan'dır. Adli yardımlaşma anlaşmalarında, genel olarak, tanıma veya tenfiz talebine eklenecek belgeler, tanıma ve tenfiz talebine konu olabilecek kararlar ile tanıma veya tenfiz isteminin hangi hallerde reddedileceği düzenlenmektedir. Ayrıca, tanıma veya tenfiz kararını verecek mahkemenin, yabancı ilâmı içerik yönünden denetlemeyeceği, yalnızca tanıma veya tenfiz şartlarının bulunup bulunmadığını araştıracağı belirtilmektedir. Tanıma ve tenfiz usulünün, tanıma veya tenfiz kararını verecek devletin hukukuna tâbi olduğu birçok anlaşmada düzenlenmektedir.

Özbekistan ile Türkiye arasında “Türkiye Cumhuriyeti ile Özbekistan Cumhuriyeti Arasında Hukukî, Ticarî ve Cezaî Konularda Adli Yardımlaşma Sözleşmesi” 23 Haziran 1994 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır. Sözleşmenin 19. ve 24. maddeleri arasında kararların tanınması ve tenfizine ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir. Sözleşmenin 19. maddesine göre; malvarlığına ilişkin olarak hukuki ve ticari konularda verilmiş adli kararlar, zararın tazmini konusuna ilişkin olarak cezai konularda verilmiş adli kararlar, hukuki ve ticari konularda hakem mahkemeleri tarafından verilmiş kararlar tanıma ve tenfize konu edilebilir.

Ayrıca, Özbekistan'ın taraf olduğu yabancı mahkeme kararlarının tanınması ve tenfizini düzenleyen uluslararası çok taraflı anlaşmalar da mevcuttur. Bunlardan önemli olanlar şunlardır: 22.01.1993 tarihinde Minsk'te imzalanan Hukukî, Aile ve Cezaî Konularda Adli Yardımlaşma ve Hukukî İlişkiler Hakkında Konvansiyon (Minsk

⁹¹⁰ 258-II Sayılı ve 29 Ağustos 2001 Tarihli **Adli ve Diğer Kuruluşlara Ait İşlemlerin İcrası Hakkında Ö.C. Kanunu**, Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni, № 9-10, 2001.

⁹¹¹ Bkz. (Çevrimiçi) <http://www.mfa.uz/ru/cooperation/legalrelations/> (Erişim Tarihi: 21.04.2016).

Konvansiyonu)⁹¹², Hukuk Usulüne Dair Lahey Sözleşmesi⁹¹³ ve New York Konvansiyonu⁹¹⁴,dur.

⁹¹² Özbekistan için bu Konvansiyon 19.05.1994 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Konvansiyon, ilk etapta Eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) on devleti tarafından imzalanmıştır: Ermenistan, Beyaz Rusya (Belarus), Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Ukrayna. Azerbaycan ve Gürcistan Konvansiyona 11.07.1996 tarihinde katılmışlardır. Bkz. (Çevrimiçi) <http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=192> (Erişim Tarihi: 21.04.2016).

⁹¹³ Özbekistan, 1954 tarihli Hukuk Usulüne Dair Lahey Sözleşmesine 1996 yılında taraf olup, 1970 tarihli Lahey Delil Sözleşmesine taraf değildir.

⁹¹⁴ New York Konvansiyonu, Özbekistan'da 7 Şubat 1996 yılında yürürlüğe girmiştir. Bkz. (Çevrimiçi) http://www.lex.uz/Pages/GetAct.aspx?lact_id=2009040 (Erişim Tarihi: 21.04.2016).

SONUÇ, DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Sömürgecilik dönemi ile başladığı kabul edilen doğrudan yabancı yatırımlar, bugün dünyanın neredeyse tüm ülkeleri için önem arz etmektedir. Gelişmekte olan ülkeler refah seviyelerini yükseltebilmek, işsizliğe çare bulabilmek, dış ticaret açıklarını kapatabilmek için üretim yapmaya, bu üretimi yapabilmek için de DYY kendi ülkelerine çekmeye mecburdurlar. Çünkü ülkeye gelen DYY beraberinde yönetim ve pazarlama becerisi, know-how, teknoloji transferi, üretim kapasitesi ve ihracatın artması ve istihdam olanakları getirmektedir. Bu nedenle sadece gelişmekte olan veya az gelişmiş ekonomiler için değil bugün dünyada gelişmiş ekonomiler için bile yabancı yatırımlar ihtiyaç duymaktadırlar. Bir ülkenin DYY çekebilmesi için ise devletin pek çok konuda yönlendirici ve teşvik edici yatırım politikaları olması gerekmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımın bir ülkeyi seçmesindeki en önemli etmen şüphesiz iyi bir yatırım ortamıdır. İyi bir yatırım ortamı, ev sahibi ülkenin uluslararası anlaşmalara taraf olduğu, bürokrasinin az olduğu, idareler arası koordinasyonun sağlandığı, hukuk sisteminin yerli ve yabancılar için eşit olduğu, yolsuzluğun olmadığı veya en aza indirildiği, ekonomik ve siyasi istikrarın olduğu bir ortam demektir. Özellikle, yabancı yatırımcılar, yatırım yapacakları ülkenin hukuksal yönden gelişmiş bir sisteme sahip olmasını istemektedirler. Hukuksal alanda; ülkeye giriş çıkış kuralları, mülkiyet hakkı, ticaret serbestisi, serbest bölge, vergi ve gümrük gibi konularında gerekli düzenlemelerin olması da yabancı yatırımcılar için çok ehemmiyetlidir. Fakat sadece düzenlemelerin olması yeterli değildir, aynı zamanda bu düzenlemeleri hayata geçirecek iyi işleyen bir hukuk sisteminin varlığı da önemlidir.

Bu çalışmada, yabancı yatırımlara yönelik politikaların, belli bir ölçüye kadar ev sahibi hükümetin ideolojik yönlendirmeleri doğrultusunda geliştiğini tespit etmiştir. Nitekim çalışmada örnek model olarak incelenen Türkiye DYY mevzuatı tarihine bakıldığında, 1980'li yıllarda Türkiye ekonomisinde DYY'ler için bir dönüm noktası olduğu görülmüştür. Çünkü Türkiye'de, 1980 öncesinde ithal ikameci üretim ve sanayileşme politikası ön planda olduğundan dolayı; işbu politika beraberinde dışa kapalı bir ekonomik yapı ve korumacı dış ticaret politikasını getirmiş ve kabul edilen hukuki dayanaklar da bu çerçevede hazırlanmıştır. Fakat 1980 yılından 2003 yılına kadar olan dönemde: 8/168 sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi (1980),

Serbest Bölgeler Kanunu (1985), Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar (1989) ve Yap-İşlet-Devret Kanunu (1994) gibi en teşvik edici ve en reformist kanunlar kabul edilmiştir. Özellikle, 2003 yılında kabul edilen 4875 sayılı kanun ile yatırım ortamında önemli bir iyileşme sağlanmıştır ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğünden alınması gereken izin ve onay işlemleri bilgilendirme sistemine dönüştürülerek bürokrasi azaltılmıştır. Yerli ve yabancı yatırımcıya aynı haklar tanınmış, uyuşmazlıklarda milletlerarası tahkim hakkı tanınmıştır ve tahkim uygulamasının şekli netleştirilmiştir. Ayrıca yabancı personel çalıştırma konusu yeniden düzenlenerek bu şirketlerde yabancı personel çalıştırılması kolaylaştırılmıştır.

Özbekistan'da da 1991 yılında bağımsızlığın kazanılması ile birlikte DYY ülkeye çekmek ve elverişli yatırım ortamını yaratmak için hukuki altyapıyı oluşturmaya yönelik çalışmalar başlamıştır. İlk adım 1992 yılında kabul edilen “Dış Ticaretin Teşvik Edilmesi ve Yabancı Yatırımların Korunması İle İlgili Önlemler Hakkında” Ö.C. Cumhurbaşkanının Kararı ile atılmıştır. Daha sonra, 1995 yılında İmtiyazlar Hakkında Kanunu, 1998 yılında Yabancı Yatırımlar Hakkında Kanun ile Yabancı Yatırımcı Haklarının Korunması ve Garanti Edilmesi Hakkında Kanunu kabul edilmiştir. Son olarak da, 2014 yılında DYY hakkında önemli hükümler içeren Yatırım Faaliyeti Hakkında Kanunu kabul edilmiştir. Adı geçen kanunlarla yabancı yatırımların hukuki esasları belirlenmiş ve korunması için devlet garantisi verilmiştir. Daha sonraki yıllarda bu kanunlarda yapılan ilave ve değişiklikler ile hükümet yabancı yatırımcılara; yasal mevzuatın istikrarı, yatırımcı mülkünün korunması, kazanılan gelirin serbest transferi, yatırım faaliyetinin sona ermesi nedeniyle sermaye iadesi, sigorta koruması gibi hususlarda devlet garantisi vermiştir. Ancak, Özbekistan'da, geçiş ekonomilerinde gerçek piyasa şartları olmadığı için, öncelikli sektörlerin seçimi ve desteklenmesi gerekliliği savunulmuştur. Dolayısıyla, bağımsızlıktan günümüze kadar, Özbekistan'da ithal ikameci stratejinin izlenmekte olup yerli üreticiyi dış rekabete karşı korumak ve dış ticarete açık vermemek amacıyla idari müdahale ve kısıtlayıcı döviz ve ithalat kontrolü rejimleri uygulanmaktadır. Bu rejimler neticesinde de ülkeye DYY'lerin girişi azaldığı tespit edilmiştir.

Yine, bu çalışmada, bir ülkeyi DYY açısından cazip hale getiren önemli unsurlardan birisi de vergisel teşviklerin olduğu tespit edilmiştir. Vergisel teşvikler esasen vergi rejimi içinde devletlerin kasasından doğrudan para çıkışı yerine, gelirden

vazgeçme şeklinde uygulandığından, hükümetler açısından en fazla tercih edilen teşvik türü olmaktadır. DYY kendilerine çekmek isteyen ülkeler bu yatırımları cezbetmek için; indirimli kurumlar vergisi, vergi tatilleri, gümrük vergisi istisnaları/iadeleri, hızlandırılmış amortisman, yatırım indirimi, sosyal güvenlik prim indirimleri gibi farklı vergi teşvikleri uygulamaktadır. Bu teşvikler, çeşitli vergilerden muafiyet veya istisna şeklinde olabileceği gibi, ödemenin ertelenmesi veya taksitlendirilmesi şeklinde de uygulanabilmektedir.

Türkiye’de teşvik politikalarının en önemli hukuki dayanağını, 2012 tarihli Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar ile ilgili Bakanlar Kurulu Kararı’nın uygulanmasına ilişkin usul ve esasları düzenleyen Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Kararın Uygulanmasına İlişkin Tebliği başta olmak üzere diğer özel kanunlar teşkil etmektedir. Türkiye’nin yatırım teşvik sistemi; genel yatırım teşvik uygulaması, bölgesel yatırım teşvik uygulaması, büyük ölçekli yatırım teşvik uygulaması ve stratejik yatırım teşvik uygulaması olmak üzere dört ayrı rejimden ibaret olup yerli ve yabancı yatırımcılar işbu rejimlerden eşit oranda faydalanabilmektedir. Bununla birlikte, 3218 Sayılı Serbest Bölgeler Kanunu kapsamındaki teşvik ve avantajlardan yerli ve yabancı tüm şirketler eşit olarak yararlanmaktadırlar.

Özbekistan’da ise teşvik politikalarının hukuki dayanağını, Vergi Kanunu, Serbest Ekonomik Bölgeler Kanunu ve vergi hususundaki ilişkileri yönlendiren çeşitli Cumhurbaşkanlığı Kararları ve Bakanlar Kurulu Kararları ve Vergi İdaresinin Genelgeleri oluşturmaktadır. Teşvikler belli sektörlerle göre veya günümüzde faaliyette olan üç serbest ekonomik bölgelere göre değişmektedir.

Yukarıda belirtilen vergisel teşviklerden ayrı olarak hükümetler tarafından sağlanan ve yatırım ortamını iyileştirici idari düzenlemeler de, DYY ülkeye çekmeye yönelik kullanılan düzenleyici teşvik araçları olarak kabul edilmektedir. Düzenleyici teşvikler: fikri mülkiyet haklarının ve rekabetin korunması, çevre ve sağlık koruma tedbirleri, çalışma ve ikamet izinleri ve taşınmaz mal edinimi gibi alanlarda standartların düzenlenmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Düzenleyici teşvikler aracılığıyla adı geçen alanlarda uygulanan standartlara uyumlu geçici veya sürekli muafiyetler sağlanmakta ve mevcut yönetmeliklerin yatırımcıya zarar vermeyecek şekilde standartlaştırılmaktadır. Nitekim bu standartlar gerek çok taraflı gerekse iki

tarafli uluslararası sözleşmelerde; fikri mülkiyetin korunması, çalışma hakkı ve taşınmaz edinme gibi başlıklar altında ayrıntılı olarak düzenlendiği görülmektedir.

Diğer taraftan, çalışmada, yabancı yatırımcılar bir ülkeye yatırım yaparken en çok endişe duydukları etken ev sahibi ülkede yüzleşebilecekleri politik risklerin olduğu tespit edilmiştir. Bu politik riskler savaş, terör, sivil ayaklanmalar gibi olaylar neticesinde ortaya çıkabileceği gibi, yatırım faaliyeti ile ilgili hukuki çerçevede ortaya çıkan beklenmeyen değişiklikler veya siyasi iktidar değişiklikleri neticesinde yeni kurulan hükümetlerin yatırım faaliyetinin esasını teşkil eden sözleşmeleri iptal etmesi ya da yeni şartlar getirecek şekilde sözleşmeleri gözden geçirmesinden kaynaklanabilmektedir. Bununla birlikte, politik riskler ev sahibi devletin gelir ve döviz transferlerini engellemesi veya geçici olarak askıya almasına ek olarak doğrudan veya dolaylı kamulaştırma veya el koyma olarak bilinen eylemler sonucunda da ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla, DYY açısından ev sahibi ülkenin teşvik edici politikaları kadar, ev sahibi ülkenin yabancı yatırımcılar için gerek kendi mevzuatı gerek diğer ülkelerle yapmış olduğu yatırım anlaşmalarında öngördüğü koruyucu politikaları da çok önemlidir.

Çalışmada incelenen uluslararası tahkim dava sonuçlarından da, yabancı yatırımcıları politik risklerden koruyan enstrümanlar olarak; ev sahibi ülkenin yatırım mevzuatı, iki taraflı yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması (YKTK) anlaşmaları başta olmak üzere serbest ticaret ve diğer uluslararası yatırım anlaşmaları olduğu tespit edilmiştir. Özellikle, ICSID Konvansiyonu, ECT Antlaşması, MIGA Konvansiyonu ve New York Konvansiyonu gibi uluslararası sözleşmeler yabancı yatırımcılar için en çok hukuki koruma sunan koruma enstrümanları olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, uluslararası kuruluşların yatırımla ilgili bağlayıcı olan düzenlemeleri ve bağlayıcı olmayan belgeleri de yabancı yatırımlara ek koruma sağlamaktadır. Özellikle, uluslararası bir yatırım anlaşması niteliğini taşıyan GATS taahhütlerinin “bağlı” olarak WTO’ya kote edilmeleri, yabancı yatırımcılar açısından ek güvence olarak görülmekte ve dolayısıyla, GATS’a üye olan ev sahibi ülkelerin yabancı yatırımcılar açısından cazibesini artırmaktadır. Yine, kamu özel işbirliği kapsamında yapılan yabancı yatırımcı ile ev sahibi devlet arasında akdedilen yatırım sözleşmeleri de yabancı yatırımları her türlü politik risklerden korumaktadır.

Politik risklerden koruyan enstrümanların çoğunda, özellikle yatırımcı ve yatırımı korumaya yönelik bazı koruma standartları kullanılmaktadır. Bu koruma standartları arasında milli muamele, en çok gözetilen ulus, adil ve hakkaniyete uygun davranma, gelir ve sermaye transferi serbestisi, haksız kamulaştırmanın önlenmesi ve tam koruma ve güvenlik gibi standartlar yer almaktadır. Uluslararası hukukta söz konusu koruma standartlarının tam olarak tanımları yapılamamakla birlikte bu standartların kapsamına dair çeşitli tespitler yapılmaktadır. Başka bir ifadeyle, yatırım anlaşmalarında yer alacak koruma standartları taraf devletlerce belirlenmektedir. Yatırım anlaşmalarının bazılarında bu standartlardan bir veya ikisi kullanılırken bazılarında hepsi birden kabul edilebilmektedir. Ayrıca, taraf devletler bazen bir koruma standardını diğer koruma standartlarıyla beraber aynı maddede düzenleyebileceği gibi, her birinin farklı maddelerde de ele almaktadırlar. Diğer taraftan, yatırım anlaşmalarında yer alan koruma standartlarının kapsamları ve anlaşmalardaki ifade (kabul ediliş) tarzı da taraf devletlerce farklı şekillerde düzenlenebilmektedir. Taraflar bazen kabul ettikleri muamele standardını sınırlama ihtiyacı duyarak, buna uygun anlaşma metnini tanzim etmektedirler.

Burada belirtilmesi gereken diğer bir husus, 1990'lı yıllarda görülen çarpıcı artışa kadar ikili yatırım anlaşmaları ve yatırıma ilişkin düzenleme içeren ticaret anlaşmaları uyuşmazlık çözümü bakımından bir rol oynamamıştır. İlk defa 1987 yılında uyuşmazlıkların bu anlaşmalara dayanılarak çözülmesi gündeme gelmiş ve anlaşmaların sayısı arttıkça yatırımcılarla ülkeler arasındaki anlaşmalara dayanan uyuşmazlıkların sayısı da artmıştır. Nitekim yatırım anlaşmalarına dayanan davaların sayısı özellikle 1990'lı yıllarında sonlarından itibaren ciddi bir artış göstermiştir. 1995'te 6 olan dava sayısı 2014 yılı sonunda 608'e ulaşmıştır. Davaların sayısındaki artış, çeşitli etkenlere bağlanmaktadır. Öncelikle yabancı sermaye yatırımlarının artması, genel olarak bu yatırımlara ilişkin ve daha spesifik olarak ikili yatırım anlaşmaları ile ilgili uyuşmazlıkların da artmasına zemin oluşturmuştur. İkinci olarak, sayısı artan ikili yatırım anlaşmaları karşısında, daha fazla sayıda yatırımcı-devlet uyuşmazlığı, bu anlaşmaların ihlâli iddialarına dayanmaktadır. Ayrıca ev sahibi devletlere karşı ileri sürülen iddiaların başarı kazanması, daha fazla yatırımcıyı, iddia ve taleplerini yatırımcı-devlet uyuşmazlık çözüm mekanizmasına götürme konusunda cesaretlendirmiştir.

Çalışmada tespit edilen sonuçlardan ve özellikle Türkiye'nin tecrübelerinden yola çıkarak; Özbekistan'ın yabancı yatırım ortamını cazip hale getirmek için, yatırımların önündeki engelleri kaldırmaya ve teşvik edici düzenlemeleri geliştirilmeye yönelik aşağıda belirtilen yatırım politikalarının uygulanması önerilmektedir:

- a) Öncelikle, Özbekistan'da, yabancı yatırımcıların uygulamada karşı karşıya kaldıkları ve sürekli artma eğilimi gösteren bürokratik işlemler, bürokratik yapı, kamu kurumları arasında koordinasyonsuzluk ve yetkilerin dağınıklığı, DYY ülkeye çekilmesini engelleyen en önemli unsurlardan olduğu belirtilmesi gerekir. Özellikle, yabancı yatırımcılar için uygulanan izin ve onay işlemleri DYY'lerin ülkeye girişlerine engel olmaktadır. Türkiye'deki bu işlemler, 2003 yılında kabul edilen DYYK ile bilgilendirme sistemine dönüştürülerek bürokrasi azaltılmış ve sonucunda DYY sayılarının ülkede artmasında olumlu rol oynamıştır. Bu nedenle, Özbekistan'da da, doğrudan yabancı yatırımlara yönelik bürokratik izin ve onay işlemlerin mümkün olduğunca azaltılmaya çalışarak bilgilendirme sistemine geçilmesi yararlı olacağı düşünülmektedir.
- b) Kanaatimizce, DYY'lerin Özbekistan'a az giriş yapma sebeplerinden biri de şirket kuruluş işlemlerinde öngörülen şartlardır. Nitekim Özbekistan'da, yürürlükteki yabancı yatırım mevzuatı gereğince, sadece, şirket sermayesinin en az %30'u yabancı yatırımcıya ait 150 bin dolardan fazla ana sermayesine sahip ve kuruculardan birinin yabancı tüzel kişi olan şirket, yabancı yatırımlı şirket statüsüne sahip olabilmektedir. Türkiye'de ise, 2003 tarihli DYYK ile yabancı sermayeli şirket kurmak için ortak başına asgari 50 bin dolar getirilmesi şartı kaldırarak şirket kuruluş işlemi tamamen yerli sermayeli şirketlerde olduğu gibi gerçekleştirilmeye başlamış ve sonucunda DYY'lerin artmasına yardımcı olmuştur. Dolayısıyla, yukarıda adı geçen sermaye kısıtlamalarının da Özbekistan'da kaldırılması olumlu sonuçlar vereceği kanaatindeyiz.
- c) Bu çalışmada, ekonominin planlı biçimde geliştiği, istikrarlı ve şeffaf düzenlemelerin yer aldığı ülkeler yabancı yatırımcılar için daha güvenli bir ortam sunarken, ekonomik belirsizliklerin hakim olduğu ve korumacı dış ticaret politikaları kapsamında transfer ve konvertibiliteye ilişkin kısıtlayıcı

düzenlemelerin olduğu ülkeler riskin yüksek olduğu yerler olarak kabul edildiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla, Özbekistan’da uygulamaya devam edilmekte olan konvertibiliteye ilişkin kısıtlayıcı düzenlemelerin yeniden gözden geçirilerek ortaya çıkan çoklu döviz kuru sisteminin kaldırılması ülkede sağlıklı bir yatırım ortamının oluşmasının yolunu açacaktır.

- d) Özbekistan’da, yabancı yatırımcılar için uygulanan vergisel teşvik oranlarının çok uygun olmasına rağmen, bu teşvikler DYY ülkeye çekmeye pek yardımcı olmamıştır. Dolayısıyla, teşvik politikaları konusunda, Türkiye’de uygulanan teşvik sisteminin Özbekistan’da da denenmesi yararlı olacağı düşünülmektedir. Fakat uygun teşvik araçlarının seçiminde, yabancı yatırımların ülke açısından faydalı olabilmesi için, ülke çıkarları ile yabancı yatırımcı çıkarları arasında bir denge kurulmalı, devlet tarafından sağlanacak teşvik ve diğer desteklerin ilgili sektörlere ve ülke ekonomisine zarar vermemesi gözetilmelidir.
- e) Ayrıca, teşvik sistemi oluşturulurken, DYY’lerin getirecekleri paranın yanında, sağladıkları istihdam, ihracat, yarattıkları yan sanayi, teknolojik imkânlar, know-how, yönetim becerisi sebebiyle kaçırılmaması gereken fırsatlar sunan yatırımlar dikkate alınmalıdır. Bu tür yabancı yatırımcılarla birer birer konuşularak, yatırım yapmaları için verilebilecek teşvikler üzerinde mutabakat sağlanmaya çalışılmalıdır. Teknolojik yatırımlara önem verilmeli, yabancı şirketlerin, Özbekistan’a çekilebilmesi için, davetler verilmeli, tanıtım toplantıları düzenlenmeli, yatırım için arayacakları koşullar öğrenilmeli, görüşmelerle, pazarlıklarla projenin ülkeye kazandırılmasına çalışılmalıdır. Özellikle, çok uluslu şirketlerinin yeni yatırım projeleri takip edilmeli bu projelerin Özbekistan’a kazandırılması için inisiyatif kullanılarak arzuladıkları yatırım olanaklarının Özbekistan’da sağlanmasına çalışılmalıdır.
- f) Yatırım teşviklerinin istenilen sonuçlara ulaşılmasında ise, etkinliklerini değerlendirmek üzere periyodik olarak gözden geçirilmeleri de önem taşımaktadır. Yatırım teşviklerinin etkileri özellikle uzun dönemde izlenmeli ve sonuçlar kapsamlı bir şekilde değerlendirilmelidir. Böylece, teşvik sistemlerinin uygulama sonuçlarına göre yönetimi kolaylaşmakta ve belirlenen

ihtiyaçlar doğrultusunda, sistemin güncellenmesi ve geliştirilmesi mümkün olabilmektedir.

- g) Özbekistan'ın DYY mevzuatı, yabancı yatırımcıları koruyan son derece liberal hükümleri içermektedir. Ancak, hukuk sisteminin ve adalet mekanizmasının işleyişindeki aksaklıklar ve ihtisas mahkemelerinin olmayışı yabancı yatırımcıyı caydıran bir diğer unsurdur. Özellikle, Özbekistan'da, Türkiye'de olduğu gibi fikri mülkiyetin korunması ile ilgili özel mahkemelerin kurulması da yararlı olacağı düşünülmektedir.
- h) DYY ülkeye çekerken, Özbekistan'ın ihtiyaç duyduğu altyapı projelerinin gerçekleştirilmesi için KÖİ modeli Özbekistan'ın ana kalkınma stratejilerinden biri olarak benimsenmeli ve geliştirilmelidir. Nitekim bu çalışmada, Türkiye'de geliştirilen büyük projelerin KÖİ yatırım sözleşmeleri çerçevesinde gerçekleştirildiği ve bu sayede DYY'lerin ülkeye yatırım yapmak için rekabet ettikleri tespit etmiştir.
- i) Uluslararası yatırımcıların tercihlerini etkileyen faktörlerden bir diğeri faaliyet kolaylıklarıdır. Yatırım promosyon ajansları gerek ülke içinde gerek ülke dışında verdikleri tanıtım ve rehberlik hizmetleri ile bu anlamda önemli bir fonksiyon üstlenmektedir. Maalesef, Özbekistan'da yabancı yatırımların yurt dışında etkin bir şekilde tanıtımı yapılamamaktadır. Kamu adına tanıtım görevi yurt dışında sadece Özbek Büyükelçilikler ve Başkonsolosluklar nezdinde gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu çalışmaların ise yeteli olmadığı Özbekistan'a yapılan DYY istatistiklerinden görülmektedir. Türkiye'de ise Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı bazı gelişmiş ülkelerdeki temsilcilikleri ile de bu faaliyetleri yürütmektedir. Dolayısıyla, DYY artırabilmek açısından, Özbekistan'ın, bazı yabancı merkezlerde irtibat büroları kurarak gerek yatırım öncesi gerekse sonrasında yatırımcılara danışmanlık vermesi karar verme aşamasında olan potansiyel yatırımcılar için yönlendirici olabilecektir.
- j) Yine, Özbekistan'ın, hem uluslararası hem bölgesel ekonomik ve siyasi ilişkilerde gerçekçi gelişmeleri sağlaması da DYY'lerin ülkeye çekilmesi açısından çok yardımcı olacaktır. Bu çalışmada, Türkiye'nin WTO'ya üye

olduğu, ancak Özbekistan'ın WTO'ya henüz üye olmadığı da tespit edilmiştir. Fakat kanaatimizce, kısa vadede, WTO kurallarına uygun olarak iç piyasanın dışarıya genişçe açılması, yabancı ürünlerin üreticileri ile henüz rekabet yapma gücüne sahip olmayan ve varlığını devam ettirmek için adeta direnen Özbekistan sanayisinin daha da kötü duruma düşmesine neden olabilir. Bu bakımdan, WTO ya üye olmanın zamanı ve şartları çok dikkatle hesaplanmalı ki, ülke ekonomisi için bu üyelikten maksimum fayda sağlanabilsin.

Sonuç olarak, Özbekistan'ın yabancı yatırımlardan daha fazla pay alabilmesi için yukarıda belirtilen olumsuzlukların giderilmesi, yatırım ortamı uluslararası standartlara çekilmesi ve özellikle hukuki reformların yapılması önem taşımaktadır. DYY ülkeye çekecek bu hukuki reformların hayata geçirilmesi için ise öncelikle yatırım stratejilerinin belirlenmesi ve kararlı yatırım politikaların uygulanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

A. Kitaplar

- ACAR, Hakan. **FIDIC Uluslararası İnşaat Sözleşmesi: Kırmızı Kitap 1999**. Ankara: Adalet Yayınevi. 2015.
- AKINCI, Ziya. **Milletlerarası Tahkim**. İstanbul: Vedat Kitapçılık. 2013.
- AKTAŞ, Alp. **Teknoloji Serbest Bölgesi'nde Uygulanan İstisna. Muafiyet ve Destekler**. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık. 2014.
- ALPAR, Cem. **Dünya'da ve Türkiye'de Serbest Bölgeler**. Ankara: Dost Kitabevi. 1985.
- ATİYAS, İzak ve Burak ODER. **Türkiye'de Özelleştirmenin Hukuk ve Ekonomisi**. Ankara: Türkiye Ekonomi Politikalarını Araştırma Vakfı Yayınları. 2008. (Çevrimiçi)
http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271234172r8289.Turkiye___de_Ozellestirmenin_Hukuk_ve_Ekonomisi.pdf (Erişim Tarihi: 14.02.2016).
- AYDEMİR, Deniz Defne Kırılı. **Yabancı Yatırımların Korunması: Çok Taraflı Yatırım Garanti Kuruluşu (MIGA) ve Yabancı Yatırımların Politik Risklere Karşı Korunması**. İstanbul: Legal Yayınevi. 2005.
- BAHAR, Cevdet Okan. **Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşmaları ve Yabancıların Türkiye'de Vergilendirilmeleri**. 2.b. Ankara: Yaklaşım Yayıncılık. 2007.
- BAKLACI, Pınar. **Uluslararası Yatırım Hukukunda En Çok Gözetilen Ulus Muamelesi**. İstanbul: Beta Yayınları. 2009.
- BARLAS, Nami. **Adi Ortaklık Temeline Dayalı Sözleşme İlişkileri**. 2.b. İstanbul: Vedat Kitapçılık. 2012.
- BATMAZ, Nihat ve Halil TUNCA. **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye (1923 - 2003)**. İstanbul: Beta Yayınları. 2005.
- BATMAZ, Nihat ve Sevinç TEKELİ. **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri**. Bursa: Ekin Yayınevi. 2009.
- BAYKAL, Mehmet. **Hukuksal ve Kurumsal Bağlamda Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar**. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık. 2014.
- BİLİCİ, Nurettin. **Vergi Hukuku**. 37 b. Ankara: Savaş Yayınevi. 2016.
- COHN, Theodore H. **Global Political Economy - Theory and Practice**. New York: Pearson/Longman. 2005.

- ÇAKMAK, Mesut ve Çağdaş Evrim ERGÜN. **Türkiye'nin Taraf Olduğu Yatırımların Karşılıklı Korunması ve Teşviki Anlaşmaları (Bilateral Investment Treaties of Turkey)**. Ankara: Çakmak Yayınevi. 2011.
- ÇAL, Sedat. **Uluslararası Yatırım Tahkimi ve Kamu Hukuku İlişkisi**. Ankara: Seçkin Yayıncılık. 2009.
- ÇARIKCI, Emin. **Türkiye'de İç ve Dış Ekonomik Gelişmeler**. Ankara: Adım Yayıncılık. 1996.
- ÇELİKEL, Aysel ve Günseli Öztekin GELGEL. **Yabancılar Hukuku**. 21.b. İstanbul: Beta Yayınları. 2015.
- ÇİÇEKLİ, Bülent. **Yabancılar ve Mülteci Hukuku**. 5.b. Ankara: Seçkin Yayıncılık. 2014.
- DAYINLARLI, Kemal. **Joint Venture Sözleşmesi**. 3.b. Ankara: Dayınlarlı Yayıncılık. 2007.
- DAYINLARLI, Kemal. **Milletlerarası Tahkim Rehberi**. Ankara: Dayınlarlı Yayıncılık. 2014.
- DAYIOĞLU, Erdal. **Yabancıların Taşınmaz Üzerindeki Haklarının Korunması: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında**. Ankara: Adalet Yayınevi. 2015.
- DOLZER, Rudolf ve Christoph SCHREUER. **Principles of International Investment Law**. New York: Oxford University Press. 2008. (Çevrimiçi) <https://is.muni.cz/www/210560/22585762/Dolzer.pdf> (Erişim Tarihi: 04.02.2016).
- DOST, Süleyman. **Yabancı Yatırım Uyuşmazlıkları ve ICSID Tahkimi**. Ankara: Asil Yayınevi. 2006.
- DTM. **Serbest Bölgeler Mevzuatı**. 5.b. Ankara: Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü. 2003.
- DURAN, Mustafa. **Teşvik Politikaları ve Doğrudan Sermaye Yatırımları**. Ankara: T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı. 2003.
- EFE, Birol. **Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Analizi: İzmir Örneği**. İzmir: İzmir Ticaret Odası. 2002.
- EKŞİ, Nuray. **Yabancılar ve Uluslararası Koruma Hukuku**. 3.b. İstanbul: Beta Yayınları. 2015.
- EMEK, Uğur. **Ek ve Değişiklikler İle Yap-İşlet-Devret (YID), Yap-İşlet (Yİ) ve Kamu Hizmeti İmtiyazı Mevzuatı**. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı. 2002.
- ERDOĞAN, Engin ve Meliha ENER. **Küresel Pazarların Ekonomik Üsleri Serbest Bölgeler**. Ankara: Nobel Yayınevi. 2005.

- ERTEN, Rifat. **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu'nun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü**. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü. 2005.
- EZER, Ali ve Suat ŞİMŞEK. **Yeni Teşvik Sistemi Kapsamında Yatırımlara Devlet Yardımı: Vergi İndirimleri, KDV ve Gümrük Vergisi Muafiyetleri**. Yatırım Yeri Tahsisi. Ankara: Seçkin Yayıncılık. 2013.
- GİRAY, Faruk Kerem. **Milletlerarası Yatırım Tahkiminde Kamulaştırmadan Doğan Tazminat ve Tazminatın Hesaplanmasında Kullanılan Yöntemler**. İstanbul: Beta Yayınları. 2013.
- GİRAY, Filiz. **Vergi Teşvik Sistemi ve Uygulamalar**. 2.b. Bursa: Ekin Yayınevi. 2012.
- GÖZLER, Kemal ve Gürsel KAPLAN. **İdare Hukuku Dersleri**. 17.b. Bursa: Ekin Yayınevi. 2015.
- GÜLALP, Haldun. **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**. İstanbul: Yurt Yayınevi. 1983.
- GÜVEN, Pelin. **Tanım – Tenfiz: Yabancı Mahkeme Kararlarının Tanınması ve Tenfizi**. Ankara: Yetkin Yayınları. 2013.
- HATEMİ, Hüseyin ve Aydın AYBAY, **Eşya Hukuku**, 4.b. İstanbul: Vedat Kitapçılık. 2014
- IMF. **Balance of Payments and International Investment Position Manual**. Sixth Edition.. Washington D.C.: IMF Publication Services. 2009. (Çevrimiçi) <https://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2007/pdf/bpm6.pdf> (Erişim Tarihi: 11.02.2016).
- IŞIK, İsmail ve Mehmet ÇABUK. **Vergi, Muhasebe ve Dış Ticaret Uygulamaları Açısından: Serbest Bölgeler**. Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları. 2007.
- İMKB. **Sermaye Piyasası ve Borsa Temel Bilgiler Kılavuzu**. 21.b. İstanbul: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası. 2011.
- İNCEKARA, Ahmet. **Türkiye'de Teşvik Sistemi**. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 10. 1995.
- İSO. **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar ve Türkiye Durum Tespiti ve Stratejik Plan**. İstanbul: İstanbul Sanayi Odası. 2002.
- İSTE, Cansu. **ICSID Tahkiminde Ev Sahibi Ülkenin Mevzuat Değişikliğinden Kaynaklanan Yatırım Uyuşmazlıkları**. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık. 2012.
- İTO. **Gelişmiş Ülkelerde İthalatın ve Dış Rekabetin Kontrolü**. İstanbul: İTO Yayınları. 2006. (Çevrimiçi) <http://www.ito.org.tr/itoyayin/0016706.pdf> (Erişim Tarihi: 17.03.2016).

- KANLIDERE, Ahmet. (ed.) **Orta Asya Türk Tarihi**. 4.b. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi. 2013.
- KARA, Çetin. **Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmaları Türkiye Uygulaması**. Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları. 2000.
- KARACA, Hüseyin Akif. **Türk Yabancılar Hukuku Bakımından Serbest Bölgelerin Hukuki Rejimi**. Ankara: Arıkan Yayınevi. 2008.
- KARIMOV, İslam. **Özbekistan: 21. Yüzyılın Eşiğinde**. Ankara: Bilig Yayınları. 1997.
- KARLUK, S. Rıdvan. **Uluslararası Ekonomi: Teori - Politika**. 10.b. İstanbul: Beta Yayınları. 2013.
- KAYIHAN, Şaban ve Mehmet ESKİ. **Uluslararası Ekonomi Hukuku – Cilt:1**. 2.b. Kocaeli: Umuttepe Yayınları. 2015.
- KESKİN, Bayram. **Kamu Hizmetinin Görülmesine İlişkin Sözleşmelerde Uluslararası Tahkim**. İstanbul: Arıkan Yayınevi. 2008.
- KEŞLİ, Ahmet T. **PPP Projelerinin Hukuki Rejimi**. İstanbul: Group Law Publishing Yayıncılık. 2012.
- KÖKSAL, Mehmet. **Yabancıların Taşınmazlarda Mülkiyet ve Sınırlı Ayni Hak Edinmeleri**. Ankara: Adalet Yayınevi. 2015.
- KUMKALE, Rüknettin. **100 Soruda Yeni Teşvik Uygulaması**. Ankara: Seçkin Yayıncılık. 2013.
- LU, Kevin W, Gero Verheyen ve Srilal M. Perera. **Investing with Confidence : Understanding Political Risk Management in the 21st Century**. Washington D.C.: The World Bank. 2009. (Çevrimiçi) http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2009/10/27/000333037_20091027004213/Rendered/PDF/512800PUB0Inve101Official0Use00nly1.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2016).
- MELEMEN, Mehmet. **Uluslararası Ticaret Kültürü**. İstanbul: Türkmen Kitabevi. 2012.
- MELEMEN, Mehmet. **Uygulamalı Uluslararası Ticaret İşlemleri**. 3.b. İstanbul: Türkmen Kitabevi. 2015.
- MIGA. **World Investment and Political Risk**. Washington D.C.: The World Bank. 2011. (Çevrimiçi) <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/12429/73168.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim Tarihi: 11.02.2016).
- NEWCOMBE, Andrew Paul. **Law and Practice of Investment Treaties: Standards of Treatment**. USA: Wolters Kluwer Law & Business. 2009.

NOMER, Ergin, Nuray EKŞİ ve Günseli Öztekin GELGEL. **Milletlerarası Tahkim Hukuku - Cilt:1**. 4.b. İstanbul: Beta Yayınları. 2013.

OECD. **Best-Practice Guide for a Positive Business and Investment Climate**.

Vienna: OECD Publishing. 2006. (Çevrimiçi)

<http://www.osce.org/eea/19768?download=true> (Erişim Tarihi: 21.10.2015).

OECD. **Checklist for Foreign Direct Investment Incentive Policies**. Paris: OECD

Publishing. 2003. (Çevrimiçi) [http://www.oecd.org/daf/inv/investment-](http://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/2506900.pdf)

[policy/2506900.pdf](http://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/2506900.pdf) (Erişim Tarihi: 04.12.2015).

OECD. **Corporate Tax Incentives for Foreign Direct Investment**. OECD Tax Policy

Studies. OECD Publishing. 2001.

OECD. **National Treatment for Foreign-Controlled Enterprises: Including**

Adhering Country Exceptions to National Treatment. Paris: OECD

Publishing. 2013. (Çevrimiçi) [http://www.oecd.org/daf/inv/investment-](http://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/national-treatment-instrument-english.pdf)

[policy/national-treatment-instrument-english.pdf](http://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/national-treatment-instrument-english.pdf) (Erişim Tarihi: 03.02.2016).

OECD. **New Patterns of Industrial Globalisation: Cross-Border Mergers and Acquisitions and Strategic Alliances**. Paris: OECD Publishing. 2001.

(Çevrimiçi) [http://www.oecd-ilibrary.org/industry-and-services/new-patterns-of-](http://www.oecd-ilibrary.org/industry-and-services/new-patterns-of-industrial-globalisation_9789264192911-en)

[industrial-globalisation_9789264192911-en](http://www.oecd-ilibrary.org/industry-and-services/new-patterns-of-industrial-globalisation_9789264192911-en) (Erişim Tarihi: 11.02.2016).

OECD. **OECD Benchmark Definition of Foreign Direct Investment - 4th Edition**.

Paris: OECD Publishing. 2008. (Çevrimiçi)

<http://www.oecd.org/daf/inv/investmentstatisticsandanalysis/40193734.pdf>

(Erişim Tarihi: 11.02.2016).

OECD. **Policy Framework for Investment**. Paris: OECD Publishing. 2015.

(Çevrimiçi) [http://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/Policy-Framework-](http://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/Policy-Framework-for-Investment-2015-CMIN2015-5.pdf)

[for-Investment-2015-CMIN2015-5.pdf](http://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/Policy-Framework-for-Investment-2015-CMIN2015-5.pdf) (Erişim Tarihi: 21.10.2015).

ÖİB. **Dünyada ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif**. Ankara: Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı. 2010.

ORAZGILICOV, Dövrän. **Milletlerarası Doğrudan Yatırımlar Açısından Joint Venture**. İzmir: Güncel Yayınevi. 2006.

ÖNCEL, Mualla, Ahmet KUMRULU ve Nami ÇAĞAN. **Vergi Hukuku**. 24.b. Ankara: Turhan Kitabevi. 2015.

ÖTZO (Özbekistan Ticaret ve Sanayi Odası). **Ticari Sözleşmeler ve Uyuşmazlıkların**

Tahkim Yoluyla Çözümü: Uygulama Kılavuzu (Özbekçe). Taşkent: UNDP.

2010. (Çevrimiçi)

[http://www.uz.undp.org/content/dam/uzbekistan/docs/Publications/economicgove-](http://www.uz.undp.org/content/dam/uzbekistan/docs/Publications/economicgovernance/Civil_Legal_Contracts/un_uzb_Civil_Legal_Contracts.pdf?download)

[rnance/Civil_Legal_Contracts/un_uzb_Civil_Legal_Contracts.pdf?download](http://www.uz.undp.org/content/dam/uzbekistan/docs/Publications/economicgovernance/Civil_Legal_Contracts/un_uzb_Civil_Legal_Contracts.pdf?download)

(Erişim Tarihi: 24.10.2015).

ÖZBEK, Mustafa. **Alternatif Uyuşmazlık Çözümü**. Ankara: Yaklaşım Yayınları. 2004.

- ÖZDOĞAN, Bahar. **Serbest Bölgeler**. Ankara: Siyasal Kitabevi. 2006.
- ÖZER, Attila. **Türk Cumhuriyetlerinin Hukuki Yapısı: Yasama-Yürütme-Yargı**. Ankara: Turhan Kitabevi. 2008.
- ÖZTÜRK, Ali İhsan. **100 Soruda Yabancı Uyrukluların Türkiye’de Çalışması**. 3.b. Ankara: Seçkin Yayıncılık. 2015.
- POLAT, Malike. **Milletlerarası Usul Hukukunda Arabuluculuk**. Ankara: Yetkin Yayınları. 2010.
- SARAÇ, Özgür. **Küresel Vergi Rekabeti ve Ulusal Vergi Politikaları: Türkiye Değerlendirmesi**. Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları. 2006.
- SARISU, Ayhan. **Kamu & Özel İş Birlikleri (Public & Private Partnerships – PPP)**. Ankara: Yaklaşım Yayıncılık. 2009.
- SEYİDOĞLU, Halil. **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**. 20.b. İstanbul: Güzem Can Yayınları. 2015.
- SHERMAN, Andrew J. ve Milledge A. HART. **Mergers & Acquisitions From A to Z**. 2.nd Edition. New York: Amacon. 2006.
- SORNARAJAH, M. **The International Law on Foreign Investment**. Cambridge: Cambridge University Press. Third Edition. 2010.
- ŞAKAR, Ayşe Yiğit. **Vergi Hukukunda Serbest Bölgeler**. Ankara: Yaklaşım Yayıncılık. 2008.
- ŞANLI, Cemal. **Uluslararası Ticari Akitlerin Hazırlanması ve Uyuşmazlıkların Çözüm Yolları**. 6.b. İstanbul: Beta Yayınları. 2016.
- ŞENER, Sefer. **Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye’de Yabancı Yatırımlar**. Bursa: Ekin Yayınevi. 2013.
- ŞİRİN. Z. Ertunç. **Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Vergilendirilme Rejimi**. İstanbul: Vedat Kitapçılık. 2005.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı. **Yatırım Teşvik Belgesi Kapsamında Devlet Destekleri Adım Adım Uygulama Rehberi**. Ankara: Ekonomi Bakanlığı. 2013.
- T.C. Gelir İdaresi Başkanlığı. **GATT Bilgilendirme Rehberi**. Ankara: GATT Müdürlüğü. 2009. (Çevrimiçi)
http://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzuat/uluslararası_mevzuat/gatt95.pdf
(Erişim Tarihi: 17.03.2016).
- TANRIVERMİŞ, Harun ve Ayşegül MENGİ. (ed.) **Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Yabancıların Taşınmaz Ediminin Analizi: Mülkiyet Hakkı, Yabancı Edinimi ve Kısıtlama Uygulamaları**. Ankara: Ankara Üniversitesi. 2013. (Çevrimiçi)
http://www.tkgm.gov.tr/sites/default/files/icerik/ekleri/gelismis_ve_gelismekte_ol

an_ulkelerde_yabancilarin_tasinmaz_ediniminin_analizi.pdf (Erişim Tarihi: 30.11.2015).

- TAYLAR, Yıldırım. **Türk Vergi Hukuku Açısından Serbest Bölgeler**. Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları. 2008.
- TEKİNALP, Gülören. **Türk Yabancılar Hukuku**. b.8. İstanbul: Beta Yayınları. 2003.
- TELLİ, Serap. **Devletler Hukuku Açısından Uluslararası Ticaret ve Kurumlaşması**. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü. 1991.
- TEMİR, Arif. **Türkiye’de Yabancıların Çalışma İzinleri**. Ankara: Yaklaşım Yayıncılık. 2015.
- TİRYAKİ, Hamit. **Yabancıların Türkiye’de Çalışma İzinleri**. Ankara: Bilge Yayınları. 2015.
- TİRYAKİOĞLU, Bilgin. **Doğrudan Yatırımların Uluslararası Hukukta Korunması**. Ankara: Dayınlarlı Yayıncılık. 2003.
- TODARO, Michael P. ve Stephen C. SMITH. **Economic Development**. 8th Edition. United Kingdom: Adison Wesley. 2003.
- TOROSLU, Mahmut Vefa ve Cem Niyazi DURMUŞ. **Serbest Bölgeler**. 2.b. Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları. 2010.
- TORUN, Yalçın. **Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözüm Merkezi (ICSID) Hakem Kararlarına Karşı Hukuki Başvuru Yolları**. Ankara: Seçkin Yayıncılık. 2011.
- TURHAN, Salih. **Vergi Teorisi ve Politikası**. İstanbul: Filiz Kitabevi. 1993.
- TUYGUN, Salih. **ICSID Tahkimine İlişkin Hakem Kararlarının İcra Edilmesi**. İzmir: Güncel Hukuk Yayınları. 2007.
- ULAŞ, Dilber. **Uluslararası Pazarlara Giriş Stratejisi Olarak Ortak Girişimler (Joint Venture) ve Türkiye’de Uygulamaları**. Ankara: Turhan Kitabevi. 2003.
- UNCTAD. **Incentives**. Geneva: United Nations Publications. 2004. (Çevrimiçi)
http://unctad.org/en/Docs/iteiit20035_en.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2016).
- UNCTAD. **Investment Guide to the Silk Road**. New York and Geneva: United Nations Publications. 2014. (Çevrimiçi)
http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/diae2014d3_en.pdf (Erişim Tarihi: 21.04.2016).
- UNCTAD. **Most-Favoured-Nation Treatment**. New York and Geneva: United Nations Publications. 1999. (Çevrimiçi)
<http://unctad.org/en/Docs/psiteiitd10v3.en.pdf> (Erişim Tarihi: 11.02.2016).

- UNCTAD. **Taking Property**. New York and Geneva: United Nations Publications. 2000. (Çevrimiçi) <http://unctad.org/en/Docs/psiteitd15.en.pdf> (Erişim Tarihi: 11.02.2016).
- URAS, T. Güngör. **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**. İstanbul: İktisadi Yayınlar. 1979.
- UZINFOINVEST. **Invest in Uzbekistan**. Taşkent: UNDP. 2013. (Çevrimiçi) <http://www.uz.undp.org/content/dam/uzbekistan/docs/Publications/Invest%20Uzbekistan.pdf?download> (Erişim Tarihi: 24.10.2015).
- YAVAN, Nuri. **Teşviklerin Sektörel ve Bölgesel Analizi: Türkiye Örneği**. Ankara: Maliye Hesap Uzmanları Vakfı. 2011.
- YAVAN, Nuri. **Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi Yayın Yeri**. İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı. 2006.
- YILMAZ, Alper Çağrı. **Uluslararası Enerji Yatırımlarının Korunması**. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık. 2013.
- YILMAZ, İlhan. **Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Tahkim Yoluyla Çözümü ve ICSID: Yargılama Yetkisi**. İstanbul: Beta Yayınları. 2004.
- YUSUPOV, Nurmuhammad ve Farrukh KARABAEV. **Teoriya İ Praktika Gosudarstvenno-Chastnogo Partnerstva (Kamu-Özel Ortaklığı Teorisi ve Pratiği)**. Taşkent: UNDP. 2013. (Çevrimiçi) http://www.uz.undp.org/content/dam/uzbekistan/docs/Publications/economicgovernance/Theory_and-practice_of_public-private_partnership/un_uzb_Theory_and_practice_of_public-private_partnership.pdf?download (Erişim Tarihi: 24.10.2015).
- ZENGİNKUZUCU, Dikran M. **Devlet ve Yabancı Yatırımcılar Arasındaki Uyuşmazlıkların Çözümünde Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü Merkezi (ICSID)’nin Kuruluşu ve İşleyişi**. İstanbul: Legal Yayıncılık. 2012.
- ZENGİNKUZUCU, Dikran M. **Uluslararası Ticaret ve Yatırım Uyuşmazlıklarında Dostane Çözüm: Kurumlar – Kurallar – Süreçler**. İstanbul: Legal Yayıncılık. 2013.

B. Makaleler

- ACARTÜRK, Ertuğrul ve Sabiha KESKİN. “Türkiye’de Sağlık Sektöründe Kamu Özel Ortaklığı Modeli”. **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. C.17. S.3. 2012. ss.25-51.
- AKDEVE, Erdal ve Erdal Tanas KARAGÖL. “Geçmişten Günümüze Türkiye’de Teşvikler ve Ülke Uygulamaları”. **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. S. 37. Temmuz 2013. ss.329-50.

- AKİNCİ, Gokhan ve James CRİTTLE. “Special Economic Zone: Performance. Lessons Learned. and Implication for Zone Development”. **Foreign Investment Advisory Service (FIAS) Occasional Paper**. Washington D.C.: The World Bank. 2008. (Çevrimiçi) http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2008/10/07/000334955_20081007064814/Rendered/PDF/458690WP0Box331s0April200801PUBLIC1.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2016).
- AKTÜRK, Levent Necmi ve Şevket TÜYLÜOĞLU. “Yatırım Promosyon Ajanslarının Doğrudan Yabancı Yatırımları Çekme Başarılarının Çekim Modeli İle İncelenmesi”. **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**. C.19. S.1. 2012. ss.137-47.
- ATAMAN-FİGANMEŞE, İnci. “Milletlerarası Ticari Tahkim ile Yatırım Tahkimi Arasındaki Farklar”. **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**. C. 31. S.1. 2011. ss.91-152.
- AYDIN, Ali Kemal. “Serbest Ticaret Anlaşmalarının Yeri ve Türkiye’nin Dış Ticaretinin Geliştirilmesindeki Önemi”. **Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi** S. XII. 2004. (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/serbest-ticaret-anlasmalarinin-yeri-ve-turkiye-nin-dis-ticaretinin-gelistirilmesindeki-onemi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 26.03.2016).
- AYDOĞMUŞ, Ayşe Yasemin. “İki Taraflı Yatırım Anlaşmalarındaki En Ziyade Müsaadeye Mazhar Millet Kaydına İstinaden ICSID’e Başvuru İmkani”. **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**. C. 29. S.1-2. 2009. ss.21–84.
- BAKLACI, Pınar ve Esen AKINTÜRK. “Enerji Şartı Antlaşması”. **Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**. C. 7. S. 2. 2006. ss.97–113.
- BAKLACI, Pınar. “Uluslararası Yatırımlarda ‘Dolaylı Kamulaştırma’ ve Düzenleyici Yetkiler”. **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**. C. 28. S. 1-2. 2008. ss.1-26.
- BALASUBRAMANYAM, V.N. “**Foreign Direct Investment in Developing Countries: Determinants and Impact**”. Paris: OECD Publishing. 2001. (Çevrimiçi) <http://www.oecd.org/daf/inv/investmentstatisticsandanalysis/2407305.pdf> (Erişim Tarihi: 02.08.2015).
- BALASUBRAMANYAM. V. N.. M. SALİSU ve David SAPSFORD. “Foreign Direct Investment and Growth in EP and is Countries”. **The Economic Journal**. Vol. 106. No 434. Ocak 1996.
- BARRY, Michael P. “Foreign Direct Investments in Central Asian Energy: A CGE Model”. **Eurasian Journal of Bussiness and Economics**. V.2 (3). 2009. pp.35-54.
- BAUMÜLLER, Heike. “Competing for Business: Sustainable Development Impacts of Investment Incentives in Southeast Asia”. **Canada: International Institute for Sustainable Development**. 2009. (Çevrimiçi)

https://www.iisd.org/sites/default/files/publications/competing_business_southeast_asia.pdf (Erişim Tarihi: 16.02.2016).

BENK, Serkan. “Vergisel Teşvikler ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları”. **Vergi Sorunları Dergisi**. S. 206. Kasım 2005. ss.183-191.

BİGGS, Philippa. **Tax Incentives to Attract FDI**. Geneva: UNCTAD. 2007. (Çevrimiçi) http://unctad.org/Sections/dite_dir/docs/dite_dir_03-07_Biggs_en.pdf (Erişim Tarihi: 16.02.2016).

BİRD, Graham ve Ramkishen S. RAJAN. “Restraining International Capital Movements: What Does It Mean?” **CIES Working Paper No. 14**. Adelaide: Centre for International Economic Studies (CIES). 2000. (Çevrimiçi) <http://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/000602356.pdf?abstractid=231207&mirid=1> (Erişim Tarihi: 04.02.2016).

BLOMSTROM, Magnus ve Ari KOKKO. “The Economics of Foreign Direct Investment Incentives”. **NBER Working Paper**. National Bureau of Economic Research. Inc. 2003. (Çevrimiçi) <http://www.nber.org/papers/w9489.pdf> (Erişim Tarihi: 18.01.2016).

BORENSZTEİN, Eduardo, Jose De GREGORİO ve Jong-Wha LEE. “How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth?” **Journal of International Economics**. Vol. 45. Issue: 1. June 1998. pp.115-35.

BOZKURT, Enver ve Süleyman DOST. “Devletlerin Yabancı Yatırımcıların Mülkiyet Hakkına Müdahalesine İlişkin Olarak ICSID Tahkim Uygulamasında Ortaya Çıkan Genel Prensipler ve Sonuçları”. **Uluslararası Hukuk ve Politika**. C.I. S.1-2. 2005. ss.1-18.

BURİEVA, Nigora ve Azamat OSTONOKULOV. “Free Economic Zones in Uzbekistan: The Conditions and Expected Efficiency”. **International Journal of Research in Business Management**. Vol. 1. Issue 7. December 2013. pp.9-12.

CANDEMİR, Akyan. “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler”. **Ege Akademik Bakış**. C.9. S.2. 2009. ss.659-75.

ÇALIŞKAN, Zeynep. “Türkiye’nin Taraf Olduğu İkili ve Çok Tarafli Anlaşmalarda Yatırım Kavramı”. **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**. C. 29. S. 1-2. 2009. ss. 85–118.

ÇEŞTEPE, Hamza ve Şevket TÜYLÜOĞLU. “Yabancı Doğrudan Yatırımlar Yoluyla Teknoloji Transferi: İrlanda Örneğinden Türkiye İçin Dersler”. **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. C. 2. S. 61. 2006. ss.45-62.

EKŞİ, Nuray. “İki Tarafli Yatırım Anlaşmaları Uyarınca ICSID Kurallarında Tahkim Deneyimi”. **İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. C.1. S.1-2. 2002. ss.83-91.

GİNSBURG, Vinyamin ve Manuella Troshke. “Mejdu Kitayem i Rossiyey: Osobnosti Privatizatsii v Centralnoaziatskih Stranah” (Çin ve Rusya

- Arasında: Orta Asya Ülkelerinde Özelleştirmenin Özellikleri**). Centralnaya Aziya i Kavkaz. No:5 (41). 2005. ss.170–85.
- GİRAY, Faruk Kerem. “Türkiye’nin Taraf Olduğu İki Taraflı Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmalarında Öngörülen İhtilaf Çözüm Yolları”. **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. 17. S. 1-2. Prof. Dr. Yılmaz Altuğ’a Armağan. 1998 1997. ss. 217–228.
- GORDON, Kathryn. “Investment Guarantees and Political Risk Insurance: Institutions, Incentives and Development”. **OECD Investment Policy Perspectives**. Paris: OECD Publishing. 2008. (Çevrimiçi) www.oecd.org/finance/insurance/44230805.pdf (Erişim Tarihi: 18.02.2016).
- GÖK, Rukiye. “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına Uygulanan Vergisel Teşviklerin Türkiye Özelinde Değerlendirilmesi”. **Vergi Dünyası**. S. 357. Mayıs 2011. ss.161–174.
- GÜÇLÜ, Yücel. “Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmaları ve Türkiye”. **Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi**. S. XI. Kasım 2003. (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/cifte-vergilendirmeyi-onleme-anlasmalari-ve-turkiye.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 19.03.2016).
- GÜMÜŞ, Erhan. “Serbest Bölgelerde Vergi Uygulamalarının Değerlendirmesi”. **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**. C. 21. S.1. Ocak 2007. ss.47–60.
- HUATO, Julio. “Fiscal Incentives, Maquiladoras, and Local Standard of Living in Mexico Before and After NAFTA”. **Public Finance and Management**. Vol. 10. Issue 3. Summer 2010. pp.442–482.
- JACKSON, Susan L. “New Field Report Shows ISO 14001 Gaining Momentum: Acceptance of Environmental Management System Standard Parallels ISO 9000”. **Environmental Quality Management**. Vol. 8. Issue 2. Winter 1998. pp.65–68.
- KARABIÇAK, Mevlüt. “Uluslararası Yabancı Sermaye Akımlarının Türkiye Ekonomisinin Küresel Rekabet Gücü Üzerindeki Etkileri”. **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. C.14. S.1. 2009. ss.137–149.
- KARADUMAN, Naci ve Zafer YILDIZ. “Serbest Bölge Uygulamalarının Dış Ticarete ve Yabancı Sermayeye Katkıları”. **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**. C.7. S.1. 2002. ss.133–52.
- KARİMOV, Muzaffar M. “Pryamyje inostrannyje investitsii kak faktor povysheniya konkurentosposobnosti ekonomiki Uzbekistana (Foreign Direct Investments as the Factor of Improvement the Uzbek Economy Competitiveness)”. **Sovremennaya Ekonomika: Problemi. Tendentsii. Perspektivi**. No 8. 2013. ss.27–38.

- KAYIHAN, Şaban. “Ticaret Hukukunun Küreselleşmesi Bakımından Yabancı Yatırımların Uluslararası Boyutuna Bakış”. İçinde **Prof. Dr. Fahiman Tekil’in Anısına Armağan**. der. Oğuz Caner. İstanbul: Beta Yayınları. 2003.
- KAYMAK, Hasan. “Yabancı Doğrudan Yatırımları Arttırmak İçin Teşvikler Gerekli ve/veya Yeterli mi?” **Maliye Dergisi**. S. 149. 2005.
- KINOSHITA, Yuko ve Nauro F. CAMPOS. “The Location Determinants of Foreign Direct Investment in Transition Economies”. **The Manchester School**. Vol. 70. No.3. 2002. pp.398–419.
- KLEMM, Alexander ve Stefan Van PARYS. “Empirical Evidence on the Effects of Tax Incentives”. **International Tax and Public Finance**. Vol.19. Issue 3. June 2012. pp.393–423.
- KOTZ, David M. “The ‘Uzbek Growth Puzzle’ and The Washington Consensus”. **Union for Radical Political Economics**. San Diego. 03 Ocak 2004. (Çevrimiçi) http://people.umass.edu/dmkotz/Uzbek_Growth_Puzzle_04_01.pdf (Erişim Tarihi: 11.07.2015).
- KURTARAN, Ahmet. “Doğrudan Yabancı Yatırım Kararları ve Belirleyicileri”. **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. S. 2. C. 10. 2007. ss.367–382.
- LEE, Yong-Shik. “Foreign Direct Investment and Regional Trade Liberalization: A Viable Answer for Economic-Development”. **Journal of World Trade**. Vol. 39. No. 4. 2005. pp.701–717.
- LOWE, Vaughan. “Changing Dimensions of International Investment Law”. **Oxford Legal Studies Research Paper No. 4**. 2007. (Çevrimiçi) http://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID970727_code607218.pdf?abstractid=970727&mirid=1 (Erişim Tarihi: 18.02.2016).
- MOOIJ, Ruud A. de ve Sjeff EDERVEEN. “Taxation and Foreign Direct Investment: A Synthesis of Empirical Research”. **International Tax and Public Finance**. Vol.10. Issue 6. 2001. pp.673–693.
- NIKİEMA, Suzy H. “Compensation for Expropriation”. **International Institute for Sustainable Development**. March 2013. (Çevrimiçi) http://www.iisd.org/pdf/2013/best_practice_compensation_expropriation_en.pdf (Erişim Tarihi: 22.03.2016).
- NOLL, Douglas E. “A Theory of Mediation”. **Dispute Resolution Journal**. Vol. 56. Issue 2. July 2001.
- ÖVGÜ, Pınar, Şebnem BORAN ve Gözde SEVİLMİŞ. “Küreselleşme Sürecinde Yükselen Aktör: Serbest Ticaret Anlaşmaları ve Türkiye”. **İzmir Ticaret Odası: AR-GE Bülten**. 2013. ss.3–9.

- ÖZEL, Sibel. “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme”. **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**. Prof. Dr. Gülören Tekinalp’e Armağan. C. 23. S.1-2. 2003. ss.599–618.
- ÖZKAN, Ömer. “Uluslararası Ticari Sözleşmelerin Hazırlanmasında Dikkat Edilecek Hususlar”, **Akademik Bakış** (Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi), S.4. Ekim 2004. s.28. (Çevrimiçi) <http://www.akademikbakis.org/eskisite/4/1.pdf> (Erişim Tarihi: 29.01.2016).
- RODRIGUEZ, Alejandro Faya. “The Most-Favoured-Nation Clause in International Investment Agreements: A tool for Treaty Shopping?” **Journal of International Arbitration**. Vol. 25. Issue 1. 2008. pp.89–102.
- SABİR, Hasan. “Küreselleşen Dünyada Rekabet Politikası ve Gelişmekte Olan Ülkeler”. **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi**. S.9. Ocak 2014. ss.139–155.
- SCHREUER, Christoph. “Fair and Equitable Treatment in Arbitral Practice”. **The Journal of World Investment & Trade**. Vol. 6. No. 3. 2005. pp.357–386.
- TADJIBAEVA, Dildora ve Iroda KOMILOVA. “The Influence of Tax Reforms on The Prosperity of Micro-Firms and Small Business in Uzbekistan”. **Asia- Pasific Development Journal**. Vol. 16. No. 2. Aralık 2009. pp.31–64.
- TANDIRCIOĞLU, Haluk. “Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme”. **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. C.4. S.3. 2002. ss.198–226.
- TEKİN, Ahmet. “Vergi Teşvikleri ve Ekonomik Etkileri”. **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. S. 16. Aralık 2006. ss.301–316.
- ULAŞ, Dilber. “Çok Uluslu Şirketlerin Ortak Girişim Stratejisini Kullanma ve Sonlandırma Nedenleri”. **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. C. 59. S. 2. 2004. ss.151–178.
- ULAŞEV, İ. O. “Svobodnaya Ekonomicheskaya Zona: Put k Regionalnomu Razvitiyu Proizvodstva (Serbest Ekonomik Bölge: Bölgesel Üretimin Geliştirilmesinin Yolu)”. **Gorniy Vestnik Uzbekistana**. No:4 (43). Aralık 2010. ss.115–118.
- VANDEVELDE, Kenneth J. “Brief History of International Investment Agreements”. **U.C. Davis Journal of International Law & Policy**. Vol. 12. Issue 1. Fall 2005. pp.157–194.
- WOODWARD, D.P. “Locational Determinants of Japanese Manufacturing Start-Ups in the United States”. **Southern Economic Journal**. Vol. 58. Issue 3. January 1992. pp. 690–708.
- YAVUZ, Hakan. “Türkiye ile Türki Cumhuriyetler Arasındaki Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmalarının Muhtemel Katkıları”. **Maliye Araştırmaları Dergisi**. C.1. S.3. 2015. ss.47–66.

YETKİNER, Erkan. “Vergi Tatilinin (Tax Holidays) Doğrudan Yabancı Yatırımların Teşvikindeki Yeri”. **Vergi Dünyası**. S. 275. Temmuz 2004. ss.25–30.

YILMAZ, Alper Çağrı. “6302 Sayılı Kanun Hükümleri Uyarınca Yabancı Gerçek Kişilerin Türkiye’de Taşınmaz Edinimi”. **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. C. 17. S. 1-2. 2013. ss.1095-1126.

YILMAZ, Lerzan. “4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu’nun Getirdiği Yenilikler”. **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. C. 5. S. 10. 2006. ss.173-190.

YÜKSEL, Armağan Ebru Bozkurt. “UNCITRAL ve UNCITRAL Model Kanunu’na Genel Bir Bakış”. **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**. C.2. Y.2. S.4. 2011. ss.135-172.

C. Tezler

AGUN, Bilge Hakan. **Çevre Sorunlarına Yönelik Vergisel Düzenlemeler ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar**. Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Maliye Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul. 2008.

ATAMER, Melis. **Türkiye’de Yatırım Teşvik Sisteminin Yatırımlar Üzerindeki Etkisi**. Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Maliye Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara. 2015.

DİKMEN, Hüseyin. **Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Sorunu**. Kadir Has Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul. 2010.

EMEN, Türksöy. **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicileri ve Vergileme**. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Maliye Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul. 2006.

GÜNGÖR, Fatma. **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ülke Riski**. Cumhuriyet Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İktisat Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sivas. 2012.

KUTLUTÜRK, Murat Mustafa. **Fikri Mülkiyet Haklarının Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Araştırma**. Anadolu Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İktisat Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir. 2010.

TURANLI, Hüsnü. **Doğrudan Yabancı Yatırımların Hukuki Çerçevesi**. Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Özel Hukuk Anabilim Dalı. Özel Hukuk Bilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara. 2008.

UZUN, Erkan. **Vergi Politikalarının Uluslararası Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisi**. Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Maliye Bölümü. Maliye Anabilim Dalı. Mali İktisat Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul. 2008.

D. Raporlar

- BAYRAKTAR. Fulya. **Dünyada ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar**. Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Genel Araştırmalar. Araştırma Müdürlüğü Yayınları. No:GA/03-1-1. 2003. (Çevrimiçi) http://www.kalkinma.com.tr/data/file/raporlar/ESA/GA/2003-GA/GA-03-01-01_Dogrudan_Yabanci_Sermaye_Yatirimlari.pdf (Erişim Tarihi: 04.02.2016).
- DEİK. **On Soruda Politik Risk Sigortası**. İstanbul: DEİK Genel Sekreterliği. 2011. (Çevrimiçi) <https://www.deik.org.tr/Contents/FileAction/2271> (Erişim Tarihi: 06.02.2016).
- European Commission. **Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the award of Concession Contracts –Frequently Asked Questions**. Reference: MEMO/11/932. 20 Aralık 2011. (Çevrimiçi) http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-11-932_en.htm?locale=en (Erişim Tarihi: 04.12.2015).
- FITZGERALD. Valpy. **Regulatory Investment Incentives**. Paris: OECD Publishing. 2001. (Çevrimiçi) <http://www.oecd.org/daf/inv/investmentstatisticsandanalysis/2510459.pdf> (Erişim Tarihi: 18.02.2016).
- ICSID. “**Report of the Executive Directors on the Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States**”. Washington D.C.: International Bank for Reconstruction and Development. 1965. (Çevrimiçi) <https://icsid.worldbank.org/ICSID/StaticFiles/basicdoc/partB.htm> (Erişim Tarihi: 03.02.2016).
- IFC. **Tax Compliance and Reporting Costs for Business in Uzbekistan**. Tashkent: Uzbekistan Investment Climate Project. 2010.
- IMF. **Republic of Uzbekistan: Recent Economic Developments**. IMF Staff Country Report No. 00/36. Washington D.C.: IMF Publication. 2000. (Çevrimiçi) <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2000/cr0036.pdf> (Erişim Tarihi: 11.02.2016).
- KHOSLA, Sunil Kumar, Kathrin HOFER, Iskander BURANOV, Denzel HANKINSON, Artur KOCHNAKYAN ve Joshua FINN. **Uzbekistan - Energy and Power Sector Issues Note**. Report No: ACS4146. The World Bank. 2013. (Çevrimiçi) http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2014/01/31/000333037_20140131162043/Rendered/PDF/ACS41460WP0Box0Issues0Note00PUBLIC0.pdf (Erişim Tarihi: 24.10.2015).
- OECD. **Fair and Equitable Treatment Standard in International Investment Law**. OECD Working Papers on International Investment 2004/03. Paris: OECD Publishing. 2004. (Çevrimiçi) http://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/WP-2004_3.pdf (Erişim Tarihi: 04.02.2016).

- OECD. **Most-Favoured-Nation Treatment in International Investment Law.** OECD Working Papers on International Investment. 2004/02. Paris: OECD Publishing. 2004. (Çevrimiçi) http://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/WP-2004_2.pdf (Erişim Tarihi: 21.09.2016).
- OECD. **Tax Policy Assessment and Design in Support of Direct Investment: A Study of Countries in South East Europe.** Paris: OECD Publishing. 2003.
- OLIMOV, Ulugbek ve Yadgar FAYZULLAEV. **Assesing Developmnet Strategies to Achieve the MDGs in The Republic of Uzbekistan.** New York: UN Department for Social and Economic Affairs. Mart 2011. (Çevrimiçi) http://www.un.org/en/development/desa/policy/capacity/output_studies/roa87_study_uzb.pdf (Erişim Tarihi: 24.10.2015).
- PATERSON, Catriona. **Investor-to-State Dispute Settlement in Infrastructure Projects.** OECD Working Papers on International Investment. 2006/02. Paris: OECD Publishing. 2006. (Çevrimiçi) http://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/WP-2006_2.pdf (Erişim Tarihi: 21.09.2015).
- POHL, Joachim, Kekeletso MASHİGO ve Alexis NOHEN. **Dispute Settlement Provisions in International Investment Agreements.** OECD Working Papers on International Investment 2012/02. Paris: OECD Publishing. 2012. (Çevrimiçi) https://www.oecd.org/investment/investment-policy/WP-2012_2.pdf (Erişim Tarihi: 21.02.2016).
- POUGET, Sophie. **Arbitrating and Mediating Disputes: Benchmarking Arbitration and Mediation Regimes for Commercial Disputes Related to Foreign Direct Investment.** Policy Research Working Paper; no. WPS 6632. Washington D.C.: The World Bank. 2013. (Çevrimiçi) http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2013/10/02/000158349_20131002150412/Rendered/PDF/WPS6632.pdf (Erişim Tarihi: 21.09.2015).
- SOTO, Christian De la Medina ve Tania M. GHOSSEİN. **Starting a Foreign Investment Across Sectors.** Policy Research Working Paper; no. WPS 6707. Washington D.C.: The World Bank. 01 Kasım 2013. (Çevrimiçi) <http://documents.worldbank.org/curated/en/2013/11/18523536/starting-foreign-investment-across-sectors> (Erişim Tarihi: 17.09.2015).
- T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı. **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2005 Yılı Raporu.** Ankara: Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü. Mayıs 2006. (Çevrimiçi) <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-211025> (Erişim Tarihi: 04.10.2015).
- T.C. Ekonomi Bakanlığı. **2014 Özbekistan Ülke Raporu.** Taşkent: T.C. Taşkent Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. 2015.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı. **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2014 Yılı Raporu.** Ankara: Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü. Eylül 2015. (Çevrimiçi)

<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-212507> (Erişim Tarihi: 22.04.2016).

T.C. Kalkınma Bakanlığı. **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): Rekabet Hukuku ve Politikaları**. Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara: Kalkınma Bakanlığı. 2007. (Çevrimiçi)
<http://www.rekabet.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSayfalar%2Fdokuzuncukalk%C4%B1nma.pdf> (Erişim Tarihi: 19.12.2015).

TEKİN, Ali Güner. **Kamu - Özel İşbirlikleri / Ortaklıkları (PPP) & Türkiye Deneyimi**. Ankara: T.C. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı. 2008. (Çevrimiçi)
<http://www.angelfire.com/ok4/aligunertekin/PPPveTürkiyeDeneyimi1.pdf> (Erişim Tarihi: 22.03.2016).

Transparency International. **Corruption Perception Index: 2015**. 27 Ocak 2016. (Çevrimiçi)
http://files.transparency.org/content/download/1955/12832/file/2015_CorruptionPerceptionsIndex_Report_EN.pdf (Erişim Tarihi: 09.02.2016).

UNCTAD, **World Investment Report 2015: Reforming International Investment Governance**. New York and Geneva: United Nations Publications. 2015. (Çevrimiçi) http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2015_en.pdf (Erişim Tarihi: 21.02.2016).

UNCTAD. **Investor-State Dispute Settlement: Review of Developments in 2014. IIA Issue Note. No. 2**. 2015. (Çevrimiçi)
http://investmentpolicyhub.unctad.org/Upload/Documents/UNCTAD_WEB_DIAE_PCB_2015_%202%20IIA%20ISSUES%20NOTES%2013MAY%20.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2016).

UNCTAD. **Recent Trends in IIAs and ISDS. IIA Issue Note. No. 1**. 2015. (Çevrimiçi) http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/webdiaepcb2015d1_en.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2016).

UNCTAD. **Tax Incentives and Foreign Direct Investments: Global Survey**. New York and Geneva: United Nations Publications. 2000. (Çevrimiçi)
http://unctad.org/en/docs/iteipcmisc3_en.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2016).

UNCTAD. **World Investment Report 1995: Transnational Corporations and Competitiveness**. New York and Geneva: United Nations Publications. 1995. (Çevrimiçi) http://unctad.org/en/Docs/wir1995_en.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2016).

UNCTAD. **World Investment Report 1997: Transnational Corporations. Market Structure and Competition Policy**. Geneva: United Nations Publications. 1997. (Çevrimiçi) http://unctad.org/en/Docs/wir1997_en.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2016).

UNCTAD. **World Investment Report 1998: Trends and Determinants**. New York and Geneva: United Nations Publications. 1998. (Çevrimiçi)
http://unctad.org/en/Docs/wir1998_en.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2016).

- UNCTAD. **World Investment Report 2003: FDI Policies for Development - National and International Perspectives**. New York and Geneva: United Nations Publications. 2003. (Çevrimiçi) http://unctad.org/en/Docs/wir2003_en.pdf (Erişim Tarihi: 16.02.2016).
- UNCTAD. **World Investment Report 2005: Transnational Corporations and the Internationalization of R&D**. New York and Geneva: United Nations Publications. 2005. (Çevrimiçi) http://unctad.org/en/Docs/wir2005_en.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2016).
- UNCTAD. **World Investment Report 2006: FDI from Developing and Transition Economies - Implications for Development**. New York and Geneva: United Nations Publications. 2006. (Çevrimiçi) http://unctad.org/en/Docs/wir2006_en.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2016).
- UNCTAD. **World Investment Report 2010: Investing in a low-carbon economy**. New York and Geneva: United Nations Publications. 2010. (Çevrimiçi) http://unctad.org/en/Docs/wir2010_en.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2016).
- UNDP. Perspektivy Vnedreniya v Uzbekistane Sistemy Okazaniya Uslug İnostrannym İnvestoram po Printsipu Odnogo Okna (**Özbekistan’da Yabancı Yatırımcılara Hizmet Sunumunda Tek Bir Pencere İlkesinin Tanıtımı**). Analiz Raporu. Taşkent: UNDP. 2008. (Çevrimiçi) http://www.uz.undp.org/content/dam/uzbekistan/docs/Publications/economicgovernance/One-stop-shop_Institution/un_uzb_one-stop-shop_Institution.pdf?download (Erişim Tarihi: 24.10.2015).
- UNDP. Sostoyaniye i Perspektivy Razvitiya Svobodnykh Ekonomicheskikh Zon v Respublike Uzbekistane (**Özbekistan Cumhuriyeti’nde Serbest Ekonomik Bölgelerin Durumu ve Geleceği**). Analiz Raporu. Taşkent: UNDP. 2015. (Çevrimiçi) http://www.uz.undp.org/content/dam/uzbekistan/docs/Publications/economicgovernance/report_sez/un_uzb_report_sez.pdf?download (Erişim Tarihi: 24.10.2015).
- UNDP. Sovershenstvovaniye Sistemy Razresheniya İnvestitsionnykh Sporov v Uzbekistane (**Özbekistan’da Yatırım Uyuşmazlıkları Çözüm Sisteminin Geliştirilmesi**). Analiz Raporu. Taşkent: UNDP. 2008. (Çevrimiçi) http://www.uz.undp.org/content/dam/uzbekistan/docs/Publications/economicgovernance/Improvement_of_investment_dispute_settlement_system_in_Uzbekistan/un_uzb_Improvement_of_investment_dispute_settlement_system_in_Uzbekistan.pdf?download (Erişim Tarihi: 24.10.2015).
- World Bank. **Investing Across Borders 2010: Indicators of foreign direct investment regulation in 87 economies**. Washington D.C.: The World Bank. 2010. (Çevrimiçi) http://iab.worldbank.org/~/_media/FPDKM/IAB/Documents/IAB-report.pdf (Erişim Tarihi: 21.10.2015).
- World Bank Group. **World Bank Group – Uzbekistan Partnership: Country Program Snapshot**. 2015. (Çevrimiçi)

<http://pubdocs.worldbank.org/pubdocs/publicdoc/2015/10/420141446025649239/Uzbekistan-Snapshot.pdf> (Erişim Tarihi: 21.04.2016).

World Bank. **Doing Business 2016: Measuring Regulatory Quality and Efficiency. 13th Ed. Annual Report.** Washington D.C.: The World Bank. 2016. (Çevrimiçi)
<http://www.doingbusiness.org/~media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB16-Full-Report.pdf> (Erişim Tarihi: 21.02.2016).

World Bank. **New Foreign Direct Investment Regulations Data: Arbitrating and Mediating Disputes.** 2012.
(Çevrimiçi)<http://iab.worldbank.org/~media/FPDKM/IAB/Documents/Data2012/Arbitrating-and-Mediating-Disputes.xls> (Erişim Tarihi: 21.10.2015).

World Bank. **New Foreign Direct Investment Regulations Data: Converting and Transferring Currency.** 2012. (Çevrimiçi)
<http://iab.worldbank.org/~media/FPDKM/IAB/Documents/Data2012/Converting-and-Transferring-Currency.xls> (Erişim Tarihi: 21.10.2015).

World Bank. **New Foreign Direct Investment Regulations Data: Employing Skilled Expatriates.** 2012. (Çevrimiçi)
<http://iab.worldbank.org/~media/FPDKM/IAB/Documents/Data2012/Employing-Skilled-Expatriates.xls> (Erişim Tarihi: 21.10.2015).

World Bank. **New Foreign Direct Investment Regulations Data: Starting a Foreign Investment.** 2012. (Çevrimiçi)
<http://iab.worldbank.org/~media/FPDKM/IAB/Documents/Data2012/Starting-a-Foreign-Investment.xls> (Erişim Tarihi: 21.10.2015).

World Bank. **World Development Report 2005: A Better Investment Climate for Everyone.** New York: Oxford University Press. 2004. (Çevrimiçi)
http://siteresources.worldbank.org/INTWDR2005/Resources/complete_report.pdf
(Erişim Tarihi: 02.08.2015).

E. DYY ile ilgili Hukuki Dayanaklar

E-1. Uluslararası Düzenlemeler

ASEAN Comprehensive Investment Agreement. 2009. (Çevrimiçi)
<http://investmentpolicyhub.unctad.org/Download/TreatyFile/3095> (Erişim Tarihi: 03.02.2016).

EU. European Convention on Human Rights. 1950. (Çevrimiçi)
<http://www.hri.org/docs/ECHR50.html> (Erişim Tarihi: 19.03.2016).

ICC. ICC Mediation Rules. 2014. (Çevrimiçi)
<http://www.iccwbo.org/Data/Documents/Buisness-Services/Dispute-Resolution->

Services/Mediation/Rules/2012-Arbitration-Rules-and-2014-Mediation-Rules-ENGLISH-version/ (Erişim Tarihi: 30.03.2016).

ICSID. Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States. 1965. (Çevrimiçi)
<https://icsid.worldbank.org/ICSID/StaticFiles/basicdoc/partA.htm> (Erişim Tarihi: 22.03.2016).

ICSID. ICSID Additional Facility Rules. 2006. (Çevrimiçi)
https://icsid.worldbank.org/apps/ICSIDWEB/icsiddocs/Documents/AFR_English-final.pdf (Erişim Tarihi: 30.03.2016).

ICSID. ICSID Arbitration Rules. 2006. (Çevrimiçi)
https://icsid.worldbank.org/apps/ICSIDWEB/resources/Documents/2006%20CRR_English-final.pdf (Erişim Tarihi: 30.03.2016).

ICSID. ICSID Conciliation Rules. 2006. (Çevrimiçi)
https://icsid.worldbank.org/apps/ICSIDWEB/resources/Documents/2006%20CRR_English-final.pdf (Erişim Tarihi: 30.03.2016).

ILO. ILO. Tripartite Declaration of Principles Concerning Multinational Enterprises and Social Policy (MNE Declaration) - 4th Edition. 1977. (Çevrimiçi) http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---multi/documents/publication/wcms_094386.pdf (Erişim Tarihi: 18.01.2016).

IMF. Articles of Agreement of the International Monetary Fund. 1944. (Çevrimiçi)
<https://www.imf.org/external/pubs/ft/aa/pdf/aa.pdf> (Erişim Tarihi: 22.03.2016).

MIGA. Convention Establishing the Multilateral Investment Guarantee Agency. 1988. (Çevrimiçi)
https://www.miga.org/documents/miga_convention_november_2010.pdf (Erişim Tarihi: 19.03.2016).

NAFTA. North American Free Trade Agreement (NAFTA). 17 December 1992. (Çevrimiçi)
http://www.italaw.com/sites/default/files/laws/ITA%20LAW%207029_0.pdf (Erişim Tarihi: 18.01.2016).

OECD. G20/OECD Principles of Corporate Governance. 2015. (Çevrimiçi)
<https://www.oecd.org/daf/ca/Corporate-Governance-Principles-ENG.pdf> (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

OECD. OECD Code of Liberalisation of Capital Movements. 1961. (Çevrimiçi)
https://www.oecd.org/investment/investment-policy/CapitalMovements_WebEnglish.pdf (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

OECD. OECD Code of Liberalisation of Current Invisible Operations. 1961. (Çevrimiçi) https://www.oecd.org/pensions/private-pensions/InvisibleOperations_WebEnglish.pdf (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

- OECD. OECD Declaration on International Investment and Multinational Enterprises.** 1976. (Çevrimiçi) <http://www.oecd.org/daf/inv/investment-policy/oecddeclarationoninternationalinvestmentandmultinationalenterprises.htm> (Erişim Tarihi: 30.01.2016).
- OECD. OECD Guidelines for Multinational Enterprises.** 2011. (Çevrimiçi) <http://www.oecd.org/daf/inv/mne/48004323.pdf> (Erişim Tarihi: 18.01.2016).
- SCC. SCC Arbitration Rules.** 2010. (Çevrimiçi) http://www.sccinstitute.com/media/40120/arbitrationrules_eng_webbversion.pdf (Erişim Tarihi: 19.02.2016).
- UN. Charter of Economic Rights and Duties of States.** UNGA Resolution 3281 (XXIX) 12 December 1974. (Çevrimiçi) <http://www.un-documents.net/a29r3281.htm> (Erişim Tarihi: 30.01.2016).
- UN. Declaration on the Establishment of a New International Economic Order.** UNGA Resolution 3201 (S-VI) 1 May 1974. (Çevrimiçi) <http://www.un-documents.net/s6r3201.htm> (Erişim Tarihi: 30.01.2016).
- UN. Guiding Principles on Business and Human Rights.** 2011. (Çevrimiçi) http://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf (Erişim Tarihi: 30.01.2016).
- UN. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights.** 1966. (Çevrimiçi) <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CESCR.aspx> (Erişim Tarihi: 19.03.2016).
- UN. Permanent Sovereignty Over Natural Resources.** UN General Assembly Resolution 1803 (XVII) of 14 December 1962. (Çevrimiçi) http://legal.un.org/avl/ha/ga_1803/ga_1803.html (Erişim Tarihi: 30.01.2016).
- UN. The Universal Declaration of Human Rights.** 1948. (Çevrimiçi) <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> (Erişim Tarihi: 19.03.2016).
- UNCITRAL. Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards.** 10 Haziran 1958. (Çevrimiçi) <http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/arbitration/NY-conv/New-York-Convention-E.pdf> (Erişim Tarihi: 19.02.2016).
- UNCITRAL. UNCITRAL Arbitration Rules.** 2013. (Çevrimiçi) <http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/arbitration/arb-rules-2013/UNCITRAL-Arbitration-Rules-2013-e.pdf> (Erişim Tarihi: 30.03.2016).
- UNCITRAL. UNCITRAL Conciliation Rules.** 1980. (Çevrimiçi) <http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/arbitration/conc-rules/conc-rules-e.pdf> (Erişim Tarihi: 30.03.2016).
- WB. Legal Framework for the Treatment of Foreign Investment (Vol. 2) : Guidelines.** 1992. (Çevrimiçi) <http://www->

wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/1999/11/10/000094946_99090805303082/Rendered/PDF/multi_page.pdf (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

WB. World Bank Guidelines on the Treatment of Foreign Direct Investment. 1992. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/documents/WorldBank.pdf> (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

WTO. Agreement on Subsidies and Countervailing Measures. 1999. (Çevrimiçi) https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/24-scm.pdf (Erişim Tarihi: 19.03.2016).

WTO. Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS). 15 April 1994. (Çevrimiçi) https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips.pdf (Erişim Tarihi: 19.10.2015).

WTO. Agreement on Trade-Related Investment Measures (TRIMS). 1994. (Çevrimiçi) https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/18-trims.pdf (Erişim Tarihi: 28.01.2016).

WTO. General Agreement on Tariffs and Trade (GATT). 1947. (Çevrimiçi) https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_e.pdf (Erişim Tarihi: 03.02.2016).

WTO. General Agreement on Trade in Services (GATS). 1994. (Çevrimiçi) https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/26-gats_01_e.htm (Erişim Tarihi: 17.03.2016).

WTO. Havana Charter. 1947. (Çevrimiçi) https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/havana_e.pdf (Erişim Tarihi: 03.02.2016).

WTO. Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization. 1994. (Çevrimiçi) <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201867/volume-1867-I-31874-English.pdf> (Erişim Tarihi: 17.03.2016).

E-2. Türkiye Mevzuatı

T.C. BKK. 2012/3305 Sayılı **Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar.** R.G. 19.06.2012. Sayı 28328.

T.C. BKK. 89/14391 Sayılı **Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar.** R.G. 11.08.1989. Sayı 20249.

T.C. BKK. 95/6990 Sayılı **Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi.** R.G. 23.07.1995. Sayı 22352.

T.C. BKK. 95/7606 Sayılı **İthalat Rejimi Kararı.** R.G. 31.12.1995. Sayı 22510.

- T.C. KANUNU. 1567 Sayılı **Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu**. R.G. 25.02.1930. Sayı 1433.
- T.C. KANUNU. 193 Sayılı **Gelir Vergisi Kanunu**. R.G. 06.01.1961. Sayı 10700.
- T.C. KANUNU. 2634 Sayılı **Turizmi Teşvik Kanunu**. R.G. 16.03.1982. Sayı 17635.
- T.C. KANUNU. 2644 Sayılı **Tapu Kanunu**. R.G. 29.12.1934. Sayı 2892.
- T.C. KANUNU. 2872 Sayılı **Çevre Kanunu**. R.G. 11.08.1983. Sayı 18132. 1983.
- T.C. KANUNU. 3065 Sayılı **Katma Değer Vergisi Kanunu**. R.G. 02.11.1984. Sayı 18563.
- T.C. KANUNU. 3096 Sayılı **Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtım ve Ticareti ile Görevlendirilmesi Hakkında Kanun**. R.G. 19.12.1984. Sayı 18610.
- T.C. KANUNU. 3213 Sayılı **Maden Kanunu**. R.G. 15.06.1985. Sayı 18785.
- T.C. KANUNU. 3218 Sayılı **Serbest Bölgeler Kanunu**. R.G. 15.06.1985. Sayı 18785.
- T.C. KANUNU. 3465 Sayılı **Karayolları Genel Müdürlüğü Dışındaki Kuruluşların Erişme Kontrollü Karayolu Yapımı, Bakımı ve İşletilmesi İle Görevlendirilmesi Hakkında Kanun**. R.G. 02.06.1988. Sayı 19830.
- T.C. KANUNU. 3996 Sayılı **Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yapılması Hakkında Kanun**. R.G. 13.06.1994. Sayı 21959.
- T.C. KANUNU. 4046 Sayılı **Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun**. R.G. 27.11.1994. Sayı 22124.
- T.C. KANUNU. 4054 Sayılı **Rekabetin Korunması Hakkındaki Kanun**. R.G. 13.12.1994. Sayı 22140.
- T.C. KANUNU. 406 Sayılı **Telgraf ve Telefon Kanunu**. R.G. 21.02.1924. Sayı 59.
- T.C. KANUNU. 4283 Sayılı **Yap-İşlet Modeli ile Elektrik Enerjisi Üretim Tesislerinin Kurulması ve İşletilmesi ile Satışının Düzenlenmesi Hakkında Kanun**. R.G. 19.07.1997. Sayı 23054.
- T.C. KANUNU. 4458 Sayılı **Gümrük Kanunu**. R.G. 04.11.1999. Sayı 23866.
- T.C. KANUNU. 4501 Sayılı **Kamu Hizmetleri ile İlgili İmtiyaz Şartlaşma ve Sözleşmelerden Doğan Uyuşmazlıklarda Tahkim Yoluna Başvurulması Halinde Uyulması Gereken İlkeler Dair Kanun**. R.G. 22.01.2000. Sayı 23941.
- T.C. KANUNU. 4562 Sayılı **Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu**. R.G. 15.04.2000. Sayı 24021.

- T.C. KANUNU. 4691 Sayılı **Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu**. R.G. 06.07.2001. Sayı 24454.
- T.C. KANUNU. 4706 Sayılı **Hazineye Ait Taşınmaz Malların Değerlendirilmesi ve Katma Değer Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun**. R.G. 18.07.2001. Sayı 24466.
- T.C. KANUNU. 4737 Sayılı **Endüstri Bölgeleri Kanunu**. R.G. 19.01.2002. Sayı 24645.
- T.C. KANUNU. 4749 Sayılı **Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun**. R.G. 09.04.2002. Sayı 24721.
- T.C. KANUNU. 4817 Sayılı **Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun**. R.G. 06.03.2003. Sayı 25040.
- T.C. KANUNU. 4875 Sayılı **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu**. R.G. 17.06.2003. Sayı 25141.
- T.C. KANUNU. 488 Sayılı **Damga Vergisi Kanunu**. R.G. 11.07.1964. Sayı 11751.
- T.C. KANUNU. 5335 Sayılı **Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun**. R.G. 27.04.2005. Sayı 25798.
- T.C. KANUNU. 5510 Sayılı **Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu**. R.G. 16.06.2006. Sayı 26200.
- T.C. KANUNU. 5520 Sayılı **Kurumlar Vergisi Kanunu**. R.G. 21.06.2006. Sayı 26205.
- T.C. KANUNU. 5746 Sayılı **Araştırma, Geliştirme ve Tasarım Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun**. R.G.12.03.2008. Sayı 26814.
- T.C. KANUNU. 5810 Sayılı **Serbest Bölgeler Kanunu ile Gümrük Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun**. R.G. 25.11.2008. Sayı 27065.
- T.C. KANUNU. 5846 Sayılı **Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu**. R.G. 13.12.1951. Sayı 7981.
- T.C. KANUNU. 6102 Sayılı **Türk Ticaret Kanunu**. R.G. 14.02.2011. Sayı 27846.
- T.C. KANUNU. 6302 Sayılı **Tapu Kanunu ve Kadastro Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun**. R.G. 18.05.2012. Sayı 28296.
- T.C. KANUNU. 6322 Sayılı **Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun**. R.G. 15.06.2012. Sayı 28324.
- T.C. KANUNU. 6428 Sayılı **Sağlık Bakanlığınca Kamu Özel İş Birliği Modeli ile Tesis Yapıtırılması, Yenilenmesi ve Hizmet Alınması İle Bazı Kanun ve**

Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun.
R.G. 09.03.2013. Sayı 28582.

T.C. KANUNU. 6458 Sayılı **Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu.** R.G.
11.04.2013. Sayı 28615.

T.C. KANUNU. 6491 Sayılı **Tarihli Türk Petrol Kanunu.** R.G. 11.06.2013. Sayı
28674.

T.C. KHK. 551 Sayılı **Patent Haklarının Korunması Hakkında Kanun Hükmünde
Kararname.** R.G. 27.06.1995. Sayı 22326.

T.C. KHK. 554 Sayılı **Endüstriyel Tasarımların Korunması Hakkında Kanun
Hükmünde Kararname.** R.G. 27.06.1995. Sayı 22326.

T.C. KHK. 556 Sayılı **Markaların Korunması Hakkında Kanun Hükmünde
Kararname.** R.G. 08.06.1995. Sayı 22326.

T.C. KHK. 652 Sayılı **Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında
Kanun Hükmünde Kararname.** R.G. 14.09.2011. Sayı 28054.

T.C. TEBLİĞİ. 2010/4 Sayılı **Rekabet Kurulundan İzin Alınması Gereken Birleşme
ve Devralmalar Hakkında Tebliğ.** R.G. 07.10.2010. Sayı 27722.

T.C. TEBLİĞİ. 2012/1 Sayılı **Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Kararın
Uygulanmasına İlişkin Tebliğ.** R.G. 20.06.2012. Sayı 28329.

T.C. YÖNETMELİK. 2644 Sayılı **Tapu Kanunu'nun 36.ncı Maddesi Kapsamındaki
Şirketlerin ve İştiraklerin Taşınmaz Mülkiyeti ve Sınırlı Aynı Hak Edinimine
İlişkin Yönetmelik.** R.G. 16.08.2012. Sayı 28386.

T.C. YÖNETMELİK. **Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Uygulama
Yönetmeliği.** R.G. 20.08.2003. Sayı 25205.

T.C. YÖNETMELİK. **Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Yabancı Uyruklu Personel
İstihdamı Hakkında Yönetmelik.** R.G. 29.08.2003. Sayı 25214.

T.C. YÖNETMELİK. **Serbest Bölgeler Uygulama Yönetmeliği.** R.G. 10.03.1993.
Sayı 21520.

T.C. YÖNETMELİK. **Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama
Yönetmeliği.** R.G. 29.08.2003. Sayı 25214.

E-3. Özbekistan Mevzuatı

Ö.C. BKK. 136 Sayılı ve 16 Mayıs 2011 Tarihli **Yabancı Sermayeli Şirketlerin
Tarafından Kendi Üretim İhtiyaçları İçin Getirilen Malların İthalatının
Belgelendirme Mekanizmalarını Geliştirilmesi İçin Ek Önlemler Hakkında.**
Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu. № 20-21. 2011.

- Ö.C. CK. 1536 Sayılı ve 24 Mayıs 2011 Tarihli **Ö.C. Fikri Mülkiyet Ajansının Kurulması Hakkında**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu. № 22-23. 2011.
- Ö.C. CK. 4725 Sayılı ve 15 Mayıs 2015 Tarihli **Özel Mülkiyet. Küçük Boyutlu İşletmeler ve Özel Girişimciliğin Güvenilir Koruma Altına Alınması ve Hızla Geliştirilmesindeki Engellerin Bertaraf Edilmesine Yönelik Tedbirlere İlişkin**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu. № 20. 2015.
- Ö.C. KANUNU. 71-II Sayılı ve 25 Mayıs 2000 Tarihli **Belirli Tip Faaliyetlerin Ruhsatlandırılması Hakkında Ö.C. Kanunu**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni. № 5-6. 2000.
- Ö.C. KANUNU. 73-II Sayılı ve 25 Mayıs 2000 Tarihli **Çevrenin Değerlendirilmesi Hakkında Ö.C. Kanunu**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni. № 5-6. 2000.
- Ö.C. KANUNU. 77-II Sayılı ve 26 Mayıs 2000 Tarihli **Dış Ekonomik Faaliyetler Hakkında Ö.C. Kanunu**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni. № 5-6. 2000.
- Ö.C. KANUNU. 152-XII Sayılı ve 31 Ekim 1990 Tarihli **Mülkiyet Hakkında Ö.C. Kanunu**. Özbekistan Cumhuriyeti Yüksek Konseyi Bülteni. № 5. 1993.
- Ö.C. CK. 445 Sayılı ve 24 Temmuz 1992 Tarihli **Dış Ticaretin Teşvik Edilmesi ve Yabancı Yatırımların Korunması İle İlgili Önlemler Hakkında**. Özbekistan Cumhuriyeti Yüksek Konseyi Bülteni. № 9. 1992.
- Ö.C. KANUNU. 110-I Sayılı ve 30 Ağustos 1995 Tarihli **İmtiyazlar Hakkında Ö.C. Kanunu**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni. № 9. 1995.
- Ö.C. YÖNETMELİK. 408 Yevmiye no'lu ve 19 Ekim 1995 Tarihli **Özbekistan Cumhuriyeti'ne Yabancı İşgücü'nün Çekilmesi ve Kullanımı Hakkında Yönetmelik**. Özbekistan Cumhuriyeti Hükümetinin Kararlar Koleksiyonu. № 10. 1995.
- Ö.C. KANUNU. 21 Aralık 1995 Tarihli **Ö.C. İş Kanunu**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni. № 1'in Eki. 1995.
- Ö.C. KANUNU. 21 Aralık 1995 Tarihli **Ö.C. Medeni Kanunu. I-Kısım**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni. № 2. 1996.
- Ö.C. KANUNU. 220-I Sayılı ve 25 Nisan 1996 Tarihli **Serbest Ekonomik Bölgeler Hakkında Ö.C. Kanunu**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni. № 5-6. 1996.
- Ö.C. KANUNU. 29 Ağustos 1996 Tarihli **Ö.C. Medeni Kanunu. II-Kısım**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni. № 11-12. 1996.

- Ö.C. CK. 1831 Sayılı ve 26 Ağustos 1997 Tarihli **Yabancı Sermayeli Şirketler Tarafından Üretilen Ürünlerin İhracatını Teşvik Etmek İçin Ek Önlemler Hakkında**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni. № 8. 1997.
- Ö.C. KANUNU. 470-I Sayılı ve 29 Ağustos 1997 Tarihli **Gümrük Tarifesi Hakkında Ö.C. Kanunu**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni. № 9. 1997.
- Ö.C. KANUNU. 30 Ağustos 1997 Tarihli **Ö.C. İktisadi Usul Kanunu**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni. № 9. 1997.
- Ö.C. KANUNU. 30 Ağustos 1997 Tarihli **Ö.C. Medeni Usul Kanun**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni. № 9. 1997.
- Ö.C. KANUNU. 548-I Sayılı ve 26 Aralık 1997 Tarihli **Ö.C. Gümrük Kanunu**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni. № 2. 1998.
- Ö.C. BKK. 137 Sayılı ve 31 Mart 1998 Tarihli **Özbekistan'ın Dış Ekonomik Faaliyetlerinin Liberalleştirilmesi İçin Alınan İlave Önlemler Hakkında**. 1998.
- Ö.C. KANUNU. 30 Nisan 1998 Tarihli **Ö.C. Arazi Kanunu**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni. № 5-6. 1998.
- Ö.C. KANUNU. 609-I Sayılı ve 30 Nisan 1998 Tarihli **Yabancı Yatırımlar Hakkında Ö.C. Kanunu**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni. № 5-6. 1998.
- Ö.C. KANUNU. 611-I Sayılı ve 30 Nisan 1998 Tarihli **Yabancı Yatırımcı Haklarının Korunması ve Garanti Edilmesi Hakkında Ö.C. Kanunu**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni. № 5-6. 1998.
- Ö.C. KANUNU. 670-I Sayılı ve 29 Ağustos 1998 Tarihli **Ticari İşletmeler Faaliyetlerinin Sözleşmesel-Hukuki Esasları Hakkında Ö.C. Kanunu**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni. № 9. 1998.
- Ö.C. CK. 895-P Sayılı ve 23 Eylül 1998 Tarihli **Özbekistan Cumhurbaşkanlığı Bünyesinde Reformlar ve Yatırımlar Kurulu'nun Kurulması Hakkında**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni. № 9. 1998.
- Ö.C. KANUNU. 24 Aralık 1998 Tarihli **Ö.C. Konut Kanunu**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni. № 1. 1999.
- Ö.C. BKK. 92 Sayılı ve 27 Şubat 1999 Tarihli **Özbekistan Cumhuriyeti'nde Yabancı Uyruklu ve Vatansız Kişilerin Konut Ediniminin Düzenlenmesi Hakkında**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu. № 17. 2012.
- Ö.C. CK. 2598 Sayılı ve 28 Nisan 2000 Tarihli **Petrol ve Doğalgaz Arama ve Sondaj İçin Doğrudan Yabancı Yatırımları Çekmek İçin Tedbirleri Hakkında**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni. № 4. 2000.

- Ö.C. KANUNU. 258-II Sayılı ve 29 Ağustos 2001 Tarihli **Adli ve Diğer Kuruluşlara Ait İşlemlerin İcrası Hakkında Ö.C. Kanunu**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni. № 9-10. 2001.
- Ö.C. KANUNU. 267-II Sayılı ve 30 Ağustos 2001 Tarihli **Markalar. Hizmet Markaları ve Eşyaların Menşe Adları Hakkında Ö.C. Kanunu**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni. № 9-10. 2001.
- Ö.C. KANUNU. 312-II Sayılı ve 7 Aralık 2001 Tarihli **Üretim Paylaşım Anlaşmaları Hakkında Ö.C. Kanunu**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni. № 1. 2001.
- Ö.C. KANUNU. 397-II Sayılı ve 29 Ağustos 2002 Tarihli **Buluşlar. Faydalı Modeller ve Endüstriyel Tasarımlar Hakkında Ö.C. Kanunu**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Oliy Meclis Bülteni. № 9. 2002.
- Ö.C. KANUNU. 444-II Sayılı ve 13 Aralık 2002 Tarihli **Madenler Hakkında Ö.C. Kanunu**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu. № 1-2(61-62). 2002.
- Ö.C. BKK. 357 Sayılı ve 20 Ağustos 2003 Tarihli **İşletmelerin Devlet Kaydına ve İzin Verici Evrakların Resmileştirilmesi İlişkin**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu. № 15-16. 2003.
- Ö.C. KANUNU. 556-II Sayılı ve 11 Aralık 2003 Tarihli **Döviz Yönetmeliği Hakkında Ö.C. Kanunu**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu. № 36. 2014.
- Ö.C. CK. 3594 Sayılı ve 11 Nisan 2005 Tarihli **Doğrudan Özel Yabancı Yatırımların Teşvik Edilmesine İlişkin Ek Tedbirler Hakkında**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu. № 15-16 (109). 2005.
- Ö.C. KANUNU. 42 Sayılı ve 20 Temmuz 2006 Tarihli **Telif Hakkı ve İlgili Haklar Hakkında Ö.C. Kanunu**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu. № 28-29. 2006.
- Ö.C. KANUNU. 64 Sayılı ve 16 Ekim 2006 Tarihli **Tahkim Mahkemeleri Hakkında Ö.C. Kanunu**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu. № 42. 2006.
- Ö.C. CK. 578 Sayılı ve 6 Şubat 2007 Tarihli **UZINFOINVEST Yatırım Destek ve Teşvik Ajansı'nın Kurulması Hakkında**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu. № 4-6. 2007.
- Ö.C. KANUNU. 136 Sayılı ve 25 Aralık 2007 Tarihli **Ö.C. Vergi Kanunu**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu. № 52 (II). 2007.
- Ö.C. CK. 4059 Sayılı ve 2 Aralık 2008 Tarihli **Navoi İlinde Serbest Endüstriyel ve Ekonomik Bölgenin Kurulması Hakkında**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu. № 49. 2008.
- Ö.C. KANUNU. 319 Sayılı ve 6 Ocak 2012 Tarihli **Rekabet Hakkında Ö.C. Kanunu**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu. № 1. 2012.

- Ö.C. YÖNETMELİK. 2312 Yevmiye no'lu ve 21 Ocak 2012 Tarihli **Doğrudan Özel Yabancı Yatırımları Çeken Şirketler İçin Vergi Teşviklerinin Uygulama Yönetmeliği**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu. № 2. 2012.
- Ö.C. CK. 4434 Sayılı ve 10 Nisan 2012 Tarihli **Doğrudan Yabancı Yatırımların Teşvik Edilmesi İçin Ek Önlemler Hakkında**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu. № 15. 2012.
- Ö.C. CK. 4436 Sayılı ve 13 Nisan 2012 Tarihli **Angren Özel Sanayi Bölgesinin Kurulması Hakkında**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu. № 16. 2012.
- Ö.C. CK. 4516 Sayılı ve 18 Mart 2013 Tarihli **Cizzah Özel Sanayi Bölgesinin Kurulması Hakkında**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu. № 12. 2013.
- Ö.C. CK. 4609 Sayılı ve 7 Nisan 2014 Tarihli **Özbekistan Cumhuriyeti'nde Yatırım Ortamı ve Girişimciliğin Geliştirilmesine ilişkin Ek Tedbirler Hakkında**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu. № 15. 2014.
- Ö.C. CK. 2270 Sayılı ve 4 Aralık 2014 Tarihli **2015 İçin Özbekistan Devlet Bütçesinin Temel Makroekonomik Göstergelerin ve Parametrelerin Tahmini Hakkında**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu. № 50. 2014.
- Ö.C. KANUNU. 380 Sayılı ve 9 Aralık 2014 Tarihli **Yatırım Faaliyeti Hakkında Ö.C. Kanunu**. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Mevzuat Koleksiyonu. № 50. 2014.

E-4. Tahkim Davaları

- Achmea B.V. v. The Slovak Republic**. UNCITRAL. PCA Case No. 2008-13 (formerly Eureka B.V. v. The Slovak Republic). Award. 12 December 2012. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw3206.pdf> (Erişim Tarihi: 04.02.2016).
- Alex Genin. Eastern Credit Limited. Inc. and A.S. Baltoil v. The Republic of Estonia**. ICSID Case No. ARB/99/2. Award. 25 June 2001. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0359.pdf> (Erişim Tarihi: 30.01.2016).
- Amco Asia Corporation and others v. Republic of Indonesia**. ICSID Case No. ARB/81/1. 16 May 1986. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/cases/3475> (Erişim Tarihi: 19.02.2016).
- American Manufacturing and Trading. Inc. v. Zaire**. ICSID Case No. ARB/93/1. Award. 21 February 1997. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0028.pdf> (Erişim Tarihi: 30.01.2016).
- Asian Agricultural Products Ltd. v. Republic of Sri Lanka**. ICSID Case No. ARB/87/3. Final Award. 27 June 1990. (Çevrimiçi)

<http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita1034.pdf> (Erişim Tarihi: 19.02.2016).

Autopista Concesionada de Venezuela. C.A. v. Bolivarian Republic of Venezuela. ICSID Case No. ARB/00/5. Decision on Jurisdiction. 27 September 2001. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw6352.pdf> (Erişim Tarihi: 03.02.2016).

Azurix Corp. v. The Argentine Republic. ICSID Case No. ARB/01/12. Award. 14 July 2006. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0061.pdf>. (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

Biloune and Marine Drive Complex Ltd v. Ghana Investments Centre and the Government of Ghana. UNCITRAL. Award. 30 June 1990. (Çevrimiçi) http://www.biicl.org/files/3935_1990_biloune_v_ghana.pdf. (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

Biwater Gauff (Tanzania) Ltd. v. United Republic of Tanzania. ICSID Case No. ARB/05/22. Award. 24 July 2008. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0095.pdf> (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

Ceskoslovenska Obchodni Banka. A.S. v. The Slovak Republic. ICSID Case No. ARB/97/4. Decision of the Tribunal on Objections to Jurisdiction. 24 May 1999. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0144.pdf> (Erişim Tarihi: 14.08.2015).

Champion Trading Company. Ameritrade International. Inc. v. Arab Republic of Egypt. ICSID Case No. ARB/02/9 (formerly Champion Trading Company. Ameritrade International. Inc.. James T. Wahba. John B. Wahba. Timothy T. Wahba v. Arab Republic of Egypt). Decision on Jurisdiction. 21 October 2003. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0147.pdf> (Erişim Tarihi: 03.02.2016).

Eudoro Armando Olguín v. Republic of Paraguay. ICSID Case No. ARB/98/5. Award. 26 July 2001. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0587.pdf> (Erişim Tarihi: 03.02.2016).

Fedax N.V. v. The Republic of Venezuela. ICSID Case No. ARB/96/3. Award. 9 March 1998. (Çevrimiçi) http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0316_0.pdf (Erişim Tarihi: 14.08.2015).

Goetz and others v. Burundi. ICSID Case No. ARB/95/3. Decision on Liability 2 September 1998. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/cases/508> (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

Impregilo S.p.A. v. Islamic Republic of Pakistan. ICSID Case No: ARB/03/3. Award. 21 June 2011. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0418.pdf> (Erişim Tarihi: 04.02.2016)..

- Joy Mining Machinery Limited v. Arab Republic of Egypt.** ICSID Case No: ARB/03/11. Award. 6 August 2004. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0441.pdf> (Erişim Tarihi: 04.02.2016)..
- Lee John Beck and Central Asian Development Corporation v. Kyrgyz Republic - MCCI (Moscow Chamber of Commerce and Industry).** Award. 13 November 2013. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw3256.pdf> (Erişim Tarihi: 04.12.2015).
- Marvin Roy Feldman Karpa v. United Mexican States.** ICSID Case No. ARB(AF)/99/1 (also known as Marvin Feldman v. Mexico). Award. 16 December 2002. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0319.pdf> (Erişim Tarihi: 03.02.2016).
- Metalclad Corporation v. The United Mexican States.** ICSID Case No. ARB(AF)/97/1. Award. 30 August 2000. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0510.pdf> (Erişim Tarihi: 04.12.2015).
- Methanex Corporation v. United States of America.** UNCITRAL Arbitration. Final Award. 3 August 2005. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0529.pdf>. (Erişim Tarihi: 03.02.2016)..
- Middle East Cement Shipping and Handling Co. S.A. v. Arab Republic of Egypt.** ICSID Case No. ARB/99/6. Award. 12 April 2002. (Çevrimiçi) https://icsid.worldbank.org/ICSID/FrontServlet?requestType=CasesRH&actionVal=showDoc&docId=DC595_En&caseId=C182 (Erişim Tarihi: 30.01.2016).
- Mohamed Abdulmohsen Al-Kharafi & Sons Co. v. Libya and others.** CRCICA (Cairo Regional Center for International Commercial Arbitration). Final Arbitral Award. 22 March 2013. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw1554.pdf> (Erişim Tarihi: 04.12.2015).
- MTD Equity Sdn. Bhd. and MTD Chile S.A. v. Republic of Chile.** ICSID Case No. ARB/01/7. Award. 25 May 2004. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0544.pdf> (Erişim Tarihi: 04.12.2015).
- Noble Energy Inc. and Machala Power Cía. Ltd. v. Republic of Ecuador and Consejo Nacional de Electricidad.** ICSID Case No. ARB/05/12. Decision on Jurisdiction. 5 March 2008. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0563.pdf> (Erişim Tarihi: 04.12.2015).
- Perenco Ecuador Limited v. Republic of Ecuador (Petroecuador).** ICSID Case No. ARB/08/6. Decision on Jurisdiction. 30 June 2015. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0626.pdf> (Erişim Tarihi: 04.12.2015).

Pope & Talbot Inc. v. The Government of Canada. UNCITRAL Arbitration. Award on the Merits of Phase 2. 10 April 2001. (Çevrimiçi)
<http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0678.pdf>. (Erişim Tarihi: 04.02.2016).

PSEG Global, Inc., The North American Coal Corporation, and Konya Ingin Elektrik Üretim ve Ticaret Limited Sirketi v. Republic of Turkey. ICSID Case No. ARB/02/5. Award. 19 January 2007. (Çevrimiçi)
<http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0695.pdf> (Erişim Tarihi: 04.12.2015).

S.D. Myers, Inc. v. Government of Canada. UNCITRAL Arbitration. Partial Award. 13 November 2000. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0747.pdf>. (Erişim Tarihi: 04.02.2016)..

Salini Costruttori S.p.A. and Italstrade S.p.A. v. Kingdom of Morocco. ICSID Case No. ARB/00/4. Decision on Jurisdiction. 31 July 2001. (Çevrimiçi)
http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0316_0.pdf (Erişim Tarihi: 14.08.2015).

Saluka Investments BV v. The Czech Republic. UNCITRAL. Partial Award. 17 March 2006. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0740.pdf> (Erişim Tarihi: 04.02.2016).

SGS Société Générale de Surveillance S.A. v. Republic of the Philippines. ICSID Case No. ARB/02/6. Decision of the Tribunal on Objections to Jurisdiction. 29 January 2004. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0782.pdf> (Erişim Tarihi: 14.08.2015).

Siemens A.G. v. The Argentine Republic. ICSID Case No. ARB/02/8. Award. 6 February 2007. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0790.pdf> (Erişim Tarihi: 03.02.2016).

Southern Pacific Properties (Middle East) Limited v. Arab Republic of Egypt. ICSID Case No. ARB/84/3. Award. 20 May 1992. (Çevrimiçi)
http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw6314_0.pdf (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

Starrett Housing Corporation, Starrett Systems, Inc. Starrett Housing International, Inc v. The Government of the Islamic Republic of Iran. Bank Omran. Bank Mellat Interlocutory. Iran-US Claims Tribunal. Case No. 24. Award No. 32-24-1. 19 December 1983. (Çevrimiçi) <http://www.trans-lex.org/232100> (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

Técnicas Medioambientales Tecmed S.A. v. United Mexican States. ICSID Case No. ARB(AF)/00/2. Award. 29 May 2003. (Çevrimiçi)
<http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0854.pdf> (Erişim Tarihi: 03.02.2016).

Tippets, Abbott, McCarthy, Stratton v. TAMS-AFFA Consulting Engineers of Iran. The Government of the Islamic Republic of Iran. Civil Aviation

Organization. Plan and Budget Organization. Iranian Air Force. Ministry of Defence. Bank Melli. Bank Sakhteman. Mercantile Bank of Iran and Holland. Iran-US Claims Tribunal. Case No. 7. Award No. 141-7-2. 22 June 1984. (Çevrimiçi) http://www.trans-lex.org/231000#head_15 (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

Tokios Tokelés v. Ukraine. ICSID Case No. ARB/02/18. Decision on Jurisdiction. 29 April 2004. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0863.pdf> (Erişim Tarihi: 03.02.2016).

Trans-Global Petroleum, Inc. v. Hashemite Kingdom of Jordan. ICSID Case No. ARB/07/25. Consent Award. 8 April 2009. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0873.pdf> (Erişim Tarihi: 04.12.2015).

Wena Hotels Ltd. v. Arab Republic of Egypt. ICSID Case No. ARB/98/4. Award. 8 December 2000. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0902.pdf> (Erişim Tarihi: 03.02.2016).

Werner Schneider, acting in his capacity as insolvency administrator of Walter Bau Ag (In Liquidation) v. The Kingdom of Thailand. UNCITRAL (formerly Walter Bau AG (in liquidation) v. The Kingdom of Thailand). Award. 1 July 2009. (Çevrimiçi) <http://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0067.pdf> (Erişim Tarihi: 04.12.2015).

E-5. Diğer

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Özbekistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması. 8 Mayıs 1996. Taşkent. R.G. 07.09.1997. Sayı 23103.

Türkiye Cumhuriyeti ile Özbekistan Cumhuriyeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması. 28 Nisan 1992. Taşkent. R.G. 22.9.1994. Sayı: 2205.

EK

DÜNYADA EN ÇOK DYY ÇEKEN ÜLKELER LİSTESİ

2014 DYY Çekme Sırası	Ülke ve Topraklar	2014 Yılında Çekilen DYY – Milyon ABD \$	Ekonomik Durumu	2014 Yılı Kişi Başı Milli Gelir – ABD \$	Ülkenin Bulunduğu Bölge	2014 Yılı İtibarıyla Ülkedeki Toplam DYY – Milyon ABD \$
1	Çin	128 500,0	GOÜ	7,617	Doğu Asya	1 085 293,0
2	Hong Kong** (Çin)	103 254,2	-	40,252	Doğu Asya	1 549 848,7
3	Amerika Birleşik Devletleri (ABD)	92 397,0	GÜ	54,306	Kuzey Amerika	5 409 884,0
4	Birleşik Krallık	72 241,0	GÜ	46,461	Avrupa Birliği	1 662 857,7
5	Singapur**	67 523,0	GOÜ	55,910	Güney-Doğu Asya	912 355,4
6	Brezilya	62 494,8	GOÜ	11,387	Güney Amerika	754 768,9
7	Kanada	53 864,0	GÜ	50,169	Kuzey Amerika	631 315,6
8	Avustralya	51 854,2	GÜ	62,290	Okyanusya	564 608,2
9	Hindistan	34 416,8	GOÜ	1,586	Güney Asya	252 331,3
10	Hollanda	30 253,3	GÜ	52,129	Avrupa Birliği	664 441,9
11	Şili	22 949,2	GOÜ	14,528	Güney Amerika	207 677,9
12	İspanya	22 904,1	GÜ	29,861	Avrupa Birliği	721 879,3
13	Meksika	22 794,7	GOÜ	10,326	Orta Amerika	337 973,6
14	Endonezya	22 579,6	GOÜ	3,492	Güney-Doğu Asya	253 081,6
15	İsviçre**	21 914,3	GÜ	85,374	Avrupa	681 849,1
16	Rusya	20 957,7	GESÜ	12,972	BDT	378 543,0
17	Finlandiya	18 624,7	GÜ	49,678	Avrupa Birliği	133 116,4
18	Kolombiya	16 053,8	GOÜ	7,904	Güney Amerika	141 666,5
19	Fransa	15 191,1	GÜ	42,802	Avrupa Birliği	729 147,1
20	Polonya	13 882,8	GÜ	14,111	Avrupa Birliği	245 160,5
21	Tayland	12 565,7	GOÜ	5,977	Güney-Doğu Asya	199 310,8
22	Türkiye	12 146,0	GOÜ	10,299	Batı Asya	168 645,0
23	İtalya	11 450,8	GÜ	35,812	Avrupa Birliği	373 737,8
24	Malezya**	10 799,2	GOÜ	10,933	Güney-Doğu Asya	133 767,2
25	Birleşik Arap Emirlikleri**	10 065,8	GOÜ	43,963	Batı Asya	115 561,2
26	İsveç	10 036,2	GÜ	58,856	Avrupa Birliği	321 103,3
27	Kore Cumhuriyeti	9 898,5	GOÜ	28,166	Doğu Asya	182 036,8
28	Kazakistan	9 562,0	GESÜ	12,436	BDT	129 244,2
29	Malta**	9 278,9	GÜ	25,222	Avrupa Birliği	172 357,9
30	Vietnam	9 200,0	GOÜ	2,015	Güney-Doğu Asya	90 991,2
31	Portekiz	8 807,1	GÜ	22,122	Avrupa Birliği	108 514,5
32	Norveç	8 682,5	GÜ	97,226	Avrupa	185 620,3
33	Suudi Arabistan	8 012,0	GOÜ	24,362	Batı Asya	215 908,8
34	İrlanda**	7 697,7	GÜ	53,648	Avrupa Birliği	369 167,9
35	Peru	7 606,6	GOÜ	6,516	Güney Amerika	79 428,7
36	Lüksemburg**	7 087,0	GÜ	116,560	Avrupa Birliği	161 311,1
37	Arjantin	6 612,0	GOÜ	12,645	Güney Amerika	114 076,0
38	İsrail	6 431,6	GÜ	38,261	Batı Asya	98 697,2
39	Filipinler**	6 200,5	GOÜ	2,871	Güney-Doğu Asya	57 092,9
40	Çek Cumhuriyeti	5 908,5	GÜ	19,470	Avrupa Birliği	121 530,0
41	Güney Afrika	5 712,3	GOÜ	6,223	Güney Afrika	145 384,3

42	Kongo	5 502,3	GOÜ	3,125	Orta Afrika	22 009,6
43	Mozambik	4 901,8	GOÜ	628	Güney Afrika	25 576,5
44	Mısır	4 783,2	GOÜ	3,151	Kuzey Afrika	87 882,0
45	Irak	4 781,8	GOÜ	6,391	Batı Asya	23 161,0
46	Panama**	4 718,9	GOÜ	12,712	Orta Amerika	35 917,3
47	Nijerya	4 693,8	GOÜ	3,203	Batı Afrika	86 671,2
48	Avusturya**	4 674,9	GÜ	51,296	Avrupa Birliği	180 824,4
49	Azerbaycan	4 430,4	GESÜ	7,808	BDT	18 180,4
50	Macaristan	4 039,4	GÜ	13,989	Avrupa Birliği	98 359,9
51	Danimarka	3 651,9	GÜ	61,294	Avrupa Birliği	82 921,5
52	Fas	3 582,3	GOÜ	3,243	Kuzey Afrika	51 663,9
53	Hırvatistan	3 451,2	GÜ	13,425	Avrupa Birliği	29 760,6
54	Yeni Zelanda	3 391,3	GÜ	44,189	Okyanusya	76 790,8
55	Gana	3 357,0	GOÜ	1,388	Batı Afrika	23 205,1
56	Romanya	3 234,0	GÜ	10,129	Avrupa Birliği	74 731,5
57	Türkmenistan	3 163,5	GESÜ	9,032	BDT	26 202,5
58	Lübnan**	3 070,1	GOÜ	8,844	Batı Asya	56 833,7
59	Makao** (Çin)	3 046,1	-	96,038	Doğu Asya	26 746,9
60	Tayvan (Çin)	2 839,0	-	21,571	Doğu Asya	68 636,0
61	Uruguay**	2 754,5	GOÜ	16,807	Güney Amerika	22 318,2
62	Zambiya	2 483,8	GOÜ*	1,715	Güney Afrika	15 008,6
63	Trinidad ve Tobago	2 423,0	GOÜ	20,723	Karayıplar	26 125,2
64	Yeni Kaledonya (Fransa)	2 287,7	-	39,392	Okyanusya	15 050,7
65	Dominik Cumhuriyeti	2 208,3	GOÜ	6,147	Karayıplar	28 756,8
66	Yunanistan	2 171,6	GÜ	21,414	Avrupa Birliği	20 180,7
67	Tanzanya Birleşik Cumhuriyeti	2 141,6	GOÜ*	952	Doğu Afrika	17 013,3
68	Kosta Rika**	2 105,9	GOÜ	10,415	Orta Amerika	24 309,1
69	İran	2 105,5	GOÜ	5,443	Güney Asya	43 046,8
70	Japonya	2 089,8	GÜ	36,298	Doğu Asya	170 615,0
71	Kongo Demokratik Cumhuriyeti	2 063,2	GOÜ*	480	Orta Afrika	7 693,8
72	Sırbistan	1 996,1	GESÜ	6,115	Güney-Doğu Avrupa	29 564,4
73	Ekvator Ginesi	1 933,0	GOÜ*	20,382	Orta Afrika	17 249,6
74	Almanya	1 830,9	GÜ	47,966	Avrupa Birliği	743 511,5
75	Beyaz Rusya	1 798,2	GESÜ	8,014	BDT	17 730,0
76	Ürdün	1 760,4	GOÜ	4,831	Batı Asya	28 733,8
77	Pakistan	1 747,0	GOÜ	1,358	Güney Asya	30 892,0
78	Kamboçya	1 730,4	GOÜ*	1,095	Güney-Doğu Asya	13 034,9
79	Bulgaristan	1 710,3	GÜ	7,876	Avrupa Birliği	46 539,1
80	Bahamalar**	1 595,9	GOÜ	22,217	Karayıplar	18 751,1
81	Slovenya	1 564,3	GÜ	23,954	Avrupa Birliği	12 743,1
82	Bangladeş	1 526,7	GOÜ*	1,088	Güney Asya	9 354,7
83	Cezayir	1 488,0	GOÜ	5,484	Kuzey Afrika	26 785,8
84	Guatemala	1 395,8	GOÜ	3,673	Orta Amerika	12 102,0
85	Gürcistan	1 279,1	GESÜ	4,097	BDT	12 241,2
86	Sudan	1 277,4	GOÜ*	2,081	Kuzey Afrika	22 693,3
87	Etiyopya	1 200,0	GOÜ*	769	Doğu Afrika	7 264,3
88	Umman	1 179,9	GOÜ	19,310	Batı Asya	19 706,9
89	Uganda	1 146,6	GOÜ*	727	Doğu Afrika	9 917,4
90	Honduras	1 144,1	GOÜ	2,449	Orta Amerika	11 227,5
91	Arnavutluk	1 093,5	GESÜ	4,642	Güney-Doğu Avrupa	4 465,6
92	Tunus	1 060,3	GOÜ	4,261	Kuzey Afrika	31 540,4

93	Katar	1 040,4	GOÜ	97,519	Batı Asya	31 004,0
94	Kenya	989,0	GOÜ	1,358	Doğu Afrika	4 369,8
95	Estonya	982,9	GÜ	20,122	Avrupa Birliği	19 297,8
96	Gabon	972,9	GOÜ	10,317	Orta Afrika	6 339,4
97	Bahreyn**	957,4	GOÜ	24,854	Batı Asya	18 771,2
98	Myanmar	946,2	GOÜ*	1,244	Güney-Doğu Asya	17 651,9
99	Sri Lanka	944,2	GOÜ	3,635	Güney Asya	10 511,0
100	Nikaragua	840,0	GOÜ	1,963	Orta Amerika	8 040,1
101	Ekvador	773,9	GOÜ	6,346	Güney Amerika	14 590,9
102	Nijer	769,0	GOÜ*	427	Batı Afrika	5 132,5
103	Çad	760,5	GOÜ*	941	Orta Afrika	5 518,2
104	Özbekistan	751,4	GESÜ	2,139	BDT	9 001,6
105	Laos	720,8	GOÜ*	1,756	Güney-Doğu Asya	3 630,3
106	Kıbrıs**	679,0	GÜ	26,147	Avrupa Birliği	58 145,0
107	Bolivya	647,8	GOÜ	3,124	Güney Amerika	11 206,3
108	Brunei Darussalam**	567,9	GOÜ	40,979	Güney-Doğu Asya	6 218,8
109	Gine	566,0	GOÜ*	536	Batı Afrika	2 584,1
110	Bosna Hersek	564,0	GESÜ	4,844	Güney-Doğu Avrupa	7 383,3
111	Jamaika	550,8	GOÜ	5,004	Karayipler	13 323,7
112	Zimbabve	544,8	GOÜ	965	Güney Afrika	3 545,7
113	Moğolistan	507,6	GOÜ	4,147	Doğu Asya	16 692,8
114	Kamerun	501,2	GOÜ	1,407	Orta Afrika	6 493,3
115	Karadağ	497,0	GESÜ	7,337	Güney-Doğu Avrupa	4 982,6
116	Moritanya	492,5	GOÜ*	1,283	Batı Afrika	5 967,6
117	Kuveyt	485,8	GOÜ	43,600	Batı Asya	15 362,3
118	Slovakya	478,7	GÜ	18,486	Avrupa Birliği	53 216,1
119	Letonya**	473,5	GÜ	15,726	Avrupa Birliği	14 566,7
120	Fildişi Sahilleri	462,0	GOÜ	1,546	Batı Afrika	7 711,4
121	Sierra Leone	439,9	GOÜ*	775	Batı Afrika	1 365,4
122	İzlanda	436,1	GÜ	52,048	Avrupa	7 425,4
123	Mauritius**	418,4	GOÜ	9,945	Doğu Afrika	4 586,1
124	Namibya	413,7	GOÜ	5,589	Güney Afrika	3 721,9
125	Ukrayna	410,0	GESÜ	2,929	BDT	63 825,0
126	Botsvana**	393,2	GOÜ	7,123	Güney Afrika	4 366,5
127	Ermenistan	382,8	GESÜ	3,622	BDT	5 831,3
128	Benin	377,4	GOÜ*	903	Batı Afrika	1 581,2
129	Maldivler	363,3	GOÜ	8,484	Güney Asya	2 489,7
130	Madagaskar	350,7	GOÜ*	453	Doğu Afrika	6 277,2
131	Makedonya	348,0	GESÜ	5,453	Güney-Doğu Avrupa	5 140,2
132	Senegal	342,7	GOÜ*	1,067	Batı Afrika	2 698,6
133	Burkina Faso	341,9	GOÜ*	725	Batı Afrika	1 679,3
134	Venezuela	320,0	GOÜ	16,615	Güney Amerika	30 139,0
135	Liberya**	302,0	GOÜ*	483	Batı Afrika	6 569,4
136	Togo	292,1	GOÜ*	643	Batı Afrika	1 684,8
137	Fiji	278,9	GOÜ	5,112	Okyanusya	3 713,3
138	Barbados**	275,1	GOÜ	15,360	Karayipler	5 247,7
139	El Salvador	275,0	GOÜ	4,120	Orta Amerika	8 503,5
140	Ruanda	267,7	GOÜ*	697	Orta Afrika	1 105,3
141	Tacikistan	262,7	GESÜ	1,114	BDT	1 887,2
142	Guyana	255,2	GOÜ	4,040	Güney Amerika	1 959,9
143	Aruba** (Hollanda)	243,7	-	25,751	Karayipler	3 940,7
144	Paraguay	236,3	GOÜ	4,729	Güney Amerika	5 380,8

145	Seyşeller**	228,7	GOÜ	15,759	Doğu Afrika	2 567,2
146	Litvanya	217,1	GÜ	16,591	Avrupa Birliği	14 691,2
147	Kırgızistan	210,5	GESÜ	1,267	BDT	3 520,0
148	Moldova	207,4	GESÜ	1,951	BDT	3 646,8
149	Mali	198,9	GOÜ*	701	Batı Afrika	3 109,3
150	Curaçao** (Hollanda)	183,0	-		Karayıpler	889,8
151	Antigua ve Barbuda**	167,2	GOÜ	13,731	Karayıpler	2 845,2
152	Cebelitarık** (BKBT)	166,5	-	50,941	Avrupa	2 569,1
153	Cibuti	153,0	GOÜ*	1,814	Doğu Afrika	1 505,4
154	Belize**	141,1	GOÜ	4,831	Orta Amerika	1 764,5
155	Saint Vincent ve Grenadines**	138,6	GOÜ	6,669	Karayıpler	1 814,2
156	Kore, Demokratik Halk Cum.	134,3	GOÜ	696	Doğu Asya	2 012,2
157	Malavi	130,0	GOÜ*	343	Güney Afrika	1 238,7
158	Fransız Polinezyası (Fransa)	129,1	GOÜ	20,099	Okyanusya	908,0
159	Filistin	123,9	GOÜ	2,811	Batı Asya	2 453,0
160	Saint Kitts ve Nevis**	120,0	GOÜ	15,510	Karayıpler	2 077,7
161	Somali	105,5	GOÜ*	131	Doğu Afrika	988,1
162	Haiti	99,0	GOÜ*	813	Karayıpler	1 209,3
163	Yeşil Burun Adaları**	78,1	GOÜ	3,609	Batı Afrika	1 474,2
164	Saint Lucia**	75,2	GOÜ	7,655	Karayıpler	2 509,9
165	Saint Martin** (Fransa)	67,1	-	11,400	Karayıpler	320,7
166	Tonga	56,0	GOÜ	4,112	Okyanusya	402,5
167	Afganistan	53,6	GOÜ*	668	Güney Asya	1 691,7
168	Libya	50,0	GOÜ	6,602	Kuzey Afrika	18 511,0
169	Eritre	46,5	GOÜ*	755	Doğu Afrika	837,1
170	Lesotho	46,4	GOÜ*	986	Güney Afrika	586,2
171	Dominika**	41,1	GOÜ	7,361	Karayıpler	846,0
172	Grenada**	40,4	GOÜ	8,313	Karayıpler	1 506,1
173	Anguilla** (BKBT)	39,0	-	21,493	Karayıpler	1 131,4
174	Doğu Timor	33,9	GOÜ*	4,294	Güney-Doğu Asya	316,4
175	Burundi	32,0	GOÜ*	279	Orta Afrika	47,8
176	Nepal	29,6	GOÜ*	692	Güney Asya	541,0
177	Gambia	28,4	GOÜ*	441	Batı Afrika	339,8
178	Marşal Adaları**(ABD)	28,0	-	3,947	Okyanusya	1 057,3
179	Solomon Adaları	23,7	GOÜ*	1,927	Okyanusya	781,1
180	Samoa**	22,9	GOÜ*	4,294	Okyanusya	234,5
181	Gine-Bissau	21,5	GOÜ*	672	Batı Afrika	122,5
182	Sao Tome ve Principe	19,9	GOÜ*	1,811	Orta Afrika	345,26
183	Komorlar	14,0	GOÜ*	841	Doğu Afrika	120,9
184	Svaziland	12,7	GOÜ	3,532	Güney Afrika	759,3
185	Montserrat** (BKBT)	6,4	-	12,384	Karayıpler	140,1
186	Butan	5,8	GOÜ*	2,569	Güney Asya	112,1
187	Palau** (ABD)	5,5	-	11,068	Okyanusya	176,9
188	Surinam	4,2	GOÜ	9,680	Güney Amerika	1 011,8
189	Orta Afrika Cumhuriyeti	3,5	GOÜ*	383	Orta Afrika	622,8
190	Kiribati	1,2	GOÜ*	1,632	Okyanusya	14,7
191	Mikronezya (ABD)	0,8	-	2,960	Okyanusya	-
192	Saint Helena (BKBT)	-	-	-	Batı Afrika	-
193	Mayotte (Fransa)	-	-	10,891	Doğu Afrika	-
194	Suriye Arap Cumhuriyeti	-	GOÜ	1,821	Batı Asya	10 742,9
195	Falkland Adaları (BKBT)	-	GOÜ	55,400	Güney Amerika	75,2
196	Hollanda Antilleri	-	-	18,360	Karayıpler	-

	(Hollanda)					
197	Cook Adaları** (Yeni Zelanda)	-	-	15,003	Okyanusya	835,6
198	Nauru**	-	GOÜ	17,857	Okyanusya	-15,74
199	Niue** (Yeni Zelanda)	-	-	-	Okyanusya	-2,35
200	Vanuatu**	- 22,3	GOÜ*	3,138	Okyanusya	503,0
201	Papua Yeni Gine	- 30,4	GOÜ	2,221	Okyanusya	3 876,7
202	Bermuda** (BKBT)	- 32,0	-	89,795	Karayıpler	2 632,0
203	Yemen	- 577,6	GOÜ*	1,418	Batı Asya	3 096,9
204	Güney Sudan	- 700,0	GOÜ	924	Kuzey Afrika	-
205	Angola	- 3 881,0	GOÜ*	3,819	Güney Afrika	-4 860,2
206	Belçika	- 4 956,7	GÜ	47,348	Avrupa Birliği	525 612,0

KAYNAK: Bu tablo UNCTAD, BM, IMF, OECD ve Dünya Bankasının 2014 yılında yayınlanan raporlarındaki verilerden yola çıkarak tarafımızca hazırlanmıştır.

NOT: UNCTAD verilerinde; en çok DYY çeken ülkeler listesinde belirtilmeyen diğer ülkeler ve topraklardaki kişi başı gelirleri şöyledir:

Monako** - 187,650 \$;

Liechtenstein** - 157,040 \$;

Cayman Adaları** (BKBT)- 58,808 \$;

San Marino** - 58,393 \$;

Andorra** - 45,033 \$;

Grönland (Danimarka) - 43,430 \$;

Virgin Adaları** (BKBT) - 30,501 \$;

Puerto Riko (ABD) - 28,123 \$;

Turks ve Kaikos Adaları** (BKBT) - 23,615 \$;

Küba - 7,274 \$;

Kosova - 4,183 \$;

Tuvalu - 3,796 \$.

GÜ: Gelişmiş Ülke

GOÜ: Gelişmekte Olan Ülke

GESÜ: Geçiş Ekonomisine Sahip Ülkeler

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

BKBT: Birleşik Krallık'a Bağlı Topraklar

*: BM verilerine göre bu ülkeler diğer GOÜ'lere göre az gelişmiş ülkelerdir.

** : IMF ve OECD verilerine göre bu ülkeler aynı zamanda dünyada "vergi cennetleri", yani offshore finans merkezleri olarak bilinmektedir.